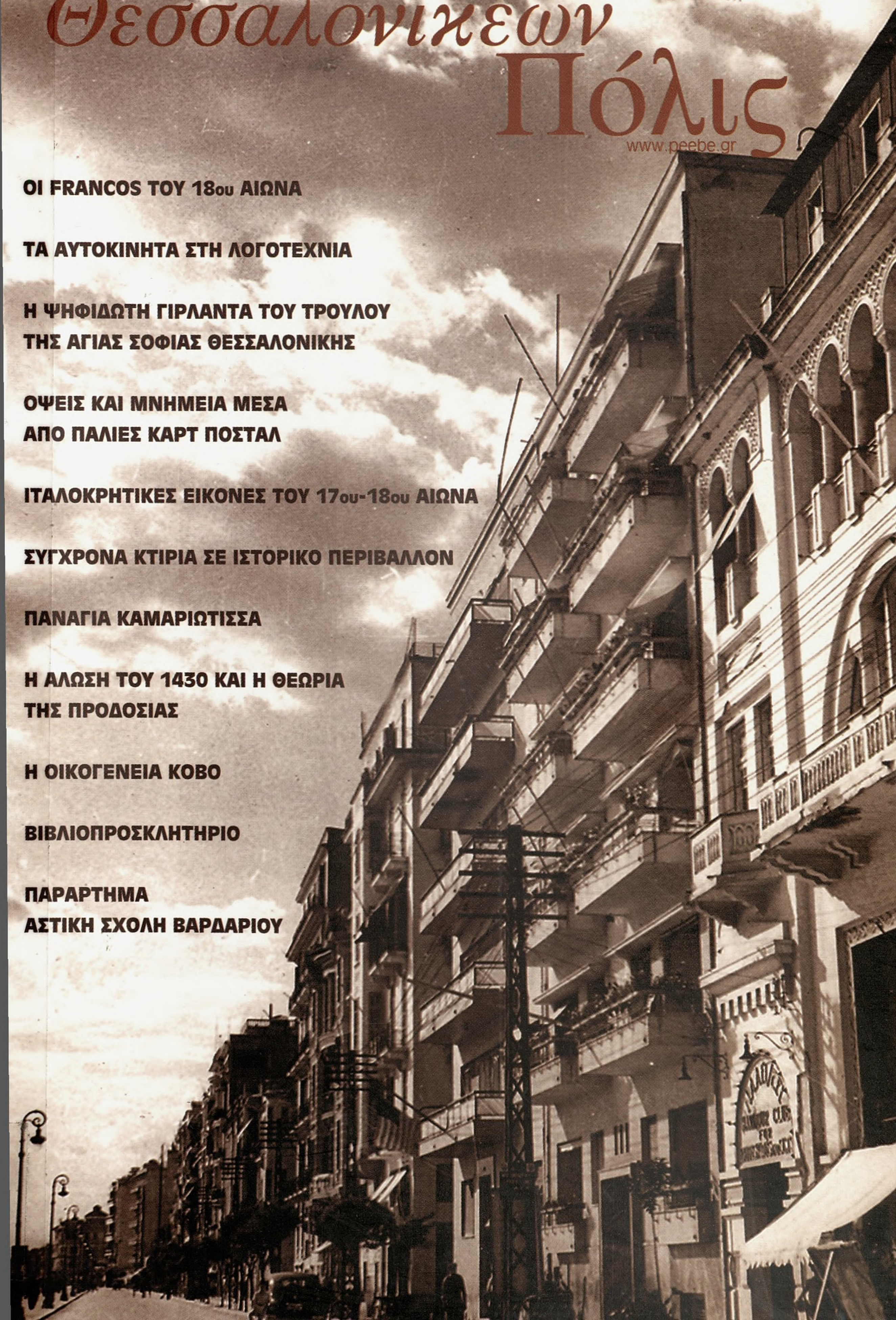
@ ΙΣΤΟΡΙΑ @ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ @ ΤΕΧΝΗ @ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ @ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ 2

Θεσσαλονικέων Πόλις

www.peebe.gr

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΑΙΡΟΙ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΚΚΑΣ Α.Β.Ε.Ε. • ALUMYL ΜΥΛΩΝΑΣ Α.Ε. • VIVARTIA Α.Ε. • Ν. ΓΛΕΟΥΔΗΣ ΚΑΒΕΞ Α.Ε • ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΔΑΣΚΟΠΟΥΛΟΣ • ΔΟΜΟΤΕΧΝΙΚΗ Α.Ε. • Κ. & Ν. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ Α.Β.Ε.Ε • ΘΕΜΕΛΙΟΔΟΜΗ Α.Ε. • ISOMAT Α.Β.Ε.Ε. • Ε.Ν. ΜΑΝΟΣ Ε.Π.Ε • ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΠΟΥΜΗΣ • ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΟΥΤΑΡΗΣ • Ε.Γ. ΠΑΣΣΙΑΣ Α.Β.Ε.Ε. • ΣΑΝΗ Α.Ε. • ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΡΑΜΠΟΥΚΗΣ • ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α.Ε. • ΦΑΡΜΑΓΟΡΑ Α.Ε. • ΦΙΛΚΕΡΑΜ-JOHNSON Α.Ε. • ΑΦΟΙ ΧΑΪΤΟΓΛΟΥ Α.Β.Ε.Ε. • ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΦΡΑΓΚΩΝ 6-8, 54626 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 2310-551754, ΟΜΟΙΟΤΥΠΟ: 2310-551748

ΓΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: Τ.Θ. 10756, 54110 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ: peebe2@otenet.gr
ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ: www.peebe.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ
ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2007

ΤΙΜΗ ΤΟΜΟΥ: 10 ΕΥΡΩ
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 30 ΕΥΡΩ
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:
ΕΥΡΩΠΗ 44 ΕΥΡΩ, ΑΜΕΡΙΚΗ 50,40 ΕΥΡΩ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ-ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ
ΑΝΝΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ (2310-551754)

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ
ΧΑΪΔΗ ΛΑΝΑΡΑ-ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΧΑΡΑ ΠΑΣΑΛΙΔΟΥ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
TEMPUS FUGIT Ε.Π.Ε.
(2310-941344)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ ΘΩΜΑ-ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΕΠΕ

ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΛΑΣΣΑΝΗ 3, 54622 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
(2310-237463, 2310-237515)

Εξώφυλλο: Παραλία Θεσσαλονίκης, από την οδό Μητροπολίτου Ιωσήφ μέχρι τον κινηματογράφο *Εθνικόν*, αρχές δεκαετίας 1950. Από το βιβλίο *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Τεκμήρια Φωτογραφικού Αρχείου 1900-1980*, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας-Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης, 2006.

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί η ιστορία να είναι ως ανάγνωσμα συγκλονιστική; Το ερώτημα απασχόλησε εδώ και είκοσι χρόνια ιστορικούς και λογοτέχνες, όταν έργα αμιγώς ιστορικά αλλά και έργα λογοτεχνικά με ιστορικό περιεχόμενο κυριάρχησαν στις εκδοτικές αγορές. Είναι ερώτημα υπαρκτό, αλλά αφορά την εμπορευματοποίηση των κειμένων, όχι τα ίδια τα κείμενα. Η εμπορευματοποίηση των κειμένων επιτυγχάνεται όπως και η εμπορευματοποίηση όλων των άλλων προϊόντων. Η διαφημιστική απόδοση ιδιοτήτων εν μέρει συμβολικών και εν μέρει φανταστικών συμβάλλει στην πώλησή τους. Αλλά σε ό,τι αφορά τα καθεαυτού ιστορικά κείμενα, η ερώτηση, κατά πόσο μπορεί να είναι συγκλονιστικά ως αναγνώσματα, ενδέχεται να οδηγήσει σε παρερμηνείες. Στην ιστοριογραφία προέχει η μέθοδος (ωστόσο κυκλοφορούν βιβλία που γράφονται χωρίς μέθοδο). Ακολουθεί η διασταύρωση των πηγών (αν και διαφημίζονται βιβλία που περιφρονούν τις πηγές). Έπεται η προσπάθεια για την αναγωγή στο ιστορικό πλαίσιο (η οποία ωστόσο προϋποθέτει βαθιά γνώση των γενικών συνθηκών). Οι τρεις αυτές παράμετροι (μέθοδος, πηγές, αναγωγή στο ιστορικό πλαίσιο) επιδρούν κατά τρόπο που απαγορεύει στον ιστοριογράφο να γράφει προς τέρψιν του αναγνώστη. Με άλλα λόγια, αν ο ιστοριογράφος επιχειρήσει να σαγηνεύσει, ενδέχεται να πετύχει τον στόχο του, αλλά σε βάρος του περιεχομένου. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ιστοριογράφος μπορεί να παραβλέπει τις ανάγκες του αναγνώστη ούτε ότι μπορεί να επιτρέψει στον εαυτό του να γράψει έτσι ώστε να γίνεται κατανοητός μόνο από τους ομοτέχνους του.

Η μέση οδός οδηγεί σε ισορροπημένα κείμενα, αν και σπανίως σε μπεστ σέλερ. Σε ένα συλλογικό τόμο, όπως αυτός που ο αναγνώστης κρατά στα χέρια του, υπάρχουν και άλλες ισορροπίες που πρέπει να τηρηθούν: χρονολογικές και θεματικές. Η βυζαντινή και η μεταβυζαντινή περίοδος -κολοσσιαίας σημασίας για μια πόλη σαν τη Θεσσαλονίκη- διεκδικούν στον παρόντα τόμο τη λεόντειο μερίδα (Μαρία Χειμωνοπούλου, Ευαγγελία Αγγέλκου, Ευπραξία Δουλγκέρη, Άρης Παπάζογλου, Χρήστος Παπαδόπουλος, Moshe Faraggi και Minna Rozen). Μέσα από κτίσματα, εικόνες, μαρτυρίες αρχειακές και μαρ-

τυρίες της παράδοσης, ο παρών τόμος εξετάζει ποικίλα θέματα της βυζαντινής και οθωμανικής περιόδου. Επισημαίνουμε ιδιαίτερα τη μελέτη της καθηγήτριας Minna Rozen για τους εμπορικούς ανταγωνισμούς στη Θεσσαλονίκη του 18ου αιώνα, βάσει των γαλλικών αρχείων· ένα κείμενο που ασφαλώς προσφέρει στοιχεία σαγήνης ακόμη και για τον μη ειδικό αναγνώστη.

Ο τρόπος που το αυτοκίνητο καταγράφηκε στη λογοτεχνία και τη διαφήμιση (με την ανθολόγηση του Γιώργου Αναστασιάδη) ανοίγει ένα σημαντικό κεφάλαιο μικροϊστορίας της σύγχρονης περιόδου. Το παράρτημα του τόμου φιλοξενεί ένα πειραματικό εγχείρημα, τον συνδυασμό του ιστορικού με το σύγχρονο (Αστέριος Κουκούδης) πάνω στην ιστορία της εκπαίδευσης. Τέλος, το ζήτημα της οικοδόμησης σε παραδοσιακό αρχιτεκτονικό περιβάλλον (Δημήτριος Ζυγομαλάς) έχει -εκτός από τη θεωρητική- και μεγάλη πρακτική σημασία.

12 ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Αυτό που μπορεί να δει κανείς πάνω στον τρούλο της Αγίας Σοφίας, αυτό που μπορεί να δει κανείς μέσα σε καρτ ποστάλ που ταχυδρομήθηκαν πριν από 90 χρόνια, αυτό που μπορεί να δει κανείς μέσα σε εικόνες που ζωγραφίστηκαν πριν από τρεις αιώνες, αυτό που μπορεί να δει κανείς στις αρχιτεκτονικές μεταβολές στην Άνω Πόλη είναι το ζητούμενο. Άνθρωποι που έζησαν πολύ πριν από μας -στον ίδιο τόπο με μας- είχαν αισθητικές αντιλήψεις, δείγματα των οποίων έχουν διασωθεί. Ποια είναι η σχέση μας με τις αντιλήψεις τους; Ποια είναι η σχέση μας μαζί τους;

14 Η ΨΗΦΙΔΩΤΗ ΓΙΡΛΑΝΤΑ ΤΟΥ ΤΡΟΥΛΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η «Μεγάλη εκκλησία» της Θεσσαλονίκης, η μητρόπολη των Βυζαντινών, έχει έναν τρούλο που όλοι έχουμε θαυμάσει, με την ψηφιδωτή παράσταση της Ανάληψης. Τη βάση του τρούλου περιτρέχει μια διακοσμητική ζώνη. Η διακοσμητική ζώνη του τρούλου είναι μια γιρλάντα με φυτικά θέματα, στην οποία ενσωματώνονται δύο τρίστιχες επιγραφές. Το πλαίσιό της ορίζουν κόκκινες ψηφίδες. Το κύριο σώμα της έχει χρώμα βαθύ μπλε. Το φόντο είναι χρυσοκίτρινο. Η **Μαρία Χειμωνοπούλου** ακολουθεί το νήμα της γιρλάντας πίσω, στο βυζαντινό παρελθόν του.

24 ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΑΛΙΕΣ ΚΑΡΤ ΠΟΣΤΑΛ

Πολλές και δύσκολες ήταν οι δουλειές του στρατοπέδου. Αλλά η σόμπα που άναβαν κάθε βράδυ τους αποζημίωνε. Ήταν γάλλοι αγρότες και εργάτες που είχαν επιστρατευθεί, για να σταλούν σε μια μακρινή πόλη της Ανατολής, που ονομαζόταν «Σαλονίκ». Όταν έβρισκαν λίγο ελεύθερο χρόνο από τις αγγαρείες, αγόραζαν καρτ ποστάλ -που πουλιόνταν μαζικά- με θέματα από την πόλη, έγραφαν δύο λόγια και τις ταχυδρομούσαν στις οικογένειές τους. Ήταν ο μοναδικός τρόπος επικοινωνίας με συζύγους, μητέρες, παιδιά και αδελφές. Πολλοί από τους αποστολείς γύρισαν, αρκετοί όχι. Ύστερα από 2-3 γενιές οι παλαιές καρτ ποστάλ έγιναν βάρος και εκποιήθηκαν. Έτσι, η Θεσσαλονίκη απέκτησε χιλιάδες απεικονίσεις του παρελθόντος της. Ευαίσθητοι αρχαιολόγοι, όπως η **Ευαγγελία Αγγέλκου**, τις παρατηρούν, για να λύσουν τοπογραφικά προβλήματα.

30 ΙΤΑΛΟΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ, ΕΝΑ ΣΥΝΟΛΟ ΤΟΥ 17ου-18ου ΑΙΩΝΑ

«Αρχαιοπωλείο» είναι ασυνήθιστη λέξη. Επιτελεί ωστόσο ως επιχείρηση μια λειτουργία άκρως σημαντική, υπό την εποπτεία του υπουργείου Πολιτισμού. Από το αρχαιοπωλείο στο οποίο απαντούν οι ιταλοκρητικές εικόνες που σχολιάζει η **Ευπραξία Γ. Δουλγκέρη**, έχουν εμπλουτισθεί πολλές και μεγάλες ιδιωτικές συλλογές, αλλά και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης. Οι συγκεκριμένες εικόνες αποτελούν ένα σύνολο του 17ου - 18ου αιώνα, με ειδικό ενδιαφέρον.

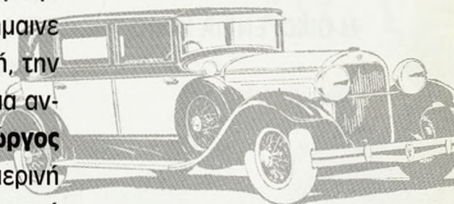
40 ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΚΤΙΡΙΑ ΣΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η οικοδόμηση στο εσωτερικό ενός παλαιού οικιστικού συνόλου μπορεί να αλλοιώσει τα χαρακτηριστικά του τελευταίου μέχρι εξαφανίσεως. Αυτό συνέβη μόλις στη δεκαετία του 1960 και του 1970 σε οικιστικά σύνολα με μεγάλο ιστορικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, όπως η συνοικία βορείως της Καμάρας στη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο τα 30 τελευταία χρόνια η κατάσταση δείχνει σημεία βελτίωσης και η αυθαιρεσία προσκρούει σε κάποια όρια. Πόσο ισχυρά είναι αυτά; Η Άνω Πόλη αποτελεί ιδανικό παράδειγμα, για να εξετασθεί αν η σύγχρονη δόμηση, που υλοποιήθηκε σε ένα πλαίσιο θεσμικής προστασίας, συνάδει με τη δεοντολογία για την εισαγωγή σύγχρονης αρχιτεκτονικής σε παλαιά σύνολα· κι αν, τέλος πάντων, το θεσμικό πλαίσιο λειτουργεί στην πράξη. Γράφει ο **Δημήτριος Ζυγομαλάς**.

58 ΤΑ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ένα αφιέρωμα για το αυτοκίνητο στη Θεσσαλονίκη μέσα από τη λογοτεχνία και τις διαφημίσεις: Πολλές φρέσκες ματιές από τους λογοτέχνες, που χωρίς να έχουν αυτόν τον σκοπό, μας πληροφορούν εμμέσως για τις ιδέες της εποχής τους σχετικά με το ανατρεπτικό μεταφορικό μέσο.

60 ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΤΕ...

Πώς ενσωματώθηκε το αυτοκίνητο στην καθημερινή ζωή της ελληνικής κοινωνίας; Ίσως το ερώτημα ξενίζει, αλλά -όπως δείχνουν οι παλαιότερες απεικονίσεις των ελληνικών πόλεων- μέχρι τη δεκαετία του 1950 το αυτοκίνητο αποτελούσε σπάνιο είδος στο αστικό τοπίο. Αυτό σήμαινε ότι το αστικό τοπίο είχε μια άλλη δυναμική και οργάνωση, διαφορετική από τη σημερινή, την οποία ήρθε σιγά-σιγά να αλλοιώσει και να υποτάξει η χρήση του αυτοκινήτου. Η πλούσια ανθολόγηση από τη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης που επιχειρεί για μια ακόμη φορά ο **Γιώργος Αναστασιάδης** δείχνει με ποιους τρόπους αντιμετωπίσθηκε το αυτοκίνητο στην καθημερινή ζωή και στη συλλογική μνήμη. Τα ανθολογημένα αποσπάσματα και τα επιλεγμένα διαφημιστικά κλισέ «ανοίγουν την όρεξη για εκτεταμένη συλλογική έρευνα» με στόχο την ευρύτερη κάλυψη του θέματος.

100 ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Ένας παλαιότερος και ένας νεότερος ερευνητής ανατρέχουν -ο καθένας ξεχωριστά- σε ερωτήματα που διατυπώθηκαν και άλλοτε, χωρίς να έχουν απαντηθεί οριστικά. Η γεωγραφική θέση της Παναγίας Καμαριώτισσας και ο τρόπος άλωσης της Θεσσαλονίκης το 1430 εξετάζονται πάλι.

102 ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΜΑΡΙΩΤΙΣΣΑ

Στη δεκαετία του 1950 η αρχαιολογική κοινότητα της Θεσσαλονίκης παρακολούθησε μια πνευματική μονομαχία μεταξύ των Δ. Ξυγγόπουλου, Γ. Σωτηρίου και Δ. Ευαγγελίδη σχετικά με τη βυζαντινή γειτονία της Καταφυγής και τον ναό της Παναγίας Καμαριώτισσας. Ο τελευταίος συνδεόταν με τη γειτονία της Καταφυγής, σύμφωνα με τις βυζαντινές πηγές. Η συζήτηση ήταν έντονη και το θέμα παρέμεινε ανοιχτό. Ο **Άρης Παπάζογλου** επιχειρεί την επαναπραγμάτευση του θέματος, υπό το φως των νεότερων ειδήσεων που συσσωρεύτηκαν κατά την τελευταία πεντηκονταετία.

120 Η ΑΛΩΣΗ ΤΟΥ 1430 ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΔΟΣΙΑΣ

Ένα παλαιό, αλλά άκρως ενδιαφέρον θέμα επαναπραγματεύεται και ο **Χρήστος Παπαδόπουλος**. Ανατρέχει στην άλωση του 1430 και επανεξετάζει τη θεωρία της συνωμοσίας: Διευκόλυναν οι μοναχοί της Μονής Βλατάδων την είσοδο των επιτιθέμενων Οθωμανών στη Θεσσαλονίκη; Η ανάλυση του νέου ερευνητή θα δείξει στον αναγνώστη κατά πόσο το παλαιό αυτό θέμα είναι ώριμο για λύση.

136 ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Οι δύο ιστορίες που φιλοξενούνται σε αυτή την ενότητα είναι συναρπαστικές. Από τη μία πλευρά, μια οικογένεια με αντοχή μέσα στον χρόνο. Από την άλλη, μια δραματική σύγκρουση στη Θεσσαλονίκη του 18ου αιώνα: γάλλοι και ιταλοί έμποροι συγκρούονται μέσα σε ένα πλαίσιο θρησκευτικού διαφορισμού, με στόχο τις πρώτες ύλες της μακεδονικής ενδοχώρας. Τη σύγκρουση επιδεινώνουν οι αναμείξεις του γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών και των προξένων στη Θεσσαλονίκη.

138 Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΟΒΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΡΑΒΙΝΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΚΡΙΤΟΙ

Η ανεπάρκεια των λημμάτων των ειδικών εγκυκλοπαιδειών και μονογραφιών περί της οικογένειας Κόβο ώθησε τον **Moshe Faraggi** να συντάξει ένα μελέτημα για τα επιφανέστερα μέλη της. Πράγματι, η οικογένεια Κόβο έδωσε στη Θεσσαλονίκη περισσότερους από κάθε άλλη οικογένεια ανώτερους ιερωμένους (έξι αρχιραβίνους), αλλά και πνευματικούς ανθρώπους, φιλανθρώπους και επιχειρηματίες. Δυστυχώς, και για πολλές άλλες σημαντικές οικογένειες δεν έχουν γραφεί ικανοποιητικά λήμματα. Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι η περίπτωση της οικογένειας Κόβο είναι ιδιαίτερη λόγω της διάρκειάς της.

154 ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Η κλασική μελέτη της **Minna Rozen** για την επίδραση των Francos στη Θεσσαλονίκη -θέμα κολοσσιαίας σημασίας, με μικρή προσληπτικότητα στην τοπική ιστοριογραφία- δημοσιεύεται χάριν των αναγνωστών της «Θεσσαλονικέων Πόλεως» στην ελληνική γλώσσα, με την ευγενική άδειά της. Ο ανταγωνισμός και η αντιπαλότητα στο ναυτικό εμπόριο της Μεσογείου κατά τον 18ο αιώνα φέρνουν βαθιές αλλαγές τόσο στην ευρωπαϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη όσο και στην εβραϊκή κοινότητα της πόλης. Μοχλός της αλλαγής είναι οι Francos, Εβραίοι από την Ιταλία που εμπορεύονται στη Θεσσαλονίκη: Μία τάξη κοσμοπολιτών εμπόρων, των οποίων οι γονείς είχαν ζήσει ένα μέρος της ζωής τους ως χριστιανοί. Οι Francos εισήγαγαν ένα μη θρησκευτικό ύφος στη Θεσσαλονίκη, το οποίο δεν μπορούσε παρά να επηρεάσει τους Εβραίους της πόλης. Η επίδραση των Francos στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν, βέβαια, αποτέλεσμα του πλούτου τους και της οικονομικής δύναμής τους. Αλλά, ισοδύναμοι παράγοντες ήταν η ενίσχυση της ευρωπαϊκής παρουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επιθυμία της εγχώριας κοινότητας να συνδεθεί με τους Francos.

192 ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ

Παρουσιάζονται το λαμπρό ιστορικό έργο του Στράτου Ν. Δορδανά *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944* (Βασίλης Κ. Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης) και οι ενθυμήσεις του Δημ. Θ. Καραμήτσου *Η πόλη μας κι εμείς άλλοτε και τώρα: Θεσσαλονίκη 1941-2005* (Ευάγγελος Χεκίμογλου).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΒΑΡΔΑΡΙΟΥ 1897-1922

«Στην πλειοψηφία τους προέρχονταν από την κοντινή περιφέρεια της Θεσσαλονίκης, αλλά και από πιο μακρινές περιοχές της μακεδονικής ενδοχώρας. Ωστόσο, υπήρχαν μέτοικοι κι από άλλες οθωμανικές επαρχίες, από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Βουλγαρία ή και από τη νεοσύστατη ακόμη μικρή Ελλάδα. Ανάμεσα στους μετοίκους, αλλά πιθανότατα κι ανάμεσα στους γηγενείς, υπήρχαν άντρες που είχαν ως "μητρικές γλώσσες άλλες από τα ελληνικά". Οι βλαχόφωνοι σχημάτιζαν μία ιδιαίτερα μεγάλη ομάδα μετοίκων. Υπήρχε και ένα μεγάλο πλήθος σλαβόφωνων προερχομένων από πόλεις όπως η Δίβρη, η Δοϊράνη, το Κιλκίς, αλλά και τα χωριά στα δυτικά της πόλης. Θα πρέπει επίσης να υπήρχαν, έστω και ελάχιστοι, αρβανίτες και αρμένιοι, ίσως και βόσνιοι χριστιανοί...». Αυτά πριν από 130 χρόνια στην περιοχή του Βαρδάρι. Ένα από τα πρώτα σχολεία της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας -πέρα από τα κεντρικά στη συνοικία του Αγίου Αθανασίου- λειτούργησε στο Βαρδάρι. Οι μαθητές του είχαν γονείς «μετοίκους» και «γηγενείς», που πολλοί μιλούσαν «γλώσσες άλλες από τα ελληνικά». Αυτό το σχολείο δεν χάθηκε· υπάρχει ακόμη. Φαίνεται ότι η συνέχειά του δεν είναι μόνο μια συνέχεια διοικητική (ότι δηλαδή το παλαιό σχολείο της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας εντάχθηκε, όπως και τα άλλα, στο εκπαιδευτικό σύστημα του ελληνικού κράτους)· είναι και μια συνέχεια ουσίας. Στο 57ο Δημοτικό Σχολείο, στο σχολικό συγκρότημα που πριν από τον πόλεμο (μαζί με το Δ΄ Γυμνάσιο Αρρένων) βρισκόταν ανάμεσα στις οδούς Κρυστάλλη, Συγγρού και Αμβροσίου, δεν θα βρει κανείς μόνο το αρχείο της παλαιάς Αστικής Σχολής Βαρδαρίου. Θα βρει και μαθητές που -όπως σε πολλά άλλα σχολεία της Ελλάδας- έχουν γονείς που μιλούν «μητρικές γλώσσες άλλες από τα ελληνικά». Ο ερευνητής **Αστέριος Κουκούδης** -που τυχαίνει να διδάσκει σε αυτό το σχολείο- εντόπισε το αρχείο της Αστικής Σχολής Βαρδαρίου, το οποίο χρονολογείται από το 1897. Το μελέτησε και μας παρέδωσε το ιστορικό πόνημα που φιλοξενούμε. Όμως έκανε κάτι πολύ περισσότερο από το καθήκον του ως ερευνητής. Με τη βοήθεια της φωτογράφου **Ισμήνης Γούλα** μας χάρισε τις μορφές των παιδιών. Των σημερινών παιδιών που φοιτούν στο 57ο Δημοτικό Σχολείο. Μας κοιτάζουν. Όπως κάποτε κοιτάζαμε κι εμείς τον κόσμο. Όπως τον κοίταζαν και οι μαθητές της Αστικής Σχολής Βαρδαρίου, που τα ονόματά τους διακρίνονται στα παλαιά μαθητολόγια. Οι χρονολογίες από το 1897 μέχρι το 2007 είναι ίσως συμπτωματικές. Αλλά ο συνειρμός εδώ δεν είναι χρονολογικός. Ο αναγνώστης θα τον αναζητήσει μόνος του. Θα βρει το ιστορικό πόνημα και τις μορφές των σημερινών μαθητών στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ του παρόντος τόμου.

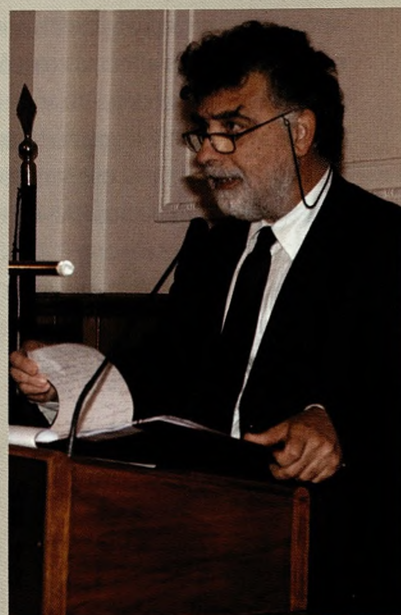

Γενική άποψη της εκδήλωσης. Στο βήμα ο καθηγητής Ιστορίας Β. Γούναρης.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

Τη Δευτέρα 26 Φεβρουαρίου 2007 η Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος παρουσίασε εκδόσεις της για την ιστορία της Θεσσαλονίκης στην κατάμεστη αίθουσα εκδηλώσεων του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης ενώπιον της ακαδημαϊκής κοινότητας, μελών της Εταιρείας και συνδρομητών της «Θεσσαλονικέων Πόλεως».

Ο αρχαιολόγος Δρ Κ. Σουέρεφ ομιλεί από του βήματος.

■ Στο πρώτο μέρος της εκδήλωσης παρουσιάστηκαν πρωτότυπες μελέτες από τους τόμους 19-21 της εκδοτικής σειράς «Θεσσαλονικέων Πόλις». Μίλησαν ο **Κ. Σουέρεφ** («Ευβοείς στο Θερμαϊκό και τη Χαλκιδική»), η **Έλλη Γεωργιλά** («Ποια ήταν η βυζαντινή "λεωφόρος;"»), ο **Β. Γούναρης** («Το Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης στις αρχές του αιώνα»), η **Ευφροσύνη Ρούπα** («Ελαστικό παπούτσι στη Θεσσαλονίκη. Η εταιρεία "Αλυσίδα"») και η **Αγγελική Μυλωνάκη** («Η Θεσσαλονίκη του ελληνικού κινηματογράφου (1950-1970)»).

■ Στο δεύτερο μέρος της εκδήλωσης ο **Γ. Αναστασιάδης** παρουσίασε το λεύκωμά του «Το επιχειρηματικό πνεύμα στις διαφημίσεις και τη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης».

■ Στο κλείσιμο της εκδήλωσης μίλησε η **Ευτέρπη Μαρκή** με θέμα «Η "μονή Ακαπνίου" του Θανάση Παπαζώτου» και αναφέρθηκε στη μελέτη του μακαριστού αρχαιολόγου για τον αταύτιστο βυζαντινό ναό ο οποίος από το 1912 τιμάται στο όνομα του Προφήτη Ηλία.

Θεσσαλονικέων Πόλις

Εκ μέρους της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος χαιρετισμούς προς τους παρισταμένους απηύθυναν ο πρόεδρος Ν. Ευθυμιάδης και ο Ε. Χεκίμογλου.

Τέχνη και αρχιτεκτονική

- Η ψηφιδωτή γιρλάντα του τρούλου της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης
- Όψεις και μνημεία της Θεσσαλονίκης μέσα από παλιές καρτ ποστάλ
- Ιταλοκρητικές εικόνες, ένα σύνολο του $17^{ου}$-$18^{ου}$ αιώνα
- Σύγχρονα κτίρια σε ιστορικό περιβάλλον

Η ψηφιδωτή γιρλάντα του τρούλου της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης

Ο ναός της Αγίας Σοφίας[1], η «Μεγάλη Εκκλησία» της Θεσσαλονίκης, βρίσκεται στο ΝΑ τμήμα της πόλης, νότια της Εγνατίας οδού και βορειοδυτικά του γαλεριανού συγκροτήματος. Ο ναός είναι αφιερωμένος στη Σοφία και τον Λόγο του Θεού. Υπήρξε ο μητροπολιτικός ναός της πόλης έως τη μετατροπή του σε τζαμί το 1523/24 και έχει κτιστεί επάνω σε μεγάλη πεντάκλιτη, ξυλόστεγη παλαιοχριστιανική βασιλική του 5ου αιώνα[2]. Στη σημερινή του μορφή ο ναός της Αγίας Σοφίας ανήκει στην κατηγορία των τρουλαίων ναών μεταβατικού τύπου, με περίστωο σε σχήμα πι.

Ο αβαθής τρούλος του ναού κοσμείται με τη γνωστή ψηφιδωτή παράσταση της Ανάληψης[3] (εικ. 1), ενώ ταινία άνθινου ψηφιδωτού διακόσμου[4] περιτρέχει τη βάση του θόλου κάτω από το ψηφιδωτό. Η διακοσμητική αυτή ζώνη πλάτους 0,39 μ. συνίσταται από μία γιρλάντα με φυτικά θέματα, στην οποία ενσωματώνονται, στο ανατολικό τμήμα της βάσης του ημισφαιρίου, δύο τρίστιχες επιγραφές.

Δύο σειρές κόκκινες ψηφίδες ορίζουν το πλαίσιο της γιρλάντας. Το κύριο σώμα της έχει χρώμα βαθύ μπλε με διάσπαρτες γαλάζιες ψηφίδες και διαγράφεται σε χρυσοκίτρινο βάθος. Από τις δύο πλευρές του ξεκινούν αντίστοιχα σειρές φύλλων δάφνης με πράσινο και γαλάζιο περίγραμμα. Γύρω τους ελίσσεται λευκός βλαστός που φέρει σε κάθε περιστροφή του λευκά άνθη και καρπούς. Ενδιάμεσα η γιρλάντα φέρει σε κατακόρυφες τριάδες φύλλα και καρπούς. Στα άκρα των αξόνων Ανατολής-Δύσης και Βορρά-Νότου σχηματίζονται τέσσερις μεταλλικοί κυλινδρικοί δεσμοί με ελισσόμενη κόκκινη ταινία, γύρω από τους οποίους ξεκινά ή καταλήγει η γιρλάντα[5] (εικ. 2).

Εικόνα 1.

Το θέμα του πλαισίου της ψηφιδωτής παράστασης της Ανάληψης (εικ. 3) ανήκει σε μία μεγάλη οικογένεια του φυτικού διακόσμου, όπου άνθη, κλαδιά φυλλώματος και καρποί, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό, συμπλέκονται και σχηματίζουν ταινίες ή στεφάνια. Ειδικά ο τύπος της γιρλάντας της Αγίας Σοφίας αποτελεί αναβίωση του στεφάνου της ύστερης αρχαιότητας από φύλλα δάφνης, τα οποία συγκρατεί μία κορδέλα, τυλιγμένη γύρω του σε κανονικές αποστάσεις.

Οι φυλλοφόροι και ανθοφόροι πλοχμοί με τη μορφή πλεκτής ταινίας-γιρλάντας, χρησιμοποιούνταν στην αρχαιότητα για τη διακόσμηση δρόμων, κτιρίων και στοών, στις γιορτινές ημέρες. Όσον αφορά τα στεφάνια, οι πηγές αναφέρουν την πολύπλευρη χρήση τους και το πολυσήμαντο του συμβολισμού τους. Χρησιμοποιούνταν σε δείπνα και συμπόσια ως σύμβολα χαράς και ευφροσύνης, ενώ νεκρι-

Εικόνα 2.

Εικόνα 3.

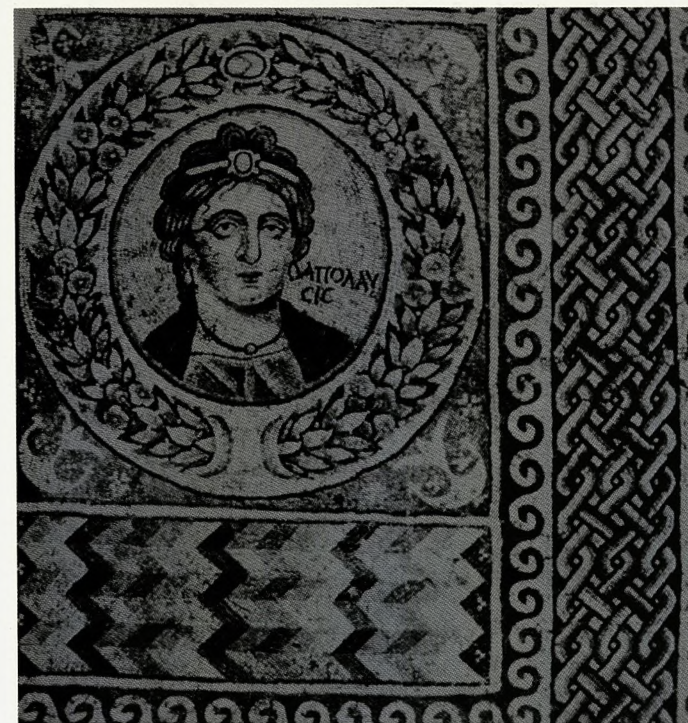

Εικόνα 4.

κά είναι τα στεφάνια που σχετίζονται με τις επιτάφιες τελετές προσφορών προς τις ψυχές. Στεφανηφορίες σχετίζονται με τις θρησκευτικές εορτές της γονιμότητας και τις γαμήλιες τελετές. Τα στεφάνια αποτελούν επίσης ένδειξη τιμής προς τους νικητές αθλητικών αγώνων, ρητορικών, ποιητικών και δραματικών διαγωνισμών. Συμβολίζουν τη θεία χάρη που συνοδεύει τον φέροντα και, όταν είναι δάφνινα, είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένα με τον θρίαμβο.

Η ελληνορωμαϊκή εικονογραφία των στεφανιών και της γιρλάντας συνδέεται

Εικόνα 5.

Εικόνα 6.

με θέματα κοσμικά, θρησκευτικά και νεκρικά, των οποίων ο συμβολισμός είναι ηρωικός, θριαμβικός, νικητήριος και εσχατολογικός.

Το αρχαιότερο εικονογραφικό δείγμα γιρλάντας από τον ελλαδικό χώρο σώζει η τοιχογράφηση του εσωτερικού του μακεδονικού τάφου των Λύσωνος και Καλλικλέους[6] του τέλους του 3ου-αρχών 2ου αιώνα π.Χ. (εικ. 4), όπου πλούσιος άνθινος πλοχμός κρέμεται από αρχιτεκτονήματα που μιμούνται στοά, ενώ από το τέλος του 2ου αιώνα π.Χ. σώζεται ψηφιδωτή διακόσμηση με θέμα τη γιρλάντα από οικία στη Δήλο[7]. Στους ρωμαϊκούς χρόνους άνθινες γιρλάντες κοσμούν τις αρχιτεκτονικές μιμήσεις του 2ου πομπηιανού ρυθμού σε οικίες από την Πομπηία, τη Ρώμη και το Boscoreale[8].

Πλοχμοί με άνθη και καρπούς πλαισιώνουν το μυθολογικό συνήθως θέμα του κεντρικού εμβλήματος στα ψηφιδωτά δάπεδα της όψιμης αρχαιότητας της Μεσογείου, καθώς στρεπτή καρποφόρα γιρλάντα συνδέει τις απεικονίσεις των μουσών με τα μετάλλια των ποιητών που περιβάλλουν κεντρική μυθολογική σκηνή Διονυσιακού θιάσου[9] σε ψηφιδωτό δάπεδο του 3ου αιώνα από τα Γέρασα της Ιορδανίας, ενώ στα ψηφιδωτά δάπεδα της Αντιόχειας του 4ου-5ου αιώνα στεφάνια και γιρλάντες πλαισιώνουν τις αλληγορικές ψηφιδωτές παραστάσεις της Γης και των Καρπών[10] καθώς και της Ανανέωσης[11].

Στον ελλαδικό χώρο, στο τέλος του 5ου αιώνα, φυλλοφόρο-ανθοφόρο στεφάνι περιγράφει την ψηφιδωτή παράσταση της προσωποποιημένης Απόλαυσης σε κτίριο κοντά στον Άγιο Ταξιάρχη του Άργους[12] (εικ. 5), και επίσης φυλλοφόρος ταινία με ελισσόμενη κορδέλα περιγράφει τα διάχωρα των προσωποποιήσεων των μηνών Ιουλίου και Οκτωβρίου στο δάπεδο της βασιλικής του Θύρσου στην Τεγέα[13] (εικ. 6).

Παρατηρείται ότι στα ψηφιδωτά δάπεδα της όψιμης αρχαιότητας, άνθινοι και καρποφόροι πλοχμοί, με τη μορφή στεφανιού ή γιρλάντας, πλαισιώνουν τα εμβλήματα, με τις μυθολογικές παραστάσεις ή τις ιδεαλιστικές προσωποποιήσεις εννοιών, που αποτελούν τα αγαπημένα θέματα της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Στα δάπεδα των παλαιοχριστιανικών κτιρίων τα στεφάνια συνεχίζουν να κοσμούν παραστάσεις και μορφές από το ελληνορωμαϊκό θεματολόγιο, με τη διαφορά ότι ο ιδεαλισμός των προσωποποιημένων εννοιών και των μηνών αποκτά μία μυστική, αλληγορική σημασία. Η ένδειξη τιμής με το στεφάνι της νίκης των ποιητών και των μουσών αποδίδεται τώρα σε συμβολικές παραστάσεις παραδείσιας αφθονίας και θεοφάνειας.

Δείγμα ανθικού διακόσμου που πλαισιώνει παραστάσεις σύνθετης θεολογικής σκέψης εντοπίζεται στον ναό του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα (540-547)[14], καθώς η κεντρική παράσταση της οροφής του ιερού με το φωτοστεφανωμένο αλληγορικό Αμνό του Θεού, περιβάλλεται από στεφάνι και ταινίες με πλοχμούς (εικ. 1) (εικ. 7). Ο διάκοσμος έχει έντονο θεολογικό περιεχόμενο θριαμβευτικού χαρακτήρα, που υπογραμμίζεται από τα κοσμολογικά σύμβολα και τους πλοχμούς, καθώς το «Αρνίο» της Δευτέρας Παρουσίας (Αποκ. 5, 12-14, Αποκ. 22, 1-2) από τον θρόνο του οποίου «εκπορεύεται ποταμός ύδατος ζωής» και περιβάλλεται από το «ξύλον της ζωής», που αποδίδει ο πλούσιος φυτικός και ζωικός διάκοσμος, κυριαρχεί πάνω σε όλα. Στο Μιλάνο, στο παρεκκλήσι του Αγίου Βίκτωρα[15] της βασιλικής του Αγίου Αμβροσίου, τον τιμώμενο μάρτυρα περιβάλλει στεφάνι από άνθη, φύλλα, στάχυα και κλιματίδες, που εξαίρει τη μορφή του, συμβολίζει τον νικηφόρο επίγειο ηρωισμό του και την εσχατολογική χαρά της μέλλουσας ζωής.

Το θέμα της άνθινης γιρλάντας με καρπούς και ελισσόμενη κορδέλα γύρω από το φύλλωμά της κοσμεί τα εσωράχια των θριαμβικών τόξων των αψίδων σε μία σειρά μνημείων του 6ου-7ου αιώνα από τη Ρώμη, όπου το συμβολικό αυτό πλέγμα της παραδείσιας αφθονίας πλαισιώνει σκηνές παρουσίασης αγίων και παπών προς τον Χριστό, που συνοδεύεται από αγγέλους ή τους κορυφαίους των αποστόλων [Άγιος Λαυρέντιος εκτός των τειχών (δ´ τέτ. 6ου αιώνα)[16], Αγία Αγνή εκτός των τειχών (625)[17]]. Στις αρχές του 9ου αιώνα στο πλαίσιο μιας αναγέννησης στην τέχνη, που σχετίζεται με τον Καρλομάγνο και τους διαδόχους του, καθώς και με το έργο των παπών Πασχαλίου (817-824) και Γρηγορίου (828-844), άνθινες γιρλάντες, κάπως πιο σχηματικές αυτή την περίοδο, κοσμούν τα εσωράχια των θριαμβικών τόξων των αψίδων στη Sta Maria in Domnica[18] (818), την Αγία Πραξαίδη[19] (α´ τέτ. 9ου αιώνα), την Αγία Καικιλία in Trastevere[20] (α´ τέτ. 9ου αιώνα) και τον Άγιο Μάρκο[21] (β´ τέτ. 9ου αιώνα).

Στα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Θεσσαλονίκης άνθινος ψηφιδωτός διάκοσμος περιλαμβάνεται στα εικονογραφικά προγράμματα των σημαντικότερων παλαιοχριστιανικών μνημείων της[22].

Στη Ροτόντα, στην κορυφαία σύνθεση της υψηλότερης ζώνης του θόλου, των μέσων του 5ου αιώνα, με την παράσταση της θριαμβευτικής θεοφάνειας, τέσσερις

Εικόνα 7.

Εικόνα 8.

άγγελοι ανασηκώνουν τριπλή δόξα από αστέρια, στεφάνι με φύλλα και καρπούς (εικ. 8) και πολύχρωμη ίριδα, ενώ ψηφιδωτή γιρλάντα με καρπούς σώζεται επίσης σε μία από τις φωτιστικές θυρίδες. Στην Αχειροποίητο και τον Άγιο Δημήτριο, στα εσωράχια της τοξοστοιχίας του νότιου υπερώου και σε εσωράχια της βόρειας μικρής κιονοστοιχίας αντίστοιχα, εικονίζεται το θέμα καρποφόρων βλαστών φυόμενων από αγγεία και κάνιστρα.

Όμως το δείγμα ψηφιδωτής γιρλάντας που είναι εικονογραφικά και πιθανόν χρονολογικά πλησιέστερο με αυτό της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης προέρχεται από την ομώνυμη μεγάλη εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, από την ψηφιδωτή παράσταση του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης[23]. Πλαίσιο άνθινης γιρλάντας περιβάλλει την αναθηματική επιγραφή του μετώπου του θριαμβικού τόξου, τη βάση του τεταρτοσφαιρίου, την καμάρα του ιερού βήματος και τις κυρτές επιφάνειες των πέντε παραθύρων του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας (εικ. 9). Η γιρλάντα οριοθετείται από διπλό περίγραμμα κόκκινων και λευκών ψηφίδων και προβάλλεται σε χρυσό βάθος. Αποτελείται από σώμα χρώματος σκούρου μπλε, οι πλευρές του οποίου περιβάλλονται από σειρά φύλλων δάφνης. Γύρω από το μπλε σώμα περιστρέφεται αργυρός βλαστός κισσού. Άνθη με πέντε πέταλα και διάφοροι καρποί άπτονται του βλαστού. Το διάστημα μεταξύ των διαδοχικών περιστροφών του γεμίζει με μία ποικιλία μοτίβων από άνθη. Η γιρλάντα είναι σύγχρονη της παράστασης του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης και της αναθηματικής επιγραφής του θριαμβικού τόξου, σύμφωνα με την οποία, η διακόσμηση του ιερού είναι αφιέρωμα «ευσεβών ανάκτων» μετά την αναστήλωση των εικόνων το 843. Η παράσταση, αφιέρωμα πιθανόν του Μιχαήλ Γ΄ (842-867) και του Βασιλείου Α΄ (867-886), έχει ταυτιστεί με την περιγραφή ψηφιδωτής παράστασης που παραδίδεται από τον πατριάρχη Φώτιο, κατά την ομιλία που εκφωνήθηκε στις 29 Μαρτίου 867, στην τελετή των εγκαινίων αποκάλυψής της[24].

Εικόνα 9.

Δύο παρόμοια εικονογραφικά δείγματα γιρλάντας παραδίδονται από ιστορημένα χειρόγραφα του 10ου αιώνα. Πρόκειται για το πλαίσιο της παράστασης του χρίσματος του Δαυΐδ, από το ελληνικό ψαλτήρι 139 της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού[25], και για το πλαίσιο της παράστασης του ευαγγελιστή Ιωάννη από το αρμενικό Ευαγγέλιο Mlke[26], από τα οποία γίνεται φανερό ότι η τέχνη της μικρογραφίας, κατά το α΄ μισό του 10ου αιώνα, συμμετείχε στην κίνηση της επανόδου στις αρχαίες πηγές· καρποί της ήταν η «Μυριόβιβλος»

Εικόνα 10.

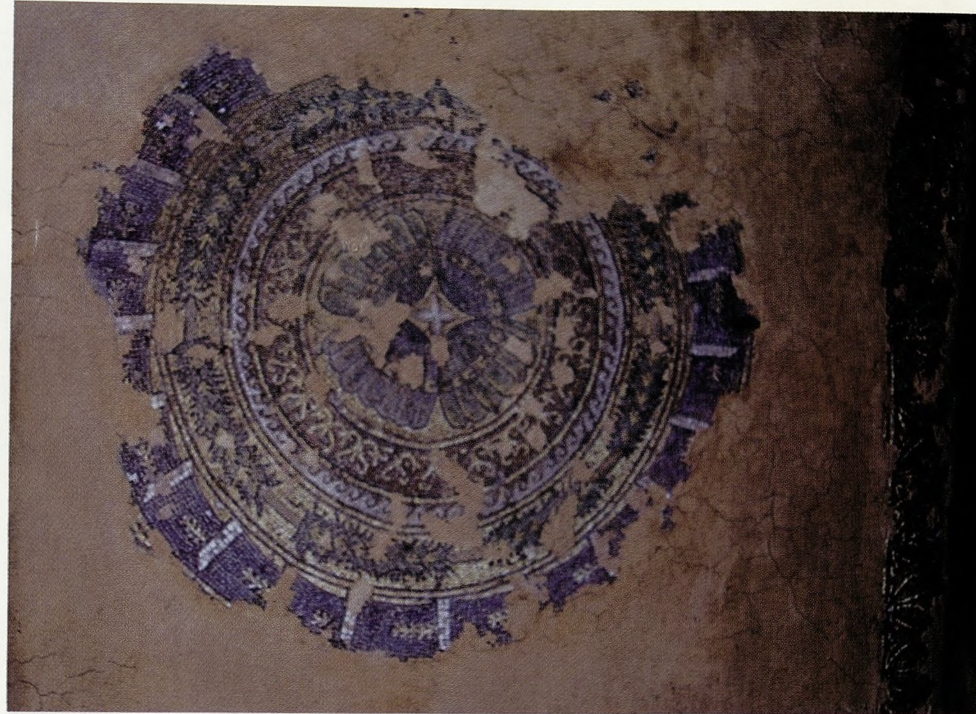
του Φωτίου, η συγκρότηση των εγκυκλοπαιδειών του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου και η αντιγραφή κειμένων αρχαίων συγγραφέων. Οι μικρογράφοι χρησιμοποίησαν τρόπους σύνθεσης και τεχνοτροπίας εμπνευσμένους άμεσα από τις αλεξανδρινές και ρωμαϊκές μικρογραφίες, έτσι ώστε να δίνεται στον θεατή η ψευδαίσθηση ότι βρίσκεται μπροστά σε αρχαία έργα.

Στο ρεύμα αυτό της επιστροφής στα αρχαία πρότυπα, που παραδίδεται τόσο ζωντανά στις μικρογραφίες των χειρογράφων, εντάσσεται πιθανόν και το πλαίσιο της ψηφιδωτής παράστασης από τη βάση του τρούλου της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης.

Το διακοσμητικό σύστημα του τρούλου, όπου περί το κεντρικό τμήμα κατανέμονται ακτινηδόν, χωριζόμενοι μεταξύ τους με δένδρα, οι Δώδεκα Απόστολοι, εντοπίζεται στα βαπτιστήρια των ορθοδόξων και των αρειανών της Ραβέννας (τέλη 5ου - αρχές 6ου αιώνα) (εικ. 10) και στο μαυσωλείο στο Centcelles κοντά στην Ταραγώνα (μέσα 4ου αιώνα)[27]. Τα απώτερα πρότυπα της διακοσμητικής αυτής διάταξης των τρούλων αναζητούνται στις απεικονίσεις ελληνιστικών και ρωμαϊκών καλενδαρίων, όπου περί το κεντρικό μετάλλιο, με τις προσωποποιήσεις του ήλιου και της σελήνης, κατανέμονται ακτινηδόν ολόσωμες προσωποποιήσεις των δώδεκα μηνών. Συνθέσεις με ομόκεντρη ακτινωτή διάταξη χρησιμοποιήθηκαν για την απεικόνιση ιδεαλιστικών μορφών και στη συνέχεια πέρασαν στις κορυφές των κατακομβών, όπου εκεί κόσμησαν την ελπίδα για τον θρίαμβο της εν Χριστώ ζωής επάνω στον θάνατο.

Έτσι, η ανάμνηση του νικητήριου και θριαμβικού στεφάνου της αρχαιότητας διατηρεί και μεταλλάσσει τον συμβολισμό της στον χριστιανικό κόσμο ως πλαίσιο

Εικόνα 11.

νίκης και θριάμβου σε παραστάσεις θεοφανειών και παραδείσιων αλληγοριών. Είναι ίσως χαρακτηριστικό ότι μία σημαντική αρχαία πόλη όπως η Θεσσαλονίκη διατηρεί με τη μεταλλαγή αυτήν τις αναμνήσεις του αρχαίου κόσμου από την παλαιοχριστιανική και την πρωτοβυζαντινή εποχή, με τις γιρλάντες της Ροτόντας, της Αχειροποιήτου, του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Σοφίας, έως και την υστεροβυζαντινή, καθώς ανάλογη γιρλάντα που μιμείται αυτήν της Αγίας Σοφίας περιβάλλει την ψηφιδωτή παράσταση της Μεταμόρφωσης που κοσμεί τον τρούλο του ναού των Αγίων Αποστόλων (εικ. 11).

Στην παράσταση της Ανάληψης απεικονίζεται ένα ιστορικό γεγονός, που εν δυνάμει φέρει την ελπίδα της Δεύτερης Έλευσης και του θριάμβου της ζωής. Η ιστορική αυτή θεοφάνεια περιβάλλεται από μία νικητήρια γιρλάντα, που κατάγεται από την αρχαία παράδοση και τονίζει τον εσχατολογικό συμβολισμό της παράστασης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ch. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, *Les monuments chrétiens de Salonique*, Paris 1918. M. Kalligas, *Die Hagia Sophia von Thessalonike*, Würzburg 1935. Κ. Θεοχαρίδου, *Η αρχιτεκτονική του ναού της Αγίας Σοφίας στην Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1994.
2. Α. Μέντζος, «Συμβολή στην έρευνα του αρχαιότερου ναού της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 21 (1981), 201-221. Ε. Μαρκή, «Η Αγία Σοφία και τα προσκτίσματά της μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1, περίοδος πρώτη, Θεσσαλονίκη 1997, 55.
3. Μ. Παναγιωτίδη, «Η παράσταση της Ανάληψης στον τρούλλο της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης. Εικονογραφικά προβλήματα», *ΕΕΠΣ ΑΠΘ* ΣΤ-2(1974), 69-85.
4. Κ. Θεοχαρίδου, «Τα ψηφιδωτά του τρούλλου στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, Φάσεις και προβλήματα χρονολόγησης», *ΑΔ* 31 (1976), *Μελέται*, 265-273.
5. Όλες οι ψηφίδες, εξαιρουμένων αυτών με λευκό χρώμα, είναι φτιαγμένες από υαλόμαζα. Το μέγεθός τους είναι 0,007 μ. και η επιφάνεια του ψηφιδωτού είναι σχεδόν απόλυτα επίπεδη.
6. I. Makaronas, G. St. Miller, «The tomb of Lyson and Kallikles», *Archaeology* 1974, 249-259.
7. Ph. Bruneau, G. Siebert, «Une nouvelle Mosaïque Delienne à sujet Mythologique». *Extrait du Bulletin de Correspondance Hellenique* XCIII - 1969 -I., 261-307.
8. A. Barbet, *La peinture murale Romaine, Les styles decoratifs Pompeiens*, Paris 1985, 75-76.
9. M. Piccirillo, *The mosaics of Jordan*, Amman 1993, 272.
10. D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton, London 1947, I, 260-273, fig. 100, II, pls. 62b-63d.
11. D. Levi, *ό.π.*, I, 626, fig. 320, II, pl. 73.
12. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II, Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, 57, πίν. 46.
13. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *ό.π.*, 77-78, πίν. 101-102.
14. Ν. Γκιολές, *Παλαιοχριστιανική Τέχνη, Μνημειακή Ζωγραφική*, (*π. 300-726*), Αθήνα 1991, 114-115, Εικ. 64.
15. Ν. Γκιολές, *ό.π.*, 133-134, Εικ. 80.
16. W. Oakeshott, *The Mosaics of Rome, From the Third to the Fourteenth centuries*, London 1967, 145-147, pls. 75-76.
17. W. Oakeshott, *ό.π.*, 148, pl. 87.
18. W. Oakeshott, *ό.π.*, 203-204, pls. 114,116 .
19. W. Oakeshott, *ό.π.*, 204-207, pls. 123-124.
20. W. Oakeshott, *ό.π.*, 212-213, pl. 129.
21. W. Oakeshott, *ό.π.*, 213-214, XXIII.
22. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Α. Τούρτα, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1997.
23. C. Mango-E. Hawkins, «The mosaics of St. Sophia at Istanbul», *DOP* 19 (1965), 115-151.
24. C. Mango, «Documentary Evidence on the Apse Mosaics of St. Sophia», *BZ* (1954), 395-402.
25. K. Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts*, pl. LXVI, 393.
26. K. Weitzmann, *Die armenische Buchmalerei*, pl. III, 9.
27. F. Camprubi, «I mosaici della cupola di Centcelles nella Spagna», *RivAC* 19 (1942), 87-110.

Όψεις και μνημεία της Θεσσαλονίκης μέσα από παλιές καρτ ποστάλ

Ένα από τα προβλήματα που απασχολούν όσους ενδιαφέρονται για την τοπογραφία της Θεσσαλονίκης είναι η διαδρομή της πόλης μέσα στον χρόνο, πώς ήταν, πώς έγινε, τι άλλαξε, τι αναμνήσεις κράτησε αλλά και τι σημάδια μας άφησε σήμερα από την ιστορική της πορεία, που ούτε λίγο ούτε πολύ ξεπερνά τα 2.300 χρόνια.

Στην προσπάθεια αυτήν, εκτός από τις πηγές και την ιστορική και αρχαιολογική έρευνα, αρωγός μας είναι οι παλιές φωτογραφίες και οι καρτ ποστάλ, πολλές φορές μοναδικοί μάρτυρες των αλλαγών που συντελέστηκαν στην πόλη.

Στη μελέτη αυτήν παρουσιάζονται τρεις παλιές καρτ ποστάλ και μια αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης, οι οποίες εικονίζουν ενδιαφέρουσες πλευρές της και προσφέρονται για επιστημονικό σχολιασμό.

Η πρώτη καρτ ποστάλ (εικ. 1) είναι αχρονολόγητη, αλλά από το κείμενο στην πίσω πλευρά και την όψη της πόλης που διασώζει, φαίνεται ότι χρονολογείται πριν από την πυρκαγιά του 1917. Την κάρτα έστειλε ένας γάλλος στρατιώτης της Armée d'Orient στην οικογένειά του, στην οποία γράφει ότι πολλές και δύσκολες είναι οι δουλειές του στρατοπέδου, αλλά η σόμπα που ανάβουν κάθε βράδυ τους προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες. Από το κείμενο λείπει η αρχή, γιατί πιθανόν είχε γραφτεί σε άλλη καρτ ποστάλ. Εικονίζει την ανατολική όψη της πόλης με σημείο αναφοράς τη Ροτόντα, η οποία ξεχωρίζει ανάμεσα στα μικρής κλίμακας κεραμοσκέπαστα σπίτια που δεν ξεπερνούν τους τρεις ορόφους. Δίπλα στη Ροτόντα προβάλλει ο μιναρές της, ενώ μπροστά και δεξιά της μόλις διακρίνεται ο τρούλος του Αγίου Παντελεήμονος και ο κατεστραμμένος σήμερα μιναρές του. Ο Άγιος

Εικόνα 1: Άποψη της περιοχής της Ροτόντας, πριν από το 1917.

Παντελεήμων[1] ταυτίστηκε με τη βυζαντινή μονή της Περιβλέπτου, που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1310-1320 από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιάκωβο, ο οποίος έγινε μοναχός με το όνομα Ισαάκ, γι' αυτό και οι Θεσσαλονικείς την ονόμαζαν και μονή του κυρ Ισαάκ. Πρόκειται για το μοναστήρι με τη μεγαλύτερη πνευματική ακτινοβολία στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη, αφού εκεί μόνασαν οι διαπρεπείς φιλόλογοι Θωμάς Μάγιστρος, Ιωάννης Ξιφιλίνος και ο νομομαθής Ματθαίος Βλάσταρης. Η μονή πρέπει να έγινε τζαμί μετά το 1571 (ναυμαχία της Ναυπάκτου) και πήρε το όνομα Ισακιέ τζαμί.

Λίγο πιο πάνω, εικονίζεται το κτίριο της Στρατιωτικής Σχολής Ιντανττιγιέ (παλιά Φιλοσοφική) και λίγο πιο ψηλά, διακρίνεται το Ορφανοτροφείο και το Σχολείο Εφαρμοσμένων Τεχνών Ισλαχανέ και ο μιναρές του τεμένους του Νουμάν Πασά[2]. Στο βάθος της φωτογραφίας, πάνω αριστερά, δεσπόζει το κτίριο του Δημοτικού Νοσοκομείου («Άγιος Δημήτριος»), που λειτούργησε το 1904. Πίσω από τη Ροτόντα, διακρίνεται το λατομείο της Ευαγγελίστριας, που καταλάμβανε έκταση 100 στρεμμάτων, και ο λόφος του Σέιχ-Σου, που ακόμη δεν είχε δεντροφυτευτεί.

Η δεύτερη καρτ ποστάλ (εικ. 2), που έχει ημερομηνία αποστολής 29 Δεκεμβρίου 1917, στάλθηκε από τον γάλλο στρατιώτη Πιερ προς τους θείους και τα ξαδέλφια του. Τους γράφει ότι πέρασε τα Χριστούγεννα στο Μοναστήρι και τη Φλώρινα, όπου είχε κρύο, και εύχεται να τελειώσει γρήγορα ο πόλεμος, ώστε να συναντηθούνε σύντομα. Στην κύρια όψη της κάρτας, έχει σημειώσει με σταυρό τη θέση του σπιτιού του, κάπου στη συμβολή των οδών Τσιμισκή και Αριστοτέλους. Η φωτογραφία φαίνεται ότι έχει τραβηχτεί μάλλον από την οδό Ακροπόλεως, στο σημείο που στρίβει για Άγιο Παύλο και διασώζει μια εικόνα της ανατολικής όψης

Εικόνα 2: Ανατολική όψη της Θεσσαλονίκης, μετά την πυρκαγιά του 1917.

της Θεσσαλονίκης, μετά την πυρκαγιά της 6ης Αυγούστου 1917. Η πυρκαγιά ξεκίνησε το απόγευμα της 5ης Αυγούστου από ένα σπίτι στο Τσινάρι (αρχή οδού Ολυμπιάδος) και γρήγορα προχώρησε προς τα κάτω, μέχρι την παραλία, καίγοντας 10.000 σπίτια, τις εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Νικολάου του Τρανού, τη Μεγάλη Συναγωγή των εβραίων, δεκάδες τζαμιά, το Τ.Τ.Τ. (Ταχυδρομείο, Τηλεγραφείο, Τηλεφωνείο), τη Δημαρχία, την Οθωμανική Τράπεζα, πολλά κοινωφελή ιδρύματα, ξενοδοχεία, μαγαζιά και όλες τις εφημερίδες της πόλης, ελληνικές, γαλλικές, τουρκικές κ.ά., που έφταναν τις είκοσι. Σύμφωνα με την επίσημη έκθεση του Αλέξανδρου Πάλλη, που ήταν διευθυντής περιθάλψεως, επί συνολικού πληθυσμού 278.749 (μη συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών), οι 73.448 έμειναν άστεγοι. Από αυτούς 10.000 ήταν χριστιανοί (Έλληνες), 52.000 εβραίοι και 11.000 μουσουλμάνοι[3].

Στην καρτ ποστάλ διακρίνουμε πάλι, από την πίσω πλευρά αυτή τη φορά, το Νοσοκομείο «Άγιος Δημήτριος» και λίγο πιο κάτω και δεξιά το συγκρότημα του Ισλαχανέ. Ακόμη πιο κάτω διακρίνεται η Ροτόντα και στην ίδια ευθεία στα αριστερά η Σχολή Ινταντιγιέ. Πίσω της ακριβώς διακρίνεται ο περίβολος του εβραϊκού νεκροταφείου[4] και μπροστά, στη θέση των κατεδαφισμένων πια ανατολικών τειχών, ξεχωρίζουν τα σπίτια της λεωφόρου Χαμιντιέ, που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ. Τα σπίτια της λεωφόρου αυτής, που βρίσκεται στη θέση της σημερινής οδού Εθνικής Αμύνης, άρχισαν να κτίζονται στα 1889[5]. Ανατολικά στο βάθος, διακρίνονται πιθανόν οι στρατώνες που βρίσκονταν στη θέση του στρατόπεδου Τσιρογιάννη[6] και πιο πέρα η ανατολική ακτή με την περιοχή των Εξοχών, που φαίνεται ιδιαίτερα πυκνοδομημένη.

Η τρίτη καρτ ποστάλ (εικ. 3), που είναι αχρονολόγητη, διασώζει μία πολύ ενδιαφέρουσα όψη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών της πόλης, χαμένη σήμερα

Εικόνα 3: Άποψη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών.

μέσα στην πυκνή δόμηση, που έχει τραβηχτεί από την εξωτερική πλευρά των τειχών, στη νοητή προέκταση του τέρματος της οδού Ρακτιβάν, όπως επιβεβαιώνεται και από τη φωτογραφία που τραβήξαμε πρόσφατα από την ίδια περιοχή (εικ. 4). Διακρίνεται ο εξαγωνικός γωνιαίος πύργος, κοντά στον οποίο υπάρχει ένα παραπύλιο με μαρμάρινο υπέρθυρο (εικ. 5), το οποίο μετά την έλευση των προσφύγων στα 1922, χρησιμοποιήθηκε ως είσοδος σπιτιού. Ο ίδιος πύργος, στη φωτογραφία του Tafrali[7], σώζει τις επάλξεις του, ενώ το παραπύλιο είναι κλειστό. Στη δική μας καρτ ποστάλ, οι επάλξεις του πύργου αυτού δεν σώζονται. Επομένως, η φω-

Εικόνα 4: Η περιοχή της εικόνας 3, όπως είναι σήμερα.

Εικόνα 5: Ο εξαγωνικός γωνιαίος πύργος στα ΒΔ τείχη (σύγχρονη λήψη).

Εικόνα 6: Αεροφωτογραφία της Ροτόντας στα 1955 (αρχείο Γ. Λυκίδη).

τογραφία χρονολογείται στα χρόνια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η καρτ ποστάλ επιγράφεται στα γαλλικά, *άνω πόλη, τουρκική συνοικία* και, εκτός από τα κτίρια, εικονίζει στα δεξιά και έναν ηλικιωμένο κάτοικο με μακριά κάπα και φέσι. Τα σπίτια, κτισμένα εντός και εκτός των τειχών, είναι αραιά δομημένα, μονώροφα, διώροφα και τριώροφα με δικλινείς ή τετρακλινείς κεραμοσκεπές και πολλά παράθυρα. Στο μπροστινό τμήμα της φωτογραφίας διακρίνονται μπαξέδες. Στην Τουρκοκρατία η περιοχή αυτή ανήκε στη συνοικία Astarci[8].

Η τελευταία φωτογραφία (εικ. 6), είναι μια γνωστή αεροφωτογραφία της Ροτόντας από το αρχείο του Γ. Λυκίδη που χρονολογείται στα 1955. Το ενδιαφέρον της φωτογραφίας αυτής είναι ότι νότια και ανατολικά από το γκρεμισμένο σήμερα νότιο πρόπυλο της Ροτόντας εικονίζεται ένα μεγάλο σπίτι με εσωτερική αυλή. Στη θέση του σπιτιού αυτού, η τοπική παράδοση αναφέρει ότι μεταφέρθηκε και λειτούργησε το επισκοπικό μέγαρο της Θεσσαλονίκης το χρονικό διάστημα 1525 (έτος μετατροπής της Αγίας Σοφίας σε τζαμί[9]), έως 1591 (έτος κατάληψης της Ροτόντας και μετατροπής της σε ισλαμικό τέμενος με το όνομα Χορτατζή Σουλεϊμάν Εφέντη τζαμί[10]). Στο υπόγειο της πολυκατοικίας όπου χτίστηκε στο οικόπεδο αυτό, σώθηκε και λειτουργεί μέχρι σήμερα ένα αγίασμα αφιερωμένο στη μνήμη της Αγίας Παρασκευής (εικ. 7), το οποίο συνδέεται πιθανότατα με ένα ναό ή παρεκκλήσι της αγίας, που βρισκόταν στον ευρύτερο χώρο του επισκοπικού μεγάρου.

Εικόνα 7: Το αγίασμα της Αγίας Παρασκευής (σύγχρονη λήψη).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ε. Μαρκή, «Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονος», *Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, Θεσσαλονίκη 1985, 95-98.
2. Ε. Χεκίμογλου-Εσρά Νταvατζίογλου, *Η Θεσσαλονίκη πριν από εκατό χρόνια. Το μετέωρο βήμα προς τη Δύση*, Θεσσαλονίκη 1998, 67, εικ. 29.
3. Γ. Σταμούλης, *Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη 1984, 413-415.
4. Ε. Μαρκή, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους (μέσα του 3ου έως μέσα του 8ου αι. μ.Χ.)*, Αθήνα 2006, 60-61.
5. Ε. Χεκίμογλου-Εσρά Νταvατζίογλου, *ό.π.*, 38-39, εικ. 1, 2.
6. Ε. Χεκίμογλου-Εσρά Νταvατζίογλου, *ό.π.*, 43, εικ. 6.
7. O. Tafrali, *Topographie de Tessalonique,* Paris 1913, 2, πίνακας XI.
8. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912,* Θεσσαλονίκη 1983, 117-118.
9. Ε. Μαρκή, «Η Αγία Σοφία και τα προσκτίσματά της μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1, περίοδος πρώτη, Θεσσαλονίκη 1997, 55.
10. Θ. Παζαράς, *Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1985, 16.

Ευπραξία Γ. Δουλγκέρη

Εισαχθείσες εικόνες από αρχαιοπώλες στη Θεσσαλονίκη: Ιταλοκρητικές εικόνες, ένα σύνολο του 17ου-18ου αιώνα

Το αρχαιοπωλείο της Αναΐτ Καλφαγιάν ιδρύθηκε το 1987 και πήρε την επίσημη άδεια εμπορίας από το υπουργείο Πολιτισμού το 1988. Από οικογένεια με παράδοση και αγάπη στην τέχνη και σε κάθε τι που έχει σχέση με την ιστορία της χώρας μας, η Αναΐτ Καλφαγιάν, αρχαιολόγος, απόφοιτη του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, προσπαθεί πάντοτε να επιλέγει αντικείμενα υψηλών προδιαγραφών, που διαπνέονται από τον δυναμισμό και το πάθος που χαρακτηρίζουν και την ίδια[1].

Κατά τη διάρκεια των χρόνων το αρχαιοπωλείο εμπλουτίστηκε με εικόνες και αντικείμενα ξεχωριστού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Το 2002 απέκτησαν άδεια εμπορίας και οι δύο γιοι της, Ρουπέν και Αρσέν Καλφαγιάν. Ο Ρουπέν, συντηρητής χάρτου, αρχαιολόγος με σπουδές στο Institute of Archaeology του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και με μεταπτυχιακές σπουδές στην Ισλαμική Τέχνη και Αρχαιολογία στο School of Oriental and African Studies (SOAS) του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και ο Αρσέν, Γενικός Γραμματέας του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (Κ.Μ.Σ.Τ.), αντικρίζουν με ιδιαίτερη ευαισθησία και γνώση τα συλλεχθέντα αντικείμενα. Από το αρχαιοπωλείο έχουν εμπλουτιστεί στην Ελλάδα πολλές και μεγάλες ιδιωτικές συλλογές, αλλά και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, το Μουσείο Ιωαννίνων καθώς και το Μουσείο της Μονής Κύκκου στην Κύπρο.

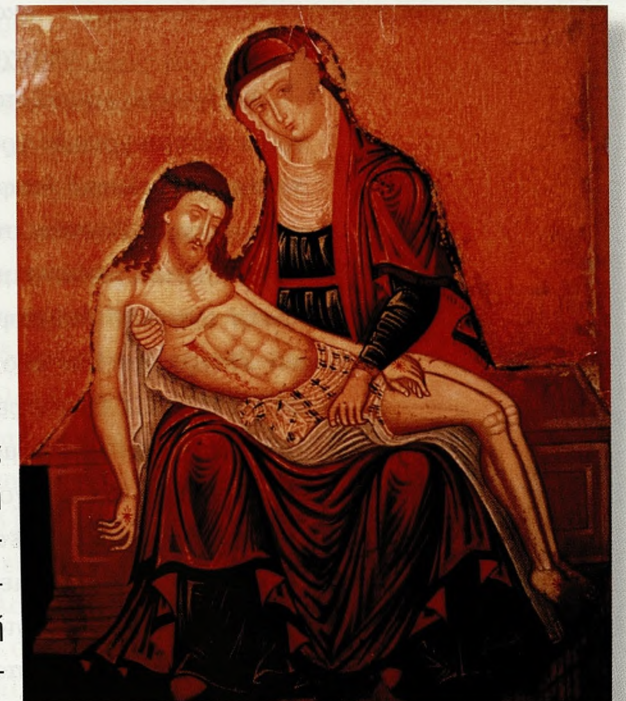
Με τις εικόνες το αρχαιοπωλείο έχει λάβει μέρος σε πολλές εκθέσεις, κυρίως σε όσες διοργανώνει το Σωματείο Αρχαιοπωλών και Εμπόρων Έργων Τέχνης, στο Ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρεταννία», στο Ζάππειο ή στο Γκάζι. Επίσης έχουν οργανωθεί εκθέσεις αποκλειστικά με εικόνες στις γκαλερί της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας με σκοπό το ευρύ κοινό να έρθει σε επαφή με αυτές και να γνωρίσει την ιστορία τους.

Οι εικόνες που παρουσιάζονται εδώ ανήκουν χρονολογικά στον 17ο-18ο αιώνα και μπορεί να χαρακτηριστούν ως έργα που αποδίδονται σε ιταλοκρητικά εργαστήρια αυτής της περιόδου.

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες πλήθος άρθρων και εκτενών λημμάτων στους καταλόγους εκθέσεων είναι αφιερωμένα σε ιταλοκρητικές εικόνες. Τα έργα αυτά ζωγραφίστηκαν τον 15ο, 16ο και 17ο αιώνα από κρητικούς καλλιτέχνες εγκατεστημένους κατά το πλείστον στο νησί τους, που ακολουθούσαν ιταλικά πρότυπα του 14ου κυρίως αιώνα ή συνδύαζαν στην ίδια εικόνα παραδοσιακά και ιταλικά στοιχεία[2].

1. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΜΕ ΘΕΜΑ ΤΗΝ «Pietà»

Διαστάσεις: 31,3 X 26,2 X 1 εκ.

Εισήχθη από την Ελβετία και συγκεκριμένα από την Gallerie Philippe Schuler Versteigerungen AG, Zürich. Η εικόνα αποτελείται από ενιαίο τεμάχιο ξύλου και στη ζωγραφική επιφάνεια χρησιμοποιείται αυγοτέμπερα. Απεικονίζεται η Παναγία καθισμένη σε λίθινη σαρκοφάγο να κρατάει το σώμα του νεκρού Χριστού μέσα στη σινδόνη[3]. Είναι γυρισμένη κατά τα τρία τέταρτα προς τα αριστερά και γέρνει ελαφρά προς τον Χριστό κοιτάζοντάς τον με έκφραση οδύνης. Φορά ρόδινο -ανοιχτοκόκκινο μαφόριο. Κάτω από την καλύπτρα της κεφαλής της διακρίνεται η λευκή δυτική μπόλια της με την πτυχωτή τραχηλιά γύρω στον λαιμό[4]. Το έργο μπορεί να προσγραφεί στην παραγωγή αγιογραφικού εργαστηρίου που κατέχει καλά την κρητική τέχνη και χρησιμοποιεί τη δυτική εικονογραφία alla maniera graeca[5] με αφομοιωμένα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής παράδοσης, όπως η στάση των δύο μορφών, η σχηματοποιημένη απόδοση του σώματος του Χριστού και η πτυχολογία των ενδυμάτων της Παναγίας. Η σχηματοποίηση και ο μανιερισμός μας οδηγούν πιθανότατα μετά τα μέσα του 17ου αιώνα. Πιθανή προέλευση από ιταλοκρητικά εργαστήρια, όπου ζωγραφίζονταν εικόνες ανάλογης τεχνοτροπίας για την ελληνική πελατεία κυρίως σε βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού και νησιωτικού χώρου (Κρήτη, Επτάνησα, Πελοπόννησος) ή σε μέρη που διατηρούσαν επαφές με αυτές τις περιοχές.

2. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΤΡΟΦΟΥΣΑ

Διαστάσεις: 28,5 Χ 24,5 Χ 1 εκ.

Εισήχθη από την Ελβετία και συγκεκριμένα από την Gallerie Koller, Hardtumstrasse 102. Η εικόνα αποτελείται από ενιαίο τεμάχιο ξύλου και στη ζωγραφική επιφάνεια χρησιμοποιείται αυγοτέμπερα. Η φορητή εικόνα παριστάνει την Παναγία Γαλακτοτροφούσα αριστεροκρατούσα. Το θέμα, που απαντάται σπάνια στη βυζαντινή εικονογραφία, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στη δυτική τέχνη και στη μεταβυζαντινή ζωγραφική[6].

Η εν λόγω εικόνα, που παρουσιάζει δυτικά τυπολογικά χαρακτηριστικά, αποτελεί τυπικό δείγμα ζωγραφικής της ιταλοκρητικής τέχνης alla maniera latina, που επαναλαμβάνει την εικονογραφία του θέματος, όπως αυτή αναπτύχθηκε στη Δύση από τον 14ο αιώνα και εξής[7]. Ανάλογα παραδείγματα μας είναι γνωστά από έργα της Κρήτης και της Δαλματίας του 15ου και 16ου αιώνα[8]. Αντίστοιχα παραδείγματα -λιγοστά στον αριθμό- εκτίθενται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, στο Μουσείο Μπενάκη, στα Επτάνησα, ενώ υπάρχουν και σε ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα.

Η Παναγία εικονίζεται έως τη μέση φορώντας βαθυπράσινο χιτώνα κοσμημένο με πλέγμα χρυσών γραμμώσεων, ζωηρό κόκκινο μαφόριο με χρυσοποίκιλτες παρυφές και λευκό διαφανές κεφαλομάντιλο που παραπέμπει στις ιταλοκρητικές madonae. Βαστάει στο αριστερό της πλευρό τον Χριστό, που φοράει πράσινο χι-τώνα και κόκκινο ιμάτιο με χρυσοκοντυλιές. Οι φωτοστέφανοί τους φέρουν στικτό ακτινωτό διάκοσμο. Με κόκκινο χρώμα αποδίδονται τα συμπιλήμματα των επιγραφών των δύο μορφών **ΜΗΡ**[ΜΗΤΗΡ]**- ΘΥ**[ΘΕΟΥ]**, IC**[ΙΗΣΟΥΣ]**-ΧC**[ΧΡΙΣΤΟΣ]. Οι μορφές προβάλλουν σε χρυσό κάμπο, ο οποίος έχει επιζωγραφιστεί στο κάτω μισό με μαύρο χρώμα. Υπάρχουν τοπικές φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας, οι οποίες έχουν ρετουσαριστεί ανεπιτυχώς.

Το έργο χαρακτηρίζεται από καλλιγραφικότητα και εκλέπτυνση. Αν και υπάρχει σκληρότητα και μανιερισμός, κυριαρχεί η ζωγραφική αντίληψη. Τα λεπτότατα περιγράμματα, οι φωτοσκιάσεις, ο ρόδινος προπλασμός, οι καστανοπράσινες σκιές και οι γλυκασμοί στα σαρκώματα παραπέμπουν σε μια αξιόλογη ζωγραφική τέχνη πιθανώς κρητικού εργαστηρίου του δεύτερου μισού του 17ου αιώνα.

Επειδή το συγκεκριμένο θέμα αποτελούσε συνήθως αντικείμενο προσωπικών παραγγελιών[9] κι επειδή οι διαστάσεις του είναι μικρές, πιστεύεται ότι πρόκειται για είδος ιδιωτικής λατρείας προερχόμενο από εικονοστάσι οικίας. Για την περιοχή προέλευσής του δεν είναι δυνατό να διατυπωθεί κάποια υπόθεση, πέρα από το δεδομένο ότι ανάλογης τεχνοτροπίας εικόνες βρίσκονταν κυρίως σε βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού και νησιωτικού χώρου ή σε μέρη που διατηρούσαν επαφές με αυτές τις περιοχές.

3. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. Ο ΑΓΙΟΣ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Διαστάσεις: 29,5 Χ 24,5 Χ 6 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 247)

Εισήχθη από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από την Gallerie Fairfield Auktion, LLC Churtch Hill Rd. Newton, CT 06470. Το εικονογραφικό θέμα αναπαριστά τον έφιππο στρατιωτικό νεαρό άγιο, όπου πάνω στο μεγαλοπρεπές, καμαρωτό, κόκκινο άλογο προχωρεί προς τα αριστερά. Το επάνω μέρος του κορμιού του είναι σχετικά γυρισμένο προς τον θεατή. Με το ένα χέρι κρατά το κοντάρι σε παράλληλη με το έδαφος θέση[10] και με το άλλο τα γκέμια του αλόγου. Φορά κόκκινο χιτώνα, πράσινο φολλιδωτό θώρακα, και ωμοφόριο με προσωπείο[11], περικνημίδες σκουρόχρωμες με χρυσοκονδυλιές, πράσινο μανδύα που ανεμίζει προς τα πίσω και πορπώνεται στο στήθος. Κάτω δεξιά εικονίζεται η πόλη της Θεσσαλονίκης, με τα τείχη και τους πύργους, τα σπίτια και τις εκκλησίες να προβάλλουν μέσα από τις επάλξεις. Η Θεσσαλονίκη εικονίζεται συχνά σε χαρακτικά του 18ου-19ου αιώνα με θέμα τον άγιο Δημήτριο, τα οποία πιθανότατα είχαν ως πρότυπο παλαιότερες χαλκογραφίες της πόλης. Ο προπλασμός είναι καστανός. Πυκνό δίκτυο λευκών φώτων πλάθει τους όγκους. Σκούρα και έντονα τα περιγράμματα στον σχεδιασμό του αλόγου.

Οι παραστάσεις έφιππων στρατιωτικών αγίων είναι συνηθισμένες στη βυζαντινή τέχνη, όμως εδώ ο καλλιτέχνης επιλέγει τον τύπο του αλόγου που προχωρεί προς τα πλάγια και σηκώνει τα μπροστινά του πόδια, εμπνευσμένος από την πρώιμη ιταλική Αναγέννηση[12]. Στην εικόνα μας διακρίνεται η προσπάθεια της προοπτικής απόδοσης, με το κεφάλι του αλόγου να στρέφεται δεξιά προς τον θεατή, το οποίο στολίζεται από την πλούσια χαίτη και τον ογκώδη λαιμό του. Η ιπποσκευή είναι στολισμένη και η σέλα υφασμένη από ύφασμα πορτοκαλέρυθρο, χρυσοΰφαντο. Η παράσταση της εικόνας μας προσπαθεί να ακολουθήσει τον τύπο του έφιππου αγίου, με το άλογο να προχωρεί πλάγια σε αργό βηματισμό και τον άγιο στραμμένο προς τον θεατή, όπως ταιριάζει σε λατρευτική εικόνα όπου συντίθενται παλαιολόγεια και ιταλικά στοιχεία σε ένα αρμονικό σύνολο, τύπος που δημιουργήθηκε πιθανότατα στην Κρήτη τον 15ο αιώνα, δεν γνώρισε όμως μεγάλη διάδοση[13]. Το βάθος της σύνθεσης αποτελείται από χρυσό, πορτοκαλέρυθρο χρώμα, ο φωτοστέφανος είναι στικτός και το στεμματογύριο[14] του αγίου στολίζει την κεφαλή και το γεμάτο ευγένεια πρόσωπό του. Επάνω εκατέρωθεν της κεφαλής υπάρχει επιγραφή με κόκκινα κεφαλαία γράμματα «Ο ΑΓΙΟς ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥς ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟς». Πρώτο μισό 17ου αιώνα.

Η εικόνα ήταν τοποθετημένη σε εικονοστάσι και στην πίσω πλευρά φέρει ενθύμηση των ιδιοκτητών της στην αγγλική γλώσσα, όπου διαβάζουμε σε μετάφραση: «...Αυτή η εικόνα του Αγίου Δημητρίου, του 17ου αιώνος, αποτελεί περιουσία της δεσποινίδος Ελίζαμπεθ Χέρμαν ...1625».

4. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ «MADONNA HODIGITRIA»

Διαστάσεις: 46 X 37 X 1 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 253)

Η εικόνα εισήχθη από την Ιταλία και συγκεκριμένα από την Gallerie Finarte Semenzato casa d'aste, Roma. Η εικόνα αποτελείται από ενιαίο τεμάχιο ξύλου και στη ζωγραφική επιφάνεια έχει χρησιμοποιηθεί αυγοτέμπερα, η απώλεια της οποίας σε κάποια σημεία έχει αποκαλύψει τον προπλασμό από ώχρα. Η Παναγία απεικονίζεται μέχρι τη μέση κρατώντας το Παιδί που ευλογεί, στο δεξί της χέρι, με όρθιο τον κορμό στον τύπο contraposto, και κρατεί κλειστό ειλητάριο. Η Παναγία γέρνει το κεφάλι προς τον Χριστό και ακουμπάει το αριστερό της χέρι στο γόνατό του.

Η εικονογραφία πηγάζει από την εικόνα της Βρεφοκρατούσας Madre della Salute, ή Salus infirmorum (Παραμυθία των θλιβομένων), ιδιαίτερα τιμημένης στη Βόρεια Ιταλία από το 1300. Ο τύπος είναι γνωστός σε δύο παραλλαγές, στη μία ο Χριστός κρατά ανοιχτό, στην άλλη κλειστό ειλητάριο (Kondakov, 1911, 190-191)[15]. Ο εικονογραφικός αυτός τύπος in forma a la latina[16] ήταν αγαπητός στους κρητικούς ζωγράφους. Η εσθήτα, το μαφόριο της Παναγίας και ο τύπος του προσώπου της γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση στις ενετοκρατούμενες περιοχές στον εικονογραφικό τύπο της Madre della Consolazione, που διαμορφώθηκε τον 15ο αιώνα. Το μαφόριο, βαθυπόρφυρο βυσσινί με τα μαλακά μεγάλα φωτίσματα, πορπώνεται μπροστά στο στήθος και αφήνει να διακρίνεται η δυτική διάφανη μπόλια κάτω από την καλύπτρα της κεφαλής της. Ο φωτοστέφανος αποδίδεται από εμπίεστες χρυσές στιγμές που σχηματίζουν άνθινο διάκοσμο. Πλατιά ταινία με ψευδοκουφικά κοσμήματα περιτρέχει τις παρυφές τους μαφορίου της. Το δυτικότροπο ένδυμά της, γνωστό από την ιταλική εικονογραφία τον 14ου αιώνα, καθιερώνεται τον 15ο από τους κρητικούς ζωγράφους αυτής της εποχής. Χρυσό το βάθος που φωτίζει τις μορφές, και το πορφυρό ιμάτιο του Χριστού κοσμείται με χρυσά λαματίσματα. Ολόχρυση και η πόρπη που συγκρατεί το ρούχο μπροστά στο στήθος της Παναγίας, παραπέμπει στις ιταλικές madonae. Τα πολύ στενά και καθαρά μάτια της Παναγίας, με την υπερτονισμένη ιταλική έκφραση θλίψης, διατηρούν τη σοβαρότητα και το ήθος της κρητικής ζωγραφικής. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά οδηγούν σε ιταλοκρητικό εργαστήρι του 17ου αιώνα.

5. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΤΡΟΦΟΥΣΑ

Διαστάσεις: 66,5 X 60 X 1,5 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 184)

Εισήχθη από τη Βενετία. Η φορητή εικόνα αποτελείται από κοιλόκυρτο ενιαίο τεμάχιο ξύλου, στη ζωγραφική επιφάνεια της οποίας χρησιμοποιείται τέμπερα. Ο εικονογραφικός τύπος προσομοιάζει με την εικόνα της Πινακοθήκης Τρετιακώφ[17], όπου εκεί η Παναγία συνοδεύεται από τον Ιωσήφ, ακολουθώντας το γνωστό στη δυτική καθολική τέχνη θέμα της «Αγίας Οικογένειας», όπου δηλώνεται η παρουσία του Ιωσήφ δίπλα στη Θεοτόκο, «...φύλακας της Παρθενίας της Μαρίας και παιδαγωγός του μικρού Ιησού...». Στην εικόνα η Παναγία φορεί μαφόριο έντονου κόκκινου χρώματος, χωρίς κεφαλομάντιλο, το οποίο και αφήνει να φαίνονται τα μαλλιά της. Το θέμα διαδίδεται στον ορθόδοξο κόσμο και ιδιαίτερα στη Ρωσία κυρίως τον 18ο αιώνα.

Το πλάσιμο των προσώπων, τα φωτίσματα της σάρκας με ρόδινες πινελιές και κυρίως η πτύχωση του ιματίου στον δεξιό ώμο της Παναγίας δηλώνουν τη σχηματοποίηση και την maniera του τύπου.

6. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Διαστάσεις: 45 X 36 X 1,7 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 197)

Η εικόνα εισήχθη από την Ιταλία κατόπιν αγοράς από την Gallerie Sotheby's στο Μιλάνο το 2000. Η ζωγραφική επιφάνεια, από αυγοτέμπερα, έχει μεταφερθεί εξ ολοκλήρου πάνω σε νέο ξύλο, σε μία προσπάθεια αποκατάστασης για να συντηρηθεί, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία.

Ο άγιος Γεώργιος, καβάλα σε άσπρο άλογο που στηρίζεται στα πίσω πόδια και στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω, εικονίζεται πλάγια, ενώ βυθίζει το δόρυ του στο στόμα του φτερωτού δράκου. Στα καπούλια του αλόγου κάθεται ο μικρός σκλάβος της Μυτιλήνης, που σύμφωνα με τα συναξάρια έχει απελευθερώσει μόλις ο άγιος. Ο σκλάβος φορεί πράσινα ρούχα και σκούφο και κρατεί λαγήνι στο δεξί χέρι με το οποίο σερβίριζε τους πειρατές που τον είχαν αιχμαλωτίσει πριν τον σώσει ο άγιος. Ο δράκος είναι πράσινος και τα φτερά του κόκκινα. Ο άγιος αποδίδεται με ευγενικό παιδικό πρόσωπο και σγουρά μαλλιά που κρύ-

βουν μέρος του μετώπου. Φορά πράσινο χειριδωτό χιτώνα, χρυσό θώρακα διακοσμημένο με ελικόφυλλα με προσωπεία, χρυσές περικνημίδες και κόκκινο μανδύα, του οποίου η ράχη ανεμίζει πίσω από τον λαιμό του αλόγου. Ο φωτοστέφανος κοσμείται με ανθεμωτό βλαστό αφημένο στο στικτό βάθος. Ωχροκάστανοι βράχοι και λιγοστά δένδρα και θάμνοι φυτρώνουν στο έδαφος. Στο βάθος κάτω δεξιά, η βασιλοπούλα με στέμμα και πορφυρό χιτώνα-ένδυμα, αποδίδεται σε μικρή κλίμακα, ενώ απομακρύνεται έντρομη. Τη σκηνή παρακολουθούν από τις επάλξεις πύργου ο βασιλιάς Σέλβιος, που κρατά σκήπτρο και κλειδιά, η βασίλισσα, πιθανόν ένας σαλπιγκτής και στρατιώτες.

Πάνω στον χρυσό κάμπο, με κόκκινα κεφαλαία γράμματα η επιγραφή «ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ». Ο προπλασμός είναι σκούρος γαιώδης.

Το εικονογραφικό πρότυπο αποπνέει μία έντονη μανιεριστική αίσθηση, που απαντά τον 17ο και 18ο αιώνα σε κρητικές και επτανησιακές εικόνες[18]. Ο τύπος φαίνεται να ακολουθεί το ιταλικό πρότυπο της δεύτερης πεντηκονταετίας του 15ου αιώνα, όπως δηλώνει το παραδοσιακό θέμα, με κάποιο ριζοσπαστισμό στις οπτικές γωνίες[19]. Το φυσικό τοπίο αποδίδεται με τους γεωμετρικά και πρισματικά αποδιδόμενους βράχους.

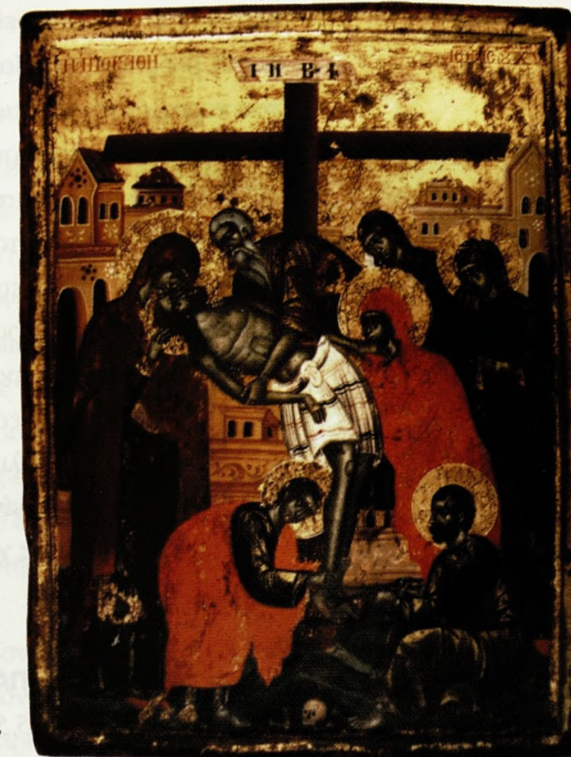
Οι μορφές προβάλλουν μέσα από το χρυσό βάθος. Διακοσμητική διάθεση στον θώρακα του αγίου. Εκλεπτυσμένο περίγραμμα, γαιώδη χρώματα στα σαρκώματα. Έντονο πορφυρό στα ενδύματα και τους ιμάντες της ιπποσκευής του αλόγου[20]. Μπορεί να αποδοθεί σε ιταλοκρητικό εργαστήρι του τέλους του 17ου αιώνα.

7. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. Η ΑΠΟΚΑΘΗ[ΛΩ]ΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Διαστάσεις: 0,31 Χ 0,24 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 87 137)

Η φορητή εικόνα, στη ζωγραφική επιφάνεια της οποίας χρησιμοποιείται αυγοτέμπερα, αποτελείται από ενιαίο τεμάχιο ξύλου. Κατάγεται, πιθανότατα, από την Κωνσταντινούπολη. Κάτω από τις οριζόντιες κεραίες του Σταυρού, που εκτείνονται σε όλο το πλάτος της εικόνας, η Παναγία και ο Ιωσήφ συγκρατούν το νεκρό σώμα του Χριστού, που καμπυλώνεται και γέρνει αριστερά, και η κεφαλή του, στεφανωμένη ακόμη με το αγκαθωτό στεφάνι, ακουμπά στο στήθος της Παναγίας, που τον αγκαλιάζει και ακουμπά το μαγουλό της στο πρόσωπό του. Προσκολλημένα στον Σταυρό είναι μονάχα τα πόδια του, που τα ξεκαρφώνει γονατιστός ο Νικόδημος με τη βοήθεια του Ιωάννη, που τα κρατά από τους αστραγάλους. Δεξιά πίσω από τον Σταυρό ο Ιωσήφ τον ανακρατεί από τη μέση και τα χέρια, ενώ η σκάλα που πάνω της θα έπρεπε να ήταν ανεβασμένος, για να βρίσκεται τόσο ψηλά και να στέκεται με το ένα πόδι μετέωρο, δεν εικονίζεται. Δίπλα του η Μαγδαληνή με κόκκινο μαφόριο σκύβει και ασπάζεται το ματωμένο χέρι του Χριστού, και πίσω της δύο από τις γυναίκες της συνοδείας της Παναγίας θρηνούν και στέκουν με λυπημένη έκφραση, η μία μισοσκεπάζοντας το πρόσωπό της. Η σκηνή διαδραματίζεται μπροστά από τα κτίρια της Ιερουσαλήμ, από τα οποία ξεχωρίζει μία εκκλησία και δύο κτίρια με αετωματική επίστεψη. Επάνω στον χρυσό κάμπο άνωθεν των κεραιών του Σταυρού, με κόκκινα κεφαλαία γράμματα η επιγραφή «Η ΑΠΟΚΑΘΗ[ΛΩ]ΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ». Κάτω δεξιά με κόκκινα γράμματα η χρονολογία 1772.

Η Παναγία φορεί σκούρο πράσινο φόρεμα και βυσσινί μαφόριο με χρυσά λαματίσματα. Η Μαγδαληνή και ο Ιωάννης φορούν ιμάτια σε ζωηρό κόκκινο χρώμα, το οποίο και κυριαρχεί στη σύνθεση[21], ενώ οι γαιώδεις-γκριζωποί προπλασμοί είναι επίσης εμφανείς.

Την παράσταση τη χαρακτηρίζει η ήρεμη αυστηρότητα και η διάχυτη συγκρατημένη θλίψη. Τα χρώματα εναλλάσσονται ρυθμικά και οι μορφές μοιράστηκαν ισόρροπα δεξιά και αριστερά από τον Σταυρό. Μέσα σ' αυτό το κλασικιστικό κλίμα χωνεύονται και περνούν απαρατήρητες οι αποκλίσεις από την ορθόδοξη εικονογραφία, όπως το αγκαθωτό στεφάνι, η θέση του Ιωάννη, που κανονικά έχει αυτήν της Μαγδαληνής. Το μαλακό πλάσιμο με τις πράσινες σκιές γύρω από τα χαρακτηριστικά, τα χείλη όλα με τον ίδιο μορφασμό, η κατάχρηση του χρυσού και του κόκκινου, οι πτυχώσεις την κατατάσσουν στις εικόνες του τέλους του 17ου αιώνα, που επιστρέφουν σε παλαιότερα πρότυπα[22].

Η απόδοση των κτιρίων του βάθους υιοθετεί μεταγενέστερα πρότυπα ιταλικής ζωγραφικής, όπως τα συναντούμε σε επτανησιακές εικόνες του τέλους του 17ου και των αρχών του 18ου αιώνα[23].

8. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΡΗΝΩΔΟΥΣΑ

Διαστάσεις: 33,4 Χ 26 Χ 1,3 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 193)

Εισήχθη από το Λονδίνο. Προετοιμασία με στοκαρισμένο ξύλο και αυγοτέμπερα. Η Παναγία σε προτομή κατά τα τρία τέταρτα προς τα δεξιά με τον Χριστό εσταυρωμένο στα χέρια της, φορεί τη δυτική διάφανη μαντίλα της και το δυτικό επίσης μαφόριό της με τη μεγάλη χρυσή πόρπη μπροστά στο στήθος, σχήμα που εντάσσεται σε δυτικό κλίμα. Η χρυσή κόσμηση απουσιάζει, ενώ οι πτυχώσεις του ιματίου διαμορφώνονται παράλληλα γραμμικά.

Εικονογραφικά παρακολουθεί δυτικό πρότυπο που αντιγράφουν σε μια σειρά εικόνων τα κρητικά εργαστήρια του 17ου και του 18ου αιώνα. Το εικονογραφικό αυτό σχήμα προτιμούν και τα ρωσικά εργαστήρια την ίδια εποχή. Τεχνοτρο-

πικά η εικόνα διατηρεί αρκετά από τα δυτικά στοιχεία του προτύπου, όπως τα βαριά βλέφαρα της Παναγίας, το σχήμα του μαφορίου της και τα διακοσμητικά που περιτρέχουν τις παρυφές του ρούχου της. Παράλληλα διακρίνονται τα σλαβικά στοιχεία, όπως η γρήγορη και επιπόλαιη γραμμική πτυχολογία, ο τρόπος που πλάθονται τα σαρκώματα, με τα μαλακά διάχυτα φώτα και τις σκληρές άσπρες ψιμυθιές που περιορίζονται στις άκρες των φωτισμένων όγκων. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δηλώνουν εργαστήρι του 18ου αιώνα[24].

Προσπάθεια για κοσμητικά συμπληρώματα γίνεται με αφελές χαρακτό σχέδιο στο χρυσό βάθος της εικόνας με ρομβωτά συνεχή -και όχι πάντα ίσα- διάχωρα. Αν δεν έχουμε εδώ μια νεότερη επέμβαση, όπως είναι δυνατό να συμβαίνει με την αντικατάσταση του παλιού χρυσού, και αν η πρόχειρη αυτή διακόσμηση στον χρυσό κάμπο της εικόνας είναι η αρχική, τότε προέκυψε από την πίεση της παραγγελίας της, στο στενό ίσως χρονικό πλαίσιο της οποίας δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί ο δημιουργός της[25].

9. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΛΥΠΗΜΕΝΗ Ή ΘΡΗΝΩΔΟΥΣΑ

Διαστάσεις: 30 Χ 25,5 Χ 4,5 εκ. (πλάτος πλαισίου)

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 149)

Εισήχθη από τη Μ. Βρετανία. Ο εικονογραφικός τύπος επαναλαμβάνεται και εδώ, όπως και στην προηγούμενη εικόνα μας. Κάτω δεξιά η επιγραφή «ΔΕΗΣΙΣ [ΤΗC] ΔΟΥΛΗC ΤΟΥ Θ[ΕΟΥ] ΜΑΚΑΡΙΑ[C] ΜΟΝΑΧΗ[C] ΧΕΙΡ Χ[ΡΙ]CΤΟΦΟΡ[ΟΥ] Β Γ ΑΨΝΖ(1757)». Την υπογραφή του αγιογράφου Χριστόφορου φέρουν εικόνες του αγίου Βασιλείου του 1746 και του Χριστού του 1747 στο τέμπλο του ναού του Αγίου Βασιλείου, στο χωριό Μανταμάδος της Μυτιλήνης[26].

Χρυσό το βάθος και άνωθεν της κεφαλής της Παναγίας σε κόκκινα με ανθέμια μετάλλια ΜΡ- ΘΥ. Το πρόσωπο της Παναγίας, με τα δάκρυα να τρέχουν από τα μάτια της, σχετίζεται με το Πάθος του Χριστού, στο οποίο γίνεται συμβολική αναφορά. Ο χρυσός φωτοστέφανος κοσμείται με εμπίεστα ανθέμια. Οι παρυφές του ενδύματός της έχουν λιθοποίκιλτη με μαργαριτάρια κόσμηση, κροσσωτό μαφόριο και λιθοποίκιλτα περικάρπια.

Ο Εσταυρωμένος αποτελεί γνώρισμα της εικονογραφίας και άλλων αγίων, όπως της αγίας Παρασκευής, της αγίας Αικατερίνης, σε σειρά εικόνων του τέλους του 16ου και του 17ου αιώνα, στα γνωστά δείγματα του Ιερεμία Παλλαδά και του Εμμανουήλ Λαμπάρδου. Ακόμη, τον Εσταυρωμένο κρατά και η αγία Βαρβάρα σε εικόνα του 17ου αιώνα στην Κεφαλλονιά[27].

10. ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΛΥΠΗΜΕΝΗ ΜΕ ΑΓΙΟΥΣ

Διαστάσεις: 66,5 Χ 41 Χ 1,4 εκ.

(Αρ. κατ. Kalfayan A. 75)

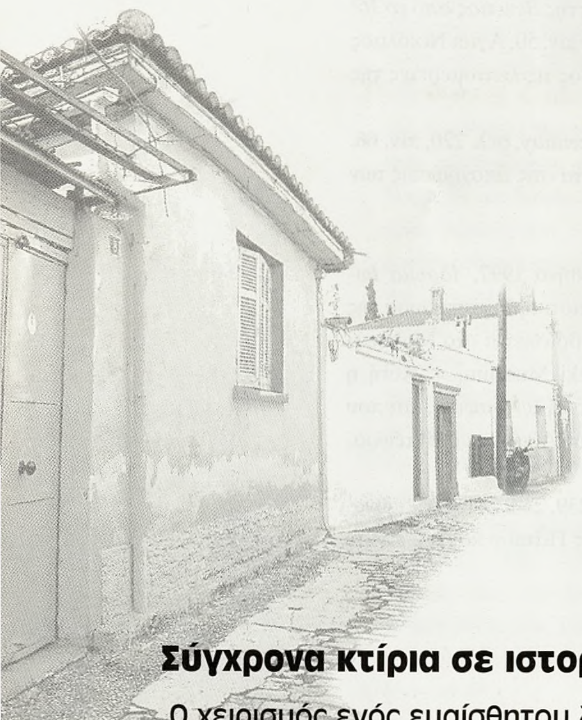
Εισήχθη από τη Γαλλία. Αποτελείται από ενιαίο τεμάχιο ξύλου. Δίζωνη η παράσταση. Στο άνω τμήμα, εικονίζεται η Παναγία με ρόδινο μαφόριο και στρογγυλή πόρπη στερεωμένη στο στήθος, ο δεξιός ώμος και η κεφαλή είναι στολισμένα με χρυσά άστρα. Εικονίζεται στον γνωστό προαναφερθέντα τύπο, κρατώντας τον Εσταυρωμένο, και δίπλα της ως την οσφύ ο Ιωάννης ο Πρόδρομος ορθός, με γαλαζωπή μηλωτή και καφέ σκούρο ιμάτιο, κρατά ψηλή ράβδο που απολήγει σε σταυρό και ανοιχτό ειλητό, όπου αναγράφονται οι στίχοι «Μετανο/ειτε ηγγικε γαρ /η βασιλει/α των ουρα/νων» από το Ευαγγέλιο του Ματθαίου (3,2), χωρίς φτερά σύμβολο της αγγελικής του ιδιότητας, σύμφωνα με τους προφήτες (Μαλ. 3,1).

Χρυσό το βάθος, όπου με χάραξη δηλώνονται οι φωτοστέφανοι και με κόκκινα κεφαλαία γράμματα οι επιγραφές των ονομάτων. Στην κάτω ζώνη, εικονίζονται ορθοί τρείς άγιοι από αριστερά προς τα δεξιά, η αγία Παρασκευή, ο άγιος Νικήτας και ο άγιος Γεράσιμος. Ο άγιος Γεράσιμος φορά μαύρη μοναχική καλύπτρα, καφεπόρφυρο μανδύα και αντερί. Κρατά και με τα δύο του χέρια ανεπτυγμένο ειλητάριο όπου ίχνη από την επιγραφή «...ΚΥΡΙΕ ΕΠΙΒΛΕΨΟΝ /ΕΞ ΟΥΡΑ/Ν[ΟΥ] ΚΑΙ ΙΔΕ...». Μεγάλα τα μάτια, γραμμικά τα φώτα στο γένι, πλατιές τονισμένες και γεωμετρικές οι πτυχώσεις του ιματίου. Εικονογραφικά ο άγιος εντάσσεται στην εικονογραφία των μεγαλόσχημων μοναχών αγίων και επαναλαμβάνεται από μια σειρά παραστάσεων σε εικόνες κυρίως της Επτανήσου, όταν εικονίζεται μόνος μετωπικός ή ολόσωμος[28].

Οι μορφές σε χρυσό κάμπο, πατούν σε βαθυπράσινο έδαφος, ο άγιος Νικήτας σε κόκκινο βάθρο, ενώ στα πόδια τους γονυπετείς πέντε μορφές αποδιδόμενες εικονογραφικά σε μικρότερη κλίμακα, σε στάση τριών τετάρτων με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος, φορούν πολύχρωμα ενδύματα. Πρόκειται για τους αφιερωτές-δωρητές της εικόνας στη μνήμη των οποίων ζωγραφίστηκε. Οι μεσαίες μορφές πλαισιώνουν τον άγιο Νικήτα, με τα πλατύγυρα καπέλα-σκιάδια. Ο άγιος Νικήτας απεικονίζεται ως στρατιωτικός άγιος, συνεχίζοντας την παλαιολόγεια παράδοση. Κρατά με το δεξί χέρι δόρυ που ακουμπά στο έδαφος και με το αριστερό τον κολεό του ξίφους. Η μορφή του αποδίδεται «όμοια του Χριστού το είδος[29]». Ο άγιος Νικήτας στη μεταβυζαντινή εικονογραφία απαντά συχνά με μορφή μάρτυρα και όχι πολεμιστή[30]. Η αγία Παρασκευή παριστάνεται στον τυπικό εικονογραφικό τύπο, κρατά στο δεξί χέρι σταυρό και με το άλλο «σεβίζει» μπροστά στο στήθος. Φορά βυσσινί μαφόριο με πλούσιες πτυχώσεις. Οι ώμοι είναι γερτοί προς τα κάτω[31]. Η τεχνοτροπία και το ύφος της εικόνας μας οδηγούν σε πιθανή χρονολόγηση περί τα τέλη του 17ου με αρχές του 18ου αιώνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ την κυρία Αναΐτ Καλφαγιάν, για την ευγένεια και τη συμπαράστασή της.
2. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, «Τέσσερις Ιταλοκρητικές Εικόνες», *ΔΧΑΕ*, περίοδος Δ΄, τόμος ΙΘ, 1996-1997, σελ. 81-95.
3. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, *ό.π.*, «...Οι Παραστάσεις της Παναγίας που κρατεί στην αγκαλιά της τον νεκρό Χριστό κατάγονται από τα γερμανικά αγάλματα με το ίδιο θέμα (Vesperbilder), που εμφανίζονται στις αρχές του 14[ου] αιώνα, γνώρισαν αρκετή διάδοση στη ζωγραφική της Βορείου και Κεντρικής Ιταλίας και υιοθετήθηκαν από τους ζωγράφους του 15[ου] αιώνα, όπως και άλλα θέματα του Trecento -κυρίως σε έργα επηρεασμένα από την γοτθική τέχνη, αλλά και σε εικόνες όπου επιβιώνει η ύστερη παλαιολόγεια τεχνοτροπία...». Η λίθινη σαρκοφάγος σε εικόνα του όψιμου 17[ου] αιώνα σε αθηναϊκή ιδιωτική συλλογή όπου πλουτίζεται με τις μορφές του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και του Ιωσήφ. Στο παράδειγμα των Αθηνών σταυρός υψώνεται πίσω από την Παναγία. Στα έργα αυτά υιοθετείται ο τύπος της Παναγίας με τη λοξή θέση των ποδιών και τη χαρακτηριστική διευθέτηση του μαφορίου, που καθιέρωσε ο Ανδρέας Ρίτζος με την εικόνα που ζωγράφισε για το καθολικό της μονής της Πάτμου.
4. Χρ. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες, Συλλογή Δ. Οικονομόπουλου*, 1985, σποράδην, με τη σχετική βιβλιογραφία.
5. Hans Beleting, *Bilt und Kult*, σελ. 414.
6. A. Cutler, «The Cult of Galactotrophous of Byzantium and Italy», *JOB* 37 (1987), σελ. 335-350. *Προσκύνημα στο Σινά. Θησαυροί από την Ιερά Μονή Αγίας Αικατερίνης*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2004, σελ. 169-171.
7. Α. Δρανδάκης, *Εικόνες 14[ος] -18[ος] αι. Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη*, Αθήνα 2002, σελ. 42-44.
8. *Ό.π.*, 84-87.
9. *Ό.π.*
10. Αγάπη Καρακατσάνη, *Εικόνες, Γ. Τσακύρογλου*, σελ. 222, εικ. 339, 18[ος] αιώνας.
11. Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, *ΑΝΤΙΦΩΝΟΝ*, «Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη», Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 486-495, στο άρθρο «Ο Μιχαήλ Δαμασκηνός ως συλλέκτης σχεδίων Ιταλών καλλιτεχνών», όπου αναφέρεται η επιρροή των ζωγράφων της περιόδου από την ιταλική ζωγραφική και χαλκογραφία.
12. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κέρκυρας*, σελ. 99.
13. *Ό.π.*
14. Το στεμματογύριο αποτελεί χαρακτηριστικό και αποκλειστικό γνώρισμα των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Εμφανίζεται στην εικονογραφία των στρατιωτικών αγίων ήδη από τον 12[ο] αιώνα, τα ανάγλυφα κοσμήματα του φωτοστέφανου ανταποκρίνονται σε μια γνωστή και παλαιότερη συνήθεια κόσμησης, η μαργαριτοκόσμητη ενδυμασία αποτελεί έθος της παλαιολόγειας περιόδου. Περισσότερες πληροφορίες αναγράφονται στο άρθρο «Ανάγλυφη εικόνα του Αγίου Δημητρίου από την Ομορφοκκλησιά Καστοριάς», Αντώνιος Πέτκος και Μαγδαληνή Παρχαρίδου, (*Μακεδονικά* ΛΒ΄), σελ. 343-344.
15. *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης. Από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη*, σελ. 374, 393-394, 401, εικ. 24, 30, 39. Ο N.P. Lichachev κατέταξε την εικόνα στον τύπο της Madre della Consolazione, επισημαίνοντας ότι το χέρι του Χριστού που κρατεί το ειλητάριο βρίσκεται πιο κοντά στο περίφημο θαυματουργό πρωτότυπο παρά στα συνήθη αντίγραφα, στα οποία ο Χριστός κρατεί σφαίρα. Και τη θεώρησε ελληνοϊταλικό έργο, προερχόμενο κατά πάσα πιθανότητα από τη Βόρεια Ιταλία. Η εικόνα συνδυάζει την υστερογοτθική τεχνοτροπία με αυτήν του Βυζαντίου, προφανής στην απεικόνιση του Παιδιού, σελ. 401, εικ. 39, Παναγία Ένθρονος-15[ος] -16[ος] αιώνας.
16. Χρ. Μπαλτογιάννη, *ό.π.*
17. *Ό.π.*, σελ. 424.
18. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κέρκυρας*, σελ. 133, πιν. 247, 308, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
19. *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης. Από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και τη Αγία Πετρούπολη*, σελ. 413, 414. «...Το εικονογραφικό πρότυπο της εικόνας αποπνέει έντονη μανιεριστική αίσθηση και προφανή προσπάθεια να αποδοθεί η ορμητική θυελλώδης κίνηση. Παρά τη μεταμόρφωσή της, η εικόνα διατηρεί κάποια στοιχεία του προτύπου που δημιούργησε ο Άγγελος στα μέσα του 15[ου] αιώνα με τις διασταυρούμενες διαγώνιες που συναρμόζουν τον συνδετικό ιστό της σύνθεσης. Προέλευση από τη *Συλλογή Mendel*. Μουσείο Rumyantsev έως το 1992.
20. Νίκη Γ. Τσελέντη-Παπαδοπούλου, *Οι εικόνες της Ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας από το 16[ο] έως και το πρώτο μισό του 20[ού] αιώνα*, Αρχειακή τεκμηρίωση, Αθήνα 2002, πιν. 50, Άγιοι Νικόλαος και Γεώργιος, πρώτο μισό 17[ου] αιώνα (αριθ. κατ. 117), ομοιότητα ως προς τις λεπτομέρειες της ιπποσκευής του αλόγου.
21. Victor Nikitich Lazarev, *The Russian icon, from the origins to the sixteenth century*, σελ. 220, πίν. 66. The descent from the cross, Tretyakov Gallery, Moscow: μεγάλη ομοιότητα στις αποχρώσεις των ενδυμάτων και τη διάταξη των μορφών στην σύνθεση.
22. Αγάπη Καρακατσάνη, *ό.π.*, σελ.119, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
23. Ν. Χατζηδάκη, *Εικόνες της Συλλογής Βελιμέζη*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1997, *Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου*, *Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη*, Θεσσαλονίκη 1997, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, σελ. 325-327. Η διάταξη των μορφών θυμίζει την εικόνα που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη «...on the border of an icon of the Virgin now in the Benaki Museum...». Αυτή η σύνθεση, με τις ψηλές φιγούρες που δανείζονται στοιχεία από τη μνημειακή ζωγραφική, και που βρίσκουμε στο τέλος του μέσου του 16[ου] αιώνα σε κρήτες ζωγράφους στον Άθω ή στα Μετέωρα, K. Weitzman, M. Chatzidakis, S. Radojcic, *Icons*, σελ. 94, πιν. 121.
24. Χρ. Μπαλτογιάννη, *ό.π.*, σελ. 114 και Καρακατσάνη, *ό.π.*, σελ. 195, πιν. 239, 240, 241, 18[ου] αιώνα. Επίσης δύο αδημοσίευτες εικόνες, από την Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Πάτμου και του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στους Λειψούς, του 18[ου] αιώνα.
25. Χρ. Μπαλτογιάννη, *ό.π.*, *Μήτηρ Θεού*, σελ. 140.
26. Πιομπίνος, *Έλληνες αγιογράφοι μετά την Άλωση*, σελ. 410.
27. Ν. Χατζηδάκη, *ό.π.*
28. Α. Καρακατσάνη, *ό.π.*, σελ. 62.
29. *Ερμηνεία*, 157.
30. Μελαχρινή Π. Παϊσίδου, *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς, Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της δυτικής Μακεδονίας*, Δημοσιεύματα του Α.Δ.Αρ. 80, Αθήνα 2002, έκδοση του ΤΑΠΑ.
31. Ο εικονογραφικός αυτός τύπος με τον τύπο της ολόσωμης όρθιας και μετωπικής αγίας συναντάται σε εικόνα του τέλους του 14[ου] αιώνα (Χρ. Μπαλτογιάννη, 1985, αρ. 1) *Εικόνες Κρητικής Τέχνης*, σελ. 469.

Σύγχρονα κτίρια σε ιστορικό περιβάλλον:

Ο χειρισμός ενός ευαίσθητου ζητήματος στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*

Η ανέγερση κτιρίου στο εσωτερικό ενός προϋπάρχοντος οικιστικού συνόλου που παρουσιάζει ιστορικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση αρχιτεκτονικής δημιουργίας, η οποία απολαμβάνει πλέον μιας στοιχειώδους δεοντολογίας, συγκροτημένης στο πλαίσιο διεθνών επιστημονικών συναντήσεων. Ενδεικτικά, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει την υπόδειξη του Ψηφίσματος του συμποσίου της Βουδαπέστης για την εισαγωγή σύγχρονης αρχιτεκτονικής σε προϋπάρχοντα σύνολα (1972), σύμφωνα με την οποία «η αρχιτεκτονική των καιρών μας, χρησιμοποιώντας σύγχρονες κατασκευαστικές μεθόδους και υλικά, θα πρέπει να προσαρμοστεί στο προϋπάρχον σύνολο χωρίς να επηρεάσει τις κατασκευαστικές και ιστορικές του ποιότητες, και αυτό, στον βαθμό που θα δοθεί προσοχή στον συνετό χειρισμό του όγκου, της κλίμακας, του ρυθμού και της εμφάνισης». Στον κατά δεκαπέντε χρόνια μεταγενέστερο Χάρτη της Ουάσινγκτον για την προστασία ιστορικών πόλεων και αστικών περιοχών (1987), συγκεκριμένα στη δέκατη παράγραφό του, διαβάζουμε ότι κατά την ανέγερση νέων κτιρίων στο εσωτερικό ιστορικών συνόλων «...η υφιστάμενη χωρική διάταξη θα πρέπει να διαφυλάσσεται, ειδικά από την άποψη της κλίμακας και του μεγέθους των οικοπέδων». Επιπλέον, οι νέες κατασκευές θα πρέπει «...να βρίσκονται σε αρμονία με το περιβάλλον τους». Τέλος, από τη στιγμή που αναφερόμαστε σε σύγχρονη οικοδομική δραστηριότητα, δεν πρέπει να λησμονούμε και την ξεχωριστή διάστασή της που αναδεικνύει το 17ο άρθρο (§4) της κατά δύο χρόνια παλαιότερης Σύμβασης της Γρανάδας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης (1985): «...Η αρχιτεκτονική δημιουργία επιβεβαιώνει τη συμβολή της εποχής μας στην πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης».

* Το παρόν άρθρο αποτέλεσε ομότιτλη εισήγηση του συγγραφέα στη διημερίδα με θέμα «Προστασία των ιστορικών οικισμών της Χίου». Η διημερίδα διοργανώθηκε από το Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς και την Τοπική Επιτροπή Χίου της Ελληνικής Εταιρείας για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Πραγματοποιήθηκε στο Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Χίου, από 1 έως 2 Δεκεμβρίου 2006.
Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το άρθρο προέρχονται από το αρχείο του συγγραφέα, εκτός από αυτές για τις οποίες σημειώνεται η αντίστοιχη πηγή.

Εικόνα 1: Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης. Πανοραμική άποψη από τα νοτιοδυτικά. Σύνθεση φωτογραφιών από τον τόμο *Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης (1978 - 1997)*, 1997, σ. 128, 129.

Στη χώρα μας, η αντιμετώπιση της δόμησης στο εσωτερικό ιστορικών συνόλων ως ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού εγχειρήματος αποτελεί σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι πρώτο το διάταγμα της 19ης Οκτωβρίου 1978 προχώρησε στον χαρακτηρισμό οικισμών ως «παραδοσιακών» και στην ταυτόχρονη σύνδεση της οικοδομικής δραστηριότητας μέσα στα όριά τους με ειδικούς όρους και περιορισμούς. Αντίστοιχοι όροι και περιορισμοί θεσμοθετήθηκαν στα χρόνια που ακολούθησαν και για άλλους οικισμούς, με ευθύνη τόσο του υπουργείου Πολιτισμού όσο και των υπουργείων ΠΕΧΩΔΕ, Μακεδονίας-Θράκης και Αιγαίου. Ένας από αυτούς ήταν η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης (εικ. 1). «Παραδοσιακός οικισμός» από το 1979, εφοδιασμένος με ειδικούς όρους δόμησης από την ίδια χρονιά και με τροποποιημένο ρυμοτομικό σχέδιο από την επόμενη, συνοψίζει με τον καλύτερο τρόπο τις δυνατότητες και τα προβλήματα της προστασίας των ιστορικών οικιστικών συνόλων στον βορειοελλαδικό χώρο. Από την άποψη αυτήν, αποτελεί ιδανική επιλογή, για να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό η σύγχρονη δόμηση, έτσι όπως υλοποιήθηκε μέσα από ένα θεσμοθετημένο πλαίσιο προστασίας, αποτέλεσε όντως προϊόν ιδιαίτερης αντιμετώπισης και, ακόμη πιο συγκεκριμένα, συντάχθηκε με τη δεοντολογία που εκθέσαμε παραπάνω.

Εικόνα 2: Άποψη γειτονιάς της Άνω Πόλης στις αρχές του εικοστού αιώνα. Αυτοχρωμία από φωτογράφο του μουσείου Albert-Kahn (*Θεσσαλονίκη. Οι πρώτες έγχρωμες φωτογραφίες, 1913 & 1918*, 1999, σ. 72).

Εικόνα 3: Κατοικίες στην οδό Τυρταίου.

Εικόνα 4: Κατοικία στην οδό Μπουμπουλίνας 5.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΝΩ ΠΟΛΗΣ

Η Άνω Πόλη αποτελεί το ανώτερο τμήμα της «εντός των τειχών» Θεσσαλονίκης, κατά αντιδιαστολή προς την Κάτω Πόλη, που εκτείνεται από τη θάλασσα μέχρι την οδό Ολυμπιάδος. Για την αφετηρία συγκρότησής της, δεν έχει διατυπωθεί συγκεκριμένη χρονολογία. Στην ακόμη και σήμερα περικλεισμένη από τις βυζαντινές οχυρώσεις έκταση των περίπου 58 εκταρίων, υπήρχαν κατά τον 14ο αιώνα εκκλησίες και μοναστήρια.

Προς τα τέλη του 16ου αιώνα, πιστεύεται ότι ξεκίνησε συστηματική κατοίκηση, που οδήγησε στη συγκρότηση μουσουλμανικών συνοικιών και, ανάμεσα σε αυτές, μιας χριστιανικής, της συνοικίας της Μονής Βλατάδων. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο φακός των πρώτων φωτογράφων που επισκέφθηκαν τη Θεσσαλονίκη αποτύπωσε μια αραιοκατοικημένη περιοχή κατοικιών, αρθρωμένων γύρω από μνημεία της βυζαντινής και οθωμανικής περιόδου (εικ. 2). Εξαιτίας της δυναμικής ανάπτυξης των κτιρίων στο έντονα κατωφερές έδαφος, το οδικό πλέγμα παρουσίαζε τη χαρακτηριστική προβιομηχανική μορφή δαιδαλώδους συστήματος στενών δρόμων με πολλαπλές απολήξεις σε αδιέξοδα. Στο επίπεδο του οικοπέδου, η διαμόρφωση ήταν σαφώς εσωστρεφής και σε μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με τον υπαίθριο χώρο, η ισχυρή παρουσία του οποίου είχε ως αποτέλεσμα το πράσινο να κυριαρ-

Εικόνα 5: Αεροφωτογραφία της Άνω Πόλης στη δεκαετία του 1930. *Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*, σ. 124.

χεί στον οικισμό. Στο μορφολογικό επίπεδο, τέλος, τα κτίρια συγκροτούσαν ένα ιδιότυπο σύνολο με επιρροές, αφενός από την παραδοσιακή μακεδονική κατοικία (εν σειρά διατεταγμένα δωμάτια πίσω από χαγιάτι) και τη νεότερη εκδοχή της (χώροι εκατέρωθεν κύριας αίθουσας-διαδρόμου) και αφετέρου από την τοπική παράδοση, τον νεοκλασικισμό και τον εκλεκτικισμό (εικ. 3, 4).

Στην περιγραφή που προηγήθηκε, συνοψίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός οικιστικού συνόλου που δεν παρουσίασε αξιόλογες μεταβολές μέχρι τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Σε αντίθεση με την Κάτω Πόλη, η Άνω Πόλη δεν γνώρισε ανανεωτικές πολεοδομικές παρεμβάσεις από πλευράς των οθωμανικών αρχών, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ούτε τον πλήρη ανασχεδιασμό με αφορμή την πυρκαγιά που έπληξε μεγάλο μέρος του νοτιότερου τμήματος της Θεσσαλονίκης το 1917. Η εν λόγω πυρκαγιά άφησε βέβαια με άλλο τρόπο το σημάδι της στον οικισμό. Μεγάλο μέρος των αστέγων που δημιούργησε βρήκε καταφύγιο στο εσωτερικό του, προκαλώντας αύξηση της οικοδομικής πυκνότητας. Την αύξηση αυτήν επέτεινε η ταυτόχρονη άφιξη μεταναστών, εξαιτίας των ευρύτερων πολιτικών ανακατατάξεων. Συνολικά, όμως, η χαρακτηριστική εικόνα των διάσπαρτων σπιτιών με τους κήπους δεν ανατράπηκε.

Η ανατροπή θα ερχόταν λίγα χρόνια αργότερα. Με την άφιξη των χιλιάδων προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922, η Άνω Πόλη αναδείχθηκε σε προνομιακό πεδίο εγκατάστασής τους. Οι αδόμητες εκτάσεις χωρίστηκαν σε μικρού μεγέθους και ακανόνιστου σχήματος οικόπεδα, που μαζί με χώρους χαρακτηρισμένους ως ελεύθερους αποδόθηκαν στους πρόσφυγες. Έτσι, η οικοδομική πυκνότητα μεγιστοποιήθηκε, όπως και η πληθυσμιακή, ενώ οι συνθήκες κυκλοφορίας και διαβίωσης επιβαρύνθηκαν (εικ. 5). Παράλληλα ωστόσο, η οικοδομική δραστηριότητα των προσφύγων, γνωστή και ως «αρχιτεκτονική των λιτών μέσων», εμπλούτισε τη μορφολογική ποικιλία που ήδη χαρακτήριζε τον οικισμό (εικ. 6).

Εικόνα 6: Προσφυγικές κατοικίες στην περιοχή της Μονής Βλατάδων. *Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*, σ. 176.

Επιπλέον, διαφύλαξε βασικά χαρακτηριστικά του, όπως η σχέση του κτίσματος με τον δρόμο και τον υπαίθριο χώρο, η δυναμική άρθρωση των κατοικιών γύρω από τα μνημεία και η διαδαλώδης μορφή του οδικού πλέγματος.

Αυτή ακριβώς η μορφή κινδύνευψε να αλλοιωθεί στις αρχές της επόμενης δεκαετίας. Το 1931 καταρτίστηκε ρυμοτομικό σχέδιο, που μέσα από σειρά εκλογικεύσεων μετέβαλλε δραστικά το καλά διαφυλαγμένο οδικό σύστημα. Η εξέλιξη αυτή ευτυχώς αποτράπηκε, εξαιτίας της αδυναμίας υλοποίησης των απαραίτητων απαλλοτριώσεων.

Φτάνοντας πλέον στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, την ίδια ώρα που η αντιπαροχή άρχιζε την ανεμπόδιστη επέλασή της στο νοτιότερο τμήμα της Θεσσαλονίκης, η Άνω Πόλη αποδεικνυόταν παραδόξως αφιλόξενη για τον καινοτομικό θεσμό. Σε θεσμικό επίπεδο, ο οικισμός χωριζόταν από το 1961 σε δύο ζώνες ως προς τα ύψη των κτιρίων, τη ζώνη των διωρόφων και, νοτιότερα, των τριωρόφων (εικ. 7). Ως αφετηρία μέτρησης του ύψους μπορούσε να λαμβάνεται το ανώτερο σημείο του οικοπέδου, ενώ η κλίση επιτρεπόταν να καλύπτεται με πρόσθετους υπόσκαφους ορόφους, καθιστώντας έτσι την πολυώροφη δόμηση απολύτως εφικτή. Εντούτοις, η αντιπαροχή δεν κατάφερε να ευδοκιμήσει πέρα από το νότιο όριο του οικισμού. Το πέρασμά της από αυτή την περιοχή γίνεται σήμερα χαρακτηριστικά αντιληπτό στο σόκορο της πολυκατοικίας στην οδό Ολυμπιάδος 39 (εικ. 8). Η συγκράτηση αυτή οφειλόταν σε δύο βασικά χαρακτηριστικά του πυρήνα του οικισμού: στο κατά κανόνα μικρό μέγεθος των οικοπέδων, που στερούσε από τα περισσότερα την αρτιότητα, και τη γενικευμένη πολυπλοκότητα και ασάφεια στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, που απέκλειε τακτοποιήσεις και συνενώσεις.

Η διείσδυση της αντιπαροχής στο εσωτερικό του οικισμού επιτεύχθηκε μόλις το 1968 και για διάστημα ενός περίπου εξαμήνου. Τόσο διήρκεσε η εφαρμογή του Νόμου 395/1968, που επέτρεψε την οικοδόμηση ενός επιπλέον ορόφου σε σχέση με τα μέχρι τότε ισχύοντα. Μέσω της εξάμηνης διείσδυσης, έγινε και η πρώ-

Εικόνα 7: Ρυμοτομικό σχέδιο της Άνω Πόλης με τους τομείς υψών του διατάγματος του 1961. *Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*, σ. 122.

τη εφαρμογή του ζητήματος «σύγχρονα κτίρια στον οικισμό της Άνω Πόλης». Εφαρμογή που πήρε τη μορφή πολυκατοικιών όπως αυτή της οδού Ακροπόλεως 11 (εικ. 9), δηλαδή κτιρίων με μικρό αισθητικό ενδιαφέρον, χωρίς καμία πρόθεση εναρμόνισης με τα αισθητικά δεδομένα του οικισμού και με μέγεθος τελείως δυσανάλογο προς την κλίμακα των κτισμάτων του.

Η περίοδος που ακολούθησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 χαρακτηρίστηκε από γενικευμένη οικοδομική στασιμότητα, αποτέλεσμα και των συνεχών περιορισμών από πλευράς της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ως φορέα αρμόδιου για τον έλεγχο των παρεμβάσεων γύρω από τα πολυάριθμα μνημεία της περιοχής. Επιπλέον, με τον ΓΟΚ του 1973 ακυρώθηκαν οι ευνοϊκές ρυθμίσεις για τη δόμηση πολυώροφων κτιρίων σε οικόπεδα με έντονη κλίση. Την άρση της στασιμότητας επιχείρησαν οι νομοθετικές ρυθμίσεις των ετών 1979 και 1980 που ήδη αναφέρθηκαν. Με τη θέσπισή τους, το ζήτημα «σύγχρονα κτίρια στον οικισμό της Άνω Πόλης» τέθηκε σε νέα βάση, συγκεντρώνοντας μέχρι σήμερα πληθώρα εφαρμογών και αναδεικνύοντας τον οικισμό σε προνομιακό πεδίο πειραματισμού για τη σύγχρονη δημιουργία μέσα στο ιστορικό περιβάλλον.

Εικόνα 8: Αριστερά: Σόκορο της πολυκατοικίας στην οδό Ολυμπιάδος 39.

Εικόνα 9: Δεξιά: Πολυκατοικία στην οδό Ακροπόλεως 11.

Εικόνα 10: Επάνω αριστερά: Ενδεικτική διώροφη κατοικία με ημιυπόγειο στην οδό Τσαμαδού 18.

Εικόνα 11: Επάνω δεξιά: Κατοικία στην οδό Κασσιανής 2.

Εικόνα 12: Δεξιά: Κατοικία στην οδό Ελευσίνας 6.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Η αξιολόγηση της οικοδομικής δραστηριότητας από το 1980 μέχρι σήμερα ισοδυναμεί κατά την άποψή μας με απάντηση σε τρία ερωτήματα:

Ερώτημα πρώτο: Διαφυλάχθηκε η κλίμακα του οικισμού από την άποψη του ύψους και του όγκου των κτιρίων;

Η κλίμακα του οικισμού σε επίπεδο κτιριακού ύψους και όγκου είχε διαταραχθεί σοβαρά ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, εξαιτίας της παροδικής ευδοκίμησης της αντιπαροχής που ήδη επισημάναμε. Εντούτοις, η Άνω Πόλη των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του 1970 εξακολουθούσε να διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τα υψομετρικά και ογκομετρικά μεγέθη των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Είναι ενδεικτικό ότι, το 1978, σε σύνολο 4.283 κτισμάτων, το 4,8% (205) είχε ύψος τεσσάρων ορόφων και άνω, το 3% (125) τριών ορόφων και το υπόλοιπο 92,2% (3.951) ενός ή δύο ορόφων. Σημειώνεται ότι μεταξύ των διώροφων κτιρίων περιλαμβάνονταν πολλά με ημιυπόγειο, ως αποτέλεσμα της δόμησης σε σημεία με έντονη κλίση (εικ. 10).

Εικόνα 13: Αριστερά: Κατοικία στην οδό Τιμολέοντος 3.

Εικόνα 14: Δεξιά: Συγκρότημα κατοικιών σε πάροδο της οδού Επαμεινώνδα.

Η κατασκευή χώρου κάτω από το ισόγειο για την κάλυψη της κλίσης προβλέφθηκε και από τις νομοθετικές ρυθμίσεις του 1979, ωστόσο με τη μορφή όχι ημιυπογείου, αλλά κανονικού ορόφου, που μπορούσε μάλιστα να είναι πλήρως ορατός. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, για ποιο λόγο στην οδό Κασσιανής 2 (εικ. 11), στο βόρειο τμήμα του οικισμού, όπου λόγω των έντονων κλίσεων το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος έχει οριστεί σε δύο ορόφους, ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα τριώροφο κτίσμα. Το φαινόμενο αυτό επαναλαμβάνεται σε πλήθος σημείων του κατά τα άλλα «τομέα των διωρόφων», επιβεβαιώνοντας μια ενδεχομένως μικρή αύξηση του μέσου ύψος των κτιρίων του, αλλά και ένα πρωταρχικό πλήγμα για την κλίμακα της Άνω Πόλης.

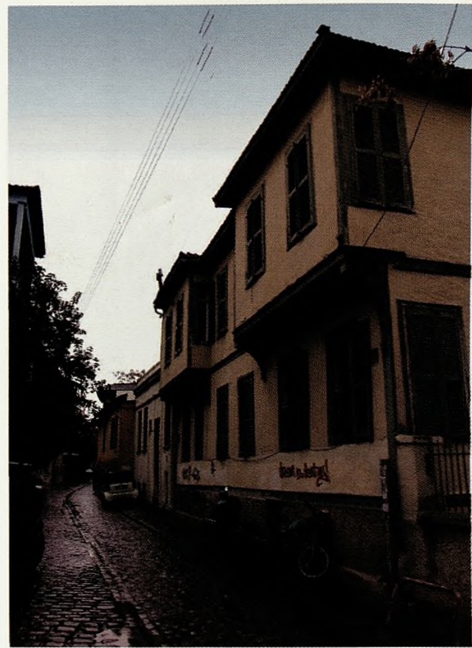
Στον άλλο τομέα του οικισμού, που αντιστοιχεί στο νότιο τμήμα του και χαρακτηρίζεται από ηπιότερες κλίσεις, το πλήγμα διαπιστώνεται πολύ ισχυρότερο. Με το μέγιστο ύψος να διαμορφώνεται αυτή τη φορά στους τρεις ορόφους, η ρύθμιση για τα οικόπεδα με έντονη κλίση οδήγησε στην ανάδυση πολυάριθμων τετραώροφων κτιρίων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της οδού Ελευσίνας 6 (εικ. 12). Τέτοιες κατασκευές είναι απόλυτα ασύμβατες με τα υψομετρικά μεγέθη του οικισμού και, δυστυχώς, απαντώνται ακόμη και σε οικόπεδα όπως αυτό της οδού Τιμολέοντος 3 (εικ. 13)· σε οικόπεδα δηλαδή, με κλίση που δεν δικαιολογεί την ανέγερση του πρόσθετου ορόφου. Αν στραφούμε, μάλιστα, στη γειτονική πάροδο της οδού Επαμεινώνδα (εικ. 14), διαπιστώνουμε ότι τετραώροφα κτίρια εξακολουθούν να κτίζονται, ακόμη και μετά το 1999, χρονιά κατά την οποία μειώθηκε το μέγιστο ύψος για τα κτίρια που ανεγείρονται σε οικόπεδα με έντονη κλίση, ώστε να εκλείψει η τετραώροφη δόμηση.

Εικόνα 15: Αριστερά: Κατοικία στην οδό Κλειούς 13.

Εικόνα 16: Δεξιά: Χαρακτηριστικό παράδειγμα διασποράς ασύμβατων κτιριακών όγκων στο τμήμα της οδού Κλειούς μεταξύ Περσέως και Τσινάρι.

Εικόνα 17: Αριστερά: Άποψη κατοικιών στην οδό Θεοφίλου μεταξύ των αριθμών 10 και 16.

Εικόνα 18: Επάνω: Τοπογραφικό σχέδιο του οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των οδών Επιμενίδου, Τιμοθέου και Αγίας Σοφίας στα τέλη της δεκαετίας του 1970. *Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*, σ. 22.

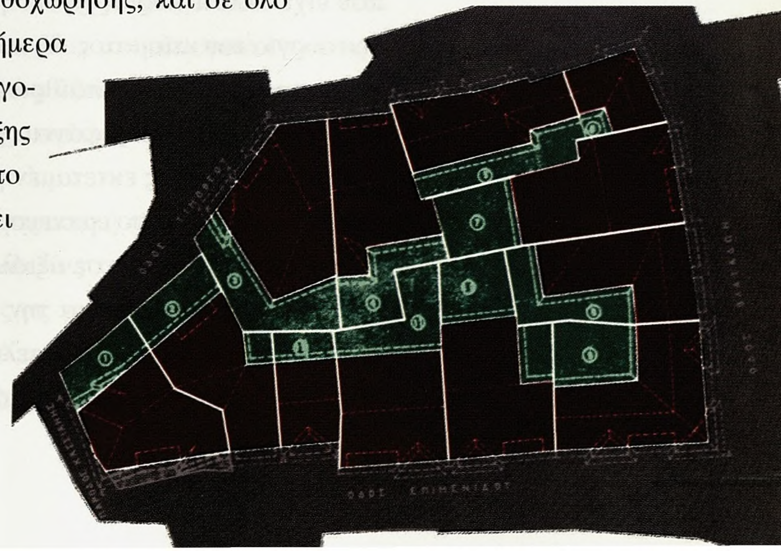
Η σύγχρονη δόμηση δεν επιφύλαξε, όμως, δραστικές υπερβάσεις μόνο στο ύψος των κτιρίων. Αντίστοιχες αποκλίσεις από τα αρχικά χαρακτηριστικά του οικισμού διαπιστώνονται και στο μέγεθος των κτισμάτων. Κτίρια όπως αυτό της οδού Κλειούς 13 (εικ. 15), επιβεβαιώνουν καταρχήν την αγνόηση της αρχικής υψομετρικής κλίμακας με την κατασκευή ενός απόλυτα ασύμβατου τετραώροφου κτίσματος. Κατά δεύτερο λόγο, γίνονται αντιληπτές οι συνέπειες πρόσθετων πράξεων και παραλείψεων της πολιτείας στην προσπάθειά της να δώσει ώθηση στην οικοδομική δραστηριότητα κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Υψηλοί για τα ογκομετρικά δεδομένα του οικισμού συντελεστές δόμησης, απουσία ρύθμισης για τη συγκράτηση των συνενώσεων οικοπέδων, μη ενθάρρυνση της κλιμάκωσης των κτιριακών όγκων σε οικόπεδα με μεγάλη επιφάνεια αποτελούν σε συντομία τους παράγοντες που επέτρεψαν την ανέγερση κτιρίων όπως αυτό της οδού Κλειούς. Πρόκειται για κτίρια-σημάδια της σύγχρονης επέλασης της αντιπαροχής, που με τον ξεκάθαρα εκτός κλίμακας όγκο τους επιβάλλονται, αντί να αφομοιώνονται, στο ιστορικό τοπίο. Η μέχρι σήμερα διασπορά τους αποδεικνύεται εκτεταμένη, ειδικά στον νότιο τομέα (εικ. 16). Πολύ περισσότερο, συνεχίζεται, καθώς παρά τη θεσμοθέτηση ορίου για τις συνενώσεις οικοπέδων και τη μείωση των συντελεστών δόμησης το 1999, οι εν λόγω συντελεστές παραμένουν υψηλοί για τα δεδομένα του οικισμού, θέτοντας σε κίνδυνο όχι μόνο την ογκομετρική αλλά και την πληθυσμιακή του ισορροπία.

Ερώτημα δεύτερο: Διαφυλάχθηκε η διάταξη των κτιρίων σε σχέση με τον δρόμο και η συνύπαρξή τους με τον υπαίθριο χώρο;

Η διάταξη των κτιρίων της Άνω Πόλης σε σχέση με τον δρόμο γινόταν μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες με δύο χαρακτηριστικούς τρόπους. Ο πρώτος αφορούσε θέσεις με ήπιες κλίσεις, όπως το τμήμα της οδού Θεοφίλου μεταξύ των αριθμών 10 και 16 (εικ. 17). Στο σημείο αυτό, ακόμη και σήμερα, τα κτίρια διατάσσονται επάνω στην οικοδομική γραμμή και σε επαφή το ένα με το άλλο, δημιουργώντας συνεχές μέτωπο. Αντίθετα, σε θέσεις με έντονη κλίση, όπως στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Επιμενίδου, Τιμοθέου και Αγίας Σοφίας, η διάταξη των κτισμάτων γινόταν ελεύθερα και κατά το δυνατόν αμφιθεατρικά. Η εναλλακτική αυτή τοποθέτηση, που λόγω της έντονης κατωφέρειας στο μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού έβρισκε και τη μεγαλύτερη εφαρμογή, αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά σε σχέδιο του συγκεκριμένου οικοδομικού τετραγώνου στα τέλη της δεκαετίας του 1970 (εικ. 18).

Το αντίστοιχο σχέδιο-πρόταση για τη διάταξη των νέων κτιρίων στο εσωτερικό του τετραγώνου (εικ. 19), πρόταση με την οποία συντάχθηκαν οι νομοθετικές ρυθμίσεις του 1979, προϊδεάζει για μια εκτεταμένη αλλοίωση στην αρχική σχέση των κτισμάτων με τον δρόμο. Αλλοίωση που όχι μόνο συντελέστηκε, αλλά επεκτάθηκε στο σύνολο σχεδόν του οικισμού. Κατ' αναλογία με την πλευρά της οδού Τιμοθέου (εικ. 20), τα νέα κτίρια τοποθετήθηκαν κατά κόρον επάνω στις οικοδομικές γραμμές, πλην λίγων περιπτώσεων οπισθοχώρησης, και σε όλο το πλάτος του οικοπέδου. Έτσι, διαπιστώνεται σήμερα επικράτηση των συνεχών μετώπων, παρά το γεγονός ότι, αρχικά, ο συγκεκριμένος τρόπος διάταξης είχε συγκρατημένη παρουσία. Η οδός Μορέας στο τμήμα της νότια της οδού Στρατωνίου αναδεικνύει και μια πρόσθετη αρνητική διάσταση αυτής της εξέλιξης (εικ. 21). Πρόκειται για τη δημιουργία εντύπωσης οικοδομικής ασφυξίας στους στενούς δρόμους του οικισμού.

Εικόνα 19: Τοπογραφικό σχέδιο ανάπλασης οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των οδών Επιμενίδου, Τιμοθέου και Αγίας Σοφίας (*Η Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης*, σ. 28).

Εικόνα 20: Επάνω αριστερά: Σημερινή άποψη του μετώπου του οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των οδών Επιμενίδου, Τιμοθέου και Αγίας Σοφίας προς την πλευρά της Τιμοθέου.

Εικόνα 21: Επάνω δεξιά: Άποψη της οδού Μορέας στο τμήμα της νότια της οδού Στρατωνίου.

Εικόνα 22: Κάτω: Κατοικία στην οδό Δημητρίου Πολιορκητού 32.

Ως προς τη σχέση των κτιρίων με τον υπαίθριο χώρο, η επικράτηση της τοποθέτησης επάνω στην οικοδομική γραμμή και σε όλο το πλάτος του οικόπεδου είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση των μη δομημένων επιφανειών σε μια ενιαία επιφάνεια, στο πίσω μέρος της οικοδομούμενης έκτασης.

Η περίπτωση του υπό ανέγερση κτιρίου στην οδό Δημητρίου Πολιορκητού 32 (εικ. 22) είναι χαρακτηριστική της γενικευμένης υποβάθμισης ενός στοιχείου που είχε άλλοτε κυρίαρχη θέση στη διαμόρφωση του οικοπεδικού χώρου και στη λειτουργία του κτίσματος. Η υποβάθμιση σχετίζεται όχι μόνο με τη διάταξη, αλλά και με το μέγεθος του υπαίθριου χώρου. Με τα μεγέθη κάλυψης που θεσπίστηκαν το 1979, η αδόμητη επιφάνεια μετατράπηκε από ζωτικό στοιχείο του οικοπέδου στο περίσσευμα της εκτεταμένης οικοδομικής του εκμετάλλευσης.

Ερώτημα τρίτο: *Πόσο εμπνευσμένη υπήρξε η αρχιτεκτονική των νέων κτιρίων και σε ποιο βαθμό αποτέλεσε αξιόλογη συμβολή στην πολιτιστική μας κληρονομιά;*

Βασικό ζητούμενο για την αρχιτεκτονική των νέων κτιρίων στο εσωτερικό ενός ιστορικού συνόλου αποτελεί η αφομοίωση των ανεγειρόμενων κτισμάτων σε χώρο με ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, χωρίς να υποβαθμιστεί η αυτοτέλεια και ο σύγχρονος χαρακτήρας τους. Στην περίπτωση της Άνω Πόλης, μια από τις πρωταρχικές απαντήσεις που δόθηκαν στο αίτημα αυτό αναγνωρίζεται στο κτίριο της οδού Κλειούς 8 (εικ. 23). Το συγκεκριμένο κτίσμα αποτελεί, μάλιστα, χαρακτηριστικό δείγμα αναπαραγωγής των σχεδιαστικών προτύπων που συνόδευσαν τη θέσπιση όρων δόμησης το 1979, ώστε να διευκολυνθεί το έργο των μελετητών. Συνολικά, θα μπορούσε να γίνει λόγος για έναν ξεκάθαρα εκτός κλίμακας κτιριακό όγκο, τόσο από άποψη ύψους όσο και μεγέθους, που επενδύεται εξωτερικά με μορφολογικά στοιχεία των παλιών κτιρίων του οικισμού, συγκεκριμένα την αρχιτεκτονική προεξοχή και τον στεγασμένο εξώστη, σε μια προσπάθεια περισσότερο σκηνογραφικής, παρά δημιουργικής συμπλήρωσης του δομημένου περιβάλλοντος.

Εικόνα 23: Κατοικία στην οδό Κλειούς 8.

Εικόνα 24: Κατοικία στην οδό Ακροπόλεως 100.

Ανάλογη προσπάθεια αναγνωρίζεται στη συντριπτική πλειονότητα των κτισμάτων που ανεγέρθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα, δικαιολογώντας τον τρέχοντα χαρακτηρισμό τους ως «νεοπαραδοσιακών». Ένα ενδεικτικό παράδειγμα, το κτίριο επί της οδού Ακροπόλεως 100 (εικ. 24), αναδεικνύει την ακόμη και σήμερα κυρίαρχη ροπή προς την επίλυση του αισθητικού

Εικόνα 25: Αριστερά: Κατοικία στη διασταύρωση των οδών Κλειούς και Περσέως.

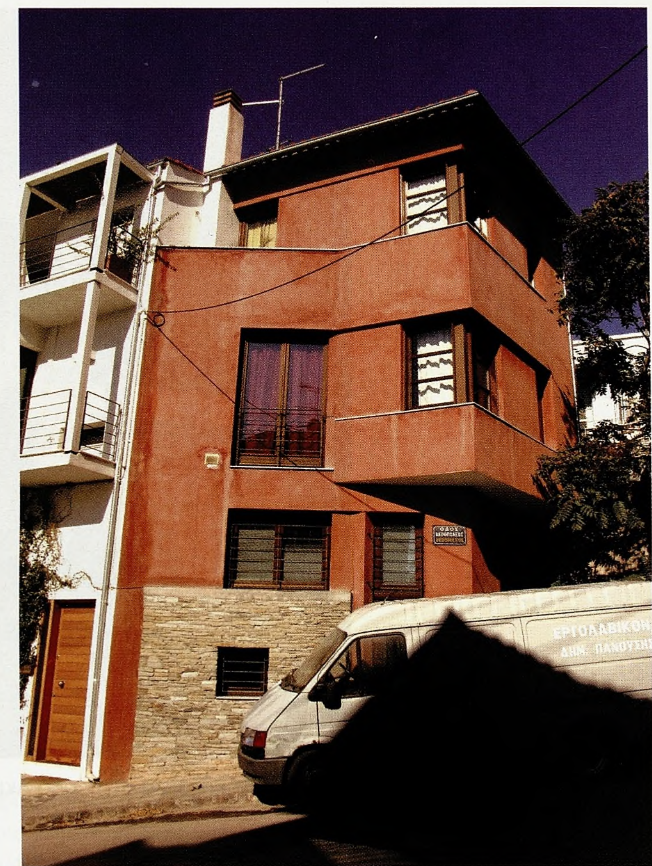
Εικόνα 26: Δεξιά: Κατοικία στην οδό Δημητρίου Πολιορκητού 29.

ζητήματος της ένταξης σύγχρονων κατασκευών στο ιστορικό περιβάλλον με την κατασκευή στέγης και την ελεύθερη ανάμειξη στις όψεις μορφολογικών στοιχείων της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής· στοιχείων που θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι απαντώνται σε μέρος μόνο των παλαιών κτιρίων της Άνω Πόλης, δεδομένης της μορφολογικής πολλαπλότητας που ήδη επισημάναμε ότι χαρακτήριζε το κτιριακό δυναμικό της.

Η ροπή αυτή ισοδυναμεί ουσιαστικά με τον συντηρητικό χειρισμό ενός εξαρχής συντηρητικού νομοθετικού πλαισίου, που εξαντλούσε -και ακόμη εξαντλεί- τη σύγχρονη δημιουργία στην αναπαραγωγή της αρχιτεκτονικής προεξοχής και του στεγασμένου και ακάλυπτου εξώστη, καθώς και στη διάταξη ανοιγμάτων. Εκτός, όμως, από τις οικοδομικές ρυθμίσεις, η αιτία της γενικευμένης συντηρητικότητας θα πρέπει να αναζητηθεί και στους μηχανισμούς ελέγχου και έγκρισης των οικοδομικών αδειών. Η εμπλοκή ειδικού οργάνου από πλευράς ενός, ενίοτε και δύο διαφορετικών υπουργείων, με σχετικά ελεύθερα διαμορφούμενη και όχι απαραίτητα ταυτόσημη άποψη για τη διατήρηση, δεν υπήρξε ευνοϊκή για την υποστήριξη από πλευράς των μελετητών πιο κριτικών προσεγγίσεων.

Στα πιο πρόσφατα έργα, όπως στο κτίριο της διασταύρωσης των οδών Κλειούς και Περσέως (εικ. 25), βλέπουμε να υπεισέρχεται ένας πρόσθετος και μέχρι πρόσφατα υποτιμημένος παράγοντας στη διαμόρφωση του κτιριακού όγκου. Πρόκειται για το χρώμα, που με κατάλληλες επιλογές και συνδυασμούς -όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση- προσδίδει ποιότητα στη σύγχρονη δημιουργία. Επιπλέον, αναδεικνύει ένα βασικό χαρακτηριστικό του οικισμού, τη χρωματική ποικιλία, συνέπεια της προσπάθειας των ιδιοκτητών να δηλώσουν εμφαντικά σε παλαιότερες εποχές την παρουσία τους στον χώρο. Και πάλι, όμως, το τελικό αποτέλεσμα δεν στοιχειοθετεί υπέρβαση προς την πλευρά της δημιουργικής συμπλήρωσης του δομημένου περιβάλλοντος.

Η υπέρβαση αυτή βρίσκει ωστόσο παραδείγματα, που τα τελευταία χρόνια αυξάνονται σταθερά σε αριθμό. Ως ένα από τα παλαιότερα θα επισημαίναμε το κτίριο επί της οδού Δημητρίου Πολιορκητού 29 (εικ. 26). Στην όψη του προς τον δρόμο, η συνύπαρξη των μορφολογικών επιρροών από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική με το νεωτεριστικό κυλινδρικό υποστύλωμα καταλήγει σε μια πρωτότυπη πλαστικότητα, που με τη σειρά της σηματοδοτεί μια αισθητικά ήπια αλλά και αναγνωρίσιμη προσθήκη στο συγκεκριμένο σημείο της οδού.

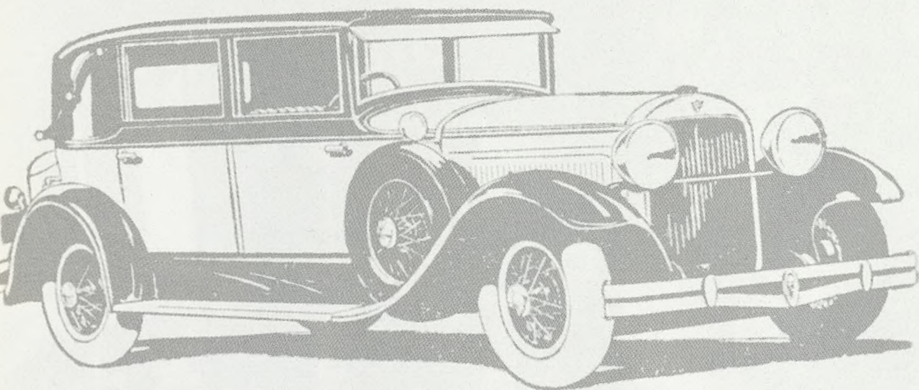
Εικόνα 27: Κατοικία στην οδό Ακροπόλεως 33Β.

Η πλαστικότητα αναγνωρίζεται και στην περίπτωση του κτιρίου της οδού Ακροπόλεως 33Β (εικ. 27). Η ανάλυση του κτίσματος σε δύο υπό κλίση διασταυρούμενους πρισματικούς όγκους που βρίσκονται σε διαφορετικό ύψος προσδίδει ωστόσο έναν πιο δυναμικό χαρακτήρα, που, σε συνδυασμό με επιμέρους χειρισμούς, όπως η δημιουργία οριζόντιων ταινιών, ο χρωματισμός και η διαμόρφωση γωνιακών ανοιγμάτων, εξασφαλίζει μια δημιουργική συμπλήρωση του δομημένου χώρου.

Τέλος, ανάλογο αποτέλεσμα έχουμε στην οδό Ακροπόλεως 122 (εικ. 28). Σε έναν κτιριακό όγκο που λαμβάνει υπόψη την κλίμακα του οικισμού, οι επιρροές από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική αποδεικνύονται γόνιμα φιλτραρισμένες. Ειδικά η αρχιτεκτονική προεξοχή προσεγγίζεται μέσα από μια αντιστροφή της αρχικής σχέσης κενών-πλήρων, που, μαζί με την αναλογία των ανοιγμάτων και την επεξεργασία των εξωτερικών επιφανειών, προσδίδει ευδιάκριτα σύγχρονο χαρακτήρα σε ένα κτίριο που δεν απέχει πολύ ως προς τη βασική του διάπλαση από τα παραδοσιακά κτίσματα του οικισμού.

Τα αυτοκίνητα της λογοτεχνίας

Τα αυτοκίνητα της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη τότε...

ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ

ΑΛΑΒΕΡΑΣ Τ., ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ Β., ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ Γ., ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ Σ., ΓΚΟΥΝΑΓΙΑΣ Μ., ΖΑΤΕΛΗ Ζ., ΖΗΣΙΑΔΗΣ Λ., ΖΟΥΡΓΟΣ ΙΣ., ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Π., ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ Τ., ΚΑΛΟΥΤΣΑΣ Τ., ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ Μ., ΚΑΤΟΣ Γ., ΚΕΝΤΡΟΥ-ΑΓΑΘΟΠΟΥΛΟΥ Μ., ΚΕΡΑΣΙΔΗΣ Σ., ΚΟΡΟΒΙΝΗΣ Θ., ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΗΣ Σ., ΚΥΡΟΥ ΚΛ., ΛΑΧΑΣ Κ., ΛΙΒΕΡΙΑΔΗΣ Θ., ΛΥΣΑΡΙΔΗΣ Γ., ΜΕΓΑΛΟΥ-ΣΕΦΕΡΙΑΔΗ Λ., ΜΕΡΤΖΟΣ Ν., ΜΟΔΗΣ Γ., ΜΠΑΚΟΛΑΣ Ν., ΜΠΕΝΡΟΥΜΠΗ Ν., ΝΑΡ Α., ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ Τ., ΠΑΝΤΑΖΗ Δ., ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ρ., ΠΑΥΛΙΔΗΣ Λ., ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ Ν.Γ., ΣΚΑΜΠΑΡΔΩΝΗΣ Γ., ΣΟΥΡΟΥΝΗΣ Α., ΣΦΥΡΙΔΗΣ Π., ΧΑΤΖΗΤΑΤΣΗΣ Τ., ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΝΤ., ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ Μ., ΔΗΜΟΥΛΑ Κ., ΕΛΥΤΗΣ ΟΔ., ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ Τ., ΣΕΦΕΡΗΣ Γ.

«Τηλεόραση και αυτοκίνητο έχουν αλλοιώσει σε τέτοιο βαθμό το ψυχικό τοπίο του νεοέλληνα της δεκαετίας του '70-'80 που ό,τι και να θέλει ν' αναγνωρίσει κανείς μέσα σ' αυτόν από το παρελθόν μοιάζει προσπάθεια εκ των προτέρων καταδικασμένη...»

Β. Βασιλικός (1979)

«Τα πρώτα αυτοκίνητα (...) περιζήτητες αντίκες σήμερα»

Λ. Ζησιάδης (1993)

«Αυτοκίνητο, δόξα τω Θεώ, ακόμα δεν έχω, και ελπίζω να μην αποχτήσω ποτέ μου. (...) Ελπίζω όμως ν' αποχτήσει αυτοκίνητο όλος ο καλός κόσμος (...) κι' έτσι ν' αδειάσουν ακόμα πιο πολύ δρόμοι, πεζοδρόμια, και πλατείες και σινεμά απ' τη λαπαδιασμένη παρουσία τους»

Γ. Ιωάννου (1971)

«Στην Αριστοτέλους (...) γύρω στο '55-'56 (...) ήταν παρκαρισμένα 9 (εννέα) αυτοκίνητα, μάλιστα ξέραμε και ποιοι ήσαν οι ιδιοκτήτες τους...»

Θ. Λιβεριάδης (1994)

«Θαρρείς και το αυτοκίνητο έχει πάρει ψυχή από την ψυχή μας»

Α. Σουρούνης (2006)

«Όποιος έχει αυτοκίνητο είναι ελεύθερος άνθρωπος» είπε ο ταξιτζής στη Θεσσαλονίκη του 1931

Λ. Μεγάλου-Σεφεριάδη (2001)

«Ένα καλό βιβλίο θέλει τόση δουλειά όση για να φτιαχτεί ένα αγωνιστικό αυτοκίνητο»

Τ. Πατρίκιος

«Τη νύχτα εκείνη του μεγάλου σεισμού, προς τον κόμβο της Πλατείας Συντριβανίου απλωνόταν μια πυκνή και πολύχρωμη μοκέτα από χιλιάδες αυτοκίνητα κάθε τύπου, κυβισμού, ιπποδύναμης και ηλικίας...»

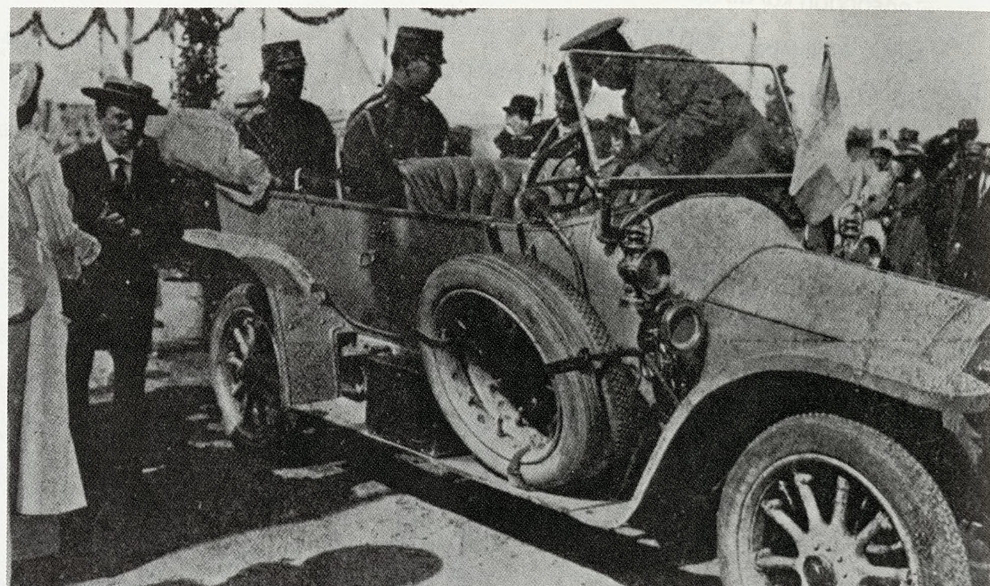
Τ. Νικηφόρου (2001)

«Μιλώ (...) για τα φορτωμένα καμιόνια...»

Μ. Αναγνωστάκης

Ο Ταχυδρόμος, 1-4-1967

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στο ανακτορικό αμάξι, Θεσσαλονίκη 1913. (Ηλ. Πετρόπουλος, *Παλιά Σαλονίκη*, 1980).

Αυτοκίνητα, κούρσες και κουρσάρες, ταξί και λεωφορεία, λιμουζίνες και αμάξια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και του Μεσοπολέμου (περιζήτητες, σήμερα «αντίκες»!), αυτοκίνητα παρκαρισμένα και εν κινήσει, παράξενα, συνηθισμένα, εντυπωσιακά: *Φορντ*, *Μερσεντές*, στρατιωτικά οχήματα και κατοχικά γκαζοζέν, σαραβαλιασμένα λεωφορεία, *σκαραβαίοι*, *Τάουνους*, *Ντε σεβώ*, αλλά και *Ρολς-Ρόις* κτλ. πρωταγωνιστούν σ' αυτό το απάνθισμα όπου οι λογοτέχνες κυρίως της Θεσσαλονίκης, περιγράφουν, ονειρεύονται, υμνούν ή καταγγέλλουν, απομυθοποιούν ή αναδεικνύουν στον φωτισμό κάθε εποχής τα αυτοκίνητα και αυτούς που τα οδηγούν ή τα παρατηρούν, συμπληρώνοντας έτσι ένα παζλ που διασώζει στην ιστορική διαδρομή της πόλης τους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίστηκε και ενσωματώθηκε το αυτοκίνητο, αυτό το μηχάνημα των *αγγέλων* ή των διαβόλων, στην καθημερινή ζωή και στη συλλογική μνήμη της νεοελληνικής κοινωνίας.

Τα ανθολογημένα παραθέματα πλαισιώνονται από παλιές χαρακτηριστικές διαφημίσεις και φωτογραφίες. Είναι προφανές ότι το λογοτεχνικό αυτό αποθησαύρισμα και τα επιλεγμένα διαφημιστικά κλισέ και οι φωτογραφίες απέχουν πολύ από το να καλύπτουν επαρκώς το θέμα σε πανελλήνια κλίμακα. Νομίζω όμως ότι ανοίγουν την όρεξη για εκτεταμένη συλλογική έρευνα στα λογοτεχνικά έργα, στα φωτογραφικά λευκώματα, στις διαφημίσεις, στα χρονογραφήματα και στις γελοιογραφίες των παλιών εφημερίδων και περιοδικών. Και παράλληλα προαναγγέλλουν ίσως ανιχνεύσεις στους στίχους των ελληνικών τραγουδιών (πολύ πρόχειρα π.χ. σου έρχεται στο νου η *Μαύρη Φορντ* του Μάνου Χατζηδάκι, ο στίχος *...και γι' άλλους οι κουρσάρες* στο τραγούδι του Σογιούλ, το *με μια κούρσα να βολτάρω* και *την κούρσα σου 'χω αγκαζέ μ' όλα τα μεγαλεία*, του Β. Τσιτσάνη κτλ.) και στις ελληνικές ταινίες (από το *Σωφεράκι* του Γ. Τζαβέλα, το 1953, μέχρι τη *Σωφερίνα* του Αλ. Σακελλάριου το 1964, τα *μιούζικαλ* του Γ. Δαλιανίδη κτλ.).

Και είναι άλλο, βέβαια, το ζήτημα της συγγραφής ενός ιστορικού χρονικού για το αυτοκίνητο και τα παρεπόμενά του, στη Θεσσαλονίκη.

MANUFACTURES COLE MOTOR CARS
Εἶνε τὰ φημισμένα ὀκτακύλινδρα
Ἀμερικανικὰ Αὐτοκίνητα.
COLE INDIANAPOLIS
Σταθμὸς ἐξυπηρετήσεως καὶ Ἀποθήκη Γενικῶν Ἐξαρτήσεων.
ΑΘΗΝΑΙ ὁδὸς Βεΐκου 21
Γενικοὶ Ἀντιπρόσωποι: Κ. Δ. ΠΑΤΡΙΝΑΚΟΣ & Γ. Γ. ΚΑΚΟΥΡΟΣ

FORD πολυτελείας
ἀνώτερα ὅλων τῶν ἄλλων ἐργοστασίων.
Δοκιμάσατέ τα.
Ἀντιπρόσωποι: Ι. ΚΟΝΤΕΛΛΗΣ & Σι
Μυτιλήνη Σαρῆ—Μπαμπᾶ

Αριστερά: Τα «φημισμένα οκτακύλινδρα Αμερικανικά Αυτοκίνητα», στη δεκαετία του '20. Δεξιά: «Ford πολυτελείας». Μια από τις πρώτες διαφημίσεις αυτοκινήτων, στη δεκαετία του '20.

Ήδη το 1911 -όπως μας πληροφορούν ο Β. Γούναρης και η Π. Καραμπάτη- («Αρειμάνιοι καβάσηδες και δραστήριοι επιχειρηματίες: Το Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ. 20, Σεπτ. 2006, σ. 56-57)- *κυκλοφορούσαν στη Θεσσαλονίκη έξι αυτοκίνητα (τέσσερα γαλλικής, ένα ιταλικής και ένα φορτηγό αμερικανικής κατασκευής) αλλά οι δρόμοι όπου μπορούσαν να κινηθούν ήταν λίγοι, δυο-τρεις και οι δυνατότητες μικρές για να απολαύσει κανείς την οδήγηση.*

Για οδήγηση έξω από την πόλη ούτε λόγος δεν γινόταν λόγω της λάσπης και των ληστών (...). Μαζί με τους εμπόρους αυτοκινήτων εμφανίστηκαν και οι προσφορές για μπαταρίες αυτοκινήτων...

Στο δικό μας *δρομολόγιο* με το *λογοτεχνικό αυτοκίνητο*, μπορούμε να *δούμε* και να ξαναζήσουμε με τα μάτια και τη γραφή των συγγραφέων:

Τα στίφη των αυτοκινούμενων μηχανημάτων και το μετασεισμικό μπλοκάρισμα των τροχοφόρων (Τ. Αλαβέρας).

Το μοιραίο μιραφιόρι του Αλ. Παναγούλη, τις τσάρκες μ' ένα αρχαίον Φολκς βάγκεν και το μικρό Φίατ που ονειρευόταν ο Ανδρέας, ένας από τα *θύματα της ειρήνης* (Β. Βασιλικός).

Τα οχήματα του γαλλικού και αγγλικού στρατού στη Θεσσαλονίκη του '16 (Γ. Βαφόπουλος).

Το *ψυχοφθόρο μποτιλιάρισμα* των αυτοκινήτων στην πλατεία Βαρδαρίου (Σ. Βογιατζόγλου).

Τα *γκαζοζέν* και την *Κασαντόρα* της κατοχής (Μ. Γκουνάγιας).

Τα *μαγικά* και *ανεκδιήγητα* λεωφορεία που σε τράνταζαν (Ζ. Ζατέλη).

Τα αυτοκίνητα που διαδέχθηκαν τα κάρα και τους οδηγούς ταξί-πρώην αμαξάδες που *ανταλλάξανε τα γκέμια με το τιμόνι* και τις χαμένες σήμερα *ποτιστήρες της Δημαρχίας* (Λ. Ζησιάδης).

Τα *τάουνους* που διέκοπταν το δίτερμα των παιδιών στις γειτονιές (Ισ. Ζουργός).

Αριστερά: «Αυτοκίνητα Μήξουελ. Τα οικονομικώτερα όλων». *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1926.

Δεξιά: «260 χιλιόμετρα με εν δοχείον βενζίνης». *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1926.

Κάτω δεξιά: Διαφήμιση του 1929. Ήδη πριν από λίγα χρόνια είχαν κυκλοφορήσει στην Αθήνα τα πρώτα ταξί.

ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ ΜΗΞΟΥΕΛ
ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΣΤΕΡΕΩΤΕΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΤΕΡΑ ΟΛΩΝ
The Good Maxwell
Τὸ βραβεῖον ἀντοχῆς ἔλαβον μόνον τὰ ἐλαστικὰ Γκούντγεαρ τὰ ὁποῖα καὶ εἰς τοὺς πλέον ἀνωμάλους δρόμους ἀποδίδουν πλέον τῶν 25000 χιλιομέτρων
GOODYEAR
Ἀντιπρόσωπος Μακεδονίας καὶ Θράκης
Γ. ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗΣ
Διασταύρωσις Τσιμισκῆ—Ἁγίας Σοφίας

ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ ELCAR
ELCAR MOTORS EXPORT-CLEVELANT - U. C. A.
ΤΕΤΡΑΚΥΛΙΝΔΡΑ-ΕΞΑΚΥΛΙΝΔΡΑ-ΟΚΤΑΚΥΛΙΝΔΡΑ
Στερεότης, ἀντοχή, πολυτέλεια
Οἰκονομία ἀνεγνωρισμένη
ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ ROVER
COVENTRY ENGLAND
9)20 ἵππων, Παγκοσμίως γνωστὰ διὰ τὴν ἀντοχήν καὶ οἰκονομίαν των, 260 χιλιόμετρα μὲ ἓν δοχεῖον βενζίνης. Πρῶτον βραβεῖον ἀντοχῆς κατὰ τοὺς διεθνεῖς ἀγῶνας ἀντοχῆς ἐν Τράνσβαλ διαρκέσαντας τὴν 1ην, 2αν καὶ 3ην Αὐγούστου 1925
ΓΕΝΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Π. ΚΟΝΤΟΣ & Β. ΗΛΙΑΔΗΣ
Πλατεῖα Ἁγίας Σοφίας=Θεσσαλονίκη

ΤΟ ΝΕΟΝ ΤΑΞΙ
Ford
Ἐπισκεφθῆτε τὸ εἰς τὴν ἔκθεσίν μας
ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
"ΑΘΗΝΑ"
ΣΤΑΔΙΟΥ 28Α

Το *σπορ αμάξι* του Κούδα και τα αυτοκίνητα της Τσιμισκή στα χρόνια του '60 (Π. Θεοδωρίδης).

Τη *βασιλεία του αυτοκινήτου* που παγιδεύει τους ανθρώπους (Γ. Ιωάννου).

Τη *μαύρη λιμουζίνα* σε μια φτωχογειτονιά της κατοχικής Θεσσαλονίκης (Τ. Καζαντζής).

Το εφιαλτικό αμάξι που *έμπαζε νερό* μετά από τον κατακλυσμό (Τ. Καλούτσας).

Τη *χαριτωμένη Pontiac* και την *ανοικτή Buick* στη μυθιστορηματική μεσοπολεμική Θεσσαλονίκη (Μ. Καραγάτσης).

Το αυτοκίνητο που το οδηγούσε με το κεφάλι έξω από το παράθυρο ο Δήμος (Γ. Κάτος).

Τα *άθλια γκαζοζέν* της κατοχής (Μ. Κέντρου-Αγαθοπούλου)

Την *αστραφτερή λιμουζίνα* στην οδό Αναγεννήσεως (Σ. Κερασίδης).

Την οδό Δωδεκανήσου *πήχτρα στην κούρσα* (Θ. Κοροβίνης).

Το *μαύρο ταξί να αγκομαχάει* το 1935 ανεβαίνοντας τον χωματόδρομο πάνω στα κάστρα (Στ. Κουγιουμτζής).

Το μικρό *Φορντ* παρκαρισμένο στη μεσοπολεμική οδό Αετοράχης (Κλ. Κύρου).

Τα *άγονα δρομολόγια* του λεωφορείου και τα *άγρια φρεναρίσματα* των υπεραστικών αυτοκινήτων (Κ. Λαχάς).

THE GREATER
HUDSON
SUPER-SIX
ESSEX
SUPER
SIX
ΚΑΤΕΧΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΩΛΗΣΙΝ ΤΩΝ ΕΞΑΚΥΛΙΝΔΡΩΝ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟΝ

ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ
GRAHAM PAIGE
Πολυτέλεια
Ἄνεσις
Στερεότης
Ἀντοχὴ
GRAHAM PAIGE
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΘΡΑΚΗΣ & ΑΛΒΑΝΙΑΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ Γ. ΣΜΙΘΣΩΝ & ΣΙΑ
ΕΜΠΟΡΙΚΑΙ & ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΑ & ΕΚΘΕΣΙΣ ΟΔΟΣ ΤΣΙΜΙΣΚΗ 27
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Αριστερά: *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1930.

Δεξιά: Διαφήμιση για έκθεση αυτοκινήτων στην Τσιμισκή του 1930. *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1930.

Στάση ταξί μπροστά στο Διοικητήριο το 1935.

Τα *εννέα παρκαρισμένα αυτοκίνητα* στην οδό *Αριστοτέλους* το 1955 (Θ. Λιβεριάδης).

Τα *πολυτελή, υπουργικά αυτοκίνητα* στο Διοικητήριο (Γ. Λυσαρίδης).

Το αυτοκίνητο ως απόδειξη... της ελευθερίας του ανθρώπου (Λ. Μεγάλου Σεφεριάδη).

Τη *θάλασσα των τροχών* (Ν. Μέρτζος).

Το αυτοκίνητο με τον *πελώριο Ινδό αξιωματικό* που μετέφερε στην απελευθερωμένη Θεσσαλονίκη του '44 τον διοικητή της (Γ. Μόδης).

Το ύποπτο αυτοκίνητο το βράδυ της πυρκαγιάς στο Κάμπελ, τα εγγλέζικα καμιόνια της κατοχής και τα προϊστορικά σαράβαλα λεωφορεία (Ν. Μπακόλας).

Στάση ταξί στην οδό Αγ. Σοφίας, τον Μεσοπόλεμο.

Τα αυτοκίνητα που το 1938 *μετριόταν στα δάκτυλα* (Νίνα Μπενρουμπή).

Τα *διπλοπαρκαρισμένα αυτοκίνητα* στους δρόμους της πόλης (Α. Ναρ).

Το *ασθματικό λεωφορείο* του '60 και τα *αφηνιασμένα* αυτοκίνητα τη νύχτα του μεγάλου σεισμού του 1978 (Τ. Νικηφόρου).

Οι *ανοιχτές κουρσάρες στις ελληνικές ταινίες* και η *Όστεν Μόρις με εγγλέζικα νούμερα* (Δέσποινα Πανταζή).

Η *χαρά του αυτοκινήτου* στη Θεσσαλονίκη του 1923 (Ρούλα Παπαδημητρίου).

Τα πολυτελή αυτοκίνητα και τα λεωφορεία που ξεφυσούν στην εμφυλιοπολεμική Θεσσαλονίκη (Λ. Παυλίδης).

Τα *λεωφορεία* που *διδάσκουν* (Ν.Γ. Πεντζίκης).

Τη *μεγάλη μερσεντές του Αλιάμπρα που είχε πάρει ψυχή από την ψυχή μας* (Α. Σουρούνης).

Τα *εγγλέζικα τζιπ* και τα *φορτηγάκια με τους Ινδούς στη Θεσσαλονίκη του '66* (Π. Σφυρίδης).

Τους δακτυλοδεικτούμενους φοιτητές που το '66 είχαν αυτοκίνητο... (Τ. Χατζητάτσης).

Τα αυτοκίνητα που περνούσαν από την οδό Δημ. Πολιορκητού στην Άνω Πόλη (Ντ. Χριστιανόπουλος).

Τα αυτοκίνητα των διακεκριμένων ποιητών: μικρό δείγμα με αναφορές στα αυτοκίνητα από τον Μανώλη Αναγνωστάκη (*τα φορτωμένα καμιόνια*), την Κική Δημουλά (*τα τροχόσπιτα των παραθεριστών*), τον Οδυσσέα Ελύτη (*ύμνος στην σπορ Άλφα Ρομέο*), τον Τίτο Πατρίκιο (*Τα αγωνιστικά αυτοκίνητα είναι σαν βιβλία*) και τον Γιώργο Σεφέρη (τα αυτοκίνητα που *τρέχαν δείχνοντας γυαλιστερές πλάτες όπως τα δελφίνια*).

Στην Αθήνα των πρώτων αυτοκινήτων (Από τη συλλογή του Ν. Πολίτη, *Η Ελλάδα του Μόχθου 1900-1960*).

Τηλέμαχος Αλαβέρας

«Καβαλήματα πεζοδρομίων από ντάτσουν και μερτσέντες»

«Όχι άλλα καβαλήματα πεζοδρομίων από ντάτσουν, μερτσέντες και τογιότες.

«(...) Στραφτάλιζαν τα τσίνορα του, από δάκρυ αναμονής με την προοπτική πεζοδρόμισης της ίδιας της Τσιμισκή! Τι σημασία πού θα πήγαιναν και πώς αυτά τα στίφη των "αυτοκινούμενων μηχανημάτων". Απαλλαγή, απαλλαγή από θορύβους, καυσαέρια... όλα, όλα... (...) όχι άλλο χάος και καβαλήματα πεζοδρομίων από ντάτσουν, μερτσέντες και τογιότες (...)».

[«Ως κυλιόμενος τάπης», 1998]

«Το εφεδρικό ντε σεβώ»

«Πόσες μεταμεσονύκτιες ώρες δεν ξόδευε σε αυτήν αλλά και οικείους για το τάϊσμα γατιών και σκυλιών ακόμη, όχι μόνο στο κέντρο της πόλης και τις πλατείες, αλλά και στις συνοικίες. Ήταν οι γατοώρες τόσο γεμάτες αίσθημα (...). Συχνότατα η εικόνα της, ως οδηγού του εφεδρικού εκείνου ντε σεβώ τους, δυο και τρεις το πρωΐ σε μακρινούς συνοικισμούς (...)».

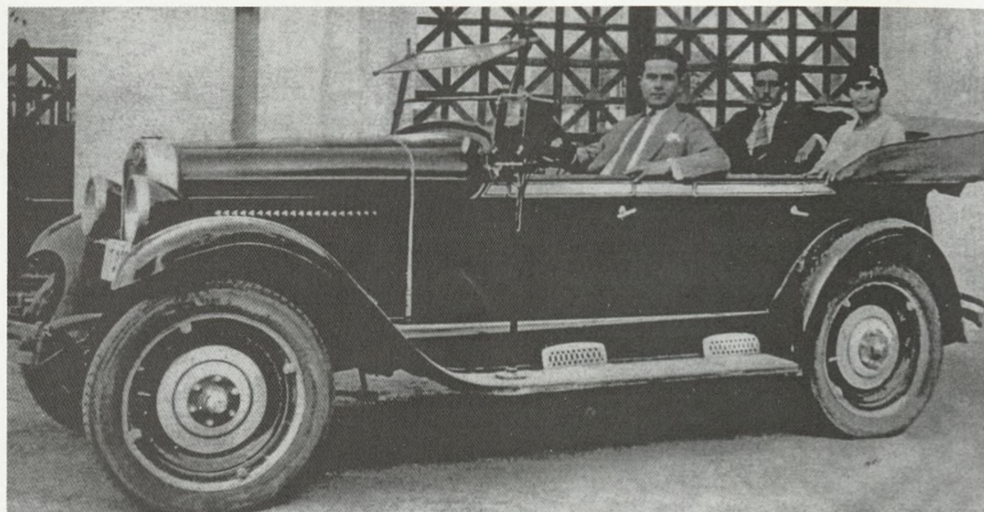
[«Απ' αφορμή», 1978]

Το μετασεισμικό μπλοκάρισμα των αυτοκινήτων

«Η δόνηση τους τίναξε και εντός ολίγου το μαρσάρισμα των αυτοκινήτων και οι συζητήσεις απ' τους εξώστες (...). Δεν φαινόταν βέβαια πουθενά στις φωτογραφίες και στην τηλεόραση το μπλοκάρισμα των τροχοφόρων σε διασταυρώσεις, όπου η κυκλοφορία ρυθμιζόταν από κουρασμένους τροχονόμους γιατί οι σηματοδότες δεν λειτουργούσαν μεταμεσονύκτια (...)».

[«Απ' αφορμή», 1978]

Ένα από τα πρώτα ταξί της Θεσσαλονίκης (Ν. Πολίτης, *Η Ελλάδα του Μόχθου 1900-1960*).

Βασίλης Βασιλικός

Το μοιραίο «Μιραφιόρι» του Αλ. Παναγούλη

«Η Φαλάτσι του είχε αγοράσει του Αλ. Παναγούλη ένα αυτοκίνητο, μάρκας Μιραφιόρι. (Μ' αυτό, που τελικά σκοτώθηκε) (...). Μου έκανε εντύπωση το πώς παρκάρισε τ' αμάξι, με τι μαεστρία.

"Βρε Αλέκο", του λέω, "εσύ κάνεις για τη Φόρμουλα 1".

"Τι νομίζεις", μου απαντά, "ότι δεν ξέρω να οδηγάω;"

Δυο μέρες μετά το θάνατό του, πληθώρα τηλεγραφημάτων από τους τριαντατρείς εκδότες μου του Ζ, μου ζητούσαν το καινούργιο Ζ, για τον Παναγούλη (...). Ο λόγος που τους έπιασε αμόκ ήταν ένα σκίτσο που δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδο στη Monde, δείχνοντας ένα Μιραφιόρι να ντεραπάρει και τα λάστιχα να γράφουν στην άσφαλτο ένα "ζιγκ ζαγκ" στο σχήμα του Ζ. Το σκίτσο με την επιτυχημένη αναφορά στην υπόθεση Λαμπράκη, έκανε το γύρο του κόσμου (...). Τους αρνήθηκα κατηγορηματικά».

[«Η Μνήμη επιστρέφει με λαστιχένια πέδιλα», 1999]

«Τσάρκες στην Αθήνα μ' ένα αμάξι μπελ επόκ»

«...Μ' ένα αμάξι μπελ επόκ, ξεσκέπαστο που δεν του βάζαμε πολλή βενζίνα για να μην το κακομαθαίνουμε κάναμε τσάρκες στην Αθήνα (...).

«(...) Το μόνον αρχαίον Φολκσβάγκεν που εξετέλη χρέη ταξί, με τις οπίσθιες ρόδες ακάλυπτες πτερυγίων έμοιαζε με εξωλέμβιον κατσαρίδα που εκπυρσοκροτεί, ελλείψει ικανών αντανακλαστικών, ένα βγάλει την ανηφόρα (...).

Στις πρώτες μέρες της μεταπολίτευσης είδα έναν περαστικό με το μικρό κόκκινο βιβλιαράκι μου "Υποθήκες Παπ-Πατ" (Παπαδόπουλου-Παττακού) που το κρατούσε ψηλά και ξεκαρδιζόταν στα γέλια. Χωρίς να το καταλάβει, διαβάζοντας πήρε να διασχίζει την Πανεπιστημίου με το κόκκινο, ενώ από πάνω άρχισε να κατεβαίνει ορμητικά το κύμα των αυτοκινήτων.

Έτρεξα και τον πρόλαβα μην τον πατήσουν. Με ευχαρίστησε χωρίς να αντιληφθεί ότι εγώ ήμουν και η σωτηρία του αλλά και η αιτία του παρ' ολίγον χαμού του. (Δηλαδή για την ακρίβεια, όχι εγώ αλλά οι συνταγματάρχες)».

[«Η Μνήμη επιστρέφει με λαστιχένια πέδιλα», 1999]

Στην Τσιμισκή, τη δεκαετία του '50 (*Η Θεσσαλονίκη μέσα από τον φακό του Γ. Λυκίδη*, 2002).

«Ζούσε με την σκέψη του αυτοκινήτου...»

«Ο Ανδρέας όλη τη νύχτα ονειρεύονταν το αμάξι που θα του 'παιρναν οι δικοί του με το συμπλήρωμα των είκοσι δύο του χρόνων. Θα 'ταν ένα μικρό τετραθέσιο Φίατ (...). Έτσι καιρό τώρα ζούσε με την σκέψη του αυτοκινήτου που θα το οδηγούσε ο ίδιος και θα το χαίρονταν με τους φίλους του (...).

Έλεγε στον Ηλία, τον πιο στενό φίλο του, ότι είχε "ξεπεράσει" το πλέγμα της μειονεξίας του και δεν τον ένοιαζε καθόλου. Μα τι πιο τρανή απόδειξη χρειαζόταν για το ότι αυτό εξακολουθούσε να τον ενοχλεί με το να θέλει τώρα τόσο επίμονα να αγοράσει ένα αμάξι που θα του εξασφάλιζε, όπως νόμιζε, ένα είδος ισοτιμίας με τους άλλους; (...). Πήγε ως το παράθυρο να παρηγορηθεί με τη θέα. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή κάτω στο δρόμο περνούσε ένα Φίατ σαν αυτό που ονειρευόταν να πάρει. Μα προτού να προφτάσει να το χαρεί με τα μάτια, το μικρό μαμούνι χάθηκε μες το άσπρο σύννεφο του χιονιού (...).

Το Opel-Kapitan 1174, μοντέλο '54, έτρεχε τώρα στον παχνισμένο δρόμο. Μπροστά, πλάι στον οδηγό, καθόταν ο Ζήσιμος που ήταν απορροφημένος στην μελέτη της μηχανής: πρόσεχε το θόρυβο που έκαναν τα γρανάζια καθώς άλλαζαν οι ταχύτητες, την ευλυγισία του τιμονιού, τα φρένα και ανυπομονούσε να πάρει αυτός τη θέση του. Πίσω καθόνταν οι άλλοι τρεις (...). Ο Δημήτρης παρατηρούσε το φαλακρό κεφάλι του οδηγού (...). Ξέρει από τώρα την εξήγηση του Ζήσιμου: "Έπρεπε να αποχτήσουμε το αμάξι γι' αυτό τον σκοτώσαμε" (...). Κι ο οδηγός, ακουμπώντας με το ένα χέρι στο παράθυρο και με το άλλο, πιάνοντας γερά το τιμόνι, έτρεχε προσέχοντας τα χαλασμένα κομμάτια του δρόμου (...). Φρενάρισε μπροστά σ' ένα κοπάδι πρόβατα που πανικοβλήθηκαν από τα κορναρίσματα κι έτρεχαν πέρα δώθε σαν χαμένα (...). Ο οδηγός έβαλε σε κίνηση τα δάχτυλα που καθάριζαν τα τζάμια από τις αραιές σταγόνες της βροχής (...)».

[«Θύματα Ειρήνης», 1956]

1933: Το λεωφορείο «Πατρίς» που έκανε τη διαδρομή Αγορά Μοδιάνο-Χαριλάου.

Η «Κασαντόρα».

Ο Καζαντζίδης να τραγουδάει οδηγώντας...

«Κι' ένα πρωινό, κατεβαίνοντας απ' το σπίτι του (ο Στέλιος Καζαντζίδης), με τα κλειδιά του αμαξιού στο χέρι, δεν το βρήκε (...). Η κλοπή της κόκκινης Μερσεντές γράφτηκε στις εφημερίδες. (Όταν μετά από ένα μήνα βρέθηκε στην Άμφισσα, ο ένας κλέφτης έλεγε στον άλλον: "Δεν σου έλεγα ότι είναι του Στελάρα, να μην το πάρουμε") (...).

Βλέποντας μια Κάντιλακ (προτιμά την Μερσεντές) παρατηρεί (ο Στέλιος):

- Στην Αμερική οι περισσότεροι έχουν Κάντιλακ. Γιατί οι Μερσεντές εκεί είναι πανάκριβες (...).

Σταματούμε στον Άγιο να πάρει την καλαμαριέρα. Του λέω ν' αφήσει το αυτοκίνητο, να πάμε λίγο με τα πόδια (...).

Τηλεόραση και αυτοκίνητο έχουν αλλοιώσει σε τέτοιο βαθμό το ψυχικό τοπίο του νεοέλληνα της δεκαετίας του '70-'80 που ό,τι και να θέλει ν' αναγνωρίσει κανείς μέσα σ' αυτόν από το παρελθόν μοιάζει προσπάθεια εκ των προτέρων καταδικασμένη.

Ο Στέλιος μ' αρέσει όταν ακούγοντας παλιά τραγούδια του στο μαγνητόφωνο τα ξαναλέει οδηγώντας (...)».

[«Η ζωή μου όλη», Στέλιος Καζαντζίδης, 1979]

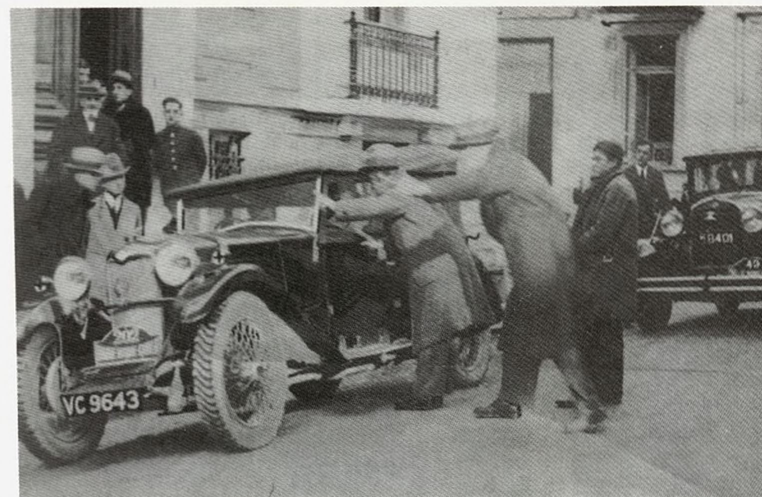
Ταξί σε πιάτσα. Θεσσαλονίκη 1930.

Γιώργος Βαφόπουλος

Γαλλικά και βρετανικά, στρατιωτικά και νοσοκομειακά αυτοκίνητα

«1916. Φορτώσαμε όλα τα υπάρχοντά μας σε δύο κάρρα και ξεκινήσαμε. Δεν υπήχαν τότε άλλα μέσα μεταφοράς. Ο σιδηρόδρομος είχε επιταχθεί για τον πόλεμο. Τ' αυτοκίνητα ήταν γνωστά μονάχα σαν οχήματα του γαλλικού στρατού (...). Καθώς η Ήρα,

Αριστερά: Αυτοκίνητα στην Αθήνα του 1936.

Δεξιά: Τραμ, αυτοκίνητο και πεζοί στη Διαγώνιο. Θεσσαλονίκη 1936.

το πιστό σκυλί του σπιτιού μας, ακολουθούσε τα κάρρα με καρτερία, τρόμαξε από τον θόρυβο ενός γαλλικού φορτηγού αυτοκινήτου. Και μη όντας εξοικειωμένη με τα τρεχούμενα τούτα μηχανήματα, τάχασε και σε μια στιγμή βρέθηκε κάτω από τους τροχούς. Ο Γάλλος οδηγός έβαλε ένα δυνατό χάχανο (...).

Ο κόσμος "έσπανε πλάκα" την ώρα που τα αυτοκίνητα της στρατιωτικής αστυνομίας μαζεύανε τα νέα παιδιά της "γηραιάς Αλβιόνος" από τους δρόμους.

Στην κρίσιμη φάση του μεγάλου πολέμου, τα νοσοκομειακά αυτοκίνητα με τους τραυματίες αποτελούσαν ένα καθημερινό θλιβερό θέαμα στους δρόμους της Θεσσαλονίκης».

[«Σελίδες Αυτοβιογραφίας», τ.1 *Το πάθος*, 1970]

Στέλλα Βογιατζόγλου

«Το αυτοκίνητο στην πλατεία Βαρδάρη»

«Δεν υπάρχει άλλος επιβάτης εκτός από μένα και στο δεύτερο λεωφορείο που άλλαξα. Μα καλά αυτός ο οδηγός δεν καταλαβαίνει ότι το πατάει πολύ. Δεν λογαριάζει ούτε φανάρια ούτε τίποτα (...). Τώρα ο οδηγός δεν τρέχει τόσο ή συνήθισα (...). Το αυτοκίνητο στο μεταξύ κοντεύει να φτάσει στην πλατεία του Βαρδάρη. Το Βαρδάρη που σιχαινόμουν όταν ήμουν υποχρεωμένη να το διασχίζω δυο φορές τη μέρα και όρθια στο ψυχοφθόρο μποτιλιάρισμα ενώ το καυσαέριο απ' τα ανοιχτά παράθυρα του λεωφορείου με μπούκωνε (...)».

[«Διαδρομή», *Θεσσαλονίκη των συγγραφέων*, 1996]

Μανώλης Γκουνάγιας

Τα «γκαζοζέν» και η «Κασαντόρα»

«(...) Άκουγα τα γκαζοζέν αυτοκίνητα που αγκομαχώντας σκαρφάλωναν στον καλντεριμόδρομο. Αυτό το αγκομαχητό του γκαζοζέν (αυτοκίνητα της κατοχής που έφεραν συσκευή και κινούνταν με μεγάλο θόρυβο και πολύ καπνό...), η έντονη

1. Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 1944: Ο Γ. Μόδης στο ανοικτό αυτοκίνητο που διασχίζει την παραλία, έρχεται στην πόλη για να αναλάβει Γενικός Διευθυντής Μακεδονίας-Θράκης.

2. Το αυτοκίνητο του Ερυθρού Σταυρού με τρύπες από σφαίρες, σηματοδοτεί μια ταραγμένη εποχή (*Θεσσαλονίκη 1944. Τα φωτογραφικά ντοκουμέντα του J. Lieberg*, επιμ. Ε. Χεκίμογλου).

3. Το αυτοκίνητο του δολοφονηθέντος υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά (1948).

μυρωδιά από την κακή καύση των "πτωχών" αερίων, το αγωνιώδες σκαρφάλωμα στο γλιστερό καλντερίμι, ο φόβος ότι δεν θα αντέξει και θα τσακιστεί πίσω στην κατηφόρα -αλλά πάντοτε κατάφερνε και το ξεπερνούσε- έμειναν βαθειά χαραγμένα μέσα μου και δέθηκαν με την τούρκικη μισοσκότεινη κάμαρα με τα χοντρά ντουβάρια που άφηναν ένα μικρό βαθύ παράθυρο στο δρόμο προφυλαγμένο με καφασωτά χοντρά σίδερα... (...).

Στην κατοχή, και λίγο μετά, υπήρχε και ένα άλλο μέσο μεταφοράς με ανοιχτό εξώστη, προσιτό για σκαλομαρία. Ήταν η Κασαντόρα του συμμαθητή μας, του Ηλία. Αυτό ήταν ένα προπολεμικό, μουσειακό λεωφορείο που στην κατοχή μετατράπηκε σε γκαζοζέν. Ο ανοιχτός εξώστης στο πίσω μέρος, με το περιφερειακό κάγκελο, προκαλούσε για σκαλομαρία και οι γαβριάδες που δεν του χαρίζονταν, έδειχναν την αντιπάθειά τους για την πλακουτσωτή του μούρη (...) γι' αυτό ίσως απαξιούσαν να ταξιδέψουν σαν κύριοι στο μπροστινό μέρος με εισιτήριο. Με αριθμό κυκλοφορίας 7898 ήταν δρομολογημένο στη γραμμή "Τσιμισκή-Αποθήκη" (...)».

[«Ξεράθηκε η μπλε βυσσινιά», 1998]

Ζυράννα Ζατέλη

Τα «μαγικά» και «ανεκδιήγητα» λεωφορεία

«Τα λεωφορεία εκείνα ήταν για τότε μαγικό πράγμα -πήγαινες, λέει, μ' αυτά ως του διαβόλου τη μάνα χωρίς να περπατάς- μα σήμερα θα τα ονομάζαμε απλώς ανεκδιήγητα. Σε τράνταζαν, σε τάραζαν, καθόσουν εδώ και βρισκόσουν κάπου αλλού, τα τζάμια και τα καθίσματά τους έτρεμαν κι έτριζαν με το παραμικρό, μετατοπίζονταν θαρρείς -εκτός κι αν ήταν ήδη παλιά, με φαγωμένα τα ψωμιά τους, εκείνα τα πρώτα λεωφορεία που θυμάμαι εγώ να με πηγαίνουν στη Θεσσαλονίκη μαζί με τον πατέρα μου (...). Στεκόμουν κοντά σ' ένα δέντρο (...) και έβλεπα το λεωφορείο να ξεπροβάλλει με τις κόρνες, τον κορνιαχτό και τον σεβαστό του όγκο από το βάθος (...).

Το φθινόπωρο ξαναήρθε (...) κι' οδηγούσε ένα παλιό θαλασσί VOLKS-WAGEN, εκείνα που τα λέγαμε "σκαραβαίους"».

[«Ο δικός της αέρας», *Η Θεσσαλονίκη των συγγραφέων*, 1996]

Λεωνίδας Ζησιάδης

Ένα σωρό αυτοκίνητα στη Ρακτιβάν

«Ούτε ένα κάρο (...) μόνο παρκαρισμένα, ένα σωρό αυτοκίνητα κι' άλλα να ανεβοκατεβαίνουν τη Ρακτιβάν και να μπερδεύονται με εκκωφαντικές μοτοσικλέτες (...).

Χάθηκαν τα κάρα και γέμισε η πόλη αυτοκίνητα που δεν βρίσκουν πού να παρκάρουν (...)».

[«Το Αδιέξοδο», 1997]

Οι οδηγοί ταξί «ανταλλάξανε τα γκέμια με το τιμόνι»

«Η χρήση των ταξί ήταν ελάχιστη και ακριβή και γι' αυτό ήταν και λίγα τα ταξί που οι οδηγοί τους ήταν όλοι τους σχεδόν πρώην αμαξάδες με άλογο και λαντώ και μόλις πρόσφατα αναλλάξανε τα γκέμια με το τιμόνι και το κριθάρι με τις βενζίνες και τα λάδια (...).

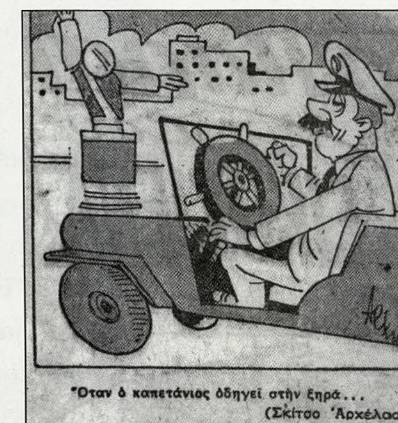
Πολλοί ερχόντανε στα ματς και με λεωφορείο στοιβαγμένοι σαν τις σαρδέλες και κανένας βέβαια με ταξί και ούτε φυσικά με ιδιωτικό αυτοκίνητο, αφού εδώ που τα λέμε, τέτοιο πράμα δεν υπήρχε τότε, ούτε για δείγμα κι' αν υπήρχε κάποιων καπνεμπόρων και γιατρών δεν πήγαινε στα ματς (...)».

[«Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι», 1991]

Εξαφανίστηκαν «οι ποτιστήρες της Δημαρχίας»

«Οι ποτιστήρες της Δημαρχίας που τις κανονικές μέρες είχαν μόνη τους αποστολή να κολλάνε τη σκόνη κάτω και να μας δροσίζουν τα καλοκαιρινά απογεύματα,

Αριστερά: Γελοιογραφία του Σ. Πολενάκη, *Θησαυρός*, 1947.

Δεξιά: Γελοιογραφία του Αρχέλαου, *Θησαυρός*, 1948.

1. Αυτοκίνητα στην προεκλογική Αθήνα του 1950.
2. Ταξί έξω από την εκκλησία του Αγ. Δημητρίου, τέλη της δεκαετίας του '50.
3. Αυτοκίνητο στην πλημμυρισμένη από τη βροχή Εγνατία στρίβει προς τη Βενιζέλου. *Μακεδονία*, 11-10-1955.
4. Αυτοκίνητα παλεύουν με τα «όμβρια ύδατα» στη Β. Όλγας του 1955. *Μακεδονία*, 11-10-1955.

είχαν τις παραμονές της ΄Εκθεσης, πολύ σπουδαιότερη αποστολή να εκτελέσουν. ΄Επρεπε να ξεπλύνουν τους ασφαλτόδρομους, από την κολλημένη σκόνη όλης της χρονιάς (...). ΄Ηταν κάτι θεόρατα βυτιοφόρα αυτοκίνητα που δεν τα βλέπουμε σήμερα. Εξαφανίστηκαν ανεξήγητα, όπως κάποτε είχαν εξαφανιστεί οι δεινόσαυροι από προσώπου γης. ΄Ηταν θορυβώδη, τεράστια για την εποχή, μηχανοκίνητα ποτιστήρια, που βγάζανε με πίεση θαλασσινό νερό, από δυο μεριές στην πλώρη και από το κέντρο στην πρύμνη και το εξακοντίζανε με δύναμη εναντίον των κρασπέδων των πεζοδρομίων και των θαμώνων των καφενείων που ανυποψίαστοι πίνανε τη γκαζόζα τους, άκρη-άκρη στο ρείθρο (...)».

[«Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι», 1991]

«Αυτοκίνητα, περιζήτητες αντίκες σήμερα...»

«Ταξί της εποχής με το κυβικό τους σχήμα, λίγα χρόνια πριν δούμε στην πόλη μας τα πρώτα αυτοκίνητα με τις καμπυλότητες της αεροδυναμικής φόρμας. Αυτοκίνητα περιζήτητες αντίκες σήμερα: "΄Εσσεξ-Σούπερ-Σίξι", "Νας", "Μπουίκ", "Φίατ", "Σεβρολέτ", "Φορντ", "Ισπανό", με τις χειροκίνητες κόρνες τους σαν παιδικά κλίσματα και με τους χαρακτηριστικούς ήχους της μηχανής τους η κάθε μάρκα. Λίγα απ' αυτά, μοντέλα του '20, προφτάσαμε να τα δούμε, με το χειρόφρενό τους έξω από την πόρτα, όλα με "μουστάκια" στο τιμόνι, γκάζι και τσοκ. Και τα πιο πολλά με τη ρεζέρβα και τη μπαταρία κρεμασμένες πίσω και στο μαρσπιέ (...)».

[«Στη Θεσσαλονίκη τότε», 1993]

«Να φεύγαν όλα τα αυτοκίνητα...»

«(...) Σουρούπωσε. Να σταματούσε πια όλη αυτή η φοβερή κυκλοφορία. Να φεύγαν όλα τα αυτοκίνητα, ν' αδειάσει η πλατεία και να γεμίσει ανθρώπους και νεαρόκοσμο (...)».

[«Στη Θεσσαλονίκη τότε», 1993]

Ισίδωρος Ζουργός

Τα «Τάουνους» που διέκοπταν το δίτερμα του δρόμου

«(...) Μια ομάδα παιδιών στη γειτονιά στον Άγιο Ελευθέριο, είχε στήσει δίτερμα μέσα στο δρόμο, περίπου κάθε πέντε λεπτά σταματούσαν για να περάσει κανένα διερχόμενο Τάουνους ή κανένας Σκαραβαίος. ΄Οταν σταμάτησε το φορτηγό καταμεσής του δρόμου το μεσημέρι είχαν απομείνει μόνο οι τσιμεντόλιθοι που οριοθετούσαν τις αντίπαλες εστίες».

[«Στη σκιά της πεταλούδας», 2005]

1. Λιμουζίνα και «σαραβαλάκι» της Citroen (1953).

2. *Οδηγός ΔΕΘ*, 1951.

3. *Ελληνικός Βορράς*, 28-4-1953.

4. «Τα αυτοκίνητα του λαού». *Το Φως*, 3-6-1954.

1. *Εικόνες*, 9-1-1956.
2. *Εικόνες*, 19-12-1955.
3. Το χολιγουντιανό «νέον Chevrolet 1956».

Πάνος Θεοδωρίδης

«Το "ε ε ε έρχεται" με τις κόρνες των αυτοκινήτων...»

«Ήταν εκεί (το 1974) οι παλαιοί Καραμανλικοί, οπαδοί, δηλαδή άνθρωποι που ήξεραν τον Καραμανλή και φώναζαν από το εξήντα-τρία που έφυγε, το "ε ε ε έρχεται" με τις κόρνες των αυτοκινήτων τους (...).

Ήμουνα ένας νέος διανοούμενος και περπατούσα μια μέρα στην οδό Αγίας Θεοδώρας, πρέπει να ήταν το 1971-72, πολύ σοβαρός (...) κι' εκείνη την στιγμή, βγαίνει από ένα μαγαζί ο Γιώργος Κούδας, κινητικός και μπαίνει σ' ένα σπορ αμάξι και φεύγει. Διασταυρωθήκαμε 3 δευτερόλεπτα στο πεζοδρόμιο, εγώ ο διανοούμενος της εποχής, ο επαναστατημένος, τι νομίζετε ότι έκανα: είπα μαγεμένος: γεια σου Κουδάρα και ο Κούδας μου χαμογέλασε και μπήκε στο σπορ αμάξι (...)».

«...Η ενατένιση μιας ζωής που θα είχε καλύτερη μουσική και στο βάθος αυτού του μπαχτσέ, υπήρχε ένα τετραθέσιο αυτοκίνητο, ένα Singer ας πούμε, ήτανε μια πανέμορφη γυναίκα που θα συνόδευε τον βίο μας (...). Το να έχεις ένα καινούργιο σακκάκι ήτανε σχεδόν ισότιμο ενός ανοιχτού αυτοκινήτου καμπριολέ (...).

Σε συναντούν στον δρόμο και αφού σε διαβεβαιώσουν ότι σε παρακολουθούν στην προσωπική, πνευματική σου πορεία, ξαναμπαίνουν στη Μπε-εμ-βέ, αφού κοιτάξουν με οίκτο τα φθαρμένα σου υποδήματα και το σαραβαλάκι σου (...)».

[«Το ροκ των Μακεδόνων», 1998]

«Οι συριγμοί των αυτοκινήτων στην Τσιμισκή»

«Τα παιδιά κοιτάζουνε πέρα από την Κομνηνών, τον κόσμο που βράζει, τους συριγμούς των αυτοκινήτων στην Τσιμισκή (...).

Νεαροί παρασταίνουν τους τυφλούς, τους κουτσούς για να τους περάσουν απέναντι στο δρόμο τα φιλαράκια τους και να σταματήσουνε τα αυτοκίνητα. Κάνουνε ότι ρίχνουνε τους συντρόφους στις ρόδες των αυτοκινήτων, για να εισπράξουν εν θριάμβω το απότομο φρενάρισμα του γιωταχή ή κάνουν ότι ρίχνουνε ένα αντικείμενο στον οδηγό για να παρατήσει αυτός το τιμόνι και να προφυλαχθεί (...)».

[Πανταζής και Διπλάρης, «Τα άδεια μαγαζιά», *Η Θεσσαλονίκη των συγγραφέων*, 1996]

Γιώργος Ιωάννου

«Ήρθε η βασιλεία του αυτοκινήτου»

«Έβλεπα τις μυριάδες τα ιδιωτικά αυτοκίνητα να περνούν και εμακάριζα τους επιβαίνοντες -συνήθως ένας (...).

Μπορούμε να περιορίσουμε την κίνηση των ιδιωτικών αυτοκινήτων; Μπορούμε, αλλά -ξεκαθαρισμένα πράγματα- δεν έχουμε εναλλακτικές λύσεις πλην του ποδαρόδρομου (...). Κάνω πρωί-πρωί να βγω από το σπίτι μου να πάω στη δουλειά μου και δεν μπορώ να βγω. Ένα τεράστιο αυτοκίνητο μου φράζει την πόρτα! (...) Τα μισοανεβασμένα στο πεζοδρόμιο αυτοκίνητα αφήνουν τόσο στενό χώρο -στενωπός λέγεται- ώστε, ακουμπώντας τοίχο-τοίχο με δυσκολία προχωρώ (...). Χιλιάδες των χιλιάδων τρέχουν στο κέντρο ξεφρενιασμένοι με τα αυτοκίνητά τους. Τα περισσότερα έχουν έναν μόνον επιβάτη, τον οδηγό,

1. «Το πιο επιτυχημένο μεταπολεμικό αυτοκίνητο». *Μακεδονία*, 28-10-1955.
2. Ρωσικά αυτοκίνητα Μόσκοβιτς. *Μακεδονία*, 11-9-1955
3. *Μακεδονία*, 20-5-1958.
4. «Ο νικητής του rallye Monte Carlo 1958». *Μακεδονία*, 20-5-1958.
5. 1953: Αυτοκίνητα «βενζινοκίνητα και πετρελαιοκίνητα».

1. *Ελληνικός Βορράς*, 5-11-1961.

2. *Μακεδονία*, 26-5-1963.

3. Αυτοκίνητα «με το κλειδί», διαφήμιση της alfa romeo. *Μεσημβρινή*, 5-9-1964.

4. *Μακεδονία*, 8-11-1963.

αλλά αυτό είναι αλλού παπά ευαγγέλιο (...). Ήρθε, επιτέλους, από κει που δεν την περιμέναμε, η βασιλεία του αυτοκινήτου».

[«Εύφλεκτη Χώρα», 1983]

«Δεν μπορώ να κουβαλάω την ατμόσφαιρα του σπιτιού μου πάνω σε τέσσερεις ρόδες»

«Αυτοκίνητο, δόξα τω θεώ, ακόμα δεν έχω, και ελπίζω να μην αποχτήσω ποτέ μου. Τα λεωφορεία μ' εξυπηρετούν με το παραπάνω, μολονότι κι αυτά έχουν γίνει ολωσδιόλου αγνώριστα τελευταία (...). Ελπίζω όμως ν' αποχτήσει αυτοκίνητο όλος ο καλός κόσμος (...) κι' έτσι ν' αδειάσουν ακόμα πιο πολύ δρόμοι, πεζοδρόμια, πλατείες και σινεμά απ' τη λαπαδιασμένη παρουσία τους.

Η αλήθεια είναι πως σε στιγμές αδυναμίας λυπάμαι κάπως που δεν έχω κι εγώ αυτοκίνητο, αλλ' αυτό το ύποπτο λύγισμα είναι πάντα κάτι το παροδικό και αρκετά εύκολα το αποτινάζω. Δεν μου χρειάζεται κι' άλλη απομόνωση, φτάνει αυτή που έχω στο σπίτι. Δεν μπορώ να κουβαλάω την ατμόσφαιρα του σπιτιού μου πάνω σε τέσσερεις ρόδες, ούτε να βλέπω διαρκώς τους άλλους μέσα απ' τα τζάμια (...).

"Μεγάλη γυναικοπαγίδα, κύριέ μου, είναι το αυτοκίνητο", μ' έλεγε μ' όλο το σεβασμό ο κουρέας μου προχτές που το' χει μεγάλο καημό ν' αποχτήσει. Πως είναι παγίδα και μάλιστα γενικότερη, συμφωνώ απόλυτα. Εμένα, όμως, δε μ' ενδιαφέρουν καθόλου τα παγιδεύματα των ανθρώπων».

[«Η σαρκοφάγος», 1971]

Τόλης Καζαντζής

Η μαύρη λιμουζίνα στην κατοχική Θεσσαλονίκη

«Στην κατοχική Θεσσαλονίκη ένα βραδάκι η μαύρη λιμουζίνα σταμάτησε μπροστά στο σπίτι της και από μέσα βγήκε επίσημος ο Ούγκος με μια αγκαλιά λουλούδια (...). Στις οχτώμιση ακριβώς, όπως το 'χανε συμφωνημένο, σταμάτησαν δύο κούρσες έξω από τον Βάκχο, κατέβηκε ο Ούγκος πρώτος με λουλούδια και το κατόπι του οχτώ Γερμανοί αξιωματικοί (...)».

[«Η παρέλαση», 1976]

Τάσος Καλούτσας

Το αυτοκίνητο «έμπαζε νερό»

«Μπαίνοντας στο αμάξι άρχισε η βροχή (...). Κατηφορίζαμε κατά μήκος των παλιών τειχών κι' ένας χείμαρρος μας έσπρωχνε προς την Αγίου Δημητρίου, κάνοντας το αμάξι να τραμπαλίζεται σαν ψαρότρατα (...). Φτάνοντας στο Συντριβάνι, είδαμε ακινητοποιημένα αμάξια, με το μουσούδι τους κόντρα στο ρεύμα, να τα δέρνει το κύμα. Οι ρόδες τους δεν φαίνονταν. Κολλήσαμε στο φανάρι (...). Ένα γιγάντιο κύμα που ξεσήκωσε το λεωφορείο της γραμμής έσπασε τους προφυλαχτήρες του αυτοκινήτου (...). Μεταλλικοί κάδοι σκουπιδιών είχαν ξεσηκωθεί από τη θέση τους και παράδερναν σαν σημαδούρες, πέφτοντας πάνω σε παρκαρισμένα αυτοκίνητα (...). Η λαμαρίνα του αμαξιού αντιβοούσε από το μανιασμένο κροτάλισμα της νεροποντής. Μπροστά στο Λευκό Πύργο βρεθήκαμε ανάμεσα σε μερικά κυριολεκτικά ποντισμένα αμάξια (...). Το επόμενο λεπτό άκουσα τη Ματούλα να

1. Αυτοκίνητα τη δεκαετία του '50. *Εικόνες*, 31-10-1955.

2. Τα αυτοκίνητα του «Λαχείου Συντακτών». *Ελληνικός Βορράς*, 5-11-1961.

3. *Ελληνικός Βορράς*, 10-9-1963.

λέει πως το αμάξι από κάπου έμπαζε νερό και μου 'σβησε η μηχανή. Ήμασταν μπροστά στο Βασιλικό Θέατρο (...). Παράτησα το αμάξι και τρέξαμε κάτω από την τέντα του διπλανού περιπτέρου (...). Τα αμάξια ήταν εγκαταλειμμένα -τελευταίο στη σειρά το δικό μου. Έβγαλα με τις χούφτες το νερό που είχε σχεδόν σκεπάσει τα πεντάλια κι έκατσα στη θέση του οδηγού (...). Θεόρατα φορτηγά και λεωφορεία μας προσπερνούσαν αραιά και που κι' έτρεμε η ψυχή μου γιατί από το κύμα που σήκωναν, το αμάξι κλυδωνιζόταν (...)».

[«Το μπουρίνι», *Η Θεσσαλονίκη των συγγραφέων*, 1996]

Μ. Καραγάτσης

Η «χαριτωμένη Pontiac» και η «ανοιχτή Buick»

«Ενώ φορτώνουν τις βαλίτσες, ο Βάσιας κοιτάει το αυτοκίνητο.

- Αυτή είναι η Pontiac του Ντίνου; Χαριτωμένο αμάξι.

- Λίγο κουρασμένο· μα βαστάει ακόμα.

- Το μεταχειρίζεσαι και συ;

- Αφού είναι περασμένο στα Έπιπλα και Σκεύη της Εταιρίας; (...)

Το αυτοκίνητο, προσπερνώντας τη Γεωργική Σχολή, έστριψε δεξιά και πήρε το μεγάλο δρόμο (...). Έφτασαν στο Ντεπώ κι άρχισαν να χορεύουν στο καλντερίμι της κεντρικής αρτηρίας (...).

Κατέβηκαν στην είσοδο, όπου η Pontiac τους περίμενε.

- Έχω ανάγκη από αυτοκίνητο, είπε ο Γιούγκερμαν, κι' αυτό εδώ δεν μπορεί να εξυπηρετεί τρεις ανθρώπους (...). Θα σε παρακαλέσω να μου βρεις ένα καλό ταξί και να το συμφωνήσεις με το χιλιόμετρο. Θα το κρατάω μέρα-νύχτα, όσο θα μείνω στη Θεσσαλονίκη (...).

Στο πεζοδρόμιο τους περίμενε μια Buick ανοιχτή. Ο Μιχάλης έδωσε τις απαραίτητες εξηγήσεις.

- Σου νοίκιασα αυτό το αμάξι. Είναι καλό. Το έχω δοκιμάσει πολλές φορές. Η συμφωνία είναι δυο δραχμές το χιλιόμετρο, χωρίς σωφέρ και με δική σου βενζίνα· μίνιμουμ τριάντα χιλιόμετρα τη μέρα.

Ο Βάσιας το εξέτασε μ' έμπειρο μάτι.

- Δεν φαίνεται για κακό. Τα λάστιχα εντάξει, η ταπετσαρία, η εμφάνιση. Να δούμε η μηχανή τι λέει.

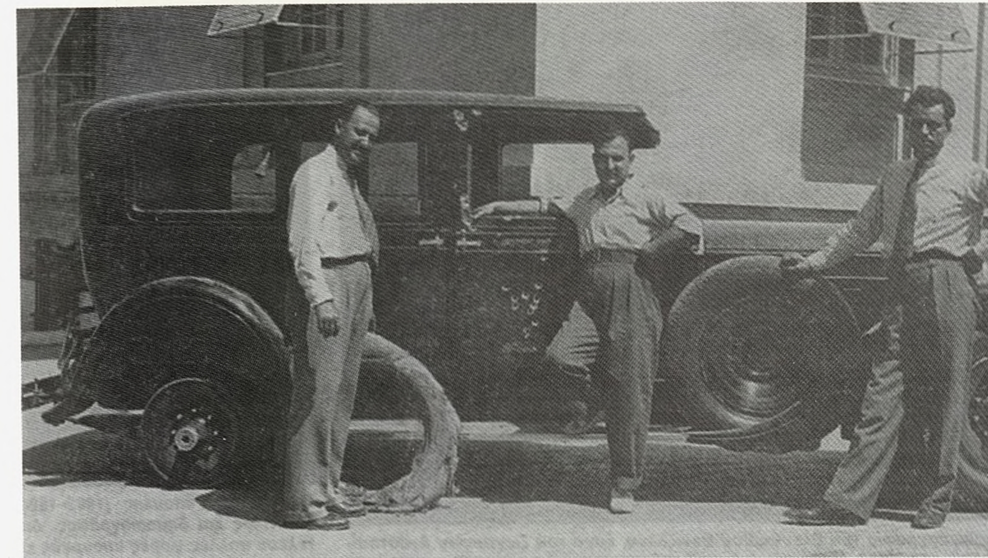
Κάθισε στο τιμόνι. Με τις υποδείξεις του Μιχάλη βγήκαν στην οδό Τσιμισκή (...)».

[«Γιούγκερμαν», τ. Β', 1998]

Γιώργος Κάτος

«Έχοντας το κεφάλι έξω από το αυτοκίνητο...»

«Καθώς μπήκαμε στο αυτοκίνητό του, στραβομουτσούνιασε και χτύπησε νευριασμένος τα χέρια του πάνω στο τιμόνι (...). Έβαλε μπρος τη μηχανή κι άρχισε να τσουλάει η Μερσεντές (...). Ο Δήμος μόλις βγήκε στην κεντρική λεωφόρο, αντί να στρίψει αριστερά για την πόλη, έκοψε το τιμόνι δεξιά προς τ' αεροδρόμιο. Έπιασε την άκρη του δρόμου, άνοιξε μέχρι κάτω το παράθυρό του κι έγειρε βαριά το κορ-

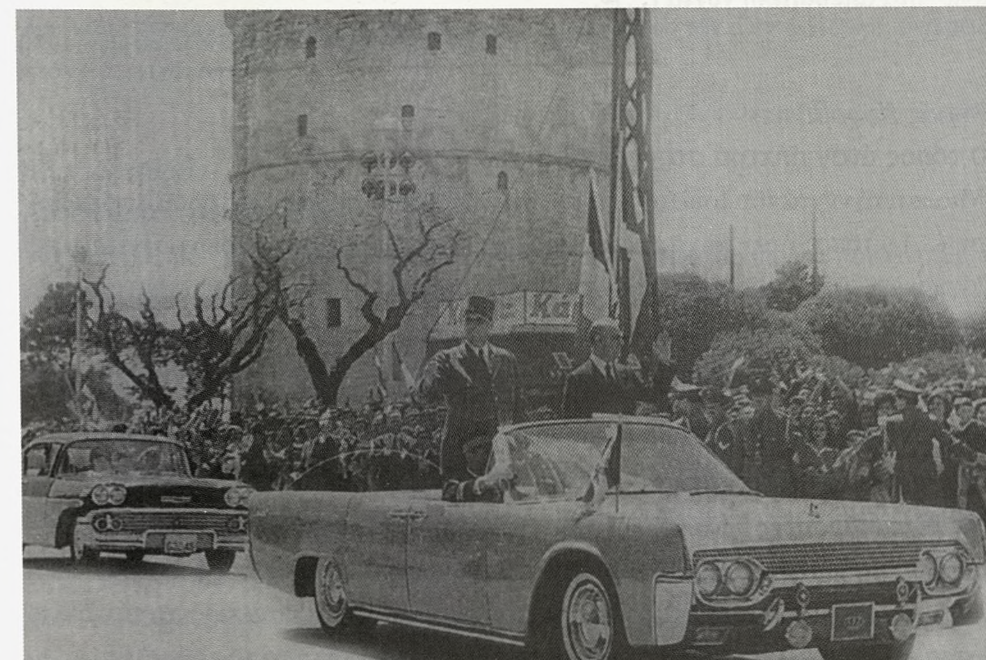
Το τρυπημένο από σφαίρες αυτοκίνητο του Ελ. Βενιζέλου (1933). *Καθημερινή*, 8-12-1996.

Αριστερά: Η «λιμουζίνα» του Γεώργιου Παπανδρέου. *Ελευθεροτυπία*, 18-4-2006.

Δεξιά: Ο Γ. Παπανδρέου χαιρετάει τα πλήθη από το ανοικτό αυτοκίνητο στη Θεσσαλονίκη του

Στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1963. Ντε Γκολ και Καραμανλής στο ανοικτό αυτοκίνητο.

μί του πάνω στην πόρτα, έχοντας το κεφάλι του σχεδόν έξω απ' το αυτοκίνητό του να το χτυπήσει ο αέρας. Τις φορές που τον πείραζε κάπως το ποτό πιο γρήγορα πήγαινε κανείς με τα πόδια παρά με το αυτοκίνητο του Δήμου (...). Ανασηκώθηκα βαριά κι άπλωσα το χέρι μου μπροστά στο ραδιόφωνο του αυτοκινήτου, όμως ο Δήμος μου υπενθύμισε πως ήταν χαλασμένο. Όταν έπιασε τσιφτετέλι στο τρανζίστορ ο Δήμος μερακλωμένος χτύπησε παλαμάκια, όμως αυτόματα ξαναχούφτωσε το τιμόνι και αφοσιώθηκε στο προσεχτικό του οδήγημα (...)».

[«Ιστορίες της νύχτας», 1991]

Μαρία Κέντρου-Αγαθοπούλου

Τα «άθλια γκαζοζέν»

«Τα λεωφορεία της γραμμής είχαν εξαφανιστεί εκείνη την περίοδο της κατοχής, από το δρόμο της Μοναστηρίου περνούσαν μόνο κάτι άθλια γκαζοζέν που κάθε λίγο και λιγάκι χαλούσαν και σ' άφηναν στα κρύα του λουτρού».

[«Συνοικισμός σιδηροδρομικών», 1998]

Σίμος Κερασίδης

Η «αστραφτερή λιμουζίνα»

«Τι υπέροχος δρόμος η Αναγεννήσεως (...) το κατάστημα FORD με τη διαφημιστική τέντα για τα ελαστικά και απ' έξω παρκαρισμένη η αστραφτερή λιμουζίνα που γύρω της βημάτιζε και κοντοστεκόταν καμαρωτός και φουσκωμένος σαν διάνος ο ιδιοκτήτης (...).

Και ξαφνικά μέσα στο σκοτάδι, με τύφλωναν δυο δυνατά φώτα και περνούσε από μπροστά μου με ταχύτητα το σαράβαλο αστικό της λεωφορειακής γραμμής της συνοικίας μας, το τιμόνι ακυβέρνητο, επιβάτης κανένας, εκτός από τον πατέρα μου που καθόταν σ' ένα από τα σκοτεινά παράθυρα (...). Το λεωφορείο χανόταν στη σκοτεινή απόσταση, οι δυο του φάροι φωτεινές κάμες να χαρακώνουν την ανομολόγητα απειλητική νύχτα (...)».

[«Η Θεσσαλονίκη και η Τούμπα μέσα από τα μάτια μου», 1998]

Θωμάς Κοροβίνης

«Ο τόπος ήταν πήχτρα στην κούρσα...»

«Μια καυτή νύχτα του Ιουλίου του '90 στη κατεβασιά της μεγάλης οδού Δωδεκανήσου (...) ο τόπος ήταν πήχτρα στην κούρσα. Όλες μπάνικες, από μερσεντές μέχρι τζάγκουαρ. Απ' άκρου σ' άκρον σ' όλο το μήκος των παρκαρισμένων αμαξιών ήταν στημένοι ξεδιαλεγμένοι τροχονόμοι (...)».

[«Κανάλ Ντ' Αμούρ. Αφήγημα για το ερωτικό περιθώριο της Θεσσαλονίκης του '80», 1996]

Σταύρος Κουγιουμτζής

Το «μαύρο ταξί» στα κάστρα

«(...) Κάτω γινόταν χαλασμός απ' τα αυτοκίνητα. Όπως ήμουν κοντά στο παράθυρο, έβλεπα έξω να τρέχουν αλαφιασμένοι οι άνθρωποι, για να περάσουν απέναντι και τ' αυτοκίνητα έτοιμα να χυμήξουν, μουγκρίζοντας και μαρσάροντας (...). Καθώς τα κοίταζα ολόισια, έλεγα από μέσα μου: Είναι ζωή αυτό το πράμα;

Ο θρίαμβος των παρκαρισμένων αυτοκινήτων στην Πλατεία Ελευθερίας του 1963 (Ηλ. Πετρόπουλος, *Παλιά Σαλονίκη*).

(...) Ήταν η πρώτη φορά που κατεβαίναμε στην Αθήνα και ζαλιστήκαμε. Πολύς κόσμος, πολλά αυτοκίνητα, πολλή φασαρία. Σκέτο τρελοκομείο. "Πού πάνε, ρε όλοι αυτοί", λέγαμε. Τότε η Θεσσαλονίκη ήταν ακόμα μια ειδυλλιακή πόλη (...).

Το πρώτο πράγμα που θυμάμαι απ' τη ζωή μου, σαν σε ομίχλη, είναι ένα μαύρο αμάξι, όπως εκείνα που είδα αργότερα στο σινεμά σε γκαγκστερικές ταινίες. Ήμουν τριών χρονών (1935). Στο πίσω μέρος ο πατέρας μου, η μητέρα μου και ανάμεσά τους εγώ. Μπροστά ο σωφέρ. Θυμάμαι εκείνο το μαύρο ταξί ν' αγκομαχάει στον ανηφορικό χωματόδρομο πάνω απ' την Ακρόπολη και αριστερά από τα κάστρα (...). Όταν φτάσαμε στο σπίτι ένιωθα κάτι σαν περηφάνεια, γιατί σ' εκείνο το συνοικισμό που μέναμε, κοντά στις φυλακές του Γεντί-Κουλέ, ένα ταξί ήταν κάτι σπάνιο (...)».

[«Ανοιχτά παράθυρα με κλειστά παντζούρια», 1998]

Κλείτος Κύρου

Αυτοκίνητα της «Φορντ»

«Ο πατέρας μου προτάθηκε ως αντιπρόσωπος της εταιρείας Φορντ που άνοιξε τα γραφεία της στην πόλη μας, εκεί όπου βρίσκονται σήμερα οι εγκαταστάσεις του ΟΤΕ (...). Είδε ότι η δουλειά με τ' αυτοκίνητα δεν ήταν μπορετό να προχωρήσει (...). Έχασε την αντιπροσωπεία (...).

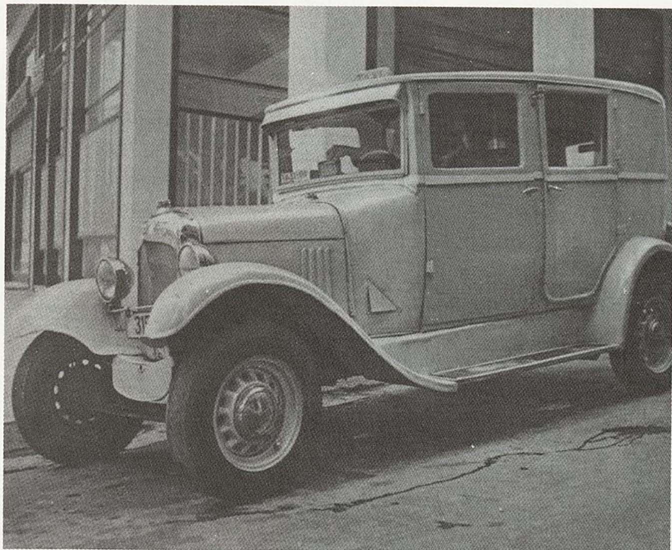
Οι ελάχιστές αναμνήσεις μου από το σπιτάκι της οδού Αετοράχης ήταν το φορντάκι του πατέρα μου, παρκαρισμένο στην είσοδο (...)».

[«Οπισθοδρομήσεις. Αναδρομή ζωής», 2001]

Κώστας Λαχάς

Η πιάτσα των ταξί

«(...) ανεβοκατεβαίνουν τα λεωφορεία της γραμμής, "άγονα δρομολόγια" μου ψι-

Το πιο παλιό ταξί της Αθήνας. *Ταχυδρόμος* 1-4-1967.

Το αυτοκίνητο που εισέβαλε στο αρτοποιείο, Θεσσαλονίκη 1962. (Ηλ. Πετρόπουλος, *Παλιά Σαλονίκη*).

θυρίζει ένας φίλος "πάμε κι ερχόμαστε σαν την παλίρροια κι εμείς" (...). Εδώ είναι πιάτσα ταξί. Αράζουν δίπλα στο πεζοδρόμιο και περιμένουν τους πελάτες. Κολλητά κολλητά σαν πόρνες.

Σφηνωμένα σε σχισμή, η άδεια κυκλοφορίας, το δίπλωμα οδηγήσεως, αποδείξεις της Εφορίας αυτοκινήτων και σε χαρτόνι, από κουτί τσιγάρων "ΕΘΝΟΣ", σε μια στήλη τα χιλιόμετρα που έκανε και αντιστοίχως οι εισπράξεις. Αν είναι να σηκώσεις το χέρι σου, έτσι προς τη μέση, δεν γελιούνται πως τάχα θέλεις ν' ανοίξεις την πόρτα του αυτοκινήτου. Καλό είναι να μάθεις ορισμένες βασικές αρτηρίες της πόλεως. Για να πας στου Βότση, πρέπει να πάρεις το λεωφορείο του Βότση από την κάτω γραμμή (...). Καλό είναι να ξέρεις από πού το παίρνουν το λεωφορείο για το Μικρό Έμβολο (...). Τα στιχουργήματα αυτά ας εκληφθούν, επιεικώς, ως πρωϊνή άσκηση στίχων που δεν κατάφεραν να ολοκληρωθούν την προηγούμενη βραδιά (...) γι' αυτό και παραδίδονται ημιτελή, για να ηχούν παράφωνα σαν άγρια φρεναρίσματα φρενών ή φρένων των αστικών και υπεραστικών λεωφορείων της γραμμής Κιλκίς-Χαλκίς, Θεσσαλονίκη-Δολιανά, όταν κάποιο απ' αυτά, γεμάτο νυσταγμένους επιβάτες ξεφεύγει λόγω βλάβης στο σύστημα οδήγησης και με βιαιότητα σταματά απότομα μέσα σ' ένα πολυτελές κατάστημα που εμπορεύεται σπάνια παραδείσια ωδικά πτηνά που λόγω ακριβώς του ξαφνικού συμβάντος, γιατί αποκοιμήθηκε ο οδηγός, απελευθερώνονται συμπτωματικά, βγαίνοντας από το μαύρο κάτεργο των ακριβών κλουβιών τους».

[«Μετείκασμα-Μεταίσθημα», 1994]

Θέμης Λιβεριάδης
«Εννέα παρκαρισμένα αυτοκίνητα στην Αριστοτέλους»

«Βράδυ όταν οι μπάτσοι με τους εκοφίτες σχίζανε και ποδοπατούσαν τις αφίσες και οι καταβρεχτήρες του Δήμου, μ' αργό προχώρημα, ξεπλένανε τους δρόμους απ' τα σκουπίδια και το αίμα (...).

Η πόλη ήταν ακόμη ήσυχη και καθαρή. Πολύ λιγότερα αυτοκίνητα... Τι λέω; Στην Αριστοτέλους, ας πούμε, γύρω στο '55-56, τα βράδια από το ύψος της Μητροπόλεως μέχρι την Ερμού ήταν παρκαρισμένα 9 (εννέα) αυτοκίνητα, μάλιστα ξέραμε και ποιοι ήσαν οι ιδιοκτήτες τους (...)».

[«Ασκήσεις ετοιμότητας. 1984-1994», 1994]

Γιώργος Λυσαρίδης
«Πολυτελή αυτοκίνητα, υπουργικά...» στο Διοικητήριο

«(...) Στο σπίτι που μέναμε, ακριβώς απέναντι από το Διοικητήριο, παρακολουθούσα απ' το μπαλκόνι, άθελα ή όχι, τη ζωή και την κίνηση στην εξωτερική του πύλη στον αυλόγυρό του, το μπες βγες αυτοκινήτων και πεζών. Πολυτελή αυτοκίνητα, υπουργικά, αυτοκίνητα επισκεπτών (...). Το κτίριο φορούσε τα γιορτινά του ιδιαίτερα την Πρωτοχρονιά ανήμερα (...). Πήχτρα από μαύρες λιμουζίνες, το αδιαχώρητο στην αυλή αλλά και μπροστά στην Αγίου Δημητρίου, οι τροχονόμοι είχαν ήδη μεριμνήσει να απελευθερωθούν τα πεζοδρόμια απ' τα παρκαρισμένα αυτοκίνητα (...). Ένα συνεχές πηγαινέλα ανθρώπων και αυτοκινήτων (...)».

[«Σε τούτα 'δω τα μάρμαρα...», 2006]

Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη
«Όποιος έχει αυτοκίνητο είναι ελεύθερος άνθρωπος»

«Θεσσαλονίκη 1931: Δήλωσε ότι φέτος το χειμώνα θα έπαιρνε μαθήματα οδήγησης στο Παρίσι. Ρώτησε μάλιστα τον ταξιτζή αν είναι δύσκολη υπόθεση. Εκείνος άρχισε να εκθειάζει τα προσόντα του αυτοκινήτου. Του εξομολογήθηκε πως δεν άλλαζε το επάγγελμά του με κανένα. "Όποιος έχει αυτοκίνητο είναι ελεύθερος άνθρωπος" κατέληξε.

"Λοιπόν πρέπει να πείσουμε τον πατέρα ώστε να γίνουμε κι εμείς ελεύθεροι άνθρωποι!" (...). Του χρόνου που θα επέστρεφε με δύο διπλώματα -ένα της Φαρμακευτικής και ένα της οδήγησης- ήταν καιρός να αγοράσουν αυτοκίνητο (...).

1932: Σε μια πολυκατοικία της Παύλου Μελά είδε να σταματάει το καινούργιο τους αυτοκίνητο, μια Mercedes που μόλις είχαν παραλάβει από τον Φωστηρόπουλο».

[«Γλυκιά καλοκαιριάτικη βραδιά», 2001]

Νίκος Μέρτζος
Η «θάλασσα των τροχών» και το «κυκλοφοριακό» στη Θεσσαλονίκη του 1967

«Λένε, λοιπόν, ότι θα κόψουν την πλατεία Μεταξά στα δύο για να περνούν πιο γρήγορα τα αυτοκίνητα. Είναι και αυτό μια κάποια ιδέα. Θα μπορούν να τρέχουν τα αυτοκίνητα ταχύτερα πάνω στην πλατεία -για να πάνε πού; Σ' αυτήν την ταλαιπωρημένη από τους εργολάβους πολιτεία, υπάρχουν κάτι σοκάκια από την εποχή του πολυχρονεμένου Σουλτάν Αβδούλ Χαμίτ (...). Το ξύδι το λέμε γλυκάδι και τα σοκάκια δρόμους. Το κακό, όμως, είναι πως τα αυτοκίνητα δεν μπορούμε να τα πούμε κατσαρίδες (...). Γι' αυτό κάθε μέρα που περνάει και χύνονται στη Θεσσαλονίκη, δεκάδες τα τροχοφόρα το πρόβλημα που λέγεται "κυκλοφοριακό" θα

επιδεινώνεται τόσο πολύ ώστε να πήξει κάποτε τελείως όλος ο τόπος από τροχοφόρα να ησυχάσουμε και εμείς, να ησυχάσουνε και αυτά για να λυθεί άπαξ και διά παντός το θέμα. Το "ότι διεπράχθη έγκλημα κατά της πόλεως" έχει γραφεί συχνά και έχει λεχθεί συχνότερα. Μια τιμωρία γι' όσους έχουν διαπράξει το έγκλημα θα 'ναι να τους τοποθετήσουν... τροχονόμους μέσα στη θάλασσα των τροχών. Υπάρχει πάντα η ελπίδα να τους πάρει κανένα φορτηγό από κάτω (...)».

[«Εγκώμια Θεσσαλονίκης», 1998]

Γ. Μόδης

«Πλάι στον σωφέρ ένας πελώριος Ινδός αξιωματικός»

«Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 1944, παραλιακή λεωφόρος (...). Οι Άγγλοι υπό αυστηροτάτην εχεμύθειαν είχαν ετοιμάσει την υποδοχή μου! (...). Καθήμεθα με τον κ. Παπαλαζάρου πλάι στον Στρατηγό στο μεγάλο αυτοκίνητό του. Πλάι στον σωφέρ έστεκε όρθιος ένας πελώριος Ινδός αξιωματικός. Μπροστά πήγαινε ένα μικρότερο αυτοκίνητο με τον ασύρματο και δυο αξιωματικούς όρθιους, έναν Ινδό και έναν Άγγλο. Ακολουθούσαν και άλλα αυτοκίνητα με Άγγλους και Ινδούς. Οι άνθρωποι του ΚΚΕ, έλεγαν, όπως έμαθα την άλλη μέρα, "σαν Άγγλος αντιβασιλεύς των Ινδιών" μας κουβαλήθηκε ο Μόδης (...)».

[«Αναμνήσεις», 2004]

Νίκος Μπακόλας

Ύποπτα νυχτερινά αυτοκίνητα, εγγλέζικα καμιόνια και προϊστορικά σαράβαλα λεωφορεία

«Ο Χρίστος έβλεπε και ξεχώριζε, πως ο άντρας ήταν φουρκισμένος κι η γυναίκα, όταν έφυγε πήρε το δρομάκι για τον Αϊ-Γιάννη, μες τις ερημιές του Βότση, στις λάσπες, όπου πρόσμενε ένα αυτοκίνητο. Μπήκε μέσα σαν κυνηγημένη και σε λίγο χάνονταν (...)».

Θεσσαλονίκη 1931

«(...) Ήταν σίγουρα φωτιά, κάπου κάτι καιγόταν (...). Τότε άκουσε να τρέχει ένα αυτοκίνητο, ήταν σαν καμιόνι απ' τον πόλεμο, φορτωμένο με σκυμμένους άντρες, που σε λίγο πέρασε από μπροστά του, τρίζαν σίδερα και ξύλα και βροντούσαν, και σε λίγο έστριψε απ' τη γωνιά και στάθηκε, έβραζε κατάκοπη η μηχανή του και ακούστηκε που έπαυε, ύστερα σαν να 'πιασε τ' αυτί του ομιλίες (...) τότε ξανακούστηκε το μουγκρητό της μηχανής, σίδερα και ξύλα να τραντάζονται και κατόπιν όλα σβήσαν μέσα στο σκοτάδι, σαν να τα ρουφούσε σε πηγάδι ή σε χάος (...).

Κι' είπαν "έγινε κακό μεγάλο, κάψαν τους εβραίους μες στο Κάμπελ" (...).

Απομακρύνθηκε τρεχάτος (...) θ' άκουγε ότι τον παρακολουθούσε ένα αυτοκίνητο, θα 'νιωθε να τον πληγώνουνε τα φώτα του, να πηδάει σαν αυτόματο στο πλάι και στο τέλος να μυρίζει θάλασσα (...).

Είχε κριθεί ο πόλεμος (...).

Τραβούσαν για τα σπίτια τους μιλώντας ζωηρά, γελώντας, μια στιγμή βρυχήθηκε ένα καμιόνι δίπλα τους, ήταν φορτωμένο νέους άντρες που φώναζαν και κουνούσανε τα χέρια τους, μέχρι που χάθηκαν από τη γωνιά της λεωφόρου (...)».

ΤΟ ΝΕΟ ΑΕΡΟΔΥΝΑΜΙΚΟ TAUNUS 17M 1961

ΕΙΝΑΙ ΩΡΑΙΟ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΟ

ΠΡΟΪΟΝ ΤΗΣ FORD ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

TAUNUS 17M

Ο ΔΙΕΘΝΗΣ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ BMW ΝΕΑΣ ΚΛΑΣΕΩΣ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ

Αριστερά: Το «ωραίο», «πρακτικό» αλλά και «αεροδυναμικό», Taunus (1961).

Δεξιά: *Εικόνες*, 28-10-1966.

Κι' όπως βιάζονταν να φύγει, έπεσε πάνω σ' ένα αυτοκίνητο όπου είχε ένα αξιωματικό και δυο πολίτες, είναι ο δήμαρχος θυμήθηκε, τρέχανε προς την πλατεία, λες και κάτι αγωνιούσαν να προλάβουνε... Και θα 'λεγε σε λίγες μέρες "να που κάνανε υποδοχή" γιατί είδαν τη φωτογραφία στις εφημερίδες, όπου τεντωνόταν ο καθηγητής, άπλωνε το χέρι του σε χειραψία μ' ένα Γερμανό του τανκς (...).

Είχαν φτάσει πια στο Φάληρο, το σκοτάδι πάντοτε πηχτό και ακούστηκε ο ρόγχος από αυτοκίνητο. "Θα 'ναι Γερμανοί" τρομάξανε, όμως έμοιαζε παλιό ταξί, από το πίσω το παράθυρο τους φώναζαν "είσαστε τρελλοί και περπατάτε", είδαν ένα άντρα ασπρομάλλη που τους μάλλωνε, μα δε σταματούσε για χατήρι τους.

Άκουσε το αυτοκίνητο, ήταν φορτηγό εγγλέζικο, άνοιγε το δρόμο του στο πλήθος, κάποιοι βρόντηξαν τις λαμαρίνες με τα χέρια τους· όπως προχωρούσε είδαν από πίσω που κάθονταν πέντε στρατιώτες, φαίνονταν απορημένοι, σκεφτικοί, όπου βλέπαν μια θάλασσα από γροθιές που απειλούσαν, που περνούσε ανάμεσά τους το αυτοκίνητο που 'τανε οι ξένοι πάνω και ο λαός μονάχος και περπατηχτός, κάποια ώρα έπεσε μια πέτρα στο φτερό. Έκανε ένα κρότο που τους πάγωσε, μα βρυχήθηκε η μηχανή, κι έτρεξε πιο γρήγορα το αυτοκίνητο και παραμέριζαν αναγκαστικά (...).

(...) Στο σκοτάδι φάνηκαν δύο φώτα και σε λίγο είχε φτάσει το λεωφορείο, ένα προϊστορικό σαράβαλο, όπου ανέβηκαν και κάθισαν πίσω-πίσω (...) όταν κίνησε το αυτοκίνητο ανακουφίστηκαν, νιώθαν τα ρουθούνια τους γεμάτα κάπνα που σε λίγο θα καθόταν στο λαιμό και θα τους έκαιγε, μέχρι που θα 'βγαιναν απ' την πόλη (...). Το λε-

ωφορείο τραμπαλίζονταν συνεχώς, τόσο που στο τέλος πια κανείς δεν ξαφνιάζονταν (...). Βαριανάσαινε η μηχανή, πονούσε, νιώσαν πάλι στους λαιμούς τους την καπνίλα κι έλεγε ο οδηγός "γαμώτο" όμως μια γυναίκα που καθόταν πίσω του τον μάλωσε, είπε εκείνος "άντε να το περπατήσετε οι αφεντιές σας" και ξανά δεν μίλησε, μα σε λίγο αναπήδησε το λεωφορείο σαν να το κλοτσούσαν και σε λίγο πάλι - τέλος μούγκρισε περίεργα και στάθηκε, απ' τη μηχανή του έβγαινε λευκός καπνός, κάποιος φώναξε "να κατεβούμε, θα ψηθούμε σαν ποντίκια" (...) θέριεψε σε λίγο ο καπνός κι' έτρεχε ο οδηγός εκεί κοντά, γέμισε ένα τενεκέ νερό και ερχόταν ανήσυχος, όμως όλα μάταια, γιατί πετάχτηκαν φλόγες απ' τη μηχανή και τσιρίδες απ' το πλήθος (...). Και λαμπάδιασε το αυτοκίνητο αμέσως όσο κι αν πετούσε ο σοφέρ απελπισμένος το νερό (...) έμειναν καμένα σίδερα και μικρές φλογίτσες, μέσα πάντως μπήκαν οι πιο θαρραλέοι -και μαζί τους μια γυναίκα- και τις εξοντώσανε (...)».

[«Η Μεγάλη Πλατεία», 1987]

Νίνα Μπενρουμπή

«Τα αυτοκίνητα μετριόταν στα δάκτυλα»

«Το καλοκαίρι του 1938 πήγαμε όλη η παρέα στη Γεωργική Σχολή (...) με το λεωφορείο, μια σακαράκα της εποχής (...). Τα αυτοκίνητα, ιδιωτικής χρήσεως, μετριόταν στα δάχτυλα των χεριών, την ευλογημένη εκείνη εποχή και ανήκαν σε μεγαλοβιομήχανους ή τραπεζίτες (...)».

[«Μια ζωή γλυκιά και πικρή», 2004]

Αλμπέρτος Ναρ

Οι δρόμοι με τα «διπλοπαρκαρισμένα αυτοκίνητα»

«Η βαρώνη αιωρείται στο χρόνο (...) επιβιβάζεται στη μεγαλόπρεπη ανοιχτή άμαξα (...). Ο Κλήμης και ο Σαμ ακολουθούν εποχούμενοι σε αστραφτερή πεντάρα BMW, τελευταίο μοντέλο. Ο Σαμ πιάνει το τιμόνι ενώ ο Κλήμης ρυθμίζει την ένταση του στερεοφωνικού τύπου SONY (...)».

Και αναρωτιέται τι να απόγιναν όλοι εκείνοι; Και τους γυρεύει στις πλατείες, στις λεωφόρους αλλά και στους δευτερεύοντες δρόμους με τα διπλοπαρκαρισμένα αυτοκίνητα (...). Αγνοεί τις φαγάνες και τις μπετονιέρες, τα αμέτρητα αυτοκίνητα (...).

Πετάχτηκα στο δρόμο με αξιοζήλευτο ρεφλέξ. Και ξαφνικά ένα φορτηγό που κατηφόριζε με πήρε από κάτω».

[«Σαλονικιάι, δηλαδή Σαλονικιός», 1999]

«Δίνω ρέστα για τα διπλοτριπλοπαρκαρίσματα»

«Με σαγηνεύουν τα παστωμένα λεωφορεία που καταφθάνουν κατά κανόνα αργοπορημένα και συχνά μας προσπερνούν αδιάφορα. Το μύρο που διαχέεται από τα πάσης φύσεως κα προελεύσεως καυσαέρια, τέρπει τις ευαίσθητες περιοχές της όσφρησής μου. Και με ενθουσιάζουν τα μποτιλιαρίσματα στις κεντρικές αρτηρίες. Με προσελκύει όμως και η οδήγηση σε στενούς δευτερεύοντες δρόμους, όπου καλούμαι να αποδείξω τη δεξιοτεχνία μου πραγματοποιώντας επιδέξια σλάλομ ανάμεσα στα τήδε κακείσε σταθμευμένα αυτοκίνητα. Δίνω ρέστα για τα διπλοτρι-

«Ένα υπέροχο αυτοκίνητο». *Μεσημβρινή*, 5-9-1964.

πλοπαρκαρίσματα, ιδιαίτερα όταν έχω λόγους να επείγομαι και το δικό μου αμάξι καταλαμβάνει την εσωτερική. Και ηδονίζομαι, σχεδόν, όταν κόβω γύρους στο τετράγωνο σε αναζήτηση πάρκιγκ (...)».

[«Επιπόλαιος επί πόλεως», πεζά κείμενα. (Υπό έκδοση)]

Τόλης Νικηφόρου

«Ποτέ μου δεν έμαθα να οδηγώ»

«Να κατηφορίσεις τη Βενιζέλου ως τη στάση της Εγνατίας κι ανάμεσα σ' ένα πλήθος ετερόκλητο να περιμένεις το ασθματικό λεωφορείο.

Όρθιος πάντοτε λοιπόν και ασφυκτικά στριμωγμένος ανάμεσα σε μεροκαματιάρηδες κι εργάτριες να εισπνέεις χνώτα με σκορδίλα και διάφορα σωματικά αρώματα, από το κέντρο ως το Χαριλάου και πιο χαλαρά, από κει ως το σχολείο, αν προλάβαινες το τελευταίο ενοικιασμένο πράσινο μερσεντές της γραμμής του Πανοράματος, κατά κανόνα με οδηγό και πόντιο και τσαγκό (...).

Ο Βύρων έχει ξεκινήσει ψηλά πίσω απ' το Επταπύργιο και ακολουθώντας τον περιφερειακό, κατεβαίνει στη Μαλακοπή, παρκάρει καβαλώντας το πεζοδρόμιο και μου χτυπάει το θυροτηλέφωνο. Αισθάνομαι μια μικρή ενοχή διαρκείας, γιατί ποτέ μου δεν έμαθα να οδηγώ (...). Αν βρούμε με την πρώτη να παρκάρουμε στ' Αστέρια, είμαστε ακόμη πιο τυχεροί (...). Και μετά:

Γεια και χαρά και ο καθένας στο αυτοκίνητό του».

[«Νόστος», 2000]

Τα «αφηνιασμένα αυτοκίνητα» τη νύχτα του μεγάλου σεισμού

«Θεσσαλονίκη 1978: Τα αυτοκίνητα στην Παύλου Μελά, σαν με τον πυροβολισμό αινιγματικού αφέτη, όρμησαν μπροστά με εκρηκτική επιτάχυνση και αφού κατόρθωσαν να αποφύγουν τις αρχικές συγκρούσεις, έτρεχαν τώρα αφηνιασμένα με παρατεταμένα κορναρίσματα προς τη νέα παραλία, παραβιάζοντας όσους σηματοδότες, λειτουργούσαν ακόμη (...). Ο ένας πίσω από τον άλλο στην άκρη άκρη του πεζοδρομίου, με το μισό μάτι στις οικοδομές δεξιά, τ' άλλο μισό στους οδηγούς αριστερά,

που συνέχιζαν να βρίσκονται σε κατάσταση παράκρουσης (...). Ο ταχύτερος τρόπος για να μη κινείται τίποτα είναι να θελήσουν όλοι μαζί να κινηθούν (...). Να κατεβάσουν τα αυτοκίνητά τους από τα πεζοδρόμια, να τα βγάλουν από τα υπόγεια και τα υπαίθρια γκαράζ από τη δεξιά ή την αριστερή λωρίδα του δρόμου, όπου είναι νόμιμα ή παράνομα παρκαρισμένα και να ξεχυθούν προς διάφορες κατευθύνσεις (...). Έτσι τη νύχτα εκείνη του μεγάλου σεισμού, προς τον κόμβο της Πλατείας Συντριβανίου, απλωνόταν μια πυκνή πολύχρωμη μοκέτα από χιλιάδες αυτοκίνητα κάθε τύπου, κυβισμού, ιπποδύναμης και ηλικίας. Αυτοκίνητα που ανέβαιναν την Εθνικής Αμύνης και αυτοκίνητα που την κατέβαιναν, αυτοκίνητα που ανέβαιναν την Αγγελάκη και αυτοκίνητα που έρχονταν από την Εγνατία για να κατεβούν την Αγγελάκη ή να περάσουν στη Νέα Εγνατία (...). Αυτοκίνητα που μάρσαραν, μούγκριζαν και κόρναραν σε μια κακόηχη υπαίθρια συναυλία, αυτοκίνητα που κάθε τόσο ξεκινούσαν, έκαναν δυο μέτρα και φρέναραν απότομα για να σταματήσουν σύντομα οριστικά.

Πιο σπαρακτικά και ατελέσφορα ηχούσαν οι σειρήνες και αναβόσβηναν τα φώτα των νοσοκομειακών που είχαν κάπου εγκλωβιστεί παρά τους απεγνωσμένους ακροβατικούς ελιγμούς των οδηγών τους στον δρόμο και τα πεζοδρόμια. Κάποιοι ήταν μέσα τραυματισμένοι και ημιθανείς και κάποιοι άλλοι μάταια τα περίμεναν. Με τον κάθε μετασεισμό, μικρό ή μεγαλύτερο, κουνιόνταν τα ακίνητα και έμεναν ακίνητα τα αυτοκίνητα (...)».

[«Η γοητεία των δευτερολέπτων», 2001)]

Δέσποινα Πανταζή

Οι «ανοιχτές κουρσάρες στις ελληνικές ταινίες»

«Όταν μιλάμε για αυτοκίνητο θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη ότι ελάχιστα κυκλοφορούσαν στη Θεσσαλονίκη του '63. Έκλεινα, αισίως, τα πρώτα δέκα χρόνια ζωής και μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού οι φορές που είχα μπει σε αυτοκίνητο όπως εξάλλου και οι περισσότεροι. Βλέπαμε όμως άπληστα στις ελληνικές ταινίες τις ανοιχτές κουρσάρες να μεταφέρουν τρελλοπαρέες που τραγουδούσαν στη διάρκεια της διαδρομής, μα στο βάθος γνωρίζαμε πως εκείνες οι εικόνες βρίσκονταν στο χώρο του φανταστικού. Η συνηθισμένη εικόνα των δρόμων μετά το '60, τότε που καταργήθηκαν τα τραμ, ήτανε αυτή των παστωμένων από κόσμο λεωφορείων και των ακόμη λιγότερων σε αριθμό ιδιωτικών αυτοκινήτων. Κάτι Καρτ Σεβό του '53, κάτι Μπόμπαρυ, κάτι Πανάρ ή κανένα Όπελ. Όταν λοιπόν έφτασε η οικογένεια της Πηνελόπης με Όστεν Μόρις με εγγλέζικα νούμερα και το χαρακτηριστικό GB της Μεγάλης Βρετανίας, πλήθος η πιτσιρικάδα που έτρεχε ξωπίσω του αλαλάζοντας».

[«Σ' έβλεπα, ω πόλη, απ' τη μεριά της θάλασσας», 1998]

Ρούλα Παπαδημητρίου

«Η χαρά του αυτοκινήτου»

«Θεσσαλονίκη 1923: "Κουράστηκα Κίμων" του είπε ο αμαξάς, ο κυρ-Δημητρός. "Καιρός να τα παρατήσω. Σου δίνω την άδεια να πάρεις αυτοκίνητο και να 'χεις την ευχή μου".

Μεσημβρινή, 5-9-1964.

Ο Ταχυδρόμος, 1-4-1967.

(...) Πόσο έπρεπε να νιώθει πονεμένος ο κυρ Δημήτρης για να μιλά για αυτοκίνητο!

"Το αμάξι έληξε" είπε ο Κίμων (...). "Τώρα θα πηγαίνουμε με αυτοκίνητο".

- Αυτοκίνητο, βέβαια. Ο κόσμος προχωρεί. Το είχα παραγγείλει και προχθές το εκτελώνισα. Είναι στη διάθεσή σας.

- Θα βρεις άραγε κανένα καλό σοφέρ, σαν τον κύριο Δημητρό, στο αμάξι;

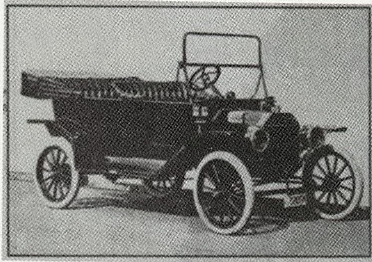
- Ο σοφέρ θα είναι για τις ανάγκες της επιχείρησης. Για τα ιδιωτικά μας δρομολόγια δεν θα τον έχουμε ανάγκη. Πήρα δίπλωμα οδήγησης και θα σας πηγαίνω εγώ όπου θέλετε.

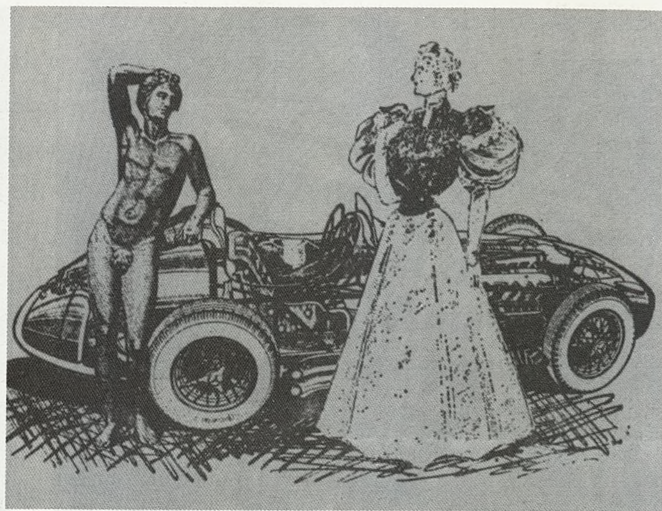
(...) Η χαρά του αυτοκινήτου και κάθε μικροχαρά έφερναν σιγά σιγά στη ζωή τους τη χαμένη ζωτικότητα (...).

(...) [Θεσσαλονίκη, 1940] "Πρέπει κι εσύ θείε Κίμων, να παραδώσεις το αυτοκίνητό σου. Τα χρειάζεται τώρα η πατρίδα".

(...) Ξεκίνησαν και οι τρεις. Καθένας στο δικό του αυτοκίνητο για να τα παραδώσουν. Έφτασαν στην Τούμπα, στον Όρχο Αυτοκινήτων (εκεί όπου βρίσκεται η εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας) όπου επικρατούσε ενθουσιασμός και αφού έγιναν οι σχετικές διατυπώσεις παρέδωσαν τα αυτοκίνητα».

[«Στον ίσκιο του Λευκού Πύργου», 2003]

Αριστερά: «Το άλογο θα παραμείνει το κυρίαρχο μέσο μεταφοράς. Το αυτοκίνητο είναι απλώς μόδα, ένα καπρίτσιο» (Ο πρόεδρος της Michigan Rachman Saving Bank, συμβουλεύοντας το 1903 τον Horace Rachman να μην επενδύσει στην εταιρεία αυτοκινήτων Ford). *Καθημερινή*, 24-12-2006.

Δεξιά: *Ο Ταχυδρόμος*, 1-4-1967.

Σάκης Παπαδημητρίου

Αυτοκίνητο σφηνωμένο στο δωμάτιό μου

«Στην Πλατεία Αριστοτέλους (...). Μια κούρσα που κυλούσε αργά σταμάτησε στο απέναντι πεζοδρόμιο. Μια γυναίκα με κόκκινο μαντό και βαμένα χτυπητά ξανθά μαλλιά άνοιξε την πόρτα και χώθηκε βιαστικά μέσα. Ακούστηκαν κάτι πνιχτά γέλια και το αυτοκίνητο έφυγε μ' ένα δυνατό τρίξιμο στα λάστιχα (...).

Μετά το γυμνάσιο πληθαίναν οι μοναχικές βόλτες, σπάνια μαζευόταν η παλιά παρέα... Έπειτα τα κορίτσια πήγαιναν μόνο μ' αυτοκίνητα πια και ούτε δέχονταν προσκλήσεις για φιλικές βόλτες όπως πριν (...).

Από μέσα, με την ασφάλεια των τοίχων, με την ψευδαίσθηση δηλαδή της ασφάλειας, δεν καταλαβαίνω τον κίνδυνο ή τελοσπάντων ξεχνιέμαι· όταν όμως σταθώ απ' έξω και παρακολουθήσω πόσο ξυστά περνούν τα αυτοκίνητα, τότε συνειδητοποιώ τον κίνδυνο. Δεν μου βγαίνει απ' το μυαλό πως κάποιο αυτοκίνητο μπορεί να ξεφύγει και να σφηνωθεί στο δωμάτιό μου. Μια απλή στραβοτιμονιά ή αφηρημάδα φτάνει για να φέρει την καταστροφή. Από τότε μάλιστα που διάβασα στην εφημερίδα για το αυτοκίνητο που μπήκε σ' ένα ζαχαροπλαστείο και σκότωσε ένα φαντάρο που έτρωγε λουκουμάδες, οι ανησυχίες μου μεγάλωσαν (...).

Το βράδυ μεσ' απ' τις γρίλλιες περνούν φωτεινές λουρίδες απ' τα φανάρια των αυτοκινήτων. Είναι σα να' χεις μια φωτεινή επιγραφή που αναβοσβήνει μες στο δωμάτιό σου, χωρίς όμως ρυθμισμένο πρόγραμμα αλλά έτσι στα τυχαία (...). Αργά τη νύχτα (...) ακούγονται τα λάστιχα των ξενύχτιδων που είναι και οι πιο επικίνδυνοι. Από την προηγούμενη στροφή, ένα στενό πιο κάτω, ακούγεται το ζόρισμα της μηχανής, μετά δεύτερο μούγκρισμα στο δικό μας δρόμο (...). Ο μόνος τρόπος μερικής τουλάχιστον προστασίας είναι να κτίσουμε στη στροφή μπροστά από το σπίτι κολόνες από μπετόν ή να κάνουμε μια περίφραξη που να μπορεί να αντέξει, όμως, σε τυχόν λοξοδρόμηση αυτοκινήτου. Αυτό μου 'ρθε στο νου βλέποντας τι έκανε ένας περιπτεριούχος που παλαιότερα είχε τραυματισθεί σοβαρά καθώς ένα αυτοκίνητο έπεσε στο περίπτερό του και τα διέλυσε όλα (...)».

[«Πεζά 1960-1973», 1980]

Λάζαρος Παυλίδης

«Τα αυτοκίνητα περνούν από πάνω μας»

«Αυτά τα μέγαρα τα χτίζουν επάνω μας. Τα αυτοκίνητα περνούν από πάνω μας γι' αυτό δεν πρόκειται να δούμε άσπρη μέρα (...).

Τα αυτοκίνητα σαν τα μυρμήγκια πηγαινοέρχονταν. Οι επιβάτες με χαμόγελο και πακέτα στην αγκαλιά τους, έσπρωχναν ο ένας τον άλλον (...). Σε λίγο τον ξάφνιασε με την κόρνα του ένα αυτοκίνητο. Τινάχτηκε σαν λαγός. Κιτρίνισε. Ξεροκατάπιε. Ο οδηγός έκοψε λίγο την ταχύτητα έβγαλε έξω από το παράθυρο το χέρι του και τον μούτζωσε (...).

Λιώνουμε σαν το σαπούνι με το σκληρό τρίψιμο της δυστυχίας. "Και νάτοι αυτοί, περνάνε", είπε κι έδειξε μια κούρσα "ενώ εσύ ταξιδεύεις με λεωφορείο και άμα δεν έχεις κουστούμι, αποτραβιέται ο διπλανός σου και ξινίζει τα μούτρα" (...).

Το λεωφορείο φούσκωσε και στεναχωρημένο ξεφύσηξε. Τα φτερά του έτρεμαν. Μια κούρσα διασχίζοντας σαν σφαίρα το δρόμο εξαφανίστηκε πέρα.

"Ειρήνη! κοίταξε", είπε ο Αντωνάκης λίγο πριν την πλατεία Βαρδαρίου και της έδειξε ένα πολυτελέστατο αυτοκίνητο. Ο νεαρός που το οδηγούσε της πέταξε ένα φιλάκι στον αέρα (...)».

[«Καραβάν Σαράϊ», 1987]

«... Θέλω όλοι οι άνθρωποι να αποκτήσουν ένα αυτοκίνητο σαν το δικό μου. Σπορ Άλφα Ρομέο (...).

- Μου υπόσχεσαι πως δεν θα κάνεις τρέλες με το αυτοκίνητο;
- Ναι σου υπόσχομαι. Με το αυτοκίνητο θα πηγαίνω σιγά, όπως την πρώτη νύχτα της αγάπης μας (...)».

[«Η πολυκατοικία των φοιτητών», 2003]

Ν.Γ. Πεντζίκης

«Τα λεωφορεία μας διδάσκουν...»

«Τις κοινές υπηρετώντας ανάγκες, τα λεωφορεία μας διδάσκουν. Δεν εννοώ τις συνήθως ανορθόγραφες διατάξεις: Μην ομιλείτε... Απευθύνεσθε για το σημείο... Άνοδος και κάθοδος απαγορεύεται... τα λόγια που διαβάζει κανείς συνήθως μέσα στα οχήματα. Τ' αυτοκίνητα παν κι όπου δεν παν τα τραμ, μεταφέροντας καθ' ομάδες τον καθένα με τις σκέψεις του και έγνοιες (...). Το τραμ ξαναγεμίζει για την επιστροφή. Αυτοκίνητα, λεωφορεία (...). Ανάμεσα σε τόσους στην πόλη ποια είναι η θέση του ενός; (...)».

[«Μητέρα Θεσσαλονίκη», 1970]

Γιώργος Σκαμπαρδώνης

Στην «εκθαμβωτική Rolls Roys του Βελλίδη»

«Για καιρό βλέπω την Μεγάλη Κυρία παρκαρισμένη κάθετα και δίπλα στην είσοδο της εφημερίδας "Μακεδονία", Μοναστηρίου 85, (...) λάμπει σαν θεότητα, με τη μούρη της στραμμένη στο δρόμο, απόκοσμο πλάσμα, εκθαμβωτικό, αυτοκράτειρα, ανάμεσα στα πληβεία αυτοκίνητα της καθημερινότητας: η Rolls Roys του Γιάννη Βελλίδη, που μετά την κατάρρευση της οικογένειας, παρέμεινε εδώ, στο συγκρότημα των εφημερίδων, ως μνήμη μιας άλλης ένδοξης εποχής (...).

Μπαίνω απαλά, λαθραία, στη Rolls που αγόρασε ο Γιάννης Βελλίδης το 1976, μόνο που το αυτοκίνητο, σύμφωνα με το θρύλο του κόστισε τα διπλάσια λεφτά από το πιεστήριο.

Αυτή εδώ η Rolls έχει κινητήρα 4500 κυβικά (ή μήπως 6000;), τα δερμάτινα καθίσματα είναι χρώματος μπεζ προς το μουσταρδί, τύπου Conolly. Άκουσα μια μέρα τους φύλακες, που την έπλεναν απολαυστικά (λες και σαπούνιζαν γυμνή την Κιμ Μπάσιντζερ), να λένε πως τα επιμελήθηκε προσωπικώς ο εργοστασιάρχης ότι είναι φτιαγμένα δια χειρός Conolly: αστράφτουν αθάμπωτα, γυαλιστερά, λες και περάστηκαν την περασμένη βδομάδα και όχι πριν από τόσα χρόνια. Το τιμόνι είναι μεγάλο, λεπτό, με δυο ακτίνες. Τα ταμπλό ξύλινα έργα τέχνης από αγριοτριανταφυλλιά, ανέγγιχτα, ασκόνιστα -τα 'χει αλλάξει, μετά το 1978, δηλαδή μετά τον θάνατο του Βελλίδη, η κόρη του, γιατί ο άρχων πατέρας της έβαζε μέσα στο αυτοκίνητο, πάντα την αγαπημένη του νευρική σκυλίτσα Ντεζιρέ, και εκείνο ξέσκιζε συστηματικά με τα δόντια και με τα νύχια του ταπετσαρίες και ταμπλό (...).

Ένα από τα βασικά προσόντα της Μεγάλης Κυρίας είναι πως δεν βγάζει κανέναν απολύτως θόρυβο, ακόμα και όταν την βάζεις μπρος ή την οδηγεις.

Βάζω το κλειδί στη θέση του και το γυρνώ απαλά, νιώθοντας πως είμαι στα όρια της ιεροσυλίας -αλλά ταυτόχρονα σκέφτομαι πως, εγώ τουλάχιστον δεν θα οδηγήσω αυτό το αυτοκίνητο με το θράσος που το κάνουν οι πετρελαιάδες στη Σαουδική Αραβία που αγοράζουν μια Rolls και την ισοπεδώνουν οδηγώντας την στην έρημο (...).

Τα παράθυρα είναι ηλεκτρικά -πατάω το κουμπί και κατεβαίνουν σιωπηλά, με σεβασμό, σαν να μην υπάρχουν. Βλέπω μέσα από το τζάμι μπροστά, πάνω στο μπορντό καπό (μπορντό είναι όλο το αυτοκίνητο με μια ασημένια ρίγα γύρω γύρω και μαύρα ελαστικά, γνήσια, με το διπλό R στα ασημί τάσια των τροχών), βλέπω λοιπόν το περίφημο χρυσαφί αγαλματάκι -σήμα της Rolls, τη Φτερωτή Νίκη, να στέκει ορθή, περήφανη στο κέντρο του καπό. Τη σχεδίασε τότε, αρχές του 20ού αιώνα που πρωτοκυκλοφόρησε η Rolls, ένας φοιτητής της Βασιλικής Σχολής Καλών Τεχνών της Αγγλίας και της έδωσε το όνομα Spirit of Ecstasy (...).

Ακουμπώ το γκάζι -δεν υπάρχουν ταχύτητες, η Rolls είναι αυτόματη- και το αυτοκίνητο κυλώντας, πατινάροντας θαρρείς, πάνω σε μαργαρίνη, προχωρεί και κατεβαίνουμε το πεζοδρόμιο χωρίς οι πίσω αερόσουστες να επιτρέψουν σοβαρό κραδασμό.

Οδηγώ ξαφνικά σ' έναν άλλο κόσμο που παρελαύνει μέσα από το παρμπρίζ της Rolls, τα καθρεφτάκια του αυτοκινήτου και του μυαλού μου.

- Είν' ωραίο αυτοκίνητο...

- Τι ωραίο; Μια φορά -λέει ο Βελλίδης- έβαλα μέσα τον Κωνσταντίνο Καραμανλή που είχε έρθει στην Έκθεση και μου λέει "Τι του πήρες αυτό; Όλου χαλνάει". Τόση ιδέα είχε κι ο Σερραίος...

- Πριν απ' αυτό, τι αυτοκίνητο είχατε;

- Είχα μανία με τ' αυτοκίνητα. Από μικρόν με πήρε ο πατέρας μου μια Fraskini... Μετά είχα μια Pacard κι ύστερα την Candillac (...)».

[«Επί ψύλλου κρεμάμενος», 2003]

Ροης-Ρόις: «Το όνειρο κάθε ανθρώπου». (Διαφήμιση του 1969).

Αντώνης Σουρούνης

«Το αυτοκίνητο πήρε ψυχή από την ψυχή μας»

«Ο κόσμος ήταν κι αυτός μικρός κι έπιανε από το δάσος του Σέιχ Σου μέχρι τη θάλασσα του Λευκού Πύργου (...). Τα αυτοκίνητα και τα αεροπλάνα ήταν τόσο λίγα που όταν έβλεπες ένα χειροκροτούσες και το κοίταζες ώσπου να χαθεί, γιατί θ' αργούσες πολύ να ξαναδείς άλλο (...).

(...) Μπαίνουμε στη μεγάλη Μερσεντές του Αλιάμπρα κι ανηφορίζουμε στο Κουλέ Καφέ. Κανείς δεν λέει που να πάμε, το αυτοκίνητο πάει από μόνο του. Μας έχει μάθει πια. Μόνο του παίρνει και τον κατήφορο και τσουλάει. Σταματάει εκεί που πρέπει να σταματήσει και ξεκινάει εκεί που πρέπει να ξεκινήσει.

(...) Δεν λέμε κουβέντα μεταξύ μας, ακούμε τι μας λένε τα ρημαγμένα σπίτια (...). Θαρρείς και το αυτοκίνητο έχει πάρει ψυχή από την ψυχή μας. Περνάει κρυφά και αθόρυβα μέσα από τα στενά σοκάκια φορτωμένο με τους κλέφτες και τους φονιάδες, που όλο ξαναγυρνάνε στον τόπο του εγκλήματος (...).

(...) Ο καημένος, σκεφτόμουν, τέλος πάντων, δεν κατέχει τα γράμματα, τουλάχιστον όμως κατέχει το αυτοκίνητο, το μόνο που έβλεπες στη γειτονιά του, που μπορεί κιόλας να το αφήνει έξω από το σπίτι του να το θαυμάζει ο κόσμος και να τον θαυμάζει, ενώ τα γράμματα δεν μπορείς όχι έξω, ούτε μέσα στο σπίτι σου να τα αφήνεις (...)».

«...ένα θρυλικό αυτοκίνητο».

όταν όλοι έβλεπαν έναν βάτραχο

κάποιος είδε ένα θρυλικό αυτοκίνητο

Γαλλία, 1955.
Ο Ιταλός σχεδιαστής
Flaminio Bertoni
δημιουργεί το μοντέλο
που θα γίνει διάσημο
ως "ο βάτραχος".
Το θρυλικό Citroën DS
πρωτοπαρουσιάζεται στο
Παρίσι. Μέσα στην πρώτη
μέρα, σημειώνει 12.000
παραγγελίες.

«Από την Εγνατία περνούσαν όλα τα αυτοκίνητα»

«Από την Εγνατία περνούσαν όλα τα αυτοκίνητα που είχε η Θεσσαλονίκη. Κούρσες, φορτηγά, λεωφορεία, στρατιωτικά μικρά και στρατιωτικά μεγάλα ό,τι ήθελες εδώ το 'βλεπες (...)».

[«Το μονοπάτι στη θάλασσα», 2006]

Περικλής Σφυρίδης

«Τζιπ με Εγγλέζους και φορτηγάκια με Ινδούς κορνάρουν και πετούν σοκολάτες»

«Στη Θεσσαλονίκη φτάσαμε (από τη Μηχανιώνα) μ' ένα φορτηγάκι (...). Μας ζήτησε για κόμιστρο μισό ντενεκέ λάδι και μας άφησε έξω από την πόρτα του σπιτιού μας (...). Οχτώ Μάη του 1945... ο κόσμος βαδίζει στη λεωφόρο (Β. Όλγας). Περνούν τζιπ με Εγγλέζους και φορτηγάκια με Ινδούς, κορνάρουν και πετούν σοκολάτες. Σταματάει δίπλα μας ένας Εγγλέζος οδηγός "Κομ ον μπόις", μας προσκαλεί ν' ανεβούμε στο αυτοκίνητο (...).

Χαράματα, Μάρτης του 1948. Ένα τζιπ της ΕΣΑ σκαρφαλώνει μουγκρίζοντας την ανηφόρα για τα κάστρα, το Επταπύργιο. Μέσα ο βασιλικός επίτροπος, ο στρατιωτικός γιατρός κι ο εκπρόσωπος του Δήμου (...)».

[«Ψυχή μπλε και κόκκινη», 2006]

«Πηγαίνει» με μπλου τζην, με Λουκιανό Κηλαηδόνη, με μπαράκια, με μίνι, με Asics, με κόκκινο χρώμα, με γυαλιά Rayban, με aerobic, με Philip Glass, με πάρτυ, με μεσάνυχτα, με New Wave Gel, με Φράνσις Φόρντ Κόππολα, με τρελά καπέλα, με τζαζ, με Madonna, με κασκόλ, με Σάββατο βράδυ, με Coco Chanel, με μπιρίμπα, με Bloody Mary, με ραδιοπειρατές, με Ουμπέρτο Έκο, με κόμικς, με microchips, με εσπρέσσο, με Anaïs-Anaïs, με άφιλτρα τσιγάρα, με «σ' αγαπώ μωρό μου»

CITROËN
ΣΥΓΓΕΛΙΔΗΣ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ, ΣΥΓΓΡΟΥ 100 Τηλ. 9220.445 - 9220.465
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ 68-70
Τηλ. (031) 432.089 - 432.292
2 CV

Η διαφήμιση του 2CV (1987) επιστρατεύει από Λουκιανό Κηλαηδόνη μέχρι... Ουμπέρτο Έκο.

Τάσος Χατζητάτσης

«Ποιος φοιτητής είχε το '66 αυτοκίνητο;»

«(...) Ο Λουκάς κάθε Σαββατοκύριακο ανεβοκατέβαινε Αθήνα-Θεσσαλονίκη με το αυτοκίνητό του. Τα θεοφάνεια τρακάρει μ' ένα φορτηγό έξω από τη Στυλίδα. Το αυτοκίνητο παλιοσίδερα κι ο Λουκάς πέντε βδομάδες στον Ευαγγελισμό. Μας ήρθε με το πόδι στο γύψο μέχρι πάνω, στη λεκάνη. Δεν μπορούσε να οδηγήσει και τον μετέφερε από δω και από κει ένας συμφοιτητής του με αυτοκίνητο.

Ο Κωνσταντίνος προκαλούσε όλους με τις ιδέες του (...) με το ιδιόκτητο διαμέρισμα, με το αυτοκίνητό του. Ποιος φοιτητής είχε το '66 αυτοκίνητο; Μετρημένοι στα δάκτυλα».

[«Σα σπασμένα φτερά», 2003]

Ντίνος Χριστιανόπουλος

«Ένα τεράστιο φορτηγό αγκομαχούσε μπροστά στα παράθυρά μου...»

«(...) Μπροστά στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής, ήταν τόσο πυκνή η βόλτα, που δεν μπορούσαν να περάσουν τα αυτοκίνητα, παρά με πολύ μεγάλη δυσκολία (...). Υπήρχε μια έντονη κινητικότητα σ' εκείνη την περιοχή (από το "Σταυρουπόλ" και μέχρι το στρατόπεδο Καρατάσου) που την ήξεραν πολύ καλά, ιδίως

οι οδηγοί, οι οποίοι ποτέ δεν μπορούσαν να έχουν το κεφάλι τους ήσυχο με μια τέτοια κοσμοπλημμύρα επάνω στον δρόμο (...).

Η Δημητρίου Πολιορκητού είναι μια βασική αρτηρία της άνω πόλης. Περνούν τόσο πολλά αυτοκίνητα από έναν τόσο στενό δρόμο που δεν έχει καν πεζοδρόμιο και οι κυβόλιθοί του είναι πάντα ξεχαρβαλωμένοι, ώστε για να γλιτώσω από τους θορύβους και τα καυσαέρια αναγκάστηκα να αποσυρθώ στα πίσω δωμάτια (...). Μια μέρα αγκομαχούσε μπροστά στα παράθυρά μου ένα τεράστιο φορτηγό και ο φορτηγατζής άπλωσε το χέρι και έκοψε δυο τριαντάφυλλα από τις τριανταφυλλιές που είχα στο περβάζι· και όταν με είδε που τον έβλεπα, μου χαμογέλασε με πολύ θράσος και μου είπε: "Μπέμπη, επιτρέπεται;". Μη έχοντας καμιά διάθεση να με τσουρομαδούν κάθε λίγο οι περαστικοί σωφέρηδες αντικατέστησα τις τριανταφυλλιές με γεράνια, χωρίς ωστόσο να λιγοστέψουν τα σχετικά κρούσματα (...)».

[«Θεσσαλονίκην, ου μ' εθέσπισεν. Αυτοβιογραφικά κείμενα», 1999]

Ένα κείμενο του Τ. Πατρίκιου και αποσπάσματα από ποιήματα του Μ. Αναγνωστάκη, της Κ. Δημουλά, του Οδ. Ελύτη και του Γ. Σεφέρη.

Αγωνιστικά αυτοκίνητα και βιβλία

«(...) Ένα καλό βιβλίο θέλει τόση δουλειά όση για να φτιαχτεί ένα αγωνιστικό αυτοκίνητο. Άμα τελειώσει παίρνει αμέσως μέρος σε μια κούρσα με έναν μόνο οδηγό, τον συγγραφέα του, όπως και τα αυτοκίνητα της Φόρμουλα 1 έχουν έναν μόνο πιλότο. Όμως από πίσω διαθέτουν μίαν ομάδα στήριξης μικρή ή μεγάλη, τον εκδότη τα βιβλία, τον κατασκευαστή τα αυτοκίνητα. Βέβαια υπάρχουν κι εκείνα που κατεβαίνουν στους αγώνες με έξοδα του συγγραφέα ή του οδηγού, αλλά στα γκραν πρι είναι καταδικασμένα. Στην εκκίνηση βιβλία και αυτοκίνητα έχουν τα ίδια στάνταρντ. Μερικά, όμως, είναι τα φαβορί. Πρώτα οι Ferrari και μετά οι Mcharen Mercedes για τα αυτοκίνητα, πρώτα τα αγγλόφωνα και μετά τα ισπανόφωνα για τα καλά βιβλία. Είναι μεγάλη υπόθεση για ένα αυτοκίνητο όπως και για ένα βιβλίο, να έρθει πρώτο.

Αλλά και το να τερματίσει, χωρίς να χτυπήσει σε κάποιο εμπόδιο, να συγκρουστεί με κάποιο άλλο, να πατήσει κάποιον άνθρωπο ή να ανατραπεί, δεν είναι λίγο. Κι έπειτα, μόλις πέσει η σημαία με τα ασπρόμαυρα τετράγωνα και τελειώσει ο αγώνας για τα αυτοκίνητα, μόλις ανακοινωθούν από τις σχετικές επιτροπές τα βραβεία και τελειώσει ο αγώνας για τα βιβλία, ετοιμάζεται το επόμενο γκραν πρι(...)».

Τ. Πατρίκιος «Περιπέτειες σε τρεις σχεδίες», 2006

«Τα φορτωμένα καμιόνια...»

«Μιλώ (...) για τα φορτωμένα καμιόνια και τους βηματισμούς στις υγρές πλάκες (...)».

Μ. Αναγνωστάκης

«Στις σχάρες των αυτοκινήτων...»

«Δέναν οι παραθεριστές στις σχάρες των αυτοκινήτων στην Αθήνα μάρσαραν τις βαλίτσες τους και φεύγαν. Πέθαιναν απ' τη ζήλια τους τα σπίτια κοιτώντας τα τρο-χόσπιτα στην Εθνική οδό του Σεπτεμβρίου (...)».

Κ. Δημουλά

Η ALFA ROMEO

«(...)
Βρίσκω το καλό και ωραίο
σε μια σπορ Alfa Romeo.

Καλοκαίρια και χειμώνες
να 'ναι γύρω μου ελαιώνες
πίσω μου όλ' οι αιώνες.

Κι όπου μπρος μου ο δρόμος βγάζει
και σε πειρασμό με βάζει
δώσ' του να πατάω γκάζι.

Με τη δύναμη του λιόντα
και με του πουλιού τα φόντα
πιάνω τα εκατόν ογδόντα.

Γεια σας θάλασσες και όρη
γεια σας κι έχω βάλει πλώρη
για της Αστραπής την Κόρη».

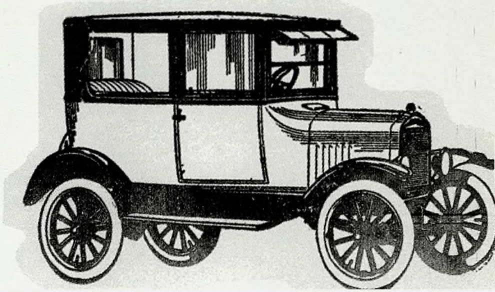
«Μ' αστραπής αμάξι...»

«... μόνο η ποίηση μόνο η ποίηση
μ' αστραπής αμάξι θα σε πάρει
SAAB MERCEDES FERRARI (...)».

Οδ. Ελύτης

«...Και τρέχαν τ' αυτοκίνητα δείχνοντας
Γυαλιστερές πλάτες όπως τα δελφίνια...»
«Χάθηκα μέσα στην πολιτεία
(...)
Οσμές φαρμάκων μέσα στον αγέρα
βαραίνουν ερωτεύονται και σμίγουν
αχνούς από αυτοκίνητα που φεύγουν
στην εξοχή μ' ολόξανθα ζευγάρια (...)».

Γ. Σεφέρης

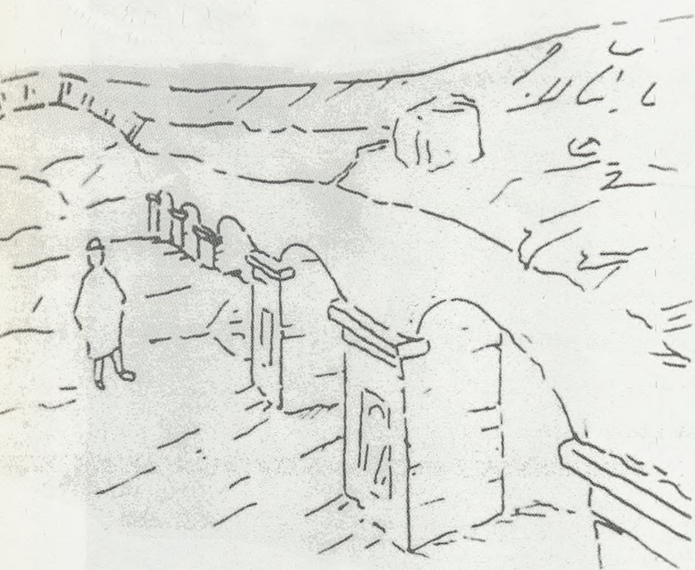

Μετά την πυρκαγιά. Πίνακας του W.T. Wood που απεικονίζει ένα κεντρικό τμήμα της πυρπολημένης Θεσσαλονίκης.

Βυζαντινές μελέτες

- Παναγία Καμαριώτισσα
- Η άλωση του 1430 και η θεωρία της προδοσίας

Παναγία Καμαριώτισσα

Την ύπαρξη του ναού της Παναγίας Καμαριώτισσας πληροφορούμαστε από τρία δικαιοπρακτικά έγγραφα της μονής Βατοπεδίου των ετών 1356, 1373 και 1376. Και τα τρία δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «Γρηγόριος ο Παλαμάς» σε αντίστροφο χρόνο, δηλαδή το νεότερο πρώτο και το παλαιότερο τελευταίο. Το πρώτο και το τρίτο δημοσίευσε ο Γέρων Αρκάδιος Βατοπεδινός, ενώ το δεύτερο ο αρχειοφύλαξ της μονής Γέρων Αλέξανδρος Βατοπεδινός.

Επειδή είναι γνωστό ότι οι περισσότερες «γειτονίες» της βυζαντινής Θεσσαλονίκης ονομάζονται από τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά κέντρα των συνοικιών[1], ο Α. Ξυγγόπουλος στην περί καταφυγής μελέτη του[2] χρησιμοποίησε το έγγραφο του 1356, για να αποδείξει ότι η γειτονία της καταφυγής ήταν διαφορετική από τη γειτονία της Αχειροποιήτου, που ανέφερε άλλο έγγραφο της μονής Ιβήρων, με χρονολογία 1320. Με τον τρόπο αυτόν απαντούσε και σε παλαιότερους ερευνητές (Tafel, Δήμιτσα, Tafrali, Κ. Ζησίου) που ταύτισαν τον ναό της Αχειροποιήτου με τον ναό της Καταφυγής.

Αργότερα, στα βιβλία τους, ο Γ. Σωτηρίου[3] και ο Δ. Ευαγγελίδης[4] βασιζόμενοι, όπως φαίνεται, σε λανθασμένη ερμηνεία του εγγράφου του 1356, αμφισβήτησαν τα συμπεράσματα της μελέτης του Α. Ξυγγόπουλου. Ο τελευταίος αισθάνθηκε την υποχρέωση να απαντήσει στους επικριτές του με ένα ολιγοσέλιδο σημείωμα που δημοσιεύτηκε στα «Σύμμεικτα» του ΙΓ΄ τεύχους του περιοδικού «Ελληνικά»[5].

Στο επόμενο ΙΔ΄ τεύχος του ίδιου περιοδικού ανταπάντησαν οι Γ. Σωτηρίου και Δ. Ευαγγελίδης. Ο πρώτος διευκρίνισε ότι κατά την άποψή του «η Καταφυγή μεν είναι στοά, η δε Καμαριώτισσα ναός, δυνάμενος να ταυτισθεί εκ της πληροφορίας του δωρητηρίου (του 1356) προς την Παναγία των Χαλκέων»[6]. Ο Δ. Ευαγγελίδης δηλώνει ότι «πουθενά δεν ταυτίζω την Παναγία των Χαλκέων με την Καταφυγή. Ίσα-ίσα υποστηρίζω το αντίθετο, ότι δηλαδή η Καταφυγή δεν είναι εκκλησία, αλλά ο τόπος, δηλαδή οι υπόγειες στοές, όπου κατέφευγαν οι οπαδοί του αγίου, για να τον ακούσουν»[7].

Ο Α. Ξυγγόπουλος επανέρχεται απαντώντας στους παραπάνω ερευνητές με ένα ακόμη ολιγοσέλιδο σημείωμα στο επόμενο ΙΕ΄ τεύχος των «Ελληνικών» (1956), που τιτλοφορείται «Παναγία Καμαριώτισσα», όπου μας δίνει όλες τις πληροφορίες σχετικά με τον ναό αυτό. Η επιστημονική αντιπαράθεση μεταξύ των τριών έληξε με την έκδοση από τον Β. Λαούρδα της «Ακριβούς Διατάξεως της εορτής του Αγίου Δημητρίου», που έγραψε ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, μεταξύ των ετών 1419-1429, όπου ο συγγραφέας δικαιώνει τον Α. Ξυγγόπουλο[8].

Στο σημείωμά του περί Παναγίας Καμαριώτισσας[9] ο Ξυγγόπουλος παραθέτει τις δημοσιευμένες στο περιοδικό «Γρηγόριος ο Παλαμάς» περικοπές των τριών δικαιοπρακτικών εγγράφων της μονής Βατοπεδίου, τις σχετικές με τον συγκεκριμένο ναό.

Στο πρώτο έγγραφο με χρονολογία 1356, ο Μέγας Παπίας Αλέξιος Τζαμπλάκων[10], που εκάρη μοναχός στη μονή Βατοπεδίου με το όνομα Αρσένιος, λίγο πριν από τον θάνατό του, δωρίζει στη μονή την εντός και εκτός Θεσσαλονίκης ακίνητη περιουσία του αποτελουμένη από ένα κτήμα στον Γαλλικό ποταμό και από μια αυλή με οικήματα και εκκλησία εντός της πόλεως, στη συνοικία της Καταφυγής. Σχετικά με την εντός Θεσσαλονίκης περιουσία του ο Τζαμπλάκων γράφει: «Ὡσαύτως μετά τούτων ἀφιερῶ ὁμοίως καί παραδίδωμι πρός τήν τιαύτην τοῦ Βατοπεδίου μονήν καί τά ἐντός μέν τῆς θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης καί κατά **τήν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς** δεσποτικῶς προσόντα μοι ὅσα καί οἷα ὁρῶνται τήν σήμερον οἰκήματα **μετά καί τοῦ ἐκείσε πανσέπτου καί θείου ναοῦ τοῦ εἰς ὄνομα τιμωμένου τῆς πανυπεράγνου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί ἐπωνυμουμένης τῆς Καμαριωτίσσης,** καί τοῦ περί αὐτά ἀνέτου ὅσον καί οἷον τοπίον τοῦ καί νῦν ὡς εἰς περιβόλιον ἐνεργουμένου»[11].

Αυτό είναι το πρώτο έγγραφο στο οποίο αναφέρεται η Παναγία Καμαριώτισσα. Από την ανάγνωσή του δεν προκύπτουν εκείνες οι πληροφορίες που επικαλείται ο Γ. Σωτηρίου για την ταύτιση της Καμαριώτισσας με την Παναγία Χαλκέων. Επομένως ο Α. Ξυγγόπουλος είχε απόλυτο δίκαιο. Επίσης το παραπάνω δωρητήριο δεν μας παρέχει πληροφορίες για τον ταυτισμό πρώτα της Αγίας Παρασκευής με τη σημερινή Αχειροποίητο και στη συνέχεια της Αχειροποιήτου με τον ναό της «πανυπεράγνου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἐπωνυμουμένης τῆς Καμαριωτίσσης», όπως ισχυρίζεται, χωρίς πειστικά επιχειρήματα, ο εκδότης του εγγράφου Γ. Αρκάδιος Βατοπεδινός[12].

Σύμφωνα με το δεύτερο έγγραφο, που συντάχθηκε το 1373, η μονή Βατοπε-

δίου παραχωρεί την κληρονομηθείσα το 1356 περιουσία στους αδελφούς (ή πατέρα και γιο) Μιχαήλ και Κωνσταντίνο Κυπριανό, οι οποίοι «...διασκεψάμενοι τόν τόπον, ὅπως ἐστίν ἐπιτήδειος εἰς οἰκημάτων κατασκευήν», ήλθαν σε συννενόηση με τον εντός της Θεσσαλονίκης οικονόμο της μονής και συμφώνησαν «θεοφιλῆ τε σκοπόν ἀναλαβόντες καί τίμιον, ἀνορθῶσαι τήν Ἐκκλησίαν καί εἰς τό ἀρχαῖον ἀποκαταστῆσαι σχῆμα καί κάλλος, οἰκείοις ἐξόδοις καί ἀναλώμασιν, ἀνακτίσας δέ ἐν τῷ τόπῳ οἰκήματα προσκυρωθησόμενα τῇ γενησομένῃ Ἐκκλησίᾳ, εἰς δόξαν Θεοῦ καί μνημόσυνον ὑμῶν τε καί τῆς καθ' ὑμάς Μονῆς...»[13].

Στο έγγραφο αυτό διευκρινίζεται ακόμη ποιος ήταν ο Αρσένιος Τζαμπλάκων, σε ποια κατάσταση βρίσκονταν τα αφιερωθέντα ακίνητα από το 1356 που περιήλθαν στη μονή, μέχρι το 1373 που παραχωρούνται στους ανωτέρω, καθώς επίσης και το μέγεθος περίπου του ναού της Καμαριώτισσας. Συγκεκριμένα στο έγγραφο αναφέρεται: «...ἅμα δέ καί πωλητήριον ἔγγραφον, τιθέμεθα καί ποιοῦμεν ἑκουσία καί αὐθαιρέτω βουλῇ καί γνώμῃ καί προαιρέσῃ... καί πάσης ἄλλης νομίμου ἀσφαλείας καί ἐπερωτήσεως, πρός ὑμᾶς τούς ἐνδοξοτάτους, τόν τε Κυπριανόν καί Μιχαήλ καί τόν Κυπριανόν καί Κωνσταντίνον[14] καί πρός ἅπαν τό μέρος ὑμῶν κληρονόμους δηλονότι καί διαδόχους ὑμῶν, ὡς ἤδη ρηθήσεται. Ὁ Μέγας Παπίας ἐκεῖνος, καί κῦρ Ἀρσένιος ὁ Τζαμπλάκων πρό ἱκανῶν ἤδη χρόνων εἷς καί αὐτός γεγονώς τῆς ἡμετέρας ποίμνης καί ἀδελφότητος, ἐν αὐτῇ κατέλυσε τόν βίον. Ὅτε δέ ἤμελε τελευτᾶν, διαθήκην ἐκθέμενος ἔγγραφον, ἄλλα τέ τινα τῆς περιφανοῦς πόλεως Θεσσαλονίκης ἐκτός **προσκυροῖ** τῇ καθ' ἡμᾶς Μονῇ καί **ἣν εἶχεν κατοικίαν ἐντός τῆς πόλεως** ἀφιεροῖ πρός ἡμᾶς **διεφθαρμένην οὗ ἄν τῷ πλέονι μέρει**[15] **καί κεχαλασμένην** ὑπό τῶν συγχύσεων, αἵ πολλάκις διά τήν τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίαν ἐν Θεσσαλονίκῃ γεγόνασιν· ἣν δέ ἐν τῇ τοιαύτην κατοικία **καί ναός θεῖος συμμετασχῶν καί αὐτός τῆς κοινῆς συγχύσεως καί τά πλεῖστα καί κάλλιστα ἀφῃρημένος**».

Από ό,τι φαίνεται, από τον καιρό που ακόμη ο δωρητής βρισκόταν στη ζωή, τα οικήματα ήταν ερειπωμένα λόγω «τῶν συγχύσεων, αἵ πολλάκις διά τήν τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίαν ἐν Θεσσαλονίκῃ γεγόνασιν...». Την ίδια τύχη είχε και ο ναός της Παναγίας Καμαριώτισσας «συμμετασχῶν καί αὐτός τῆς κοινῆς συγχύσεως καί τά πλεῖστα καί κάλλιστα ἀφῃρημένος». Εδώ το έγγραφο πιθανότατα αναφέρεται στη λεηλασία των περιουσιών των ευγενών από τους επαναστατημένους Ζηλωτές της Θεσσαλονίκης, των οποίων το πολιτικό πρόγραμμα, κατά τον Γ. Θεοχαρίδη, «κυρίως συνίστατο εις την κατάσχεσιν της περιουσίας όχι μόνον των πλουσίων, αλλά και των μονών και των εκκλησιών»[16].

Η μονή, μετά τον θάνατο του Αρσενίου Τζαμπλάκωνος, πήρε τα κινητά πράγματα από τα οικήματα και τον ναό καθώς και το χρήσιμο οικοδομικό υλικό και άφησε τον τόπο γυμνό, όπως επίσης άφησε και «τα περιλειφθέντα τῆς ἐκκλησίας ἅ καί αὐτά μετ' ὀλίγον παρά τοῦ βουλομένου παντός κατά μικρόν ἀφαιρούμενα γέγονεν ἔρημα παντελῶς τοσοῦτον, **ὡς τόν μέν ναόν αὐτόν καί τά τούτου ἱερά ἄδυτα, ὢ φρικτοῦ πράγματος καί ἀκούσματος αφοδευτήρια γενέσθαι καί**

κοπρίων ἀνθρωπίνων ὑποδοχήν»[17]. Έτσι «ἀπό μέν τῆς ὅλης τοῦ μεγάλου παπίου δεσποτείας καί κατοικίας περιληφθῆναι μηδέν, πλήν κιόνων δύο καί μικροῦ τινος καί ἠμελημένου καί εὐτελοῦς τροχάλου, τρία δέ τινα περιλειφθεῖναι κελλία...»[18].

Ακόμη οι Βατοπεδινοί αξίωσαν και πήραν 100 υπέρπυρα, τα οποία ισχυρίστηκαν ότι πλήρωσαν για λογαριασμό του Τζαμπλάκωνος από υποχρεώσεις που βάρυναν το συγκεκριμένο ακίνητο. Πέραν αυτών οι Μιχαήλ και Κωνσταντίνος Κυπριανός ανέλαβαν την υποχρέωση με δικά τους έξοδα «ἀνορθῶσαι τήν ἐκκλησίαν καί εἰς το ἀρχαῖον ἀποκαταστῆσαι σχῆμα καί κάλλος» και να ξανακτίσουν τα οικήματα, από τα εισοδήματα των οποίων να συντηρείται η εκκλησία, δηλαδή η Καμαριώτισσα.

Οι ερευνητές που ταύτισαν την Παναγία Καμαριώτισσα με την Καταφυγή, αν είχαν την υπομονή και διέθεταν την πρέπουσα προσοχή στην ανάγνωση αυτού του εγγράφου, που είναι δημοσιευμένο ήδη από το 1920, δεν θα τολμούσαν αυτή την ταύτιση. Διότι ευνόητο είναι ότι ο ναός που «...ἀφοδευτήρια γενέσθαι καί κοπρίων ἀνθρωπίνων ὑποδοχή» στα χρόνια εκφώνησης των λόγων του Γρηγορίου Παλαμά και του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου, δεν θα μπορούσε να είναι ο ναός της Παναγίας της Καταφυγής. Επιπλέον ο ναός της Καμαριώτισσας «ὁ συμμετασχῶν καί αὐτός τῆς κοινῆς συγχύσεως καί τά πλεῖστα καί κάλλιστα ἀφῃρημένος» δεν θα ήταν δυνατόν να αποτελεί την αφετηρία της λαμπρής λιτανείας που, όπως μας πληροφορούν οι Γρ. Παλαμάς και Κ. Αρμενόπουλος, τελούνταν κατά την παραμονή της εορτής του αγίου Δημητρίου.

Ερχόμαστε τώρα στο τρίτο έγγραφο της μονής Βατοπεδίου. Σε αυτό εμφανίζεται μόνο ο Κωνσταντίνος Κυπριανός, ίσως γιατί ο Μιχαήλ δεν ζούσε πια ή αποσύρθηκε, διότι δεν συμφωνούσε με τις νέες ρυθμίσεις. Ο Κωνσταντίνος συμφωνεί τις νέες ρυθμίσεις, που αφορούν τον καθορισμό του ετήσιου ενοικίου και τον περιορισμό της διαδοχής σε ένα και μόνο κληρονόμο μετά τον θάνατό του, με τον «τιμιώτατο ἐν μοναχοῖς καί οἰκονόμον τοῦ κατά τήν θεόσωστον πόλιν Θεσσαλονίκην Μετοχίου τῆς σεβάσμιας Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου κύρ Ἀρέθαν»[19].

Στην αρχή του εγγράφου ο Κωνσταντίνος Κυπριανός ανακεφαλαιώνει εν συντομία την προηγούμενη συμφωνία: «Ἐπειδή γάρ πρό καιροῦ τινός ἐξελαβόμην ἀπό τῆς τοιαύτης σεβασμίας Μονῆς μέρος τι ἀρνητικόν τῆς προσούσης αὐτῇ **ἀνέτου αὐλῆς κατά τήν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς**, ἥτις δή αὐλή μετά πάντων τῶν δικαίων καί συνεφώνησα διδόναι κατ' ἐνιαυτόν τόν χάριν τέλους τοῦ τοιούτου τόπου ὅσον δῆτα καί συνεφώνησα, μετέχειν δέ τάς ἐν αὐτῷ γεννησομένας βελτιώσεις εἰς διηνέκειαν, **ἠρξάμην δέ καί ἐβελτίωσα καί μέρος τι ἀπό τῆς τοιαύτης ἐκλήψεως**...».

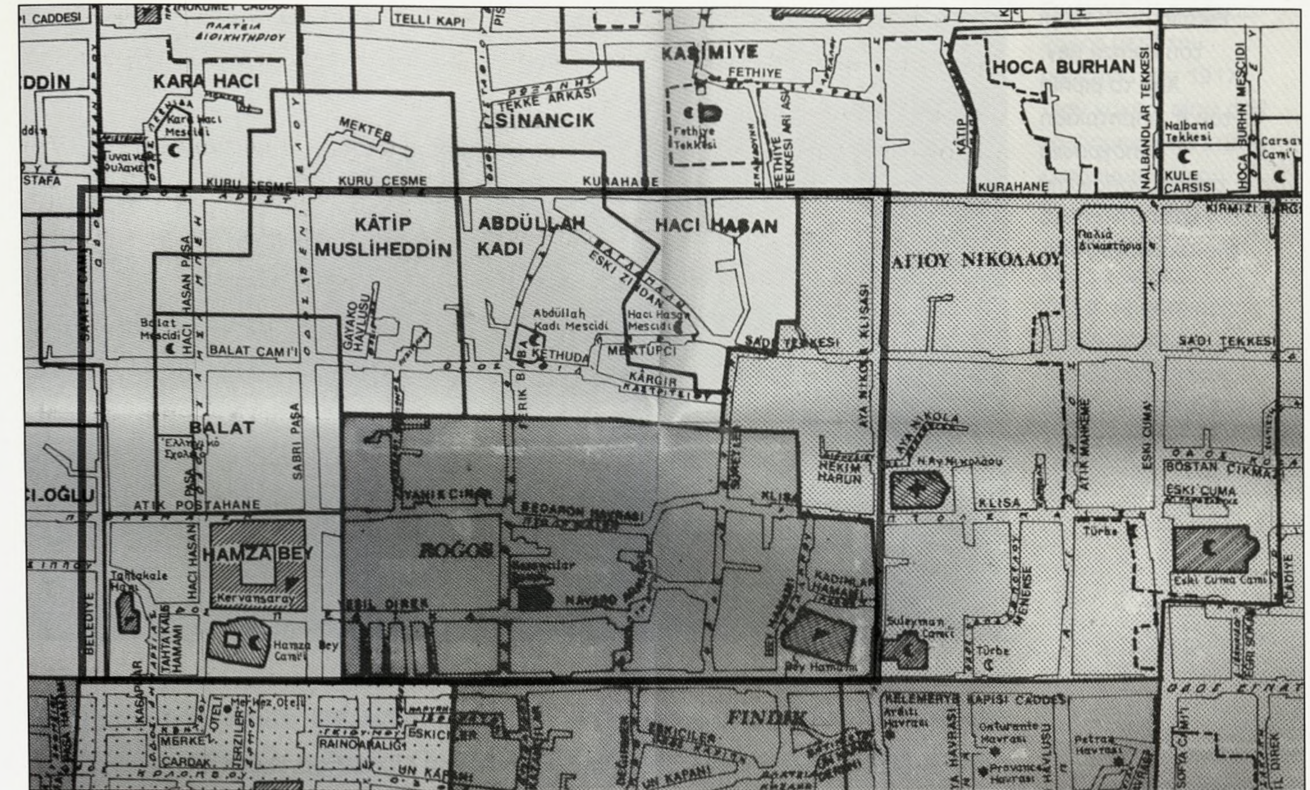
Από την ανακεφαλαίωση εξάγεται το συμπέρασμα, ότι στο τριετές διάστημα μεταξύ των δύο Συμφωνητικών οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν, ενώ είχαν ήδη αρχίσει οι εργασίες βελτίωσης. Ενώ δηλαδή το 1373 συμφωνήθηκε η εφάπαξ καταβολή των 100 υπερπύρων, για τις εκκρεμότητες του Τζαμπλάκωνος που πλήρωσε η μονή, τώρα εμφανίζεται ο Κωνσταντίνος να δηλώνει ότι «...συνεφώνησα διδόναι

κατ' ἐνιαυτόν τόν χάριν τέλους τοῦ τοιούτου τόπου **ὅσον δῆτα καί συνεφώνησα»**. Με την φράση αυτήν αφήνεται να εννοηθεί με διπλωματικό τρόπο η επιβολή επαναδιαπραγμάτευσης εκ μέρους των Βατοπεδινών με όρους συμφερότερους για τη μονή και ενώ οι εργασίες βελτίωσης είχαν ήδη αρχίσει, όπως δηλώνεται. Έτσι εξηγείται γιατί το Συμφωνητικό του 1373 βρέθηκε στο αρχείο της μονής ανυπόγραφο. Ενώ με το ανυπόγραφο Συμφωνητικό οι μοναχοί δήλωναν ότι «...ἅμα δέ καί πωλητήριου ἔγγραφον, τιθέμεθα καί ποιοῦμεν ἑκουσία καί αὐθαιρέτῳ βουλῆ καί προαιρέση... πρός ὑμᾶς τούς ἐνδοξοτάτους... καί πρός ἅπαν τό μέρος ὑμῶν κληρονόμους δηλονότι καί διαδόχους ὑμῶν...», τώρα με το νέο Συμφωνητικό το δικαίωμα περιορίζεται σε ένα μόνο κληρονόμο μετά τον Κωνσταντίνο «οὗ μετά τήν τελευτήν ἐπανελεύσεται ἡ τε ἁγία ἐκκλησία καί πάντα τά ἐν αὐλῇ ὑφ' ἡμῶν τῶν δύο προσώπων γενησόμενά τε καί βελτιωθησόμενα ὑπό τήν δεσποτείαν καί κυριότητα τῆς τοῦ Βατοπεδίου σεβασμίας Μονῆς...». Επίσης αντί της πωλήσεως ο Κωνσταντίνος δηλώνει ότι «Συνεφωνῆθη δέ καί ἐτάχθη μέσου ἡμῶν, ἵνα ἐγώ τε καί τό μετ' ἐμέ ἕτερον πρόσωπον παρά πᾶσαν ἡμῶν τήν ζωήν δίδωμεν κατ' ἐνιαυτόν... χάριν τέλους... ἀπάρτι δουκάτα μεγάλα τεσσεράκοντα ὀκτώ καί λαμβάνομεν ἀπόδειξιν».

Αυτά όλα συμφωνήθηκαν, αφού πρώτα ο Κωνσταντίνος Κυπριανός υποσχέθηκε ότι το πρώτο έργο που θα πραγματοποιήσει θα είναι η αποκατάσταση της Παναγίας της Καμαριώτισσας: «ἵνα προηγουμένως μέν κατά τήν ὀφειλομένην τοῖς Χριστιανοῖς εὔνοιαν πρός Θεόν περιποιήσομαι τήν ἐκκλησίαν κατά τό δυνατόν ὥστε καί συνίστασθαι καί ψάλλεσθαι καί δοξάζεσθαι ἐν αὐτῇ τό φοβερόν καί ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ... Ἔπειτα δέ περιποιήσομαι καί ἀνοικοδομήσω καί βελτιώσω οἰκήματα...».

Σε κανένα από τα τρία έγγραφα δεν υπάρχει κάποια αναφορά που να βοηθάει στον τοπογραφικό εντοπισμό της Παναγίας Καμαριώτισσας. Το μόνο που ξέρουμε είναι ότι βρίσκεται στη συνοικία της Καταφυγής και ότι πρόκειται για μικρή ιδιωτική μονή με ναΰδριο και τρία μόνο κελλιά μοναχών. Ο Α. Ξυγγόπουλος θεωρεί ότι το όνομα της εκκλησίας σχετίζεται μάλλον με το επώνυμο του κτήτορος[20]. Δεν είναι απίθανο ο Αρσένιος Τζαμπλάκων ή κάποιος από τους προγόνους του να αγόρασε την αυλή με τα οικήματα και την εκκλησία από κάποιον ονόματι Καμαριώτη. Ωστόσο δεν έχουμε, ούτε ο Α. Ξυγγόπουλος μας παρέχει, κάποιο στοιχείο που να στηρίζει αυτή τήν υπόθεση. Το μόνο σίγουρο είναι ότι το 1356 ο μοναχός, πλέον, Αρσένιος Τζαμπλάκων δωρίζει την περιουσία του, στην οποία περιλαμβάνεται η αυλή με τα οικήματα και η εκκλησία, στη μονή Βατοπεδίου, όπου και μόναζε.

Η βυζαντινολόγος Ε. Μαρκή-Αγγέλκου πιθανολογεί ότι το όνομα δόθηκε, όπως φαίνεται, από το γεγονός πως «όταν κάποτε άνοιξαν θεμέλια για ένα ναό της Παναγίας, βρήκαν τις στοές και θεμελίωσαν επάνω σ' αυτές το ναό»[21]. Αν η υπόθεση αυτή είναι σωστή, τότε στη γειτονία της Καταφυγής έχουμε δύο ναούς της Παναγίας κτισμένους πάνω σε στοές (Καμάρες). Την Καμαριώτισσα καί την Καταφυγή, που σύμφωνα με τον Γρ. Παλαμά: «Στοά τις ἐστίν ὑπόγειος ἐν τῷ ναῷ

Σχέδιο 1: Χάρτης της συνοικίας Καταφυγής και των τουρκικών συνοικιών που τη διαδέχθηκαν. Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας (1430-1912)*.

τῆς Ἀειπαρθένου καί Θεομήτορος, ᾗς Καταφυγή τό ἐπώνυμον...». Έχουμε τουλάχιστον δύο λόγους να πιστεύουμε ότι οι δύο ναοί δεν ταυτίζονται, όπως υποστήριξαν μερικοί ερευνητές. Τον πρώτο ήδη τον αναφέραμε. Δεν μπορεί δηλαδή η Καμαριώτισσα να είναι η Καταφυγή, αφού την εποχή που εκφωνήθηκαν οι λόγοι των Γρ. Παλαμά και Κ. Αρμενόπουλου και τελούνταν η λαμπρή τελετή καί λιτανεία από την Καταφυγή στον ναό του Αγίου Δημητρίου, η Καμαριώτισσα είχε γίνει χώρος «ἀφοδευτηρίων καί κοπρίων ἀνθρωπίνων ὑποδοχή». Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, αν η Καμαριώτισσα ήταν η Καταφυγή, τότε τα έγγραφα δεν θα ανέφεραν ότι βρίσκεται στη «γειτονία της Καταφυγής», αφού είναι αυτονόητο ότι η εκκλησία που έδωσε το όνομα στη γειτονία θα έκειτο ασφαλώς σ' αυτή.

Στο ερώτημα «ποια και πού ήταν η γειτονία της Καταφυγής;», πειστική απάντηση δίνει το βιβλίο «Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912», του καθηγητή Β. Δημητριάδη. Ο συγγραφέας στον χάρτη των συνοικιών της Θεσσαλονίκης του 1478 (Σχ. 1), που περιλαμβάνεται στο τέλος του βιβλίου του, καθορίζει τα όρια της συνοικίας της Καταφυγής ως εξής: Το ανατολικό όριο βρίσκεται λίγο πιο δυτικά των σημερινών λουτρών «Παράδεισος» κατά μήκος της παλαιάς οδού Ειδώλων. Το βόρειο τοποθετείται κατά μήκος της σημερινής οδού Ολύμπου, το δυτικό κατά μήκος της σημερινής οδού Συγγρού, ενώ η σημερινή Εγνατία αποτελούσε το νότιο όριο με βάση τον πίνακα των Τζαμιών που κατάρτισε ο Dr. H. Lowry, σύμφωνα με τα στοιχεία του κατάστιχου καταγραφής του πληθυσμού της πόλης του 1478[22]. Στην παραπάνω οριοθέτηση υπάρχει μόνο μια ένσταση όσον αφορά το ανατολικό όριο της συνοικίας κατά τη βυζαντινή του-

Εικόνα 1: Το τζαμί του Hamza Bey. Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.*

λάχιστον περίοδο. Είναι σίγουρο ότι το όριο αυτό δεν βρισκόταν κατά μήκος της οδού Ειδώλων, αλλά κατά μήκος της οδού Αγίου Νικολάου. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από την ανάγνωση διανεμητηρίου εγγράφου, που βρίσκεται στα αρχεία της ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας και δημοσίευσε ο P. Lemerle[23]. Σύμφωνα με το έγγραφο, που χρονολογείται στα 1110, και είναι το παλαιότερο γνωστό μέχρι σήμερα κείμενο, στο οποίο γίνεται μνεία της γειτονίας της Καταφυγής, τα δύο αδέλφια, ο Λέων και ο Κώνστας, έλαβαν «τήν ἑτέραν αὐλήν τήν οὖσαν ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς Καταφυγῆς καί πλησίον τῆς μονῆς... τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Παλαιοφάβα». Κατά τήν άποψη της Ε. Μαρκή-Αγγέλκου ο Άγιος Νικόλαος που μνημονεύεται εδώ, πρέπει να συσχετισθεί με τον ναό του Μεγάλου Νικολάου που αναφέρεται σε μια σημείωση Ευαγγελίου της Θεσσαλονίκης[24]. Σύμφωνα με τη σημείωση αυτήν, τα βιβλία της εκκλησίας του Μεγάλου Νικολάου, που καταγράφονται αναλυτικά, παραδόθηκαν για φύλαξη, ίσως για λόγους φθοράς του ναού, το 1406 στον παπά Μιχαήλ Γλαβά[25]. Μέσα, λοιπόν, σ' αυτόν τον χώρο πρέπει να αναζητήσουμε τον ναό της Παναγίας Καμαριώτισσας. Σύμφωνα πάντα με τον Β. Δημητριάδη, η βυζαντινή γειτονία της Καταφυγής από τα πρώτα κιόλας χρόνια της Τουρκοκρατίας μοιράστηκε σε πολλές μικρές συνοικίες με κέντρο της καθεμιάς ένα τέμενος, που συνήθως ήταν πριν χριστιανική εκκλησία. Έτσι, ξεκινώντας από τα νοτιοδυτικά, γύρω από το τζαμί του Hamza Bey (σημερινό κινηματογράφο «Αλκαζάρ»), (εικ. 1) δημιουργήθηκε η ομώνυμη συνοικία. Το τζαμί κτίσθηκε πιθανότατα στα ερείπια χριστιανικού λατρευτικού χώρου το 1467-1468. Ανατολικά από τη Hamza Bey καί γύρω από τον ναό της Παναγίας Χαλκέων δημιουργήθηκε η μικρή, επίσης, συνοικία Balaban Ağa, από το όνομα του ιδρυτή του τεμένους, το οποίο στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας ονομαζόταν Kazancılar τζαμί, από τήν ύπαρξη στην περιοχή των χαλκωματάδων. Η μετατροπή σε τζαμί της Παναγίας Χαλκέων, που κτί-

Εικόνα 2: Η συνοικία Roğos μετά την πυρκαγιά του 1917. Στον κύκλο, πίσω από το βιομηχανικό κτίριο (Απολυμαντήριο;), ο μιναρές του τζαμιού Abdüllah Kadi. Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.*

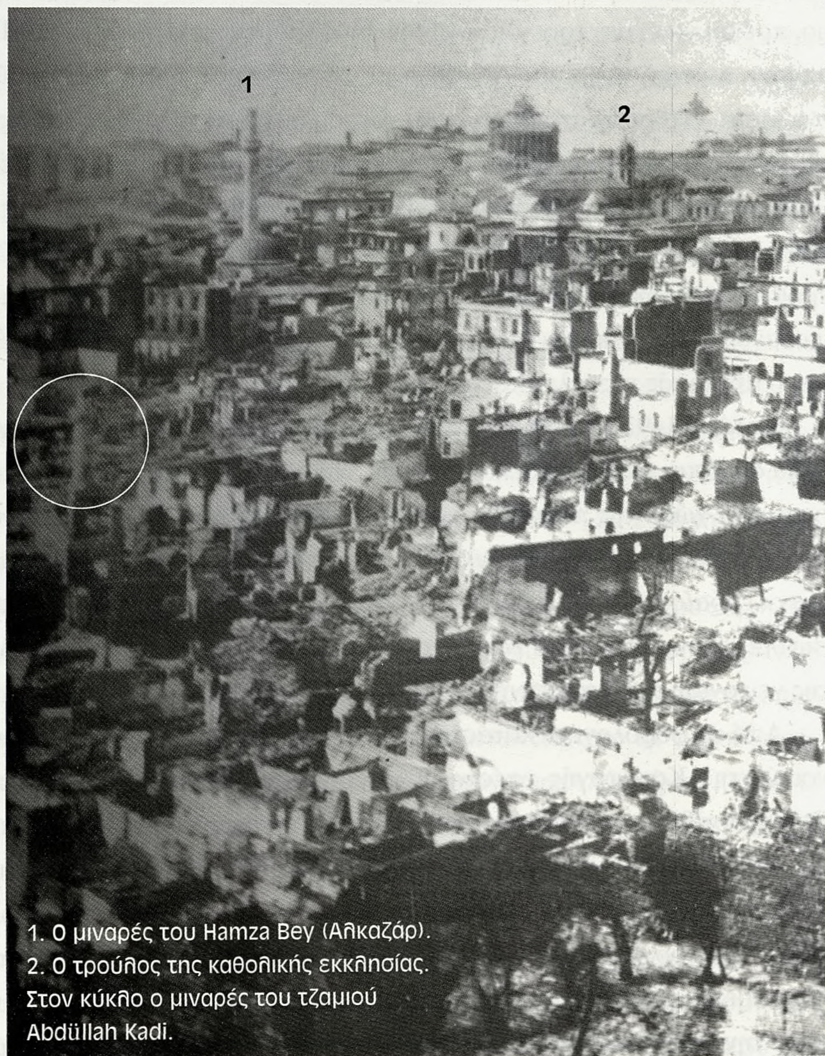
σθηκε το 1028 από τον πρωτοσπαθάριο και κατεπάνω Λογγοβαρδίας Χριστόφορο, πρέπει να έγινε πριν από το 1446-1447. Βόρεια από τη συνοικία Balaban Ağa υπήρχε η μικρή συνοικία Abdüllah με το ομώνυμο τέμενος, το οποίο ήταν πριν εκκλησία. Ο ιδρυτής της συνοικίας ενδεχομένως ήταν ο πρώτος καδής της Θεσσαλονίκης, αμέσως μετά την άλωση, ο Arap-zade Abdüllah Efendi. Τέλος, υπήρχε μια τέταρτη τουρκική συνοικία, του Hacı Sufi, με το ομώνυμο τέμενος, του οποίου η θέση είναι άγνωστη. Το υπόλοιπο της συνοικίας κατοικούνταν από Έλληνες και εβραίους. Άλλωστε, από την άλωση καί μέχρι το τέλος του 15ου αιώνα, χριστιανοί, μωαμεθανοί και εβραίοι κατοικούσαν «ανάκατα μέσα στην πολιτεία»[26], όπως γράφει ο ιστορικός της τελευταίας άλωσης Ιωάννης Αναγνώστης.

Μετά το 1492 και την ομαδική έλευση των εβραίων από την Ισπανία, τα πράγματα άρχισαν κάπως να ξεκαθαρίζουν. Η κάθε θρησκευτική ομάδα κατέλαβε ένα ορισμένο χώρο της πόλης. Οι χριστιανοί στα ανατολικά, γύρω από την Καμάρα και το Ιπποδρόμιο, οι μουσουλμάνοι κεντροδυτικά και από την Εγνατία και πάνω και οι εβραίοι από την Εγνατία και κάτω, μέχρι τη θάλασσα. Υπήρχε όμως και μια συνοικία τους πάνω από την Εγνατία, η Roğos (εικ. 2), που κατέλαβε ένα τμήμα της γειτονίας της Καταφυγής.

Από το φορολογικό κατάστιχο του τέλους του 15ου αιώνα βλέπουμε ότι η συνοικία της Καταφυγής υπέστη μια περαιτέρω κατάτμηση. Βόρεια της Hamza Bey προστίθεται η μικρή συνοικία Balat με το ομώνυμο τέμενος, ενώ ανατολικά της Balaban Ağa, γύρω από τα λουτρά «Παράδεισος», προστίθεται η συνοικία Abdülmalik με το ομώνυμο τέμενος, του οποίου η θέση είναι άγνωστη. Βόρεια αυτής δημιουργείται η συνοικία Hacı Hasan με το επίσης ομώνυμο τέμενος, που αναφέρεται ήδη από το 1478 και το οποίο ήταν πριν εκκλησία. Η συνοικία αυτή κατά την απογραφή του 1478 ανήκε στη συνοικία Αχειροποιήτου, όπως μας πλη-

Εικόνα 3: Ο Άγιος Νικόλαος και η περιοχή βόρεια του ναού. Από το βιβλίο του Ηλ. Πετρόπουλου *Θεσσαλονίκη. Η πυρκαγιά του 1917*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1980.

1. Ο μιναρές του Hamza Bey (Αλκαζάρ).
2. Ο τρούλος της καθολικής εκκλησίας.
Στον κύκλο ο μιναρές του τζαμιού Abdüllah Kadi.

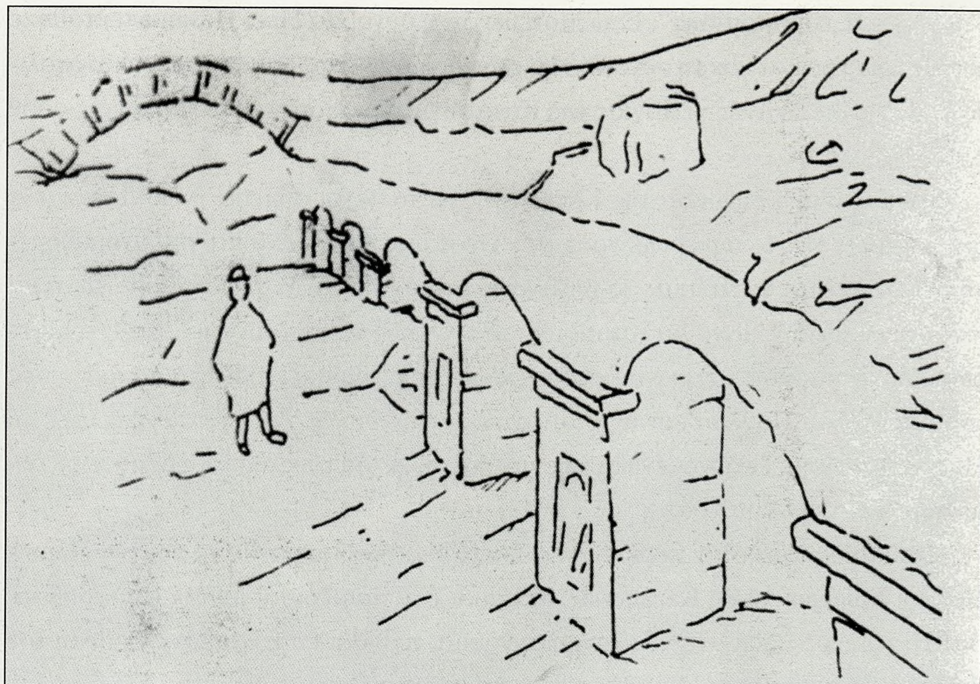
ροφορεί ο Β. Δημητριάδης[27]. Εγώ πιστεύω ότι η συνοικία Hacı Hasan επεκτάθηκε δυτικά και ενσωμάτωσε τη συνοικία Hacı Sufi, διότι, όπως αναφέραμε, το ανατολικό όριο της βυζαντινής γειτονίας της Καταφυγής βρισκόταν κατά μήκος της οδού Αγίου Νικολάου.

Στη βυζαντινή συνοικία της Καταφυγής με τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία έχουμε τρεις ναούς αφιερωμένους στη Θεοτόκο. Την Παναγία την ονομαζόμενη των Χαλκέων, της οποίας το βυζαντινό όνομα δεν είναι γνωστό, την Παναγία Καταφυγή και την Παναγία Καμαριώτισσα. Οι δυο τελευταίοι ναοί, όπως αναφέραμε, είναι κτισμένοι πάνω σε στοές (καμάρες). Υπάρχει επίσης ο μικρός ναός του Αποστόλου Παύλου και ο χριστιανικός λατρευτικός χώρος που κατέλαβε το Hamza Bey τζαμί. Ενδεχομένως υπήρχαν και άλλοι για τους οποίους δεν γνωρίζουμε ούτε καν τα ονόματά τους.

Στον ίδιο χώρο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας υπήρχαν τα τεμένη Hamza Bey και Balaban Ağa ή Kazancılar, τα οποία δεν ταυτίζονται με την Καμαριώτισσα. Το τέμενος Balat στην ομώνυμη συνοικία, η οποία καταλάμβανε τη θέση του βυζαντινού ανακτόρου, δεν είναι γνωστό αν ήταν πριν εκκλησία. Αλλά ακόμη και αν ήταν, δεν μπορεί να ταυτιστεί με την Καμαριώτισσα που ήταν κτισμένη στην «άνετη αυλή» της ιδιοκτησίας Αρσενίου Τζαμπλάκωνος. Για το τέμενος του Abdülmalik, στην ομώνυμη συνοικία γύρω από τα λουτρά «Παράδεισος», δεν γνωρίζουμε ούτε καν τη θέση του. Γνωρίζουμε μόνο τις διαστάσεις του οικοπέδου του και ότι ήταν κοντά στα «Είδωλα». Από μια φωτογραφία (εικ. 3) της καμένης το 1917 περιοχής, βλέπουμε δύο ισόγειες καμάρες ύψους τριών έως τεσσάρων μέτρων βόρεια από τον ναό του Αγίου Νικολάου του Τρανού, που έχουν πρόσοψη επί της οδού Αγίου Νικολάου. Αν το τέμενος του Abdülmalik ήταν κτισμένο πάνω σ' αυτές ή έστω δίπλα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι πήρε τη θέση της Καμαριώτισσας. Όμως οι καμάρες αυτές δεν είναι κοντά στα «Είδωλα» και βρίσκονται έξω από τη συνοικία Abdülmalik, όπως την καθόρισε ο Β. Δημητριάδης.

Από τα τουρκικά τεμένη της συνοικίας, που ήταν πριν εκκλησίες, μένουν για ταύτιση με την Καμαριώτισσα τα τεμένη του Abdüllah Kadi και Hacı Hasan. Όπως φαίνεται από τον χάρτη του Β. Δημητριάδη, και τα δύο βρίσκονται στη νότια πλευρά του χώρου της ανασκαμμένης, σήμερα, Αρχαίας Αγοράς. Το τέμενος του Hacı Hasan καταλαμβάνει τον νοτιοανατολικό χώρο της πλατείας της Αγοράς. Δεν ήταν κτισμένο πάνω από καμάρες, αλλά συνόρευε νότια με την «κρυπτή στοά». Τέλος, το τέμενος του Abdüllah Kadi τόσο στον χάρτη του Β. Δημητριάδη όσο και στον χάρτη του O. Tafrali βρίσκεται στη διασταύρωση των οδών Φιλίππου και Θεοδώρου Γαζή, που ήταν προέκταση της σημερινής οδού Χαλκέων. Ήταν κτισμένο στο νοτιοδυτικό άκρο της Αρχαίας Αγοράς, πάνω ακριβώς από τις καμάρες της «κρυπτής στοάς». Αν αληθεύει η υπόθεση της βυζαντινολόγου Ε. Μαρκή-Αγγέλκου σχετικά με την ονομασία του ναού, τότε με μεγάλη πιθανότητα το τζαμί αυτό πήρε τη θέση της Παναγίας Καμαριώτισσας.

Μετά την πυρκαγιά του 1917, ο γυμνασιάρχης Β. Νώτης είδε «ολίγον ανωτέ-

Σχέδιο 2: Λείψανα στοάς που βρέθηκαν το 1917 βόρεια του ναού της Παναγίας των Χαλκέων. Απεικονίζουν την πρώτη ανακάλυψη της κρυπτής στοάς (crytoporticus). Σχέδιο από τον Α. Ξυγγόπουλο, με βάση φωτογραφία που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Μακεδονία* στις 19 Απριλίου 1929. Η φωτογραφία συνόδευε επιστολή του Ι. Παπαδόπουλου. Γ. Αναστασιάδης-Ε. Χεκίμογλου, *Η χαμένη Εγνατία της Θεσσαλονίκης.*

ρω, προς βορράν της Παναγίας Χαλκέων, πλησίον μικρού τουρκικού τεμένους», τις υπόγειες στοές που ήλθαν στο φως μετά την καταστροφή και την κατάρρευση των σπιτιών των εβραίων ντονμέδων, που βρίσκονταν πάνω από αυτές. Πίστευσε τότε ότι αποκαλύφθηκαν τα υπόγεια της Χαλκευτικής στοάς και ότι εκεί ήταν η Καταφυγή απ' όπου ξεκινούσε η λιτανεία της παραμονής της γιορτής του αγίου Δημητρίου[28] (Σχ. 2). Τις στοές αυτές μάλιστα, κατά δήλωσή του, τις υπέδειξε στον έφορο Αρχαιοτήτων Γ. Σωτηρίου, ο οποίος, όπως φαίνεται, τις αγνόησε. Τον Απρίλιο του 1929, ένα μικρό άρθρο του πρώην καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ι. Παπαδόπουλου στην εφημερίδα «Μακεδονία», που συνοδευόταν από μια όχι πολύ ευκρινή φωτογραφία των προ δωδεκαετίας αποκαλυφθέντων στοών, κίνησε το ενδιαφέρον του Α. Ξυγγόπουλου, που με βάση τη φωτογραφία εκπόνησε ένα πρόχειρο σχέδιο των στοών. Από το σχέδιο αυτό φαίνεται ότι οι στοές είναι εκείνες του δυτικού άκρου της «κρυπτής στοάς», που αποκαλύφθηκαν στις ανασκαφές της Αρχαίας Αγοράς. Έτσι ο Α. Ξυγγόπουλος, στην απάντησή του στους Γ. Σωτηρίου και Δ. Ευαγγελίδη, που αναφέραμε στην αρχή, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «πιθανόν το μικρόν αυτό τζαμί (το Abdüllah Kadi) να διεδέχθη την εκεί εκκλησίαν της Παναγίας Καταφυγής ή και να ήτο αυτή η εκκλησία μεταβεβλημένη εις τουρκικόν ευκτήριον»[29].

Όπως όμως γνωρίζουμε από τον Ανώνυμο Συναξαριστή, οι στοές πάνω στις οποίες ήταν κτισμένος ο ναός της Παναγίας της Καταφυγής και στις οποίες ο άγιος Δημήτριος «εἰδώθει τάς συνόδους ποιεῖσθαι» βρίσκονταν «ὑπό τάς τοῦ ἐγγύς (στη Χαλκεωτική) δημοσίου λουτροῦ ὑπογαίους καμάρας». Εδώ όμως πρόκειται για τις καμάρες της «κρυπτής στοάς» και, όπως αποδείχθηκε από τις ανασκαφές του χώρου, δεν υπάρχουν λείψανα λουτρού. Επομένως αποκλείεται να ήταν εδώ η Καταφυγή. Έτσι, το μόνο που μας μένει, είναι να υποθέσουμε ότι το μικρό τουρκικό τέμενος των ντονμέδων πήρε τη θέση της Παναγίας Καμαριώτισσας.

Η Εγνατία από την οδό Αγίου Νικολάου προς το Βαρδάρη. Δεξιά η Παναγία Χαλκέων και στο κέντρο ο μιναρές του τζαμιού του Hamza Bey. Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.*

Σύμφωνα με πληροφορία του βετεράνου τοπογράφου Β. Χατζηβασιλείου, που μας μεταφέρει ο Β. Δημητριάδης[30], το 1922-1923, όταν καταρτιζόταν από τον γάλλο μηχανικό Ε. Hebrard και τους συνεργάτες του το νέο σχέδιο της πόλης, εξισλαμισμένοι εβραίοι κάτοικοι της πόλης, που κατοικούσαν στις μικρές τουρκικές συνοικίες Katib Muslіheddin, Abdüllah Kadi και Hacı Hasan, πλησίασαν έναν από τους βοηθούς του, τον μηχανικό Eli Modiano, γιο του Yako και εγγονό του Saul Modiano, και πρότειναν να δώσουν στον Hebrard δέκα ως είκοσι χιλιάδες χρυσά γαλλικά εικοσόφραγκα, αν δεχόταν να τροποποιήσει το αρχικό σχέδιο και να προσθέσει ένα οικοδομικό τετράγωνο σε κάποιο σημείο της σημερινής πλατείας Δικαστηρίων[31]. Η πληροφορία αυτή, που ο Β. Χατζηβασιλείου είχε από τον ίδιο τον Eli Modiano, προκαλεί στον Β. Δημητριάδη, αλλά και σε όλους μας, το ερώτημα: για ποιο λόγο ήθελαν οι εβραίοι ντονμέδες να προσφέρουν ένα τόσο υπέρογκο ποσό για τη δημιουργία ενός και μόνο οικοδομικού τετραγώνου; Μπορεί κανείς να υποθέσει εύλογα, όπως συμπεραίνει ο Β. Δημητριάδης, ότι στο σημείο εκείνο πρέπει να υπήρχαν υπόγειες στοές, όπου πιθανόν οι ντονμέδες, που επιφανειακά μόνον είχαν εξισλαμισθεί, τελούσαν ακόμη κρυφά τα θρησκευτικά καθήκοντα που τους υπαγόρευε η εβραϊκή τους πίστη. Έτσι, φτάνουμε στο συμπέρασμα, ότι κάπου προς τη νοτιοδυτική πλευρά της πλατείας, οι ρωμαϊκές και βυζαντινές στοές χρησιμοποιήθηκαν από τους εβραίους αυτούς ως τόπος συναγωγής.

Ο αείμνηστος Αλμπέρτος Ναρ μας πληροφορεί ότι οι ντονμέδες ήταν οι οπαδοί του Σαμπετάι Σεβή, του ραβίνου από τη Σμύρνη που διακήρυσσε ότι ήταν ο αναμενόμενος μεσσίας, βασιλιάς του Ισραήλ και λυτρωτής του εβραϊκού λαού.

Όταν οι τουρκικές αρχές τον συνέλαβαν και τον καταδίκασαν σε θάνατο, αυτός δεν δίστασε να προσχωρήσει στον Μωαμεθανισμό, για να σώσει τη ζωή του. Οι εβραίοι είχαν ήδη διχαστεί σε εκείνους που τον πίστεψαν και σε εκείνους που τον αντιμετώπισαν σαν ανισόρροπο απατεώνα. Οι πρώτοι, γύρω στις τριακόσιες οικογένειες, θα τον ακολουθήσουν στην αποστασία δημιουργώντας την ιδιότυπη κοινωνία των εβραιομουσουλμάνων, που έμειναν γνωστοί με την επωνυμία Dönme (= αποστάτης).

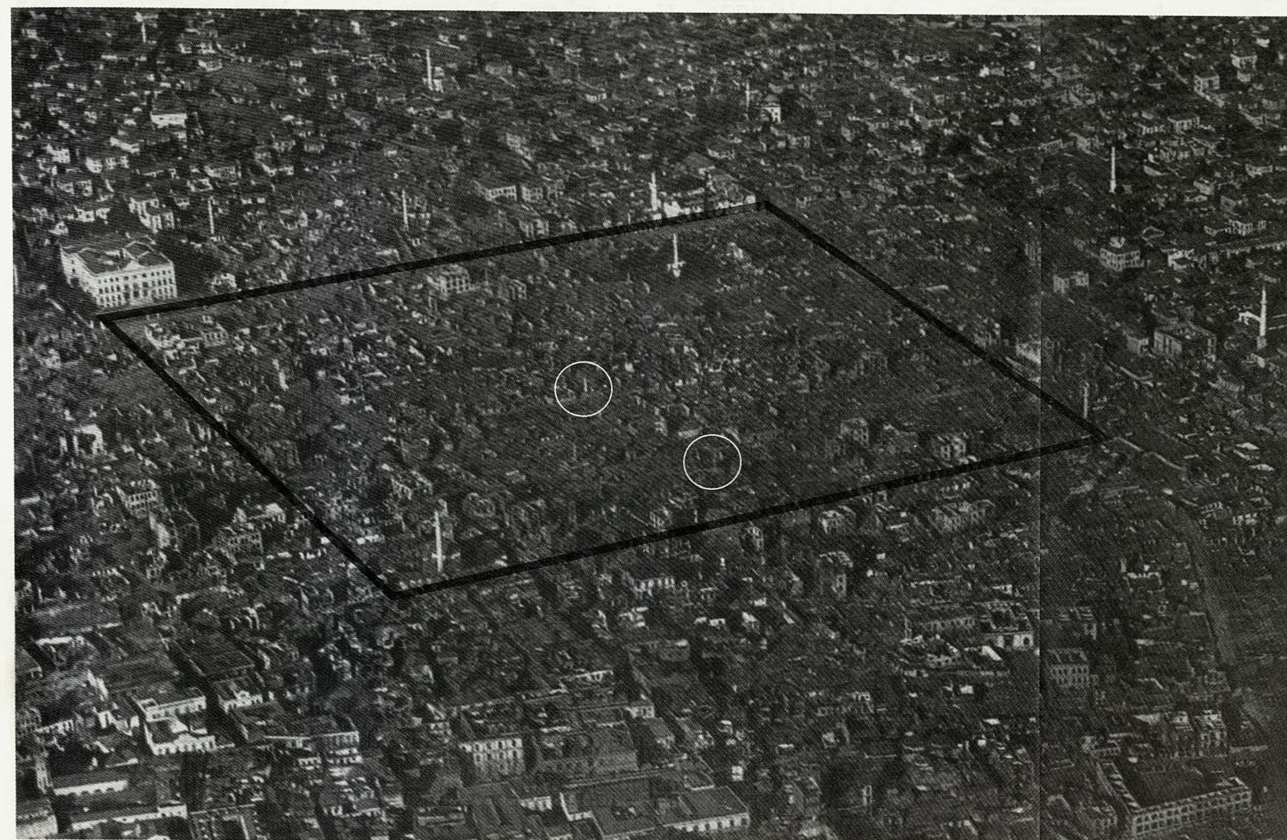
Πότε συνέβη το γεγονός αυτό; Ο ιστορικός του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης Γιοσέφ Νεχαμά γράφει: «Την Δευτέρα 2-12-1686 η τελετή του προσηλυτισμού γίνεται με μεγάλη μεγαλοπρέπεια. Τριακόσιες οικογένειες, από τις πιο πλούσιες και τις πιο σημαντικές της Θεσσαλονίκης, κατευθύνονται εν πομπή προς τα τζαμιά, τα οποία στολίσθηκαν για την περίσταση. Οι κατηχούμενοι προχωρούν σε πυκνές γραμμές, άνδρες, γέροι και παιδιά. Οι γυναίκες ακολουθούν στην ουρά τελείως καλυμμένες. Με τις υποδείξεις των χοτζάδων, νίβονται και μόλις βρεθούν μπροστά στο μιρχάντ, προσανατολισμένο προς την Μέκκα, καθένας απαγγέλλει με καθαρή και ευδιάκριτη φωνή την καθιερωμένη φράση: "Δεν υπάρχει άλλος Θεός από τον Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο Προφήτης του". Στο εξής είναι μουσουλμάνοι και όλοι υποχρεούνται να τους αναγνωρίζουν με αυτή την ιδιότητα»[32].

Σύμφωνα πάντα με τον Νεχαμά «οι νέοι μουσουλμάνοι δημιουργούν στο μέσον της πόλης ένα είδος γκέτο. Μπορούν να ζήσουν μεταξύ τους με μεγάλη διακριτικότητα, μακριά από τους Τούρκους, όπως και από τους Εβραίους. Για λόγους προφύλαξης συναθροίζονται μόνο ύστερα από τη δύση του ήλιου, για να κάνουν τις τελετουργίες τους, τις προσευχές τους, γάμους, περιτομές και μυήσεις. Μόλις πέσει η νύχτα, ξεγλιστρούν σαν φευγαλέες σκιές στα μυστηριώδη δρομάκια, τα φωτισμένα με κρυφά φανάρια, για να πάνε στους τόπους των μυστικών συγκεντρώσεων τους...

Μένουν μετέωροι ανάμεσα σε έναν κρυπτοϊουδαϊσμό και έναν επιφανειακό ισλαμισμό και αρκούνται να πειθαρχούν μυστικά στο εβραϊκό εθιμοτυπικό»[33].

Μετά τον ομαδικό εξισλαμισμό δημιουργήθηκε η ανάγκη να βρεθεί ένας δικός τους λατρευτικός χώρος. Το μικρό εκκλησάκι της Παναγίας Καμαριώτισσας στη συνοικία Abdüllah Kadi και τις δύο όμορες συνοικίες, που κατοικούνταν ως επί το πλείστον από τους πλούσιους και δραστήριους επιχειρηματίες ντονμέδες, με τις υπόγειες στοές κάτω από τον χώρο του, ήταν ιδανικό για να μετατραπεί σε λατρευτικό τους τέμενος, αφού εξυπηρετούσε τις ανάγκες που αναφέρουν οι Ναρ και Νεχαμά. Πιστεύω, λοιπόν, ότι ζήτησαν από τις τουρκικές αρχές την άδεια μετατροπής του σε τζαμί και σίγουρα τους παραχωρήθηκε.

Το ότι η Παναγία Καμαριώτισσα ήταν ακόμη εκκλησία μέχρι την εποχή εξισλαμισμού των εβραίων ντονμέδων το πληροφορούμαστε από τον διδάσκαλο Γρηγόριο Κονταρή, φίλο του προστάτη των γραμμάτων Μανωλάκη από την Καστοριά. Στον κώδικα αρ. 2 του Φιλίππου Τιαλίου στη Βουδαπέστη, που περιέχει το έργο του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεών «Διάλογος κατά των αιρέσεων»,

Εικόνα 5: Από το άρθρο των Χ. Παπαστάθη-Ε. Χεκίμογλου «Η Θεσσαλονίκη της Πυρκαγιάς», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τ. 11 σ. 32-33. Στον επάνω κύκλο ο μιναρές του τζαμιού Abdüllah Kadi. Στον κάτω κύκλο η Παναγία Χαλκέων. Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*.

υπάρχει σημείωμα του ανωτέρω διδασκάλου, το οποίο είδε και δημοσίευσε ο Σπ. Λάμπρου στο περιοδικό «Νέος Ελληνομνήμων», αρ. 8 (1911), σ. 78. Το σημείωμα αναφέρει: «Ἐγράφη τό παρόν βιβλίον ὁ ἐκκλησιαστικός διάλογος παρ' ἐμοῦ Γρηγορίου ἱερομονάχου Κονταρῆ ἐλαχίστου τῶν διδασκάλων ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῆς Καμαριωτίσσης ἐν ἔτη αχπβ΄ ἐλαφιβολιῶνος Τρίτη ἱσταμένου».

Όπως βλέπουμε, λοιπόν, η μικρή μονή της Καμαριώτισσας όχι μόνο υπήρχε μέχρι το 1682 αλλά διατηρούσε ακόμη και σχολή ελληνικών γραμμάτων. Άλλωστε είναι γνωστό ότι οι Τούρκοι δεν πείραξαν τα μετόχια του Αγίου Όρους εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις. Και η μικρή μονή της Καμαριώτισσας ήταν μετόχι της μονής Βατοπεδίου, όπως είδαμε, από το 1356, που τη δώρησε ο μοναχός και πρώην Μέγας Παπίας Αρσένιος Τζαμπλάκων.

Με όσα μέχρι τώρα εκτέθηκαν θα έλεγε κανείς ότι η ταύτιση του Abdüllah Kadi τζαμί με την Καμαριώτισσα έλυσε το πρόβλημα του τοπογραφικού εντοπισμού του μνημείου, που αναφέρεται στα τρία δικαιοπρατικά έγγραφα της μονής Βατοπεδίου και στο σημείωμα του ιερομονάχου Γρηγορίου Κονταρή. Ωστόσο υπάρχουν κάποια σημεία που γεννούν ερωτηματικά σχετικά με αυτή την ταύτιση.

Όπως είδαμε, στον χάρτη του Β. Δημητριάδη, το Abdüllah Kadi συνορεύει στα νότια με την οδό Φιλίππου και στα δυτικά με την οδό Θεοδώρου Γαζή. Στο Συμ-

φωνητικό όμως του 1376 ο Κωνσταντίνος Κυπριανός μας πληροφορεί ότι «ἡ αὐλῆ μετά τῆς ἐκκλησίας καί πάντων των δικαιωμάτων καί προνομίων αὐτῆς... περιορίζεται μέν ἐξ' ἄρκτου διά τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἐξ' ἀνατολῶν δέ καί μεσημβρίας καί δύσεως ὑπό διαφόρων δεσποτειῶν...»[34].

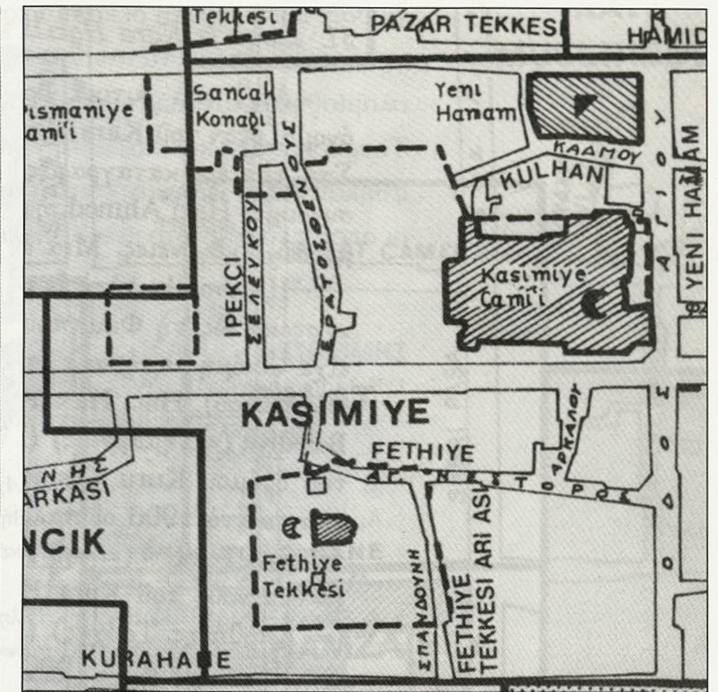
Ακόμη και αν υποθέσουμε, πράγμα πολύ πιθανό, ότι η ρυμοτομία της περιοχής άλλαξε μετά την έλευση των εβραίων από την Ισπανία, που κατέλαβαν τον ελεύθερο χώρο της κατεστραμμένης Αρχαίας Αγοράς, πάλι δημιουργείται η αμφιβολία για το νότιο όριο της αυλής, η οποία θα έπρεπε να συνορεύει με την αρχαία εμπορική οδό που περνούσε μπροστά από τα εφαπτόμενα στη νότια πλευρά της «κρυπτής στοάς» καταστήματα. Η οδός αυτή μαζί με τα καταστήματα που εξυπηρετούσε, σύμφωνα με τους ανασκαφείς της Αρχαίας Αγοράς, διατηρήθηκε ελαφρώς ανυψωμένη μέχρι τον 13ο -14ο αιώνα. Αλλά και τους επόμενους αιώνες διατηρήθηκε μέχρι το ύψος περίπου της σημερινής οδού Φιλίππου. Επομένως, το 1376 η αυλή με την εκκλησία προς μεσημβρία δεν πρέπει να συνόρευε με άλλη «δεσποτεία», εκτός και αν αυτή περιοριζόταν σε μια στενή λωρίδα ίση με το βάθος των καταστημάτων ή το πιθανότερο συνόρευε με τα καταστήματα που ήταν εν λειτουργία μέχρι και τον 14ο αιώνα.

Ένα άλλο σημείο που δημιουργεί αμφιβολία για την παραπάνω ταύτιση είναι η πληροφορία του Β. Δημητριάδη, ότι το Abdüllah Kadi τζαμί υπήρχε από το 1478 και περιέχεται στο κατάστιχο που δημοσίευσε ο Dr. H. Lowry. Ωστόσο ο ίδιος ο Δημητριάδης δεν είναι τόσο σίγουρος γι' αυτό. Μέσα σε δύο φράσεις εκφράζει δύο φορές την αμφιβολία του γράφοντας: «ο ιδρυτής του (του Abdüllah Kadi) **ίσως είναι** ο πρώτος καδής της Θεσσαλονίκης έπειτα από την άλωση του 1430. **Αν αυτό είναι σωστό**, τότε πρέπει οπωσδήποτε να ήταν πριν εκκλησία»[35]. Δεν είναι σίγουρος, γιατί τα στοιχεία στα οποία βασίζεται τα αντλεί από τα βιβλία Esas που καταρτίσθηκαν στην απογραφή του 1906 και άρχισαν να χρησιμοποιούνται για τη φορολογία τον επόμενο χρόνο[36].

Ο Ιωάννης Αναγνώστης μας πληροφορεί ότι τρία χρόνια μετά την άλωση, ο σουλτάνος Μουράτ επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη κι εκεί πήρε την απόφαση «... να πάρουν όλα τα μοναστήρια και τους ναούς, όλα τα εισοδήματά τους, να τους πάρουν τα χτήματά τους, και να βρεθούμε σε πολύ δύσκολη θέση». Και συμπληρώνει: «Τότες λοιπόν τα μοναστήρια, όσα φυσικά ήταν μεγαλύτερα και πιο φανταχτερά, τα δώρισε στους δικούς του που είχαν και αξιώματα»[37]. Δεν πιστεύω λοιπόν ότι ο ανώτερος, μετά τον διοικητή, αξιωματούχος της πόλης και μάλιστα ο Ιεροδικαστής της, να αρκέσθηκε στη μετατροπή σε τουρκικό τέμενος του μικρού και άσημου ναΰδρίου της Καμαριώτισσας, όταν είχε τη δυνατότητα να διαλέξει έναν πλούσιο και μεγάλο ναό ή μοναστήρι, μαζί με τα εισοδήματά του, που θα εξασφάλιζαν τη λειτουργία του για πάντα και θα δόξαζαν το όνομα του ιδρυτή του. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να διαλέξει την κοντινή Παναγία Χαλκέων (εικ. 5), η οποία, όπως είδαμε, μετατράπηκε σε τουρκικό τέμενος το 1446-1447.

Αν δεχθούμε ότι το Abdüllah Kadi τζαμί υφίσταται ως μωαμεθανικός λατρευ-

Εικόνα 6: Το Fethiye τζαμί (Άγιος Δημήτριος).
Σχέδιο 3: Χάρτης της συνοικίας Kasimiye.
Από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*.

τικός χώρος από το 1478, μας είναι δύσκολο να πιστεύσουμε ότι οι Τούρκοι μιας εκ των αρχαιότερων τουρκικών συνοικιών της πόλης, διακόσια και πλέον χρόνια μετά την άλωση, παραχώρησαν το τέμενός τους για αποκλειστική χρήση των εξισλαμισθέντων εβραίων. Το πιθανότερο είναι ότι οι τούρκοι κάτοικοι της μικρής συνοικίας Abdüllah Kadi δεν είχαν τέμενος στη συνοικία τους και τελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα ή στο τέμενος Hacı Hasan, που απέχει λίγες μόνο δεκάδες μέτρα από το τέμενος Abdüllah Kadi, ή στο διασημότερο και αρχαιότερο μέσα στην πόλη τζαμί Fethiye (= κατακτήσεως) (εικ. 6), που βρίσκεται στην όμορη προς Βορρά συνοικία Kasimiye (Σχ. 3), ή ακόμη στο λίγο νοτιότερα ευρισκόμενο Kazancılar τζαμί.

Το νέο τέμενος των ντονμέδων ονομάσθηκε Abdüllah ενδεχομένως από το όνομα της συνοικίας. Στην περίπτωση αυτή συνέβη το αντίθετο από το συνηθισμένο, που είναι η συνοικία να παίρνει το όνομά της από το λατρευτικό της χώρο. Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι να συνέπεσε ο καδής που παραχώρησε στους ντονμέδες το εκκλησάκι της Καμαριώτισσας, για να το μετατρέψουν σε χώρο λατρείας της νέας τους θρησκείας, να ονομαζόταν κι αυτός Abdüllah, σύμπτωση ίσως σπάνια αλλά όχι απίθανη, δεδομένου ότι το Abdüllah δεν είναι σπάνιο όνομα για τους μωαμεθανούς. Μια τρίτη εκδοχή βασίζεται στην ετυμολογική ερμηνεία της λέξης Abdüllah, στα πλάσματα του Αλλάχ που ασπάσθηκαν τη θρησκεία του αληθινού Θεού[38].

Συνοψίζοντας πιστεύω ότι, παρά τις παραπάνω αμφιβολίες, για τις οποίες επιχειρήσαμε να δώσουμε κάποια εξήγηση, τελικά ο ναός της Παναγίας Καμαριώ-

τισσας, που μέχρι τη δεκαετία του 1680 λειτουργούσε και ως σχολείο ελληνικών γραμμάτων, μπορεί να ταυτισθεί με το τζαμί Abdüllah Kadi των ντονμέδων, που εξισλαμίσθηκαν τον Δεκέμβριο του 1686. Το τζαμί αυτό λειτουργούσε ως το τέλος της Τουρκοκρατίας και κάηκε στην καταστροφική πυρκαγιά του 1917, οπότε αποκαλύφθηκαν και οι υπόγειες στοές (καμάρες) πάνω στις οποίες ήταν θεμελιωμένο και οι οποίες έδωσαν στο μικρό εκκλησάκι της Παναγίας το όνομα Καμαριώτισσα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ε. Μαρκή-Αγγέλκου, «Ανασκαφή Αγίου Νικολάου Τρανού», *Μακεδονικά* 19 (1979), σ. 292.
2. Α. Ξυγγόπουλος, *Συμβολαί εις την τοπογραφίαν της βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1949, σ. 7-20.
3. Μ. και Γ. Σωτηρίου, *Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 34, Αθήναι 1952, σ. 32 και 33, σημ. 1.
4. Δ. Ευαγγελίδης, *Η Παναγία των Χαλκέων*, Έκδοση των Φίλων της Βυζαντινής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 5.
5. Α. Ξυγγόπουλος, «Η Καταφυγή», *Ελληνικά* ΙΓ΄ (1954), σ. 331-336.
6. Γ. Σωτηρίου, «Και πάλιν περί Καταφυγής», *Ελληνικά* ΙΔ΄ (1955), σ. 158-159.
7. Δ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 159-160.
8. Β. Λαούρδας, «Ακριβής διάταξις της εορτής του Αγίου Δημητρίου», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τ. 39 (1956), σ. 326-341.
9. Α. Ξυγγόπουλος, «Παναγία Καμαριώτισσα», *Ελληνικά* ΙΕ΄ (1956), σ. 453-457.
10. Ήταν φίλος και οπαδός του Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού, ο οποίος, μετά την επίσημη στέψη του ως αυτοκράτορα στις 21 Μαΐου 1347, του είχε απονείμει τον τίτλο του Μεγάλου Δουκός, δηλαδή του αρχηγού του βυζαντινού στόλου, για τις υπηρεσίες που του πρόσφερε και τις ταλαιπωρίες που υπέστη τα χρόνια του δευτέρου εμφυλίου πολέμου. Από τη θέση αυτήν, το 1349, μαζί με τον Φακεόλοτο, υπέστη ατιμωτική ήττα, χωρίς καν να ναυμαχήσει, από τον στόλο των Γενουατών του Γαλατά. Η πανωλεθρία τον απογοήτευσε και μετά την παραίτησή του αποσύρθηκε στο Άγιο Όρος, όπου και πέθανε λίγο μετά το 1356. Για τους Τζαμπλάκωνες βλ. Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες· συμβολή εις την βυζαντινήν μακεδονικήν προσωπογραφίαν», *Μακεδονικά* 5 (1961-1963), σ. 125-183.
11. Γ. Αρκάδιος Βατοπεδινός, «Απάντησις εις τον κ. Γ. Σωτηρίου», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τ. 11 (1927) σ. 366-367.
12. Γ. Αρκάδιος Βατοπεδινός, *ό.π.*, σ. 366.
13. Γ. Αλέξανδρος Βατοπεδινός, αρχειοφύλαξ, «Εκ του αρχείου της ιεράς και σεβασμίας Μεγίστης Μονής Βατοπεδίου. Αντίγραφον αρ. 52», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 4 (1920), σ. 632.
14. Κατά τον Α. Ξυγγόπουλο, «Παναγία Καμαριώτισσα», σ. 455, σημ. 2, με τον οποίο συμφωνώ, το κείμενο πρέπει να διαβαστεί: «...τούς ἐνδοξοτάτους τόν τε Κυπριανόν κῦρ Μιχαὴλ καί τόν Κυπριανόν κῦρ Κωνσταντῖνον», διότι πιθανόν πρόκειται περί παραναγνώσεως του εκδότη που εξέλαβε το «κῦρ» ως «καί».
15. Διεφθαρμένην οὖσαν τῷ πλείονι μέρει.
16. Γ. Θεοχαρίδης, *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους Χρόνους 285-1354*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1980, σ. 395. Βλέπε επίσης Ν. Γρηγοράς: «καί τῶν πλουτόντων ἀφαιρούμενοι τάς οὐσίας διήρπαζον».
17. Γ. Αλέξανδρος Βατοπεδινός, *ό.π.*, 632.
18. *Αυτόθι.*
19. Γ. Αρκάδιος Βατοπεδινός, «Συμφωνητικόν Κωνσταντίνου Κυπριανού μετά της Μονής Βατοπεδίου», τετρ. 3, αρ. 48, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 3 (1919), σ. 221-223.
20. Α. Ξυγγόπουλος, *Συμβολαί*, σ. 15, σημ. 2.
21. Ε. Μαρκή-Αγγέλκου, *ό.π.*, σ. 293.
22. Το κατάστιχο καταγραφής των κατοίκων της πόλης, που καταρτίστηκε το 1478 και σώζεται στα Αρχεία του Υπουργείου Προεδρίας της Τουρκικής Κυβέρνησης, δημοσίευσε σε μελέτη του στο

περ. *Δίπτυχα* 2 (1980-1981), σ. 254-293 ο Dr. Heath W. Lowry με τίτλο «Portrait of a city: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the year 1478».
23. *Actes de Lavra* Ι΄, σ. 308.
24. Π. Παπαγεωργίου, «Περί χειρογράφου Ευαγγελίου Θεσσαλονίκης» *BZ* VI (1897), σ. 538-546.
25. Ε. Μαρκή-Αγγέλκου, *ό.π.*, σ. 292.
26. Γ. Τσάρας, *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης. 1430*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 67.
27. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, σ. 26.
28. Β. Νώτης, «Τα ανάκτορα του Γαλερίου ή Μαξιμιανού», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 23 (1939), σ. 95.
29. Α. Ξυγγόπουλος, «Η Καταφυγή», σ. 336.
30. Β. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 150-151, σημ. 160.
31. Αρχαίας Αγοράς.
32. Γ. Νεχαμά, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, Βιβλίο VI, Κεφ. II, σ. 895.
33. Γ. Νεχαμά, *ό.π.*, σ. 903-904, 908.
34. Γ. Αρκάδιος Βατοπεδινός, «Συμφωνητικόν κτλ.», σ. 633.
35. Β. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 345.
36. Β. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 10.
37. Γ. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 65 και 66.
38. Ο χαρακτηρισμός «ibn-i-Abdüllah (κατά λέξη «γιος του δούλου του Θεού») αποδιδόταν συχνά σε άτομα που είχαν πρόσφατα ασπαστεί τον ισλαμισμό, σε παιδιά άγνωστων γονέων ή σε πρώην σκλάβους. Μ. Αναστασιάδου, «Βιβλία και Βιβλιοθήκες των Μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης του 19ου αιώνα», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τ. 5, σ. 150.

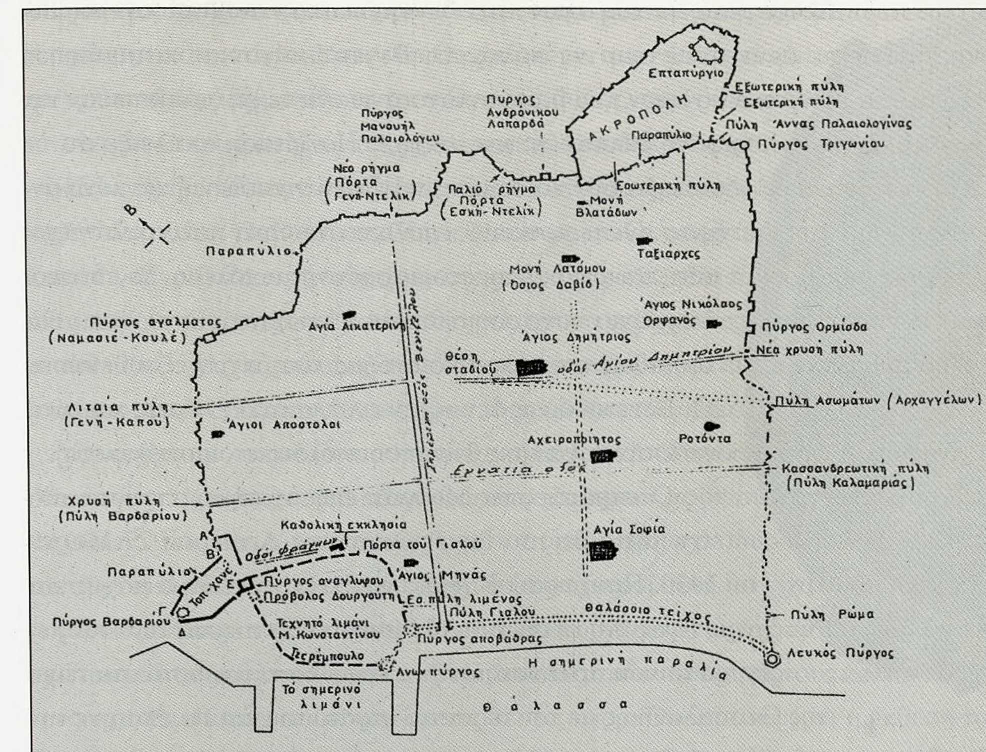

Η άλωση του 1430 και η θεωρία της προδοσίας

Η άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 τερμάτισε άδοξα τον κύκλο της βυζαντινής ιστορίας της. Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ (1421-1451) ύστερα από τριήμερη πολιορκία κατόρθωσε να καταλάβει την πόλη. Ήταν η πέμπτη φορά (904, 1185, 1204, 1387, 1430) κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων, που η πόλη περιερχόταν στα χέρια ξένων. Όμως αυτή τη φορά δεν επρόκειτο για μια προσωρινή περιπέτεια, όπως ήταν οι προηγούμενες, αλλά για υποδούλωση, η οποία θα διαρκούσε σχεδόν πέντε αιώνες.

Τα προβλήματα για τη βενετική διοίκηση, από το 1423, και για όλους τους κατοίκους της πόλης, ιδιαίτερα μετά την απώλεια του αρχιεπισκόπου Συμεών, το 1429, πολλαπλασιάστηκαν επικίνδυνα. Η αδυναμία της Θεσσαλονίκης να αντισταθεί αποτελεσματικά απέναντι στην τουρκική πίεση, που είχε ξεκινήσει ήδη από το 1422, οδήγησε στην εύκολη άλωσή της από τους Τούρκους. Το γεγονός αυτό, όπως ήταν επόμενο, επρόκειτο να σημαδέψει όλη τη μετέπειτα πορεία της πόλης[1].

Μολονότι είχαν περάσει έξι μήνες από τον θάνατο του Συμεών, οι κάτοικοι ήταν ακόμη συγκλονισμένοι από την τεράστια απώλεια και απογοητευμένοι, γιατί δεν ήταν σε θέση να παραδώσουν την πόλη στους Τούρκους, προκειμένου να αποφύγουν τα δεινά της άλωσης[2]. Την ίδια στιγμή έφτασε στην πόλη αγγελιοφόρος φέρνοντας την είδηση, ότι ο Μουράτ είχε ξεκινήσει με αμέτρητο και καλά οπλισμένο στρατό, για να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη. Πολλοί ήταν αυτοί που πίστεψαν την είδηση όχι όμως και οι Βενετοί, που διακήρυτταν προς κάθε κατεύθυνση ότι δεν φοβούνται κανένα. Ο Ιωάννης Αναγνώστης, που είναι ο βασικός αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης, στο «Χρονικό» του δικαιολογεί τη θέση αυτήν των Βενετών

Χάρτης των τοιχών της Θεσσαλονίκης από το βιβλίο της Λ. Ασπιώτη, *Τα κάστρα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 20.

τονίζοντας ότι οι Βενετοί δεν γνώριζαν τον τρόπο πολέμου των Τούρκων, ενώ συγχρόνως είχαν τη δυνατότητα να μπαίνουν στα καράβια τους, όποτε ήθελαν και να αποχωρούν[3]. Ωστόσο, λίγες μέρες αργότερα ήρθε και δεύτερος αγγελιοφόρος, που μετέφερε την ίδια είδηση επιβεβαιώνοντας τα λεγόμενα του πρώτου. Όλοι πια είχαν πειστεί, ακόμη και οι Βενετοί, ότι οι Οθωμανοί πλησίαζαν επικίνδυνα. Αμέσως αναθεώρησαν τις απόψεις τους, αποφάσισαν να κινηθούν άμεσα και να προετοιμαστούν κατάλληλα[4].

Ο πρωταρχικός στόχος των Βενετών ήταν η ενίσχυση και η βελτίωση της αμυντικής λειτουργίας της πόλης. Για τον λόγο αυτόν κάλεσαν τον βενετό ναύαρχο Antonio Diedo να έρθει στην πόλη. Στις 17 Μαρτίου 1430 ο Diedo κατέπλευσε με τρεις γαλέρες στο λιμάνι, με σκοπό να ενθαρρύνει τον κατατρομαγμένο λαό της Θεσσαλονίκης[5]. Οι Βενετοί, για να αντιμετωπίσουν την επερχόμενη τουρκική επίθεση, επιδίωξαν να δημιουργήσουν μια ισχυρή αμυντική θωράκιση, που θα προστάτευε τη Θεσσαλονίκη από τις τουρκικές επιθέσεις. Ξεκίνησαν συστηματικά να οχυρώνουν τις επάλξεις των τειχών, ένα έργο που είχαν ήδη αρχίσει από καιρό. Έφραξαν με σανίδες όλες τις επάλξεις του κάστρου δημιουργώντας έτσι μια προστατευτική ασπίδα. Με τον τρόπο αυτόν οι πολιορκούμενοι μπορούσαν να προφυλάγονται από τα βέλη των εχθρών και αθέατοι να ρίχνουν πέτρες εναντίον όσων θα πλησίαζαν προς τα τείχη[6].

Ωστόσο, για να πετύχει, ένα τέτοιο σχέδιο προϋπέθετε την ύπαρξη επαρκούς ανθρώπινου δυναμικού. Κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβαινε. Ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού είχε αποχωρήσει κατά τη διάρκεια του μακροχρόνιου, από το 1422,

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄, ο πορθητής της Θεσσαλονίκης.

τουρκικού αποκλεισμού, αποδυναμώνοντας αισθητά την πληθυσμιακή δύναμη της πόλης. Οι Βενετοί κάνοντας καταμέτρηση των ανδρών που βρίσκονταν πάνω στα τείχη διαπίστωσαν την εμφανή αδυναμία που υπήρχε. Η εξέταση απέδειξε ότι σε διάστημα δύο και τριών επάλξεων στεκόταν ένας μόνο άνδρας[7]. Οι περισσότεροι μάλιστα δεν ήταν καλά οπλισμένοι ούτε και ψυχικά προετοιμασμένοι για πόλεμο. Στα δύσκολα χρόνια που προηγήθηκαν, η φτώχεια, οι στερήσεις και οι βαθιές εσωτερικές διενέξεις τους είχαν εξουθενώσει. Οι Βενετοί όμως δεν είχαν εναλλακτικές λύσεις και αναγκάστηκαν να τους θεωρήσουν όλους ετοιμοπόλεμους[8].

Ο στρατός του Μουράτ εμφανίστηκε μπροστά στα τείχη της πόλης τα ξημερώματα της Δευτέρας 27 Μαρτίου 1430. Προχωρούσε χωρίς να έχει σχηματισμό μάχης και χωρίς υψωμένη τη σημαία. Ο Μουράτ είχε πειστεί από τον περίγυρό του ότι αρκούσε μόνο να εμφανιστεί μπροστά στα τείχη της Θεσσαλονίκης με τον τεράστιο στρατό του και θα έπαιρνε την πόλη δίχως μάχη[9]. Είναι βέβαιο ότι ο Μουράτ γνώριζε πολύ καλά το κλίμα που υπήρχε μέσα στην πόλη. Οι κάτοικοι βρίσκονταν σε διαρκή σύγκρουση με τους Βενετούς, απογοητευμένοι από τον τρόπο διοίκησης, και η συντριπτική πλειοψηφία αντιμετώπιζε θετικά το ενδεχόμενο παράδοσης της πόλης στους Τούρκους[10].

Κινούμενος ο Μουράτ μεθοδικά έστειλε επίσημους χριστιανούς από άλλες πολιτείες, που ακολουθούσαν το στράτευμά του, να προσεγγίσουν τα τείχη και να παρακινήσουν τους κατοίκους να ξεσηκωθούν εναντίον των Βενετών και να παραδώσουν την πόλη. Ωστόσο, όταν αυτοί πλησίασαν προς τα τείχη, ελάχιστα μόνο πρόφτασαν να πουν στους πολιορκημένους, γιατί αναγκάστηκαν να επιστρέψουν αμέσως πίσω φοβούμενοι για τη ζωή τους[11]. Πολλοί ήταν αυτοί, ανάμεσά τους και ο Ιωάννης Αναγνώστης, που τους κατηγορούσαν αργότερα γι' αυτή την αντίδραση[12].

Η αποτυχία του να κατακτήσει τη Θεσσαλονίκη χωρίς μάχη, όπως ήταν επόμενο, εξόργισε τον Μουράτ. Διέταξε τον στρατό του να στρατοπεδεύσει γύρω από την πόλη και καθόρισε τη θέση των στρατηγών του απέναντι από τα τείχη. Ο ίδιος έστησε τις σκηνές του αντίκρυ από την ακρόπολη, ώστε από ψηλά να επιβλέπει τον στρατό του και το εσωτερικό της πόλης[13].

Ακολουθώντας πιστά τις διατάξεις του Κορανίου, πριν προχωρήσει σε γενική επίθεση, έστειλε και πάλι αγγελιοφόρους ανανεώνοντας τις προτάσεις του για ειρηνική παράδοση της πόλης, υποσχόμενος με όρκους ελευθερία και προνόμια προς τους κατοίκους. Σ' αντίθετη περίπτωση απειλούσε με καταστροφή και ερήμωση[14]. Για να διαδώσει μάλιστα περισσότερο τις προτάσεις του, έριξε με βέλη προκηρύξεις μέσα στην πόλη, ώστε να γίνουν σ' όλους γνωστές οι δεσμεύσεις που ήταν διατεθειμένος να αναλάβει[15]. Οι Θεσσαλονικείς, παρόλο που επιθυμούσαν την ειρηνική παράδοση, δεν μπορούσαν να κάνουν απρόσκοπτα αυτά που σκέφτονταν, καθώς υπήρχε πάντα ο φόβος της βενετικής αντίδρασης. Ο Μουράτ απογοητευμένος από την άρνηση των Θεσσαλονικέων αναγκάστηκε πλέον να προχωρήσει σε συντονισμένη επίθεση εναντίον της πόλης, που θα κατέληγε ύστερα από σύντομη πολιορκία στην οριστική άλωση της Θεσσαλονίκης[16].

Η μεγάλη επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης ξεκίνησε ξημερώματα Τετάρτης 29 Μαρτίου.[17] Οι Οθωμανοί επιτέθηκαν με τέτοια ορμητικότητα και σφοδρότητα, ώστε και μόνο η ιαχή τους ήταν αρκετή να ταράξει από τα θεμέλια μεγαλύτερη πόλη από τη Θεσσαλονίκη. Μέσα σε ελάχιστο χρόνο, κατόρθωσαν να φτάσουν με τον κατάλληλο εξοπλισμό τόσο κοντά στα τείχη, ώστε είχαν τη δυνατότητα με τα χέρια τους να πετούν πέτρες προς τους άνδρες που βρίσκονταν στις επάλξεις, χωρίς να χρησιμοποιούν κάποια πολεμική μηχανή[18]. Ο πολεμικός σχεδιασμός των Οθωμανών είχε στόχο την εξουθένωση του μικρού αριθμού των υπερασπιστών της πόλης. Για τον λόγο αυτόν χώρισαν το στράτευμα σε δύο ομάδες, οι οποίες επετίθεντο διαδοχικά προς την πόλη. Με την τακτική αυτή θα είχαν τη δυνατότητα χωρίς να σταματούν τις επιθέσεις τους να ξεκουράζονται κατά διαστήματα οι μισοί από τους επιτιθεμένους και να ανασυντάσσονται, σ' αντίθεση με τους πολιορκουμένους, που θα παρέμεναν συνεχώς στις θέσεις τους. Όπως αναφέρει η έκθεση των βενετών διοικητών «εκεί όπου εφονεύοντο δέκα, κατέφθαναν αμέσως εκατόν»[19].

Οι τουρκικές δυνάμεις είχαν απλωθεί κατά μήκος όλων των τειχών από την ακρόπολη ως τη θάλασσα. Σύμφωνα με τον Αναγνώστη, το πιο αδύναμο τμήμα του κάστρου ήταν το ανατολικό τείχος. Αυτός είναι και ο λόγος που το μεγαλύτερο και το μαχητικότερο τμήμα του τουρκικού στρατού είχε παραταχθεί εκεί[20]. Ο ίδιος ο Μουράτ με το προσωπικό του στρατιωτικό σώμα, χωρισμένο και αυτό σε ομάδες, κατέλαβε το διάστημα από τον Πύργο του Τριγωνίου[21] ως τη μονή του Χορταΐτου[22] και δεν σταμάτησε στιγμή να πολεμά.[23] Είχε έγκαιρα αντιληφθεί πως από εκείνο το σημείο θα έπαιρνε την πόλη ευκολότερα, καθώς, όπως σωστά είχε παρατηρήσει, το συγκεκριμένο τμήμα του ανατολικού τείχους ήταν εξαιρετικά ευάλωτο[24]. Οι Οθωμανοί επιτίθενται οργανωμένα προς την πόλη, χρησιμοποιώντας κάθε πολεμικό μέσο. «Δίκην νιφάδων» έπεφταν τα τουρκικά βέλη, ενώ η εμφανής έλλειψη υπερασπιστών έδινε τη δυνατότητα στους πολιορκητές να φτάνουν με ευκολία κοντά στα τείχη[25].

Ωστόσο, τα πολεμικά μέσα των επιτιθεμένων δεν περιορίστηκαν μόνο στα βέλη, αλλά επεκτάθηκαν και στη χρήση των πυροβόλων. Ο στόχος τους, που όμως δεν επιτεύχθηκε, ήταν να συντρίψουν τα ξύλινα διαφράγματα των επάλξεων καθιστώντας έτσι αδύνατη την παραμονή των υπερασπιστών πάνω στα τείχη[26].

Παρά την ηρωική αντίσταση των περισσότερων κατοίκων, η ηττοπάθεια είχε ριζώσει στις ψυχές αρκετών, ώστε να θεωρούν βέβαιη την πτώση της πόλης. Πολλοί από τους υπερασπιστές είχαν πέσει νεκροί, άλλοι είχαν παραλύσει από τον φόβο και την ταραχή και άλλοι άφηναν πανικόβλητοι αφύλακτα τα τείχη και έτρεχαν, για να σωθούν[27]. Η επιθετική δραστηριότητα των Οθωμανών συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση. Λίγο μετά τις εννιά το πρωί[28] οι επιτιθέμενοι έστησαν μια σκάλα μπροστά από τον Πύργο του Τριγωνίου, που ήταν εντελώς έρημος, καθώς

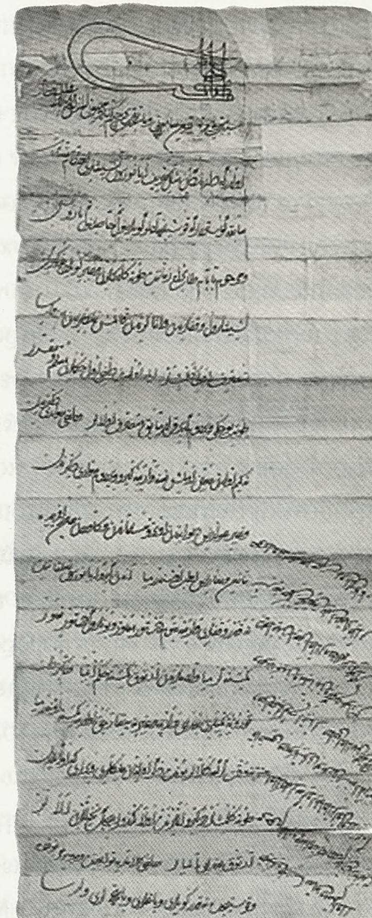
τα τουρκικά βέλη είχαν τραυματίσει θανάσιμα όλους τους υπερασπιστές του[29]. Διαπιστώνοντας την ευνοϊκή συγκυρία που είχε δημιουργηθεί, κάποιος τούρκος πεζός ανέβηκε γρήγορα στο κάστρο, χωρίς να γίνει από κανέναν αντιληπτός. Εκεί βρήκε έναν μισοπεθαμένο Βενετό, του έκοψε το κεφάλι και το πέταξε προς τους συμπλεκομένους, θέλοντας να δείξει πως το μέρος αυτό είχε καταληφθεί και η άμυνα είχε οριστικά καταρρεύσει[30]. Ήταν 29 Μαρτίου 1430, όταν η πόλη περνούσε πλέον σε τουρκικά χέρια[31].

Αμέσως πολλοί Τούρκοι άρχισαν να στήνουν τις σκάλες τους και να ανεβαίνουν στα τείχη με αλαλαγμούς και υπό τους ήχους τυμπάνων. Άλλοι ανυπομονώντας να μπουν πρώτοι στην πόλη προσπαθούσαν να σκαρφαλώσουν στα τείχη με κάθε τρόπο χρησιμοποιώντας τα πτώματα των συμπολεμιστών τους ως σκάλες, ενώ άλλοι έμπαιναν από τα λαγούμια που είχαν ανοίξει. Τα τείχη είχαν διασπαστεί από παντού και το σύνολο του τουρκικού στρατού έτρεχε προς τη θάλασσα, για να ανακόψει την υποχώρηση των περισσοτέρων και κυρίως των Βενετών προς τις γαλέρες τους[32]. Οι κάτοικοι τρομοκρατημένοι αναζητούσαν απεγνωσμένα μέρη, για να κρυφτούν από τους εξαγριωμένους Τούρκους. Άρχισαν να τρέχουν προς τα σπίτια και τους ναούς, ενώ άλλοι προτίμησαν να προφυλαχτούν σε υπονόμους και μνήματα[33]. Ωστόσο παρά τη γενική αναταραχή υπήρξαν κάποιοι κάτοικοι που προτίμησαν να αντισταθούν και να πεθάνουν, παρά να υποχωρήσουν και να κρυφτούν. Ο Μάρκος Ευγενικός στη «Μονωδία» του μας πληροφορεί ότι μαζί με κάποιους γενναίους Θεσσαλονικείς ως την τελευταία στιγμή πολεμούσαν και κάποιοι Κρητικοί, που βρίσκονταν στην πόλη, την οποία και υπερασπίστηκαν με αποφασιστικότητα και αυταπάρνηση[34]. Η πλειονότητα όμως των κατοίκων προσπάθησε να φτάσει στο λιμάνι, για να επιβιβαστεί στις γαλέρες[35]. Αρκετοί κατευθύνθηκαν προς τον Πύργο της Σαμαρείας, που ήταν πολύ καλά οχυρωμένος και εφοδιασμένος με τα κατάλληλα πολεμοφόδια[36].

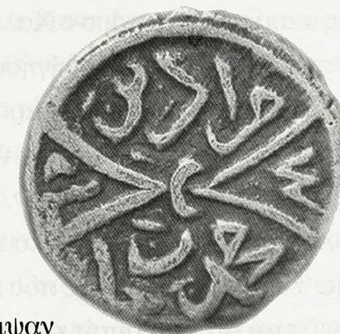
Ωστόσο, οι πιο επίσημοι από τους Βενετούς μαζί με κάποιους Τζετάριους είχαν προλάβει να φτάσουν πρώτοι στον πύργο εμποδίζοντας την είσοδο στους υπολοίπους. Από το διατείχισμα, το λεγόμενο Τζερέμπουλον,[37] που έφτανε ως μέσα στη θάλασσα, οι έγκλειστοι στον πύργο κατόρθωσαν να επιβιβαστούν στις βενετικές γαλέρες και να αποπλεύσουν για την Εύβοια. Γίνεται κατανοητό ότι το Τζερέμπουλον επικοινωνούσε με τον πύργο από κάποιο σημείο έξω από το λιμάνι, από τη δυτική του πλευρά, που ήταν προς το μέρος της ανοικτής θάλασσας. Για τον λόγο αυτόν μπόρεσαν οι Βενετοί να αποχωρήσουν με ασφάλεια, χωρίς να κινδυνέψουν σοβαρά από τους Τούρκους[38].

Οι Βενετοί βέβαια λίγο πριν από την εκδήλωση της τελικής επίθεσης των Τούρκων είχαν κινηθεί νότια, για να προστατέψουν τις τρεις γαλέρες τους, που βρίσκονταν στο λιμάνι. Αναγκάστηκαν να αποσύρουν τα πληρώματα από τα χερσαία προς τα παραθαλάσσια τείχη και ήταν έτοιμοι να τα επιβιβάσουν στα πλοία. Η κίνηση όμως αυτή παρεξηγήθηκε από το σύνολο των κατοίκων. Οι βενετοί διοικητές δεν φρόντισαν να ενημερώσουν έγκαιρα τους κατοίκους για τις κινήσεις τους και την αλλαγή στην πορεία των επιχειρήσεων. Όλοι είχαν πιστέψει ότι οι Βενετοί ετοιμά-

Αριστερά επάνω: Ο τάφος του Μουράτ.

Δεξιά επάνω: Φερμάνι του Μουράτ (Ι.Μ. Βατοπεδίου).

Αριστερά κάτω: Τουγράς του Μουράτ.

Δεξιά κάτω: Νόμισμα του ενός «άσπρου» του Μουράτ.

ζονταν να αποχωρήσουν. Πολλοί φρουροί εγκατέλειψαν τις θέσεις αφήνοντας έρημο μεγάλο τμήμα του κάστρου. Δεν χωρά αμφιβολία πως το γεγονός αυτό υπήρξε μια από τις κυριότερες αιτίες για την πτώση της πόλης[39]. Είναι φανερό, μέσα από την αφήγηση του βασικού αυτόπτη μάρτυρα Ιωάννη Αναγνώστη, πως δεν υπάρχει καμία αναφορά που να θεωρεί την κατάληψη της πόλης ως αποτέλεσμα προδοσίας, αν και σε κάποια σημεία της αφήγησής του διαφαίνεται ο εύλογος φόβος των Βενετών για ενδεχόμενη προδοσία των κατοίκων[40]. Η βενετική διοίκηση δεν τήρησε τις υποσχέσεις της και ανέστειλε την εφαρμογή ορισμένων βασικών υποχρεώσεών της, εξαιτίας της καχυποψίας της έναντι των Θεσσαλονικέων. Θεωρούσε ότι στη σκέψη αρκετών είχε ξεκινήσει να ζυμώνεται η ιδέα της παράδοσης της πόλης στους Τούρκους[41].

Όπως σημειώνει ο Ι. Αναγνώστης, οι Βενετοί, παρατηρώντας τις κινήσεις των Οθωμανών λίγο πριν από την έναρξη της πολιορκίας, έσπευσαν να πάρουν κά-

ποια προστατευτικά μέτρα. Επειδή υποπτεύονταν πολλούς από τους κατοίκους και δεν τους είχαν καμία εμπιστοσύνη, χώρισαν τους βενετούς και τους θεσσαλονικείς πολεμιστές τοποθετώντας ανάμεσά τους Τζετάριους. «Ληστῶν δ' ἦσαν οὗτοι σύνταγμα ἐκ διαφόρων τόπων συναθροισθέντες», επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Αναγνώστης. Σ' αυτούς ανέθεσαν την επιτήρηση των κατοίκων απειλώντας ότι θα εκτελούνταν αμέσως όσοι θα σκέφτονταν την προδοσία. Με τον τρόπο αυτόν οι Βενετοί θέλησαν να εξασφαλίσουν ένα ισχυρό αμυντικό σώμα, ικανό να αποκρούσει τις τουρκικές επιθέσεις[42]. Παρόλα αυτά, μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης ήταν επόμενο να γεννηθούν διάφορες φήμες και διαδόσεις σχετικά με τη συμφορά που έπληξε την πόλη. Πολύ συχνά σε περιπτώσεις άλωσης πόλεων δημιουργούνται παραδόσεις από συγχρόνους και μεταγενεστέρους, που αποδίδουν το γεγονός σε προδοτική συμπεριφορά κάποιων κατοίκων. Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, σε μεταγενέστερες πηγές, κυρίως του 16ου και 17ου αιώνα, κυριαρχεί η σκέψη, ότι με προδοσία η πόλη πέρασε σε τουρκικά χέρια[43]. Το στοιχείο της προδοσίας το συναντάμε έντονο για πρώτη φορά στην ιστορία του Λαόνικου Χαλκοκονδύλη, τον 15ο αιώνα. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, ο Μουράτ απογοητευμένος από την αδυναμία του να καταλάβει την πόλη ήλθε σε συνεννόηση με ορισμένους κατοίκους. Αυτοί έσκαψαν λαγούμια κάτω από τα σπίτια τους με κατεύθυνση τις θέσεις των Τούρκων, στοχεύοντας να οδηγήσουν μέσω αυτών τους εχθρούς στο εσωτερικό της πόλης. Έγιναν όμως αμέσως αντιληπτοί από τους Βενετούς και εγκατέλειψαν το εγχείρημά τους[44]. Τελικά ο Μουράτ κατέκτησε τη Θεσσαλονίκη από το μέρος της ακρόπολης, ωστόσο ο Χαλκοκονδύλης εξακολουθεί να πιστεύει ότι οι προδοτικές κινήσεις κάποιων οδήγησαν στην άλωση της πόλης[45].

Η ισχυρότερη όμως παράδοση που δημιουργήθηκε γύρω από το θέμα της προδοσίας αναφέρεται στην ύποπτη στάση των μοναχών της μονής Βλατάδων. Η πατριαρχική μονή Βλατάδων, η οποία βρίσκεται μπροστά από τα τείχη της ακρόπολης, αποτελεί το μοναδικό εν λειτουργία βυζαντινό μοναστήρι της Θεσσαλονίκης. Το όνομα της μονής, που είναι αφιερωμένη στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, οφείλεται στους ιδρυτές της, τους αδελφούς Βλατάδες, οι οποίοι την ίδρυσαν στο διάστημα μεταξύ 1351 έως 1371[46].

Το «Χρονικόν» του μεγάλου λογοθέτη των Πατριαρχείων Ιέρακα τον 16ο αιώνα[47] πρώτο παρουσιάζει γραπτώς την προδοσία των μοναχών της μονής Βλατάδων. Οι μοναχοί επιθυμώντας να διασφαλίσουν τα δικαιώματά τους βοήθησαν σημαντικά τον Μουράτ, καθώς τον συμβούλεψαν να κόψει τη ροή του νερού που ερχόταν από τον Χορτιάτη προς την πόλη. Οι Θεσσαλονικείς θα περιέρχονταν σε δεινή θέση και πιεζόμενοι από τις άθλιες συνθήκες, που θα διαμορφώνονταν στο εσωτερικό της πόλης εξαιτίας της έλλειψης του νερού, θα παραδίνονταν.

Σχετικά με την υδροδότηση της πόλης, έχει διαπιστωθεί πως η Θεσσαλονίκη υδρευόταν από τις πηγές του Χορτιάτη, μέσω ενός υδραγωγείου, του οποίου ο αγωγός τροφοδοτούσε τη μεγάλη δεξαμενή δίπλα στο Επταπύργιο και από εκεί διοχετευόταν το νερό και προς τη δεξαμενή της Μονής Βλατάδων. Συγκεκριμένα

συγκεντρωνόταν σε δεξαμενή, που βρισκόταν εντός του χώρου της μονής και από εκεί διανεμόταν προς ένα μεγάλο μέρος της πόλης. Με βάση αυτό το γεγονός στοιχειοθετήθηκαν οι κατηγορίες που διατυπώνονται σε βάρος των μοναχών, αν και δεν υπάρχει καμία σοβαρή ιστορική πηγή που να τις επιβεβαιώνει. Η έρευνα αποδεικνύει ότι το πιθανότερο είναι πως οι Τούρκοι κατόρθωσαν να εντοπίσουν μόνοι τους τον αγωγό χωρίς τη βοήθεια των μοναχών. Η πηγή του νερού είναι πιθανόν να εντοπίστηκε από τους πολιορκητές, οπότε λογικό ήταν να επέλθει ανωμαλία στην ύδρευση της πόλης. Επιπλέον δεν πρέπει να αποκλειστεί και η περίπτωση, πως από κάποιο τυχαίο γεγονός καταστράφηκε τμήμα ή κάποιο σημείο από το δίκτυο των σωληνώσεων που έρχονταν προς την πόλη, με αποτέλεσμα να διακοπεί η υδροδότηση[48].

Κατά τη θεωρία της προδοσίας των μοναχών της μονής των Βλατάδων, ο Μουράτ ανταποδίδοντας τη βοήθεια των μοναχών, μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης τους παραχώρησε φοροελαφρύνσεις και τοποθέτησε έναν ειδικό φρουρό (τσαούση), για να τους προστατεύει. Σύμφωνα με τον Ιέρακα, το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την μετονομασία της μονής σε Τσαούς Μοναστήρι (Cavus Manastir)[49].

Σχετικά με τη μετονομασία της μονής έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί συνολικά τρεις θεωρίες. Κατά μία άποψη η μετονομασία οφείλεται σ' έναν τσαούση (λοχία), που είχε εγκατασταθεί στη μονή, με την αρμοδιότητα να διαφυλάττει από τη ρύπανση το πόσιμο νερό, που συγκεντρωνόταν στις δεξαμενές της μονής. Η άποψη αυτή βέβαια δεν διαφέρει κατά πολύ από αυτήν, που διατύπωσε ο Ιέρακας[50]. Από την άλλη υπάρχει η άποψη που υποστηρίζει ότι η μετονομασία οφείλεται στη γειτνίαση της μονής με τον πύργο του Τσαούς μπέη (Sungur Cavus Bey), που ήταν ο πρώτος, μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης, διοικητής της πόλης[51].

Ωστόσο η επικρατέστερη άποψη, όπως αυτή παρουσιάζεται από τον Γ. Στογιόγλου, αναφέρει ότι η μονή ονομάστηκε έτσι από τον ίδιο τον τούρκο διοικητή Sungur Cavus Bey. Λίγους μήνες μετά την άλωση, αναπτύχθηκαν φιλικοί δεσμοί μεταξύ των μοναχών και του νέου διοικητή της πόλης. Οι σχέσεις που δημιουργήθηκαν έδωσαν στους μοναχούς τη δυνατότητα να επανακτήσουν αρκετά κτήματα και να εξασφαλίσουν σπουδαία φοροαπαλλακτικά προνόμια. Οι μοναχοί τιμώντας τις υπηρεσίες που προσέφερε στη μονή τους ο Τσαούς μπέης, μετονόμασαν το μοναστήρι σε Τσαούς Μοναστήρι. Αυτά τα προνόμια που απέκτησε η μονή αποτέλεσαν τη γενεσιουργό αιτία για τη δημιουργία της παράδοσης περί προδοσίας της πόλης από τους μοναχούς. Αυτή όμως η ευνοϊκή μεταχείριση δεν πρέπει να εκληφθεί ως μια ιδιάζουσα περίπτωση, αλλά ως ένα παράδειγμα της γενικότερης πολιτικής των σουλτάνων, οι οποίοι κατά τον πρώτο αιώνα της Τουρκοκρατίας παραχωρούσαν σε μητροπόλεις και μοναστήρια κτήματα και φοροαπαλλαγές[52].

Η θεωρία της προδοσίας από τους μοναχούς της μονής εμφανίστηκε μέσα από ειδικές συνθήκες, οι οποίες προηγήθηκαν και επακολούθησαν μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους. Κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας πολλοί μοναχοί της πόλης με επικεφαλής τους μοναχούς της μονής Βλατάδων κινούμε-

νοι από τα ανθενετικά τους αισθήματα θεωρούσαν, πως προκειμένου να αποφευχθεί ενδεχόμενη καταστροφή της πόλης, έπρεπε να παραδοθούν ειρηνικά στους Τούρκους. Η μη τήρηση από τους Βενετούς των όρων της συνθήκης παράδοσης του 1423 ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την άποψή τους. Οι μοναχοί της μονής βρίσκονταν σε διαρκή σύγκρουση με τους βενετούς διοικητές της πόλης. Ένα από τα αιτήματα της πρεσβείας του 1429, που στάλθηκε στη Βενετία, για να ζητήσει τη βελτίωση των συνθηκών διοίκησης της πόλης, αφορούσε την κανονική αποπληρωμή του ενοικίου, που όφειλαν οι διοικητές της πόλης προς τους μοναχούς της μονής. Μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης οι αγαθές σχέσεις των μοναχών με τον Τσαούς μπέη δημιούργησαν τις προϋποθέσεις, ώστε κάποιο τυχαίο πιθανότατα γεγονός, που συνέβη κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης, να θεωρηθεί ως προδοτική συμπεριφορά από την πλευρά των μοναχών[53].

Συμπερασματικά πρέπει λοιπόν να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει καμία σύγχρονη με τα γεγονότα ιστορική μαρτυρία και απόδειξη που να επιβεβαιώνει ρητά το γεγονός της προδοσίας των μοναχών. Φαίνεται πως εξαιτίας κάποιων ειδικών συνθηκών σταδιακά είχε δημιουργηθεί μια παράδοση, που διαδόθηκε αρχικώς προφορικά και εξακολουθούσε να ισχύει για τους επόμενους αιώνες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σχετικά με την πολιορκία της Θεσσαλονίκης, την άλωση και τη λεηλασία που ακολούθησαν βλ. τις αναφορές των Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία*, 185-197 - Του ιδίου, *Ιστορία Μακεδονίας*, 85-98- Του ιδίου, *Θεσσαλονίκη*, 5-27 - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 288-304 - Απ. Παπαγιαννόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1982, 128-133 - K. Setton, *Papacy and Levant*, 30-31- D. Nicol, *Byzantium*, 370-372 - Του ιδίου, *Αιώνες*, 543-548, C. Imber, *Empire*, 107-110 - S. Romanin, *Storia*, IV, 171-174 - W. Miller, *Essays*, 280-281.
2. I. Αναγνώστης, 489. 14-22, 490.1-10, ιδίως 8-10 «*Τῶν μὲν οὖν δὴ πλειόνων δυσχεραινόντων ὅτι μὴ σφίσιν ἐξῆν προδοῦναι τὴν πόλιν τοῖς Τούρκοις*» - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 289.
3. I. Αναγνώστης, 490. 10-21, όπου δικαιολογεί την αδιαφορία των Βενετών για την επερχόμενη άφιξη του Μουράτ ως εξής: «*πόθεν γαρ εἴδησις τούτοις ἐν θαλάττῃ καὶ γεννωμένοις καὶ εἰς γῆρας διαιτωμένοις, πρὸς συμπλοκάς τε καὶ μάχας, αἷς το τῶν Τούρκων κέχρηται γένος, ἔχουσιν οὐκ ἐπιτηδείως καὶ μηδὲ δυναμένοις ἢ διὰ τριηρῶν ἀπελθεῖν εἰς ὑπερορίαν, ἡνίκ' ἂν καὶ ἔνθα βούλοιντο;*».
4. I. Αναγνώστης, 490. 22-25, 491. 1-3 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 90.
5. Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 90. Πρβλ. Δούκας, 199. 20-23, ο οποίος τονίζει «*οἱ δὲ ἐντὸς ἵσταντο ἐκδεχόμενοι τὰς τριήρεις ἀπὸ τῆς Βενετίας, καὶ ὁ Μωρὰτ ἦλθε, καὶ τὰ τοῦ πολέμου καλῶς κατεσκεύαστο, καὶ αἱ τριήρεις οὐκ ἦσαν*».
6. I. Αναγνώστης, 491. 4-18 - Μ. Φουντούκου, *Παρατηρήσεις*, 123-125 - Σ. Στεφάνου, «Πύργος Τριγωνίου», 431-32, σημ. 35.
7. I. Αναγνώστης, 491. 18-20 «*Οὗ δὴ γεγονότος ἦν ἰδεῖν ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπάλξεις ἕνα ἄνδρα ἱστάμενον*»-Δούκας, 200. 5-6 «*μόλις γὰρ ἐν δέκα προμαχῶσιν εἷς τζαγροβόλος ἵστατο*» - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 36. 136-140.
8. I. Αναγνώστης, 491. 20-24, 492. 1-3 - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 36. 138-140, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά «*οὕτως ἦσαν ὀλίγιστοι καὶ τοσούτῳ νέφει πολέμου τὸ παράπαν οὐκ ἀξιόμαχοι*».
9. I. Αναγνώστης, 493. 8-12 «*...τῆς στρατιᾶς τι μέρος ὁρᾶται τῇ πόλει προβάλλον, μήτε σημαίαν, ὡς ἔθος, ἠρμένην ἔχοντες, μήτε βαδίζοντες ἰλαδόν*» κ. 493. 12-23 «*... τοῦ τε μὴ πόλεμον ὑποστῆναι τὸν μυριάνθρωπον ἐκεῖνον στρατόν, εἶτ' ἀποτυχόντα, μεγάλην αἰσχύνην ὀφλῆσαι...*». Φαίνεται ότι οι Τούρκοι γνώριζαν πως ήταν πολύ περισσότεροι από τους Έλληνες και γι' αυτό κάθε αποτυχία θα ισοδυναμούσε με αιώνια ντροπή. Με βάση αυτή την αντίληψη των Τούρκων μπορούμε να υποθέσουμε ότι πράγματι οι τουρκικές δυνάμεις ήταν συντριπτικά περισσότερες από τους Θεσσαλονικείς, γιατί διαφορετικά δεν δικαιολογείται ο φόβος της ντροπιαστικής ήττας.

10. Μετά την έναρξη του αποκλεισμού της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους, το 1422, αλλά κυρίως μετά το 1425, ένα τμήμα του πληθυσμού της πόλης εγκατέλειψε τη Θεσσαλονίκη και προσχώρησε στο τουρκικό στρατόπεδο. Πολύ εύκολα λοιπόν ο Μουράτ θα μπορούσε να πληροφορηθεί την κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη και τις διαθέσεις των κατοίκων έναντι των βενετών διοικητών. Η απογοήτευση όλων ήταν τεράστια και αυτό το γεγονός προσπάθησε να εκμεταλλευτεί ο τούρκος σουλτάνος. I. Αναγνώστης, 487. 12-13 – S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 288 - D. Nicol, «Byzantium», 369-370 - Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, 181.
11. I. Αναγνώστης, 493. 24, 494. 1-5, «*...οἳ καὶ παραγενόμενοι καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν τειχῶν πεμπομένοις βέλεσι μὴ τρωθῆναι τὰ σώματα δεδιότες, ὀπισθόρμητοι γίνονται, μηδὲν ἢ ὀλίγα πρὸς ἓν μέρος δηλώσαντες, ᾧ π<ροσπελάσαι> δεδύνηνται*».
12. I. Αναγνώστης, 494. 5-13 «*Ἐφ' ᾧ καὶ μεμπταῖοι<γενέσθαι>ἔδοξαν τισιν ὑποστρέψαντες· "δέον γὰρ πολλάκις καὶ κατὰ πολλὰ τῶν τειχῶν μέρη περιιέναι καὶ τὰ ὑπεσχημένα τῷ Μουράτῃ φανερὰ καταστῆσαι, λόγοις τε χρήσασθαι συμβουλίας, ὡς ἂν προθύμους παρασκευάσωσι πρὸς τὸ κοινῇ συνελθόντας σκέψασθαι τὸ συνοῖσον, οὐ καλῶς πρὸς ἡμᾶς διετέθησαν"*», εἶπον, «*ἠμεληκότες τοῦ ἐπιτάγματος*». Φαίνεται λοιπόν, ότι και ο ίδιος ο Αναγνώστης τους κατηγόρησε. Αυτό πιθανότατα αποδεικνύει ότι ο Αναγνώστης ήταν θετικά διακείμενος προς την παράδοση της πόλης στους Τούρκους και γι' αυτό κατηγόρησε τους χριστιανούς που έστειλε ο Μουράτ, ότι έκαναν ελάχιστη προσπάθεια, για να πείσουν τον πληθυσμό να παραδοθεί. - Απ. Βακαλόπουλος, *Θεσσαλονίκη*, 8.
13. I. Αναγνώστης, 494. 14-22, 495. 1-12, ιδιαίτερα 494. 19-22, όπου περιγράφει τα συναισθήματα και τις εκδηλώσεις των Τούρκων, που ετοιμάζονταν να παραταχθούν έξω από την πόλη, «*Οἱ δὲ προσεχώρουν, ἅτε μελισσῶν σμήνη, τοῦ ἡμετέρου λίαν διψῶντες αἵματος καὶ πάντας ἄρδην καταπιεῖν γλιχόμενοι*». Ένας από τους στρατηγούς του Μουράτ ήταν ο Χαμζάς, ο οποίος πολιορκούσε την πόλη από καιρό, Δούκας, 199. 16-17 «*ὁ δε Χαμζᾶς ἐδίδου σκόλοπα τὸ καθ' ἑκάστην πολεμίζων Θεσσαλονίκην*».
14. I. Αναγνώστης, 496. 6-12 «*...κήρυκας καὶ αὖθις ἐξέπεμψεν, ἐλευθερίαν ἡμῖν ὑπισχνούμενος καὶ φιλοτιμίας ἑτέρας...καὶ τἀναντία πάλιν αὐτῶν προσετίθει καὶ χαλεπώτερα τούτων, εἰ μὴ καταπειθεῖς ἐν τούτῳ γενοίμεθα*» - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 290-1- D. Balfour, *Works*, 269-271. Γενικότερα για την αντιμετώπιση των χριστιανών από το Κοράνι βλ. Αθ. Κόλλια-Δερμιτζάκη, *Ιερός Πόλεμος*, 67-82, M. Khadurri, *War and Peace in the law of Islam*, Baltimore, 1955, ιδίως 70-80, 96-98, 175-201 - P. Sugar, *Νοτιοανατολική Ευρώπη*, 29-30,46-48 – A. Bakalopoulos, *Origins*, 143-144 - D. Balfour, *Ανάλεκτα*, 66 σημ. 154 – Γρ. Ζιάκας, *Ιστορία των Θρησκευμάτων*, τόμος Β΄- *Το Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη 1991, 104-108, 136-140.
15. I. Αναγνώστης, 498. 6-9 «*...γράμματα τοῖς βέλεσι πεπομφὼς ἐντὸς πλεῖστα...*» - Γ.Θ. Ζώρας, *Χρονικόν*, 61.1-11, 183-184 - Αθ. Κόλλια-Δερμιτζάκη, *Ο ιερός πόλεμος*, 70-72, 77-78 - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 291 - I. Τσάρας, *Τελευταία άλωση*, 73 - Κ. Άμαντος, «Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών», *Ελληνικά* 9 (1936) 103-166 ιδίως 119-120 όπου παρουσιάζει τα προνόμια, που προσέφερε ο Σινάν πασάς προς τους κατοίκους των Ιωαννίνων, για να παραδοθούν. Δεν γνωρίζουμε αν τα ίδια προνόμια είχαν προταθεί και στους Θεσσαλονικείς, ωστόσο έχουμε ένα δείγμα για το είδος των προνομιών, που ήταν διατεθειμένοι να παραχωρούν οι Τούρκοι. Τα προνόμια αυτά διασφάλιζαν κατά κύριο λόγο τη θέση και τα δικαιώματα της εκκλησίας καθώς και της εκάστοτε τοπικής κοινοτικής αρχής.
16. I. Αναγνώστης, 498. 9-12 «*Ὡς ἤνυε πλέον οὐδὲν (οὐ γὰρ ἐξῆν βουλομένοις τοῖς ἐν τῇ πόλει τῷ τῶν Λατίνων δέει καὶ μάλιστα τῶν συμπαρισταμένων αὐτοῖς ἐπὶ φυλακῇ ληστῶν, τῇ σφῶν ἀδεῶς χρήσασθαι γνώμῃ)*».
17. I. Αναγνώστης, 501. 23-26 «*τῆς τετάρτης τοιγαροῦν ἐπιστάσης ἡμέρας καὶ τοῦ ἡλίου καθαρῶς τοῖς ἀνθρώποις...καὶ τὸ πλῆθος ἅπαν προσχωροῦντας τῷ τείχει*». - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 90 όπου αναφέρει, ότι η επίθεση άρχισε την αυγή της Τετάρτης.
18. I. Αναγνώστης, 501. 26, 502. 1-3 κ. 12-14 - *Μονωδία* Μάρκου Ευγενικού, 36-37 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 90-91. Κάτι ανάλογο συνέβη και το 904, I. Καμινιάτης, 27. 57-60, 28. 65-67, 73-80, 93-94 - A. Kazhdan, *Questions*, 303-304.
19. I. Αναγνώστης, 502. 15-23, 503.12-14 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 91. Το ίδιο πολεμικό σχέδιο εφαρμόστηκε από τους Τούρκους και κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. M. Barbaro, *Diary of the siege of Constantinople*, translated by J.R. Jones, New York, 1696, 62-63 - St. Runciman, *The Fall of Constantinople*, Cambridge, 1965, 134-137.
20. I. Αναγνώστης, 502. 23-25, 503. 1-3 «*Εὐαλωτότερον δὲ τὸ κατ' ἀνατολὰς ἐθεάσαντο μέρος,*

οἷα δὴ σαθρότερον ἐν πολλοῖς τυγχάνον τοῖς μέρεσιν· ὅθεν τὸ πλέον καὶ μαχιμώτερον αὐτόθι διατετάχασι πολεμεῖν». Έχει διαπιστωθεί πως τα πιο ασθενή σημεία της οχύρωσης της Θεσσαλονίκης υπήρξαν το ανατολικό και το θαλάσσιο τείχος. Εξετάζοντας τις αλώσεις που δέχτηκε η πόλη από τον 10ο έως τον 15ο αιώνα εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί την παραπάνω διαπίστωση. Το 904 οι Σαρακηνοί εισήλθαν στην πόλη από το θαλάσσιο τείχος, Ι. Καμινιάτης, 30-31, 53-92, 32. 37-61, 33. 62-67, αν και μεγάλο μέρος των επιθέσεών τους είχε επικεντρωθεί και στα ανατολικά τείχη. Ι. Καμινιάτης, 28-30. Το 1185 οι Νορμανδοί εισέβαλαν στην πόλη από το ανατολικό τείχος, Ευστάθιος, 94. 6-7 *«οἱ δὲ πολέμιοι στερεῶς κατὰ τῶν ἑῴων μερῶν τῆς πόλεως κατ' αἰγιαλὸν ἕως καὶ τῶν κατὰ τοὺς Ἀσωμάτους πυλῶν ἐπέκειντο»* 17-21, 100. 5-33, 102. 19-24 «...*ἀλλὰ τῶν εἰσδραμόντων βαρβάρων ἐκ τῶν ἑῴων πυλῶν...*», 104. 1-3, αφού τα θαλάσσια τείχη μετά το 904 είχαν αποκατασταθεί και δύσκολα μπορούσαν να διασπαστούν, Ευστάθιος, 74. 7-19. Το ίδιο ακριβώς συνέβει και το 1430. Οι Τούρκοι αμέσως διαπίστωσαν την αδυναμία που παρουσίαζαν τα ανατολικά τείχη της πόλης και εκεί έριξαν όλο το βάρος των επιθέσεών τους. Φαίνεται λοιπόν πως από τον 10ο αιώνα η πόλη αντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα, όταν δεχόταν επιθέσεις από την πλευρά του ανατολικού τείχους. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός, πως όλοι οι επιδρομείς, που μετά τον 10ο αιώνα επιχείρησαν να κατακτήσουν τη Θεσσαλονίκη, είχαν επικεντρώσει τις επιθέσεις τους στο ανατολικό τείχος. Παρά λοιπόν τα συνεχόμενα πλήγματα που είχε δεχθεί η πόλη από τα ανατολικά, το πρόβλημα παρέμεινε άλυτο. Ωστόσο, μεγάλο ρόλο σ' αυτή τη διαπιστωμένη αδυναμία έπαιξε και η τοπογραφική θέση των ανατολικών τειχών που τα καθιστούσε εξαιρετικά ευάλωτα, J.M. Spieser, *Thessalonique*, 7-25, 54-56 - Σ. Στεφάνου, «Πύργος Τριγωνίου», 444-445.

21. Ο κυλινδρικός πύργος της βορειοανατολικής γωνίας του τείχους της Θεσσαλονίκης, ανατολικά της πύλης της Άννας Παλαιολογίνας, είναι γνωστός ως Πύργος του Τριγωνίου, που επί Τουρκοκρατίας ονομαζόταν και Πύργος της Αλυσίδας ή του Πυροβολείου. Είχε μεγάλη συμβολή στην άμυνα του ανατολικού τείχους καθώς και στην υποστήριξη της ακρόπολης. Ο πύργος στη σημερινή του μορφή αποτελεί έργο τουρκικής έμπνευσης και εκτέλεσης. Στην αρχική του μορφή κατασκευάστηκε στο β' μισό του 15ου αιώνα, αφού αντικατέστησε άλλο γωνιακό τετράπλευρης μορφής πύργο του βυζαντινού τείχους. Η μορφή του κυλινδρικού πύργου τροποποιήθηκε σ' αυτήν που βλέπουμε σήμερα, πιθανόν γύρω στα μέσα του 16ου αιώνα. Ο ρόλος του Τριγωνίου ως στοιχείου των τουρκικών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης ήταν να παρέχει κάλυψη πυροβολικού στην ανατολική πλευρά των τειχών της και της ακρόπολης. Αποτελούσε ένα χαρακτηριστικό δείγμα της ιδιομορφίας της τουρκικής αντίληψης για την άμυνα πυροβολικού στη διάρκεια, από τα μέσα του 15ου ως και τον 16ο αιώνα. Οι παραπάνω πληροφορίες εξαιρετικά αναλυμένες παρουσιάζονται στη μελέτη του Σ.Ν.Στεφάνου, «Ο Πύργος του Τριγωνίου. Συμβολή στη μελέτη των τουρκικών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης», *Βυζαντινά* 14 (1988) 413-457. Γενικότερα για το Τριγώνιο βλ. J.M. Spieser, *Thessalonique*, 44, 49, 72 - T.I.F. Tafel, *Thessalonica*, 196. - O. Tafrali, *Topographie*, 50- 51,81 - Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 94-95 - Χ. Μπακιρτζής, «Θαλάσσια οχύρωση», 311 - Λ. Ασπιώτη, *Κάστρα*, 38-39 - Γ. Γούναρης, *Τείχη*, 39-40.

22. Σχετικά με τη θέση της μονής Χορταΐτου πρέπει να σημειωθούν τα εξής: όπως πρώτος υποστήριξε ο T. Tafel υπήρχαν δύο μοναστήρια με το όνομα Χορταΐτου, το ένα βρισκόταν εντός της πόλεως και το άλλο στο όρος Χορτιάτη. Ο Απ. Βακαλόπουλος σημειώνει ότι η μονή που βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη αποτελούσε μετόχι της μονής που βρισκόταν στον Χορτιάτη. Μάλιστα προσπαθώντας να προσδιορίσει επακριβώς τη θέση του μετοχίου καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι πρέπει να τοποθετηθεί λίγα μέτρα έξω από τα τείχη της ακρόπολης, στο ανατολικό άκρο της πόλης. Το διάστημα από το Τριγώνιο ως το μετόχι της μονής, που είχαν καταλάβει τα στρατεύματα του Μουράτ, αντιστοιχούσε σύμφωνα με τον Απ. Βακαλόπουλο στο υψηλότερο τμήμα της πόλης και έφτανε μέχρι την κορυφή της ακρόπολης. T.I.F. Tafel, *Thessalonica*, 138. 252-254 - Απ. Βακαλόπουλος, «Μονή Χορταΐτου», 280-287. - Του ιδίου «Ιστορικές έρευνες» 12-13 - Μ. Λάσκαρις, «Οδοιπορικόν», 324-325 - O. Tafrali, *Topographie*, 27, 188 - R. Janin, *Églises*, 414-415 - Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 52-56- J.M. Spieser, *Thessalonique*, 47,49.

23. Ι. Αναγνώστης, 503. 3-7 *«Ὁ Μουράτης δὲ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἅμα πεζοῖς διακριθεῖσι καὶ αὐτοῖς παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τοῦ καλουμένου Τριγωνίου μέχρις οὗ ἡ μονὴ τυγχάνει τοῦ Χορταΐτου, τοῦ πολεμεῖν οὔκουν οὐκ ἔληγεν οὐδ' αὐτός·».*

24. Ι. Αναγνώστης, 503. 7-10 *«ἔγνω γὰρ εὐχερέστερον ἐκεῖθεν ληφθῆναι τὴν πόλιν, τήν τε σαθρότητα τοῦ τείχους ἰδών, καὶ ὡς ἐνὶ τείχει τὴν ἀσφάλειαν ἡ πόλις ἐξ ἐκείνου τοῦ μέρους αὐχεῖ».*

Ολόκληρη η περιοχή γύρω από τον Πύργο του Τριγωνίου αποτελούσε ένα ευαίσθητο σημείο στην οχύρωση της πόλης, καθώς εκεί συναντιόταν ο εξωτερικός τοίχος της πόλης, ο εξωτερικός τοίχος της ακρόπολης και ο ενδιάμεσος τοίχος πόλης και ακρόπολης, - Μ. Φουντούκου, «Παρατηρήσεις», 133-134.

25. Ι. Αναγνώστης, 503. 11-21 «...*Καὶ οἱ μὲν ἐχρῶντο τῇ τοξικῇ τοσοῦτον εὐστόχως, ὡς μηδ' ὁντινοῦν ἡμῶν προκῦψαι γοῦν τοῦ τείχους θαρρεῖν· οἱ δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐρημίᾳ τόλμῃ ψυχῆς ὑπ' αὐτοῖς χωροῦντες τοῖς τείχεσι παντοίαις αὐτὰ μηχαναῖς κατασπᾶν διεμηχανῶντο...*» - S.Vryonis, «Ottoman Conquest», 293, σημ. 38.

26. Ι. Αναγνώστης, 504. 2-9. Σχετικά με τη χρήση των πυροβόλων από τους Τούρκους βλ. V.J. Parry, Barud, *Encyclopaedia of Islam*, τ. 1, 1.061 - P. Wittek, «The earliest references to the use of fire by the Ottomans», (Appendix II στο D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*), London 1956, 141-142.

27. Ι. Αναγνώστης, 505. 13-23 «...*οὕτως οὖν τῶν πραγμάτων διακειμένων καὶ πολλῆς ἐν ἡμῖν συγχύσεως οὔσης...*».

28. Ι. Αναγνώστης, 506. 1-3 «...*οὕτω τῆς τετάρτης ἡ τρίτη παρελήλυθεν ὥρα, καὶ ἡ πόλις φεῦ παρὰ τῶν πολεμίων τοῦτον ἑάλω τὸν τρόπον*» βλ. και Ι. Καμινιάτης, 33. 63-65 «...*ὁ ἀὴρ κατάδηλον ἐποίει πανταχοῦ τῶν πολεμίων τὴν εἴσοδον (καὶ γὰρ ἦν ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας)*» - A. Kazhdan, *Questions*, 312 - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία Α' 324-610*, Θεσσαλονίκη 1996, 95-96 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 91.

29. Ι. Αναγνώστης, 503. 21-25, 504. 1-2, 506. 14-17 «...*καὶ τῶν κλιμάκων μίαν κατὰ τὸ Τριγώνιον θέντες, οὗ γωνία τις ἦν ἐκ πύργου καὶ οὐκ εἶχεν, ὅθεν ἄν τις τῆς ἀνόδου κωλῦσαι τὸν ἀναβαίνοντα καὶ πολλή τις τῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανεν ἐρημία*».

30. Ι. Αναγνώστης, 506. 18-25, 507. 1-3.

31. Ι. Αναγνώστης, 507. 3-5 *«Ἐννάτην ἦγε καὶ εἰκοστὴν ὁ Μάρτιος τότε, ἔτος δε τριακοστὸν ὄγδοον πρὸς τῷ ἑξακισχιλιοστῷ ἐνακοσιοστῷ ἐνειστήκει (6938 = 1430)»* - Πρβλ. Ψευδοφραντζής, 298.29-30 *«Καὶ οὕτω τῷ Ἀπριλίῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1430) παρέλαβε τὴν θαυμαστὴν Θεσσαλονίκην ὁ ἀμηρᾶς πολέμῳ»* - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 91 - G.T. Dennis, *Second capture*, 60-61.

32. Ι. Αναγνώστης, 507. 7-21 - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 38. 148-156 - Δούκας, 2006-8 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 91. Το γεγονός ότι οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν τα πτώματα των συμπολεμιστών τους ως σκάλες, για να εισέλθουν στην πόλη, φανερώνει το μέγεθος των απωλειών τους κατά τη διάρκεια της τριήμερης πολιορκίας.

33. Ι. Αναγνώστης, 507. 21-24 - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 40. 175-77, 179-188.

34. *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 38. 167-9, 40. 170-179. Οι Κρητικοί, οι οποίοι ήταν ξακουστοί πολεμιστές και χρησιμοποιούνταν συχνά ως μισθοφόροι από τους Βενετούς, είχαν έρθει στη Θεσσαλονίκη ύστερα από αίτημα των πρώτων βενετών προβλεπτών της πόλης - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 38 – K. Setton, *Papacy and Levant*, 21.

35. Ι. Αναγνώστης, 507.25, 508.1-3 *«ἄλλοι τὸ τοῦ αἰγιαλοῦ κατελάμβανον μέρος, οἰόμενοι δῆθεν τῶν τριηρῶν ἐπιβῆναι ἢ πλοίων ἑτέρων...»* - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 40. 177-179.

36. Ι. Αναγνώστης, 508. 3-13 «...*κατὰ τὸν πύργον τὸν καλούμενον Σαμαρείαν...πρὸς τὴν τῆς θαλάττης αὐτὴν κείμενον ἠϊόνα καὶ διατειχίσμασι καὶ πᾶσι τοῖς ἀναγκαίοις καλῶς κατωχυρωμένον*». Ο Πύργος της Σαμαρείας βρισκόταν στη δυτική πλευρά κοντά στο λιμάνι και συγκεκριμένα στο σημείο όπου άρχιζε το Τζερέμπουλον, αν και παλαιότερα ο A. Struck θεωρούσε ότι ο Πύργος της Σαμαρείας βρισκόταν στη θέση του Λευκού Πύργου. Ωστόσο η περιγραφή του Αναγνώστη και οι νεότερες έρευνες αποδεικνύουν ότι ο ισχυρισμός του A. Struck ήταν λανθασμένος. Ο πύργος είχε άμεση σχέση με το λιμάνι, βρισκόταν στη ΝΔ γωνία του κάστρου και έμμεσες αναφορές γι' αυτόν συναντάμε στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* και στον Ευστάθιο, Ι. Τσάρας, *Τοπογραφία*, 64-74 κ.88-93. Βλ. επίσης, Χ. Μπακιρτζής, «Θαλάσσια οχύρωση», 313-314 - Γ. Γούναρης, *Τείχη*, 40 - O. Tafrali, *Topographie*, 93- 4, 112 - Σ. Ταμπάκη – Α. Ζόμπου-Ασήμη - Α. Κλημεντίδου-Παπαδάμου, *Το «Κάστρο» του Λευκού Πύργου*, Θεσσαλονίκη 3, Θεσσαλονίκη 1992, 303-321, ιδίως 303-306, 320-1. Πρβλ. A. Struck, «Die Eroberung Thessalonikes durch die Sarazenen im Jahr 904», *BZ* 14 (1905) 535-562, ιδίως 542-545 - Απ. Βακαλόπουλος, *Θεσσαλονίκη*, 16-17.

37. Από το νότιο άκρο του δυτικού τείχους άρχιζε ο λιμενοβραχίονας, που στον 7ο αιώνα ονομαζόταν μόλος και στον 15ο αιώνα Τζερέμπουλον. Έκλεινε το λιμάνι από τη ΝΔ πλευρά και το προστάτευε περισσότερο από τις προσχώσεις των ποταμών, που εκβάλλουν στο Θερμαϊκό κόλπο ΝΔ της Θεσσαλονίκης, παρά από τον κλυδωνισμό των κυμάτων της κλειστής θάλασσας. Το Τζερέμπουλον ξεκινούσε από την ΝΑ γωνία του φρουρίου του Βαρδαρίου. Ήταν ένα σοβαρό οχυρωματικό

έργο του λιμανιού προγραμματισμένο και σχεδιασμένο για την άμυνα όλου του λιμανιού και για κάθε περίσταση και δεν πρέπει να συγχέεται με την «εκβολή», που ήταν μια παραθαλάσσια περιοχή από το δυτικό τμήμα του λιμανιού ως το δυτικό τείχος. Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι οι Θεσσαλονικείς μεταχειρίζονταν παλιότερα το όνομα Τζερέμπουλον, για να χαρακτηρίσουν το κεντρικό λαγούμι της πολιτείας, που κατέβαζε τα ακάθαρτα νερά της στο λιμάνι. Από το όνομα αυτού του λαγουμιού πήρε το όνομά του αργότερα και ο μόλος. Ωστόσο δεν πρέπει να συγχέεται το λαγούμι, που ονομαζόταν Τζερέμπουλον, με τον μόλο, που μετονομάστηκε, όπως είπαμε, κατά τον 15ο αιώνα σε Τζερέμπουλον. Ι. Τσάρας, *Τοπογραφία*, 78-84. Βλ. και Χ. Μπακιρτζής, «Θαλάσσια οχύρωση», 318-319, 331-332 - Του ιδίου, «Το Τζερέμπουλον της Θεσσαλονίκης», *ΑΑΑ* 6 (1973) τ. 2, 332-337 - Ι. Τσάρας, «Έκβολος-Εκβολή», *Βυζαντιακά* 2 (1982) 29-37 - O. Tafrali, *Topographie*, 17-18 - T.I.F. Tafel, *Thessalonica*, 208 - Απ. Βακαλόπουλος, «Ιστορικές Έρευνες», 2 - M. Vickers, «Sea Walls», 262-3, 268-9 - Λ. Ασπιώτη, *Κάστρα*, 67-68.

38. Ι. Αναγνώστης, 508. 14-21 «...*Οἳ καὶ διὰ τοῦ κατὰ θάλατταν προβεβλημένου διατειχίσματος (Τζερέμπουλον τοῦτο καλεῖν πάντες εἰώθαμεν)εἰς τὰς τριήρεις εἰσίασι,πρὸ μικροῦ πρὸς αὐτὸν μετὰ προεισιόντων ἄλλων ἐκ τοῦ λιμένος καθορμισθείσας*» - Ι. Τσάρας, *Τοπογραφία*, 81. Σχετικά με την υποχώρηση των Βενετών, βλ. *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού*, 40. 173-175 - Λ.Χαλκοκονδύλης, ed. I. Bekker, 236. 11-14, - *Πολιτική Ιστορία Κωνσταντινουπόλεως*, 7. 11-12, - Ανωνύμου *Έκθεσις Χρονική*, 560. 27-28. Πρβλ. Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 91.

39. Ι. Αναγνώστης, 500. 12-24, 501. 1-9 - *Μονωδία Μάρκου Ευγενικού* 36. 140-144 - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 291-292. Αποχώρηση πολεμιστών από τα τείχη είχαμε και το 904, Ι. Καμινιάτης, 32.43-52. Βλ. όμως Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 90 όπου παραθέτει την άποψη των Βενετών για τα γεγονότα, έτσι όπως παρουσιάζονται στην έκθεση των βενετών διοικητών Ευβοίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, το βράδυ της Τρίτης 28 Μαρτίου ήλθε στην πόλη ένας βενετός δωδέκαρχος και ενημέρωσε τους διοικητές ότι επρόκειτο να έρθουν από τον Βαρδάρι έξι πειρατικά τουρκικά πλοία, τα οποία σκόπευαν να πυρπολήσουν τις τρεις βενετικές γαλέρες. Οι Τούρκοι γνώριζαν καλά ότι οι γαλέρες ήταν αφρούρητες όπως και ολόκληρη η παραλία, αφού όλοι οι άνδρες βρίσκονταν στις επάλξεις των χερσαίων τειχών. Τότε οι διοικητές διέταξαν τον Antonio Diedo να αποσύρει όλους τους άνδρες του και να επιβιβαστεί στις γαλέρες, ώστε να φρουρεί τόσο αυτές όσο και γενικότερα το λιμάνι.-P. Lemerle, «Domination», 225 - Απ. Βακαλόπουλος, «Συμβολή», 138-139.

40. Ι. Αναγνώστης, 495. 15-16 «*οὐ γὰρ πιστεύειν ἡμῖν καθαρῶς εἶχον καὶ θάνατον τοῖς φρονήσουσι προδοσίαν ἠπείλησαν*» βλ. και Δούκας, 198. 7-9. «*Οἱ δε Λατῖνοι φοβούμενοι μήπως οἱ Ῥωμαῖοι στεναχωρηθέντες ποιήσουσιν ἄνταρσιν καὶ εἰσάξουσι τοὺς Τούρκους*».

41. D. Nicol, «Byzantium», 368-69 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεια*, 46 – K. Setton, *Papacy and Levant*, 24 – P. Lemerle, «Domination», 222 – Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, 178 – Του ιδίου, «Συμβολή», 136-137.

42. Ι. Αναγνώστης, 495. 16-20 «*...καὶ θάνατον τοῖς φρονήσουσι προδοσίαν ἠπείλησαν, τοὺς Τζεταρίους,... φύλακας εἰς τοῦτ᾽ ἐπιστήσαντες.*» - Ι. Τσάρας, *Τελευταία άλωση*, 71- Κ. Μέρτζιος, Μνημεία, 75.

43. Για τη στάση των πηγών 16ου-17ου αιώνα βλ. S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 309-310 - Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, 194-195.

44. Λ. Χαλκοκονδύλης, ed. I. Bekker, 235. 12-20 «*Ἀμουράτης μὲν δὴ ἐπὶ Θέρμην μετὰ ταῦτα ἐστρατεύετο...ἐνταῦθα, ὡς λέγεται, συντίθεται τοῖς ἐν τῇ πόλει προδοσίαν· ᾧ, λέγεται, ὑπορύσσοντες ἀπὸ Οὐενετῶν, ᾗ λέγεται καὶ οἱ ὀρύσσοντες ἀπέδρασαν ἐς τὸ τοῦ Ἀμουράτεω στρατόπεδον, καταβάντες ἀπὸ τοῦ τείχους*». Όπως βλέπουμε ο Χαλκοκονδύλης χρησιμοποιεί στην αφήγησή του εκφράσεις όπως «*ὡς λέγεται*», «*λέγεται*». Αυτό αποδεικνύει ότι ο Χαλκοκονδύλης δεν γνώριζε το χρονικό του Αναγνώστη ούτε είχε πληροφορηθεί σωστά τα γεγονότα, αλλά στηρίζεται μόνο στην προφορική παράδοση, που είχε δημιουργήσει τη θεωρία της προδοσίας. Βλ. και Γ. Ζώρας, *Χρονικόν*, 60. 32-33. Πρβλ. όμως τη σχετική αφήγηση του Αναγνώστη για τη διάνοιξη των λαγουμιών, Ι. Αναγνώστης, 499. 10-12, 505. 1-2.

45. Λ. Χαλκοκονδύλης, ed. I. Bekker, 235. 20-21 «*ὕστερον μέντοι ἀπο τῆς ἄκρας ὡς προσέβαλεν, εἷλέ τε κατὰ τὴν πόλιν καὶ ἠνδραποδίσατο*», ενώ λίγο παρακάτω υποστηρίζει, 236. 4-6 «*ἀνδραποδισάμενον μέντοι τὴν πόλιν ταύτην οὐδένα ἐξελέσθαι τοῦ ἀνδραποδισμοῦ ἐπυθόμεθα Ἀμουράτη, ὥστε λογίζεσθαι ἡμᾶς ἔχειν, διὰ τὴν προδοσίαν ἐξείλετο αὐτούς*».

46. Για τη Μονή Βλατάδων βλ. Γ. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, με πλούσια βιβλιογραφία και λεπτομερή εξέταση πηγών και εγγράφων που σχετίζονται με την ιστορία της μονής. Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Μονή Βλατάδων*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987 - Π. Παπαγεωργίου, «Η εν Θεσσαλονίκη μονή των Βλαταίων και τα μετόχια

αυτής», *BZ* (1899) 402-428 - Α. Ξυγγόπουλος, *Τέσσερις μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης εκ των χρόνων των Παλαιολόγων*, Θεσσαλονίκη 1952, 49-62- R. Janin, *Églises*, 356-8 - Σ. Ταμπάκη, *Θεσσαλονίκη*, 147-153 - Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 265-267 - Μ. Λάσκαρις, «Οδοιπορικόν», 320.

47. Όπως πολλά από τα βυζαντινά αξιώματα, έτσι και ο λογοθέτης απαντά και στην κρατική διοίκηση και στην εκκλησία. Στην εκκλησία ο λογοθέτης εμφανίζεται για πρώτη φορά τον 6ο αιώνα και συγκεκριμένα το 517 σε μια επιγραφή ναού της πόλης Βόστρα, - Βασ. Α. Λεονταρίδου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, 302-304. Γενικότερα βλ. Π.Ι. Μπουμής, «Λογοθέτης», *ΘΗΕ*, τ. 8, Αθήνα 1965, 331-333-Κ. Ράλλη, «Περί του αξιώματος του Λογοθέτου», *ΕΕΠΑ* 11 (1916)153-163 - Γεννάδιος Ηλιουπόλεως, «Το αξίωμα του μεγάλου λογοθέτου εν τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω», *Ορθοδοξία* 17 (1942) 235-241-J. Darrouzès, *Οφφίκια*, 359-362. Ειδικότερα για την περίπτωση του Ιέρακα βλ. Τ.Α. Γριτσόπουλος, *Ιέραξ*, ΘΗΕ, τ.6, Αθήνα 1965, 760-761 - Ι. Τσάρας, *Τελευταία άλωση*, 136, 138 - Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 163 - Χ. Γ. Πατρινέλλης, *Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα και σημειώματα του ΙΕ΄-ΙΗ΄ αιώνος εκ του κώδικος του Ιέρακος*, Αθήνα 1965, 147 κ.ε.- Πρβλ. R. Guilland, «Les Logothètes. Études sur l'historie administrative de l'empire byzantium», *REB* 29 (1971) 1-115, ιδίως 100-115.

48. Ιέρακος, *Χρονικόν*, 257. 366-382 «*τότε τινὲς τῶν μοναχῶν λέγω τῶν ρακενδύτων ἐκ τῶν Βλατέων τῆς μονῆς, ἐντὸς οἰκοῦντες, κατέγραψαν, ἐδήλωσαν ἅπαντα τῷ σουλτάνῳ γράφουσι δὲ καὶ λέγουσιν· ὢ κύριε σουλτάνε, ὡς εἴ σοι ἐστι βουλητὸν ἄρξαι Θεσσαλονίκης, λαβεῖν καὶ ταύτην καὶ ἡμᾶς καὶ πάντας τοὺς ἐν πόλει τοὺς ὑδροχόους ἔκκοψον σωλῆνας Χορτιάτου· δίψη πιεζομένων δὲ πάντων καὶ ἀπορία, ἀκόντων τελεσθήσεται ὅπερ ποθεῖς γενέσθαι. Ὄρος Χορτιάτης ἔστι δὲ κείμενον ὑπὲρ ταύτης, ἐξ οὗ τῇ πόλει ἄριστον ὕδωρ ἡδὺ εἰσρέει...*». Το στοιχείο της προδοτικής συμπεριφοράς των μοναχών εμφανίζεται και σε μεταγενέστερες από τον Ιέρακα πηγές, Ι. Τσάρας, *Τελευταία άλωση*, 132-134, - Ν. Κοσμάς, *Κώδικας* 161, 21-22. - Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 162-167 - Σ. Ταμπάκη, *Θεσσαλονίκη*, 149-150 - Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 432-4. Χ. Μαυροπούλου-Τζιούμη, *Μονή Βλατάδων*, 13-14, όπου τονίζει ότι ο γάλλος περιηγητής Souciet, που έζησε στη Θεσσαλονίκη στο β΄ τέταρτο του 18ου αιώνα, επιβεβαιώνει ότι είχε ακούσει τη σχετική παράδοση περί της προδοσίας. Σχετικά με τον τρόπο που υδρευόταν η Θεσσαλονίκη βλ. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 52-56- Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία* 432-442 - Μ. Χατζηϊωάννου, *Αστυγραφία*, 66-67 - Μ.Ι. Μαραβελάκης, «Πώς υδρεύεται η Θεσσαλονίκη», *Δελτίον Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου*, Θεσσαλονίκη 5 (1951) 69-78 - Γ. Ταμιωλάκης, *Η ιστορία της ύδρευσης της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1985, ιδίως 32-46.

49. Ιεράκος, *Χρονικόν*, 25, 382-388 «*Τότε τζαούσην φύλακα καθίστησι φυλάττειν τοὺς ἐν μονῇ μονάζοντας, προδώσαντας τὴν πόλιν· Τζαούσης δὲ τὴν σήμερον αὔτ᾽ ἡ μονὴ καλεῖται· ἵνα μηδεὶς ἐκ τοῦ στρατοῦ τοὺς μοναχοὺς ταράχῃ· ὅθεν καὶ ἀτελεῖς εἰσιν ἄχρι τοῦ νῦν ἐκ Τούρκων, τὸ ἔργον μνημονεύοντες τῶν μοναχῶν τῶν πάλαι*». Η τουρκική επωνυμία του μοναστηρίου αναφέρεται σύμφωνα με τον Β. Δημητριάδη, *Τοπογραφία*, 265, σημ. 106, για πρώτη φορά το 1544.

50. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 71-72. - Σ. Ταμπάκη, *Θεσσαλονίκη*, 150.

51. Π. Παπαγεωργίου, «Μονή Βλαταίων», 422-423. Ο πύργος, που βρισκόταν κοντά στην ακρόπολη, μετά τις επιδιορθώσεις που δέχθηκε αποτελούσε την κατοικία του Τσαούς μπέη από τις 13 Μαΐου 1431. Σ. Ταμπάκη, *Θεσσαλονίκη*, 61 - Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, 193-194, 207. Πρβλ. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 73-78 - O. Tafrali, *Topographie*, 145-147 - M. Kiel, «Notes», 130.

52. Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 69-70, 79-80, 170-172 - Σ. Ταμπάκη, *Θεσσαλονίκη*, 150- Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 72, 265. - Χ. Μαυροπούλου- Τζιούμη, *Μονή Βλατάδων*, 13-17 - M. Kiel, «Notes», 129-130. Για τα προνόμια που είχαν δοθεί κατά καιρούς στη μονή, βλ. Ι. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας Γ΄. Αρχείον Μονής Βλατάδων (1466-1839)*, Θεσσαλονίκη 1955 - Του ιδίου, «Ανέκδοτον φιρμάνιον της Μονής Βλατάδων του έτους 1486», *Μακεδονικά* 4 (1955-1960) 533-536 - Π. Παπαγεωργίου, «Μονή Βλαταίων», 408-410 - S. Vryonis, «Ottoman Conquest», 319. Βλ. επίσης για τη γενικότερη πολιτική των σουλτάνων έναντι της εκκλησίας, Χ. Γ. Πατρινέλλης, *Η εκκλησία και η ορθοδοξία*, Ι.Ε.Ε., τ. Ι, 92-94.

53. Ο Γ. Στογιόγλου, *Μονή Βλατάδων*, 158-162 κ. 171-3 - Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία*, 84-85. Βλ. και Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, 194 ο οποίος υποστηρίζει ότι μετά την κατάρρευση της άμυνας στο ανατολικό τείχος είναι πιθανόν να παρουσιάστηκαν περιπτώσεις εκούσιων συνθηκολογήσεων κατοίκων και ίσως από μια τέτοια περίπτωση να προήλθε η γένεση του θρύλου για την προδοσία των μοναχών. Η παράδοση περί προδοσίας των μοναχών διατηρήθηκε ως και τον 18ο αιώνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- C. Imber, *The Ottoman empire 1300-1481*, Istanbul 1990.
- C. Manfroni, «La marina veneziana alla difesa di Salonicco (1423-30)», *Nuovo Archivio Veneto* 1910, 1-70.
- D. Balfour, *Politico - Historical Works of Symeon Archibishop of Thessalonica (1416/17-1429)*, Wien 1979.
- D. Balfour, «Αγίου Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Έργα Θεολογικά» [*Ανά-λεκτα Βλατάδων 34*], Θεσσαλονίκη 1981, 17-76.
- J. Darrouzès, *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l' Eglise byzantine*, Paris 1970.
- G. T. Dennis, «The second Turkish capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1403?», *BZ* 57 (1964) 53-61.
- D.M. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453*, μτφρ. Στ. Κομνηνός, Αθήνα 1996.
- D.M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations, Cambridge* 1988.
- F. Thiriet, «Les Vénitiens à Thessalonique dans la première moitié du XIVe siècle», *Byzantion* 22 (1952), 323-332.
- *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos*, Epirotica, ed. I. Bekker, Bonnae 1849.
- J. M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe and VIe siècle. Contribution à l' étude d'un ville paléochretienne*, Paris 1984.
- Jean Tsaras, «La fin d' Adronic Paleologue, dernier despote de Thessalonique», *Revue des ètudes sud - est Européennes* 3 (1965), 419-432.
- K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, volume II, The fifteenth century, Philadelphia 1978.
- M. Kiel, «Notes on the history of some Turkish monuments in Thessaloniki and their founders», *Balkan Studies* 11,1 (1970). 123-156.
- M. Vickers, «The byzantine sea walls of Thessaloniki», *Balkan Studies* 11² (1970), 261-280.
- O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913.
- P. Lemerle, «La domination Vénitienne à Thessalonique», *Miscellanea G. Galbiati III* (Fontes Ambrosiani 27) 1951, 219-225.
- S. Romanin, Storia documentata di Venezia, tomo IV, Venezia 1975.
- P. Sugar, *Southeastern, Europe under Ottoman rule 1354-1804, Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία 1354-1804*, μτφρ. Π. Χρ. Μπαλουξής, Αθήνα 1977.
- Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, τ. 1-3, Wien 1975-1979.
- Pseudophrantzes, *Macarii Melisseni, Chronicon 1258-1481*, ed. V. Grecu, Bucuresti 1966.
- R. Janin, *Les èglises et les monastères des grands centers Byzantins*, Paris 1975.
- S. Vryonis, «The Ottoman conquest of Thessalonici in 1430», A.A.M. Bryer and H. Lowry ed. *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman society*, Birmingham and Dumbarton Oaks 1986, 281-321.
- T.I.F. Tafel, «De Salonica, eiusque agro di sertatio geografica», *Variorum Reprint*, London 1972.
- W. Miller. *Essays on the Latin Orient, Cambridge* 1921.
- A.P. Kahzdan, «Some questions addressed to the scholars who believe in the authenticity of Kaminiates, "Capture of Thessalonica"», *BZ* 71 (1978) 301-314.
- M. Kiel, Notes on the history of some turkish monuments in Thessaloniki and their founders, Balkan Studies 11 (1970), 123-156.
- Ν. Κοσμάς, *Ο ανέκδοτος κώδικας 161 της Χίου για τη σύνοδο της Φλωρεντίας, την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 και τη μάχη της Βάρνας*. Εισαγωγή-κείμενο-σχόλια, Αθήνα 1975.
- Αγγ. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Χώρος και ιδεολογία*, Γιάννενα 1996.
- Αγγ. Λαΐου-Τωμαδάκη, «Η Θεσσαλονίκη, η ενδοχώρα της και ο οικονομικός της χώρος στην εποχή των Παλαιολόγων» (ανατ.), Διεθνές Συμπόσιο, *Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1995, 183-194.
- Αθ. Κόλλια - Δερμιτζάκη», *Ο βυζαντινός ιερός πόλεμος. Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1997.
- Ανωνύμου, *Έκθεσις Χρονική*, εκδ. Κ.Ν. Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Ζ΄, Βενετία - Παρίσι 1894, σ.557-610.
- Απ. Βακαλόπουλος, «Η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους στα 1430 και η τύχη των εκκλησιών της», *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, Θεσσαλονίκη 1980, 53-71.
- Απ. Βακαλόπουλος, «Η παρά την Θεσσαλονίκην βυζαντινή μονή του Χορταΐτου», *Ε.Ε.Β.Σ.* 15 (1939) 281-288.
- Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. - 1983*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Απ. Βακαλόπουλος, «Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 17 (1977), 1-39.
- Απ. Βακαλόπουλος, «Συμβολή στην ιστορία της Θεσσαλονίκης επί Βενετοκρατίας (1423-1430)», στον τόμο Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου, Θεσσαλονίκη 1952, 315-344.
- Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού, «Περιγραφή της Θεσσαλονίκη στα 1734 από τον Père Jean-Baptiste Souciet», *Μακεδονικά* 8 (1968), 185-210.
- Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430 – 1912*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Εγκώμια της βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Εισαγωγή, κείμενα, μετάφραση, Θεσσαλονίκη 1999.
- Γ. Γούναρης, *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1976, ανατ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1982.
- Γ. Θ. Ζώρας, *Χρονικόν περί των Τούρκων Σουλτάνων (κατά τον βαρβερινόν ελληνικόν κώδικα 111)*, Αθήνα 1958.
- Γ. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη πατριαρχική μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Δούκας, *Ιστορία*, ed. I. Bekker, CB, Bonnae 1834 και ed. V. Grecu, Bucuresti 1958.
- Ι. Τσάρας, *Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους (1423-30)*, *Μακεδονικά* 17 (1977), 85-122.
- Ι. Τσάρας, *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης (1430)*. Τα κείμενα μεταφρασμένα με εισαγωγικό σημείωμα και σχόλια, Θεσσαλονίκη 1985.
- Ι. Τσάρας, «Οι δύο έμμετρες μονωδίες για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 9 (1969), 64-100.
- Ίερακος, *Χρονικόν περί της των Τούρκων Βασιλείας*, εκδ. Κ.Ν. Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Α΄, Βενετία 1872, σ. 245-268.
- Ιωάννης Αναγνώστης, *Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης*, ed. I. Bekker, CB, Bonnae 1838 και εκδ. Ι. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1958.
- Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- Λ. Ασπιώτη, *Τα κάστρα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, ed. I. Bekker, CB, Bonnae 1843 και Laoniki Chalcocondylae, *Historiarum Demonstrationes* 1-2, ed. E. Darkç, Budapesti 1922-1927.
- Μ. Θ. Λάσκαρις, «Ναοί και μοναί Θεσσαλονίκης το 1405 εις το Οδοιπορικόν του εκ Σμολένσκ Ιγνατίου», τόμος Κ. Αρμενοπούλου, *ΕΕΣΝΟΕΠΘ*, 6 (1952), 315-331.
- Μ. Φουντούκου, «Παρατηρήσεις στο αμυντικό σύστημα των τειχών της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονίκη* 1 (1985), 115-157.
- Μ. Χατζηϊωάννου, «Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, ήτοι τοπογραφική περιγραφή της Θεσσαλονίκης», *Αθήναι* 1880, ανατ. Θεσσαλονίκη 1976.
- Μάρκος Πηλαβάκης, *Αγίου Μάρκου του Ευγενικού, Μητροπολίτου του Εφέσου, Μονωδία επί τη αλώσει της Θεσσαλονίκης*. Εισαγωγή - αρχαίο κείμενο- σχόλια, Αθήνα 1997.
- Π.Ν. Παπαγεωργίου, «Η εν Θεσσαλονίκη μονή των Βλαταίων και τα μετόχια αυτής», *BZ* 8 (1891), 402-428.
- Σ. Ταμπάκη, *Η Θεσσαλονίκη στις περιγραφές των περιηγητών 12ος – 19ος αιώνες μ.Χ. Λατρευτικά μνημεία*, Κ.Β.Ε., Θεσσαλονίκη 1998.
- Σ.Ν. Στεφάνου, «Ο πύργος του Τριγωνίου. Συμβολή στη μελέτη των τουρκικών οχυρώσεων της Θεσσαλονίκης», *Βυζαντινά* 14 (1988), 413-457.
- Σπ. Λάμπρος, «Τρεις ανέκδοτοι μονωδίαι εις την υπό των Τούρκων άλωσιν της Θεσσαλονίκης», *Ν.Ε.* 5 (1208), 369-396.
- Χ. Μπακιρτζής, «Η Θαλάσσια οχύρωση της Θεσσαλονίκης. (Παρατηρήσεις και προβλήματα)», *Βυζαντινά* 7 (1975), 289-345.
- Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Η κλασική περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995.
- Χρ. Μαυροπούλου-Τζιούμη, *Μονή Βλατάδων*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987.

Προσωπικότητες και επιχειρήσεις

- Η οικογένεια Κόβο της Θεσσαλονίκης: Ραβίνοι και Πρόκριτοι
- Ανταγωνισμός και αντιπαλότητα στο ναυτικό εμπόριο της Μεσογείου κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα

Η οικογένεια Κόβο της Θεσσαλονίκης: Ραβίνοι και Πρόκριτοι*

Όπως συμβαίνει συνήθως, η γενεαλογική έρευνα ξεκινά με κάποια ιστορία που μας αφηγήθηκαν οι γονείς μας ή ακόμη καλύτερα οι παππούδες μας (αν έχουμε αυτή την τύχη). Τότε ακόμη ήμαστε νέοι και δεν ενδιαφερόμασταν για το γενεαλογικό δένδρο μας. Ωστόσο, κατά κανόνα, η ιστορία διατηρείται στη μνήμη μας και, όταν -σε μια ορισμένη ηλικία- ενδιαφερόμαστε για τη γενεαλογική έρευνα, η μνήμη ανακαλείται και γίνεται η αφετηρία της.

Πριν αφηγηθώ την ιστορία της γιαγιάς μου, ας μου επιτραπεί να παρουσιάσω με συντομία αυτή τη μεγάλη γυναίκα. Ονομαζόταν Εσθήρ Κόβο, ήταν κόρη του Ιακώβ Κόβο και της Φλόρας Φρανσές και γεννήθηκε το 1883 στο Μοναστήρι (νυν Βίτολα) της Μακεδονίας, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ήταν μία από τις πιο έξυπνες γυναίκες που συνάντησα. Αν και δεν πήγε ποτέ της στο σχολείο (δεν υπήρχε σχολή θηλέων στο Μοναστήρι εκείνη την εποχή), μπορούσε να διαβάσει και να γράψει στην ιουδαιο-ισπανική (προτιμώ τον όρο ιουδαιο-ισπανική από τον όρο «λαντίνο», διότι σύμφωνα με ορισμένους ειδικούς ο τελευταίος υποδηλώνει κάποια γλωσσική κατωτερότητα). Η Εσθήρ Κόβο, εκτός από την ιουδαιο-ισπανική, γνώριζε πολλές γλώσσες, τη σερβική, την τουρκική, την ελληνική και τη γαλλική. Όταν μετανάστευσε στην Παλαιστίνη έμαθε (και με τη βοήθειά μου) και την εβραϊκή. Ήταν το αφεντικό στο σπίτι μας (ζούσαμε μαζί ο παππούς μου, η γιαγιά μου, οι γονείς μου, η αδελφή μου και εγώ) και όλοι υπακούαμε σε αυτή. Όπως συμβαίνει συχνά στις σεφαραδίτικες οικογένειες, εμείς τα εγγόνια είχαμε περιορισμένες επαφές με τον παππού μας, τον πατριάρχη της οικογένειάς μας. Αντιθέτως, είχαμε στενή επαφή με τη γιαγιά μας. Ακολουθεί η ιστορία που μας είπε η γιαγιά μου για την οικογένειά της, περίπου πριν από πενήντα χρόνια.

* Μετάφραση από την αγγλική: Ε. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

Λεπτομέρεια από την Αγκαδά του Μονάχου (15ος αιώνας). (Μπαρούχ Σιμπή, *Αγκαδά Σελ Πεσσάχ*, Έκδοση Ισραηλιτικής Κοινότητος Θεσσαλονίκης, 1987).

Περί το 1860 η οικογένεια Κόβο της Θεσσαλονίκης (περίφημη όχι μόνο για τους ραβίνους, αλλά και για τον πλούτο της) αποφάσισε να στείλει στο Μοναστήρι δύο μέλη της, τον Ισαάκ και τον Ιακώβ Κόβο. Επειδή ανήκε στη διοικητική περιφέρεια της Μακεδονίας, το Μοναστήρι υπαγόταν στη δικαιοδοσία των ραβίνων της Θεσσαλονίκης[1]. Ο Ισαάκ στάλθηκε ως αντιπρόσωπος της οικογενειακής επιχείρησης και ο Ιακώβ ως ραβινικός δικαστής. Ο Ιακώβ, ο προπάππος μου, νυμφεύθηκε τη Φλόρα Φρανσές (από σπουδαία, επίσης, οικογένεια της Θεσσαλονίκης, συνδεδεμένη δι' επιγαμιών με την οικογένεια Κόβο) και απέκτησαν τρία παιδιά: τον Ιωσήφ, τη Ραχήλ και την Εσθήρ (τη γιαγιά μου). Ο Ιωσήφ, σύμφωνα με τη γιαγιά μου, ήταν ευφυέστατος και η οικογένεια περίμενε πολλά από αυτόν. Δυστυχώς, πέθανε πολύ νέος, χωρίς να αφήσει απογόνους. Ο πατέρας του πέθανε λίγο αργότερα από εκείνον. Αντιθέτως η Φλόρα, που ζούσε με τη γιαγιά μου, πέθανε σε μεγάλη ηλικία το 1934, στο Μοναστήρι. Η Ραχήλ παντρεύτηκε κάποιον Ρούσο και μετανάστευσαν στις ΗΠΑ. Η γιαγιά μου παντρεύθηκε τον Μωυσή Φαρατζή, τον παππού μου. Από το περιοδικό της Alliance Israélite Universelle (AIU) γνωρίζω ότι τόσο ο Ισαάκ όσο και ο Ιακώβ ήταν μέλη της οργάνωσης αυτής στο Μοναστήρι (όπως πολλοί άλλοι Κόβο, ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη) και γνώριζαν τον προπάππο μου Ηλία Ραφαήλ Φαρατζή[2].

Το μέτριο λήμμα που αφιερώνει η «Εβραϊκή Εγκυκλοπαίδεια» στην οικογένεια Κόβο της Θεσσαλονίκης, οικογένεια που έδωσε τόσες εξέχουσες προσωπικότητες (αρχιραβίνους, ραβίνους, ραβινικούς δικαστές και ευπόρους), προκαλεί απογοήτευση και ενόχληση. Μπορεί κανείς να το αντιπαραβάλει με το μακροσκελές λήμμα που αφιερώνεται στον Ασκεναζή ραβίνο Ριντμπάζ[3]. Στους διάφορους συγγραφείς του λήμματος για την οικογένεια Κόβο θα παρατηρούσα ότι η Θεσσαλονίκη ουδέποτε ανήκε στην Τουρκία, αλλά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Τουρκία ήταν μία από τις πολλές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία έπαψε να υφίσταται μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918). Η Θεσσαλονίκη ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι το 1912 και έκτοτε ανήκει στην Ελλάδα. Το μέτριο λήμμα της «Εβραϊκής Εγκυκλοπαίδειας» για την οικογένεια Κόβο αποτέλεσε το έναυσμα για την παρούσα μελέτη. Πρόσφατα, ο Μαρκ Μαζάουερ εξέδωσε το βιβλίο «Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων»[4]. Και πάλι, στο έργο αυτό ο συγγραφέας φαίνεται να αγνοεί την διάρκειας τριών αιώνων πνευματική και θρησκευτική συνεισφορά της οικογένειας Κόβο προς τη Θεσσαλονίκη.

Οι κύριες πηγές της παρούσας μελέτης προέρχονται από τη γαλλική (Ι. Νεχαμά) και την εβραϊκή βιβλιογραφία (I.S. Emmanuel και Μ. Μόλχο). Το ευρετήριο του επτάτομου έργου του Ι. Νεχαμά -το οποίο συνέταξε η Ματθίλδη Τάγκερ- υπήρξε, επίσης, πολύ χρήσιμο.

Η προέλευση του ονόματος Κόβο

Η προέλευση του ονόματος Κόβο δεν είναι εντελώς σαφής. Ο Ιωσήφ Κόβο εξετάζει λεπτομερώς κάθε δυνατή προέλευση, με βάση διαφορετικές πηγές, και καταλήγει σε δύο πιθανές ρίζες: ισπανική και ιταλική[5]. Ο Ιωσήφ Νεχαμά, ο περίφημος θεσσαλονικεύς ιστορικός και ίσως ο πλέον αξιόπιστος, γράφει ότι η οικογένεια είναι «ισπανικής καταγωγής και όχι ιταλικής, όπως αποφαίνονται συνεχώς, λόγω μιας παροδηγητικής ομοιότητας ονομάτων. Οι Κόβο δεν κατάγονται από το Κόβο, επαρχία του Μπέργκαμο, στη Λομβαρδία. Το όνομα Cobo [προφέρεται Κόβο] είναι αμιγώς ισπανικό»[6]. Η «Εβραϊκή Εγκυκλοπαίδεια» επαναλαμβάνει ότι η οικογένεια προήλθε από την Ιταλία.

Κατέχω επίσημο έγγραφο του Γαλλικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη, με ημερομηνία 31 Δεκεμβρίου 1780, όπου αναφέρεται ότι ο Μπεχόρ Σαμουήλ Κόβο, αρχιραβίνος της Θεσσαλονίκης, τελεί υπό την προστασία του Γαλλικού Προξενείου (δηλαδή ότι είναι «barataire» = προστατευόμενος). Πρόκειται για τον αρχιραβίνο Αβραάμ Σαμουήλ (Μπεχόρ Ραφαήλ Χαΐμ) Κόβο, που πέθανε στις 30 Δεκεμβρίου 1792. Στην πραγματικότητα, από τα μέσα του 18ου αιώνα και μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση, οι πρόξενοι των δυτικών κρατών, όπως της Γαλλίας και της Βρετανίας, ενδιαφέρονταν για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, την οποία θεωρούσαν ως χρήσιμο εμπορικό παράγοντα. Ο αρχιραβίνος της κοινότητας τύγχανε ιδιαίτερης προσοχής από το προξενείο, λόγω του κύρους του. Εφόσον του παρεχόταν η προστασία από προξενείο κάποιας ξένης χώρας εθεωρείτο «Φράνκο». Η ονομασία «Φράνκο» δόθηκε αρχικώς στην ιταλική κοινότητα της Θεσσαλονίκης, αλλά επεκτάθηκε και στις προσωπικότητες που προστατεύονταν από τα ξένα προξενεία. Εδώ βρίσκεται ίσως ο λόγος για τον οποίο πολλοί θεώρησαν λανθασμένα ότι οι Κόβο προέρχονταν από την Ιταλία. Η «Εβραϊκή Εγκυκλοπαίδεια» υποστηρίζει ότι η οικογένεια Κόβο είναι ιταλικής καταγωγής επικαλούμενη ότι «το όνομα προέρχεται από την πόλη Κόβο, κοντά στο Μιλάνο». Ο Ιωσήφ Κόβο προσθέτει πως «δεδομένου ότι η οικογένεια Κόβο προσευχόταν στη συναγωγή Σαλόμ, όπου προσεύχονταν οι Ιταλιώτες εβραίοι, υπάρχει ισχυρός λόγος να πιστέψουμε ότι η οικογένεια καταγόταν από την Ιταλία[7]». Ωστόσο, ο Μιχαήλ Μόλχο στο άρθρο του «Οι Κεχιλότ [Συναγωγές] της Θεσσαλονίκης» γράφει[8]: «Η συναγωγή Σαλόμ ιδρύθηκε κατά το πρώτο ήμισυ του 16ου αιώνα από μετανάστες προερχόμενους από διάφορες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, στους οποίους περιλαμβάνονταν και Κονβέρσος»[9]. Ο Μόλχο σημειώνει τα ονόματα των οικογενειών που ανήκαν στη συναγωγή αυτήν, περιλαμβάνοντας τους Κόβο. Οπωσδήποτε, με βάση τις έρευνές μου για τις οικογένειες Φαρατζή και Σίδες, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι οι ταυτώνυμες οικογένειες που ανήκαν στη συναγωγή Σαλόμ δεν ήταν ιταλικής καταγωγής, διότι προέρχονταν από την Ισπανία. Εν κατακλείδι, φαίνεται ότι η καταγωγή της οικογένειας Κόβο είναι μάλλον ισπανική και όχι ιταλική.

Η ιστορία της οικογένειας Κόβο της Θεσσαλονίκης

Επί τρεις αιώνες, η οικογένεια Κόβο πρόσφερε στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης μια αδιάκοπη αλυσίδα μεγάλων προσωπικοτήτων. Κατά τις οκτώ τελευταίες γενεές (ήδη προ του 1637 και μέχρι το 1929) η οικογένεια αριθμεί έξι αρχιραβίνους, δηλαδή περισσότερους από κάθε άλλη οικογένεια της Θεσσαλονίκης: Τον Ελιέ Γιουδά (πέθανε το 1688), τον Γιουδά Ελιέ (πέθανε το 1719), τον Ιωσήφ Σεμαγιά (πέθανε το 1727), τον Αβραάμ Σαμουήλ (πέθανε το 1792), τον Ασέρ Ιακώβ (πέθανε το 1874) και τον Ιακώβ Χανανιά (πέθανε το 1907), ο οποίος υπήρξε και ο τελευταίος αυτόχθων πνευματικός ηγέτης.

Πριν αναφερθώ στις προσωπικότητες της οικογένειας Κόβο, ας μου επιτραπεί να περιγράψω τη διαδικασία της επιλογής αρχιραβίνου στη Θεσσαλονίκη, όπως την παραθέτει ο I.S. Emmanuel[10]. Οι εκλέκτορες αποτελούνταν από τους ραβίνους και τους προκρίτους και εξέλεγαν τρεις ραβίνους (τη λεγόμενη «τριανδρία»), για να υπηρετήσουν ως «Χαράβ χακολέλ» («ραβίνοι της κοινότητας»). Αν κάποιο μέλος της τριανδρίας πέθαινε, δεν αντικαθίστατο και οι εναπομείναντες εξακολουθούσαν να ονομάζονται «Χαράβ χακολέλ». Όταν πέθαινε και το δεύτερο μέλος, ο τρίτος εναπομείνας ραβίνος εξακολουθούσε να δρα μόνος του ως αρχιραβίνος. Η πρώτη είδηση που διαθέτουμε για την οικογένεια Κόβο προέρχεται από την επιτύμβια στήλη του προκρίτου και φιλανθρώπου Αβραάμ Κόβο, ο οποίος πέθανε στη Θεσσαλονίκη στις 27 Ιανουαρίου 1533[11].

Ένα από τα πιο τραγικά γεγονότα που αφορούν την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης και την οικογένεια Κόβο συνέβη το 1637[12]. Την περίοδο εκείνη η εβραϊκή κοινότητα είχε εξασθενίσει οικονομικώς λόγω των πυρκαγιών που εκδηλώθηκαν κατά τα έτη 1620 και 1623. Το αποτέλεσμα ήταν να εγκαταλείπουν οι εύπορες οικογένειες τη Θεσσαλονίκη και να επιδεινώνεται σοβαρά η οικονομική κατάσταση όσων απέμειναν. Έτσι, η κοινότητα αντιμετώπιζε μεγάλη δυσκολία να καταβάλλει τους φόρους στον σουλτάνο. Κατέβαλλε τους φόρους σε υφάσματα, τα οποία χρησιμοποιούσε ο στρατός για να κατασκευάζει τις στολές του. Υπόχρεη για την καταβολή των φόρων ήταν η κοινότητα μέσω του τοπικού αντιπροσώπου του σουλτάνου, του λεγόμενου «ντεφτερντάρ» (= εισπράκτορα των φόρων), ο οποίος απαιτούσε μερίδιο και για τον εαυτό του. Οι φόροι λογίζονταν ως καταβληθέντες, όταν τα εμπορεύματα έφταναν στην Κωνσταντινούπολη. Την περίοδο εκείνη σουλτάνος ήταν ο Μουράτ Δ´ (1612-1640), που ανέβηκε στο θρόνο σε ηλικία 11 ετών, το 1623. Ο Μουράτ ήταν ένας ακαλλιέργητος, ισχυρογνώμων γίγαντας, με μαύρα μάτια, τρομερά άγριος, αλλά ταυτοχρόνως ευφυής και ικανότατος στρατηγός. Ύστερα από πολλές εκτελέσεις (υπολογίζονται από 25.000 ως 100.000) παγίωσε την αυτοκρατορική εξουσία του (1627) και έκτοτε έμεινε γνωστός ως

ένας από τους ικανότερους σουλτάνους. Πολύ σύντομα διαπίστωσε την αξιοθρήνητη οικονομική κατάσταση της αυτοκρατορίας του, την οποία άρχισε να ελέγχει προσωπικώς, με αφετηρία την κατάσχεση όλων των χρυσαφικών της χριστιανικής και της εβραϊκής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης και με τη φορολόγηση των προξενείων της πόλης. Στη Θεσσαλονίκη η κοινότητα δεν μπόρεσε να παραδώσει τη δέουσα ποσότητα υφασμάτων που αντιστοιχούσε στους αυξανόμενους φόρους, ενώ η ποιότητα των υφασμάτων χειροτέρευε. Σύντομα, ο τοπικός φοροεισπράκτορας κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, κατηγορήθηκε από τον σουλτάνο ότι δεν εκτελούσε την αποστολή του και εκτελέσθηκε. Ο στρατός έκρινε ότι τα υφάσματα ήταν χαμηλής ποιότητας και έδωσε εντολή στους εβραίους της Θεσσαλονίκης να στείλουν μια αντιπροσωπεία στην πρωτεύουσα. Εκεί θα γινόταν η εξέταση του προβλήματος. Διορίσθηκε τότε μια εξαμελής επιτροπή, με επικεφαλής τον ραβίνο Γιουδά Κόβο (20 Φεβρουαρίου 1637), εξουσιοδοτημένη πλήρως (από οικονομική και κάθε άλλη άποψη) να διαπραγματευθεί με τις οθωμανικές αρχές. Η επιτροπή είχε μαζί της ένα ποσό, το οποίο στα 1937 είχε αγοραστική αξία 20.000 χρυσών φράγκων, και μεγάλη γκάμα υφασμάτων καλής ποιότητας. Έφτασε, λοιπόν, στην Κωνσταντινούπολη. Τον Γιουδά Κόβο συνόδευε ο γιος του Ελιέ, 17 ετών. Ωστόσο, οι στρατιωτικοί έκριναν (η εξέταση έγινε ημέρα Σάββατο χωρίς την παρουσία της αντιπροσωπείας) ότι τα υφάσματα ήταν κατώτερης ποιότητας και απαίτησαν το ποσό των 30.000 χρυσών φράγκων, για να καλυφθούν οι φόροι. Αλλά ο Γιουδά Κόβο επέμενε, ήταν αποφασισμένος να πετύχει τον σκοπό του. Ωστόσο οι προσπάθειές του ήταν μάταιες, όλοι οι αξιωματούχοι γνώριζαν ότι η υπόθεση των υφασμάτων ήταν χαμένη. Τα άλλα μέλη της αποστολής προσπάθησαν να πείσουν τον Γιουδά Κόβο να υποχωρήσει και να πληρώσει όσα απαιτούσαν οι αρχές. Αλλά εκείνος συνέχισε να διαπραγματεύεται με τις αρχές, μέχρι που κατάντησε οχληρός και στο τέλος κατηγορήθηκε για διαφθορά. Καταδικάστηκε σε θάνατο και στις 5 Σεπτεμβρίου 1637 εκτελέσθηκε και θάφτηκε. Και, όπως γράφει ο Νεχαμά, «αυτό ήταν το τέλος ενός μάρτυρα και ήρωα, η μνήμη του οποίου θα έπρεπε να διατηρηθεί για πάντα στα χρονικά των εβραϊκών κοινοτήτων της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».

Ο πρώτος Κόβο που εκλέχθηκε αρχιραβίνος στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν ο Ελιέ Γιουδά Κόβο, που γεννήθηκε περί το 1620. Ήταν γιος του ραβίνου Γιουδά Κόβο, που πήγε στην Κωνσταντινούπολη το 1637[13]. Οι θρησκευτικές σπουδές του άρχισαν στη Θεσσαλονίκη, στη γεσιβά (σχολή) του πατέρα του. Άδραξε την ευκαιρία να επισκεφτεί την πρωτεύουσα του σουλτάνου και συνόδευσε στην Κωνσταντινούπολη τον πατέρα του. Μετά την εκτέλεση του τελευταίου, αρνήθηκε να επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη και παρέμεινε στην πρωτεύουσα με τη βοήθεια της εβραϊκής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης. Ο νεαρός Ελιέ, ταλαντούχος και ενεργητικός, σπούδασε στις καλύτερες θρησκευτικές σχολές και έγινε ραβίνος. Το 1670 επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και διορίσθηκε επικεφαλής του ραβινικού δικαστηρίου. Δίδασκε σε μια γεσιβά. Στους πιο γνωστούς μαθητές του συ-

Τελετή στη σχολή «Ταλμούδ Τορά» (*Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης*, Sepharad '92).

μπεριλαμβάνονταν: Ο γιος του, ο ραβίνος Γιουδά, ο ραβίνος Σολομών Αμαρίλιο, ο ανεψιός του Γιοσέφ (γιος του αδελφού του Σεμαγιά), ο ραβίνος Σαμουήλ Ισαάκ Μοντιλιάνο και ο ραβίνος Ζβι Χιρς Ασκενάζι, γνωστός ως «χαχάμ Ζβι». Το 1677 ο Ελιέ νυμφεύθηκε την κόρη του αρχιραβίνου Μοσέ Χαΐμ Σαμπετάι. Το 1678, μετά τον θάνατο του ραβίνου Χισνταγιέ α-Κοέν Περαχιά, ονομάσθηκε «ραβίνος της κοινότητας»[14]. Ο ραβίνος Ελιέ είναι γνωστός ως ο ηγέτης του αγώνα κατά της μεσιανικής κίνησης του Σαμπετάι Σεβή. Το 1683 αποκήρυξε τους οπαδούς του Σαμπετάι. Το 1685, μετά τον θάνατο του πεθερού του, διορίσθηκε αρχιραβίνος. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων τελευταίων μηνών της ζωής του ήταν πολύ άρρωστος, ίσως λόγω της πανούκλας του 1688. Δύο από τους γιους του πέθαναν τον Σεπτέμβριο του 1688 εξαιτίας της ασθένειας αυτής. Επιβίωσε ο γιος του, ραβίνος Γιουδά Ελιέ Κόβο. Είχε, επίσης, μια κόρη, που παντρεύτηκε τον ραβίνο Γιοσουά Χανταλή. Ο Ελιέ Γιουδά Κόβο απέκτησε φήμη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ως κορυφαίος ραβίνος. Μόνο μικρά τμήματα της συγγραφικής εργασίας του δημοσιεύθηκαν. Οι εγγονοί του, οι ραβίνοι Αβραάμ και Γιουδά Χανταλή, δημοσίευσαν τμήμα του έργου του (43 «αποκρίσεις» [«ρεσπόνσα»]) υπό τον τίτλο «Αντερέθ Ελιάχου» («Έμβλημα εξουσίας»). Οι «αποκρίσεις» αυτές, μαζί με άλλες του Γιοσούα Χανταλή, εκδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη το 1739 από τους εγγονούς του, Γιουδά και Ελιέ Χανταλή, υπό τον τίτλο «Σενέ Με' Ορότ χα Γκεντολίμ» («Οι δύο μεγάλες λυχνίες»).

Σύμφωνα με τον Νεχαμά, ο δεύτερος Κόβο που εκλέχθηκε ραβίνος της κοινότητας της Θεσσαλονίκης (μέλος της τριανδρίας) ήταν ο Γιουδά, γιος του Ελιέ, ο οποίος πέθανε στις 23 Σεπτεμβρίου 1719[15]. Ωστόσο, ο Νεχαμά δεν παρέχει λεπτομέρειες για το πρόσωπο αυτό, ίσως διότι άσκησε τα καθήκοντά του επί βραχύ χρο-

νικό διάστημα και πέθανε νέος (περί το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του).

Ο τρίτος Κόβο που εκλέχθηκε μέλος της τριανδρίας ήταν ο Ιωσήφ, γιος του Σεμαγιά Κόβο (ανεψιός του Ελιέ Κόβο και εξάδελφος του Γιουδά Κόβο). Ο πατέρας του πέθανε, όταν ο ίδιος ήταν πολύ νέος. Υπήρξε μαθητής του συγγενή του Ελιέ Κόβο και του Νατάν από τη Γάζα. Η τριανδρία που εκλέχθηκε το 1703 αποτελούνταν από τον Σολομών Αμαρίλιο, τον Ιωσήφ Κόβο και τον Γιουδά Κόβο. Συνδέονταν με συγγενικές σχέσεις μεταξύ τους, διότι ο Σολομών Αμαρίλιο ήταν θείος του Ιωσήφ Κόβο[16]. Για να εδραιώσει τις αποφάσεις της σε δύσκολες περιπτώσεις, η τριανδρία συγκέντρωνε τους ραβίνους των συναγωγών και τους προκρίτους, συζητούσε μαζί τους το πρόβλημα και τους ζητούσε να συνυπογράψουν την απόφαση. Ο Ιωσήφ Κόβο υπήρξε συντάκτης πολλών δημοσιευμάτων. Τα έργα του εν μέρει δημοσιεύθηκαν και εν μέρει απωλέσθηκαν. Ο γιος του, ραβίνος Γιουδά Κόβο, δημοσίευσε το βιβλίο «Κηρύγματα και Εγκώμια», ενώ ο γαμπρός του, Μοσέ Κοένκα, δημοσίευσε το βιβλίο «Ερωτήσεις και Αποκρίσεις». Ο εγγονός του, ο πρόκριτος Σαμουήλ Κόβο, δημοσίευσε μερικές αποκρίσεις. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1784, ο εγγονός του, ο αρχιραβίνος Ραφαήλ Χαΐμ Αβραάμ Κόβο, δημοσίευσε διάφορες «Ερωτήσεις και Αποκρίσεις» και ονόμασε το βιβλίο του «Γκβαότ Ολάμ» («Οι λόφοι του κόσμου»). Οι αποκρίσεις στάλθηκαν στις εβραϊκές κοινότητες των Τρικάλων, του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, της Λάρισας και άλλων πόλεων. Ο Ιωσήφ Κόβο είχε τρεις γιους -τον Σεμαγιά, τον Αβραάμ και τον Γιουδά- και μια κόρη, η οποία παντρεύτηκε τον πρόκριτο Μοσέ Κοένκα. Ο εγγονός του, ο ραβίνος Ιωσήφ, γιος του ραβίνου Σεμαγιά, πέθανε από πανούκλα μετά το 1727. Ο ραβίνος Ιωσήφ Κόβο εγκωμιάσθηκε από τον ραβίνο Ισαάκ Φρανσές.

Ο τέταρτος Κόβο που εκλέχθηκε μέλος της τριανδρίας ήταν ο Αβραάμ, ο πρεσβύτερος γιος (μπεχόρ) του προκρίτου και ευπόρου Σαμουήλ Κόβο και δισέγγονος του αρχιραβίνου Ιωσήφ Σεμαγιά Κόβο. Προ του 1748 ασθένησε σοβαρά δύο φορές και προσέλαβε τα ονόματα Χαΐμ και Ραφαήλ. Ξεκίνησε ως ραβινικός δικαστής και το 1776 εκλέχθηκε μέλος της τριμελούς κοινοτικής ραβινείας. Το 1790 εκλέχθηκε αρχιραβίνος[17]. Ενώ ήταν ακόμη νέος, εξέδωσε το βιβλίο «Ματέχ Ασέρ» («Η ράβδος του Ασέρ») του πεθερού του ραβίνου Ασέρ Εμμανουήλ Σαλέμ. Το 1784 εξέδωσε το βιβλίο «Γκβαότ Ολάμ» («Οι λόφοι του κόσμου») του προπάππου του ραβίνου Ιωσήφ Κόβο. Ο ίδιος έγραψε το βιβλίο «Χαβέ Αμπραχάμ» («Ο βίος του Αβραάμ»), το οποίο εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1804. Πέθανε στις 30 Ιουλίου 1792, κατά την επιδημία πανούκλας του έτους εκείνου. Στο επικήδειο εγκωμιό του ο ραβίνος Αβραάμ Ρεουμπέν έγραψε: «Ο μέγας αρχιραβίνος Αβραάμ Μπεχόρ έφερε το αξίωμά του πάνω στους ώμους του. Κριτής του λαού του, υπήρξε καλός προς την εβραϊκή κοινότητα, δίδαξε στους φτωχούς μαθητές των γεσιβότ, τους ενθάρρυνε και τους υποστήριξε».

Ερείπια της συναγωγής Καταλάν μετά την πυρκαγιά του 1890. (*Χρονικά*, τχ. 70 Σεπτέμβριος 1984).

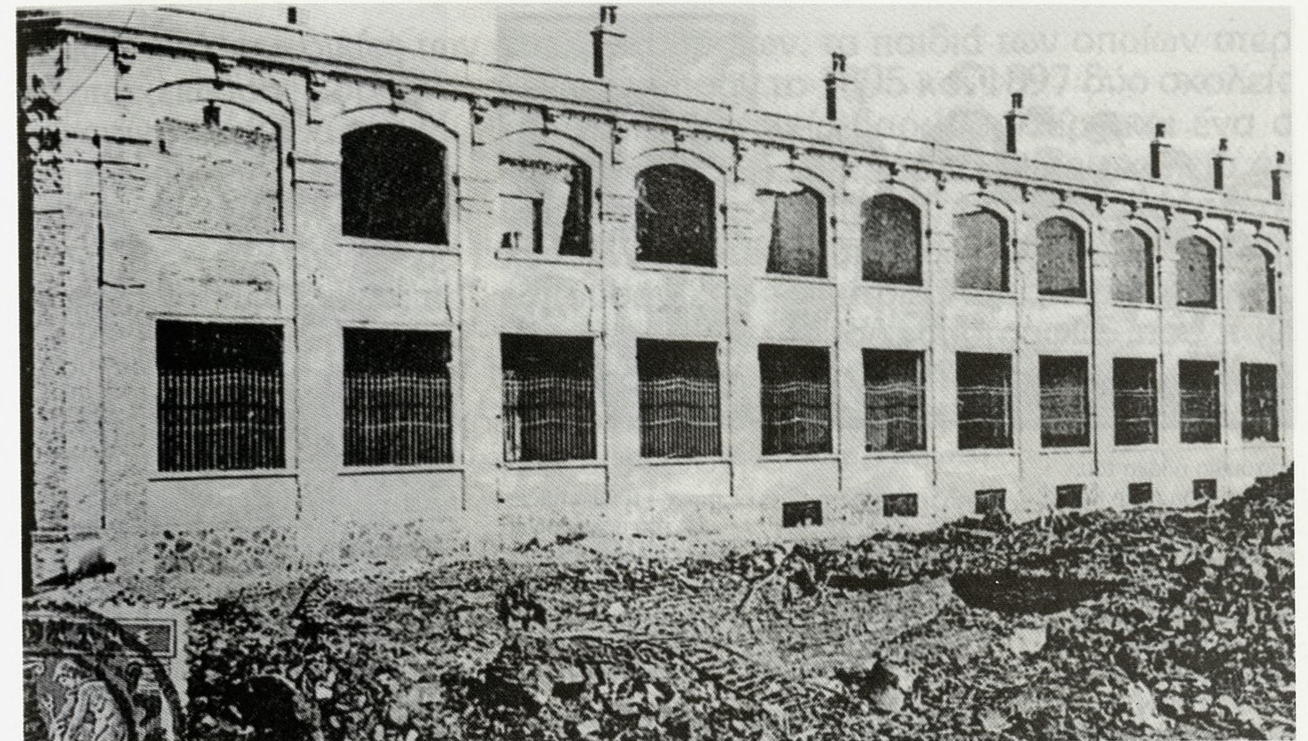

Εγκαίνια της «Ταλμούδ Τορά» (1904). (*Χρονικά*, τχ. 70 Σεπτέμβριος 1984).

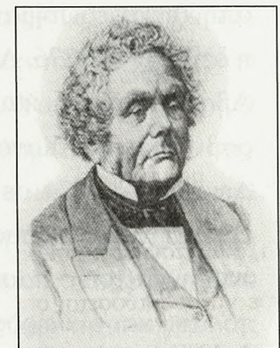
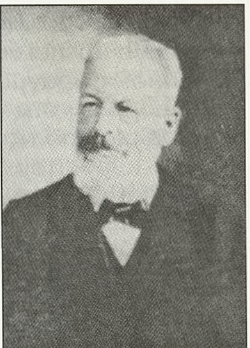
Πέντε χρόνια μετά τον θάνατο του αρχιραβίνου Αβραάμ Κόβο (1792), γεννήθηκε ο εγγονός του, Ασέρ Κόβο (1797). Ονομάσθηκε Ασέρ όπως ο αδελφός του πατέρα του (το όνομα Ραφαήλ το έλαβε αργότερα, όταν ασθένησε). Κατά τον 19ο αιώνα ο Ασέρ Ιακώβ υπήρξε ο πλέον γνωστός ραβίνος της Θεσσαλονίκης[18]. Ξεκίνησε τις σπουδές του με τον πατέρα του, τον ραβίνο Ιακώβ, και συνέχισε με τον θείο του, τον ραβίνο Ισαάκ Μπαρτζιλάι. Το 1828 ήδη συνέτασσε νομολογικές ερμηνείες της Τορά. Το 1835, και ίσως νωρίτερα, είχε αναδειχθεί στο ραβινικό δικαστικό σύστημα της Θεσσαλονίκης. Το 1849 ονομάσθηκε μέγας ραβίνος της κοινότητας και συμμετείχε στην τριανδρία, μαζί με τους ραβίνους Χανανιά Σαπόρτα και Δαβίδ γιο Ιωσήφ. Μετά τον θάνατο του ραβίνου Σαπόρτα (1855) και του ραβίνου Δαβίδ γιου Ιωσήφ (1867) παρέμεινε ο μοναδικός αρχιραβίνος της Θεσσαλονίκης μέχρι τον θάνατό του. Ο ραβίνος Ασέρ Κόβο ήταν γνώστης της ταλμουδικής επιστήμης και της εβραϊκής φιλολογίας. Υπήρξε εύπορος και δεν δεχόταν αμοιβή για τη διδασκαλία της Τορά. Επίσης, δεν δεχόταν αμοιβή για την άσκηση των καθηκόντων του ραβινικού δικαστή ή του αρχιραβίνου και υπηρέτησε αφιλοκερδώς την κοινότητά του. Έτσι, ήταν οικονομικώς ανεξάρτητος. Είχε καθαρό πνεύμα και ορθή κρίση, ενώ αντιπαθούσε τις περιπλοκές. Ήταν μια από τις λίγες περι-

πτώσεις που κάποιος αρχιραβίνος παρασημοφορήθηκε από τον σουλτάνο για την άσκηση των καθηκόντων του. Ως ισχυρή προσωπικότητα ήρθε κατ' επανάληψη σε σύγκρουση με άλλους ραβίνους και τους προκρίτους. Για να εδραιώσει την εξουσία του, δεν δίστασε να επικαλεστεί τη βοήθεια των τοπικών οθωμανικών αρχών. Ωστόσο, επέτρεψε στον εαυτό του να παρεκκλίνει από διάφορους οθωμανικούς νόμους. Έτσι, αγνόησε την απαγόρευση που επιβλήθηκε στους εβραίους να εξάγουν υφάσματα χωρίς την έγκριση των οθωμανικών αρχών. Το 1864 δημιούργησε μια επιτροπή για τη σχολή της «Ταλμούδ Τορά», υπό την προεδρία του επί θυγατρί γαμπρού του, του ραβίνου Ιακώβ Κόβο, που επρόκειτο να είναι ο διάδοχός του στην αρχιραβινεία. Ο ίδιος ετοίμασε και εξέδωσε ένα μικρό βιβλίο στην ιουδαιοισπανική γλώσσα, ως αναγνωστικό για τους μαθητές της «Ταλμούδ Τορά». Κατά τη διάρκεια της αρχιραβινείας του ιδρύθηκαν πολλά σύγχρονα σχολεία και ειδικώς της AIU. Ο ραβίνος Ασέρ Κόβο δεν έφερε αντιρρήσεις. Το 1865 έγραφε στον Αδόλφο Κρεμιέ, τον πρόεδρο της AIU στο Παρίσι: «Μεγάλο όφελος και μεγάλη αξία θα προέλθει από τον οίκο αυτόν (τη σχολή) για τα τέκνα του Ισραήλ, αν και η ιερή γλώσσα μας εξέλιπε».

Ορισμένοι ραβίνοι της Θεσσαλονίκης δικαίως ανησυχούσαν -όπως και οι γερμανοί ραβίνοι κατά την περίοδο του Μέντελσον[19]- ότι η γαλλική παιδεία θα είχε δυσμενείς επιδράσεις στους μαθητές της AIU, αλλά δεν αντιτάχθηκαν ουσιαστικά στην ίδρυση σύγχρονων σχολείων. Ο Ναρκίς Λεβέν (Narcisse Leven, γραμματέας της AIU στο Παρίσι) αναγνώρισε το γεγονός ότι ο ραβίνος Ασέρ και οι λοιποί ραβίνοι της Θεσσαλονίκης αντιλήφθηκαν το όφελος από τη δημιουργία των σχολών της AIU. Έγραψε στο βιβλίο του «Πενήντα χρόνια με την Αλιάνς Ισραελίτ Γιουνιβερσέλ»: «Αντίθετα προς άλλους ραβίνους των εβραϊκών κοινοτήτων της Ανατολής που αντιτάχθηκαν στην AIU, αυτό ουδέποτε παρατηρήθηκε στη Θεσσαλονίκη»[20]. Σε επιστολή του προς τον Ν. Λεβέν, ο δρ Αλλατίνι έγραψε: «Ο Ασέρ Κόβο υπήρξε ανεκτικός και φιλειρηνικός ραβίνος. Αυτό δεν ήταν σημείο μόνο του χαρακτήρα του, αλλά μιας μεγάλης και λαμπρής μορφής στην ιστορία των ραβίνων της Θεσσαλονίκης». Ο I.S. Emmanuel γράφει: «Οι ραβίνοι Ασέρ Ιακώβ Κόβο, Ιακώβ Κόβο, Χαΐμ Κόβο γιος του ραβίνου Ασέρ Κόβο, και Ιακώβ Χανανιά Κόβο υποστήριξαν την ίδρυση της σχολής της AIU στη Θεσσαλονίκη»[21]. Ο ραβίνος Ασέρ Κόβο μαζί με τον ιατρό Μωυσή Αλλατίνη ανοικοδόμησαν τη σχολή της «Ταλμούδ Τορά». Ίδρυσαν ακόμη την «Ετς Χαΐμ», μια συντηρητική εταιρεία, η οποία αντιτάχθηκε στις φιλελεύθερες ιδέες και τη διανοητική χειραφέτηση, αλλά λειτούργησε ως φιλανθρωπικό ταμείο. Κατά το χρονικό διάστημα δύο γενεών που επακολούθησε, η Ετς Χαΐμ φρόντισε τους πτωχούς ασθενείς και ενίσχυσε οικονομικώς δυσπραγούσες οικογένειες. Η εταιρεία αυτή διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην εξέλιξη της εβραϊκής κοινότητας. Το 1876 ίδρυσε έναν εκδοτικό οίκο. Κάποιος υποστηρικτής της AIU έγραψε στο Παρίσι ότι «αυτοί οι αντιδραστικοί» ίδρυσαν το 1874 την Ετς Χαΐμ, για να καταπολεμήσουν τους μεταρρυθμιστές, τους φωτισμένους και την AIU και ότι συνέστησαν τον εκδοτικό οίκο για να ανταγωνιστούν τον εκδοτικό οίκο του Σααδή Αλεβή. Ωστόσο, στους «αντιδραστικούς» αυτούς συμπεριλαμβάνονταν ο αρχιραβίνος Ασέρ Κόβο, ο γιος του, ο Χαϊμούτσο, και ο γαμπρός του, ο ραβίνος Ιακωβάτση Κόβο, οι οποίοι είχαν υποστηρίξει την ίδρυση των σχολών της AIU. Ο ραβίνος Ασέρ Κόβο ίδρυσε επίσης και μια νέα γεσιβά, τη «Λισκάτ Χαγκαζίτ».

Η κεντρική σχολή της Αλιάνς στη Θεσσαλονίκη (στη θέση του ξενοδοχείου «Ηλέκτρα»).

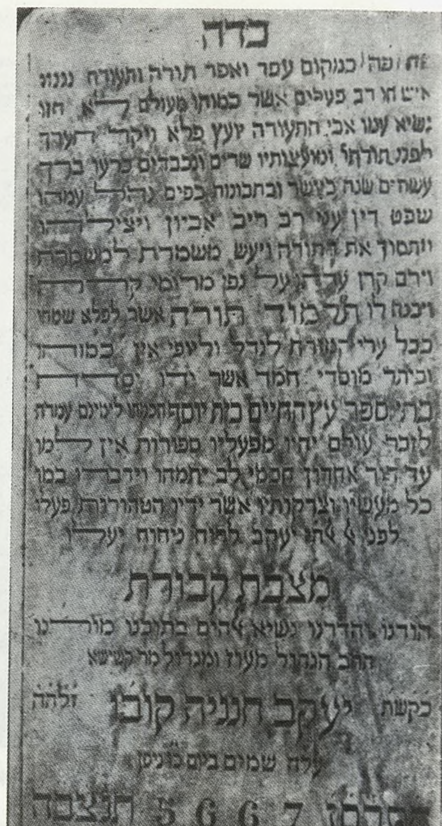

Η κεντρική σχολή της Αλιάνς μετά την πυρκαγιά του 1917. (Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, *Το εκπαιδευτικό έργο των σχολών Alliance Israélite Universelle*).

Οι ιδρυτές της Αλιάνς, Adolphe Crémieux αριστερά και Narcisse Leven δεξιά.

Το 1859 ο σουλτάνος Μετζίντ επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη, δέχθηκε το ραβίνο Κόβο και δώρισε 26.600 γρόσια στην κοινότητα και 25.000 γρόσια στη σχολή της «Ταλμούδ Τορά». Επίσης απένειμε στον ραβίνο Κόβο το παράσημο του «Μεντζιντιέ». Ο ραβίνος Ασέρ ήταν γνωστός ως μέγας ραβίνος σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακόμη και στην Ιταλία. Τα έργα του «Σχαάρ Ασέρ» (Η Πύλη του Ασέρ), «Ερωτήσεις και Αποκρίσεις», μαζί με ομιλίες του, εκδόθηκαν σε δύο τόμους από τον γιο του Χαΐμ (1876-1879). Από διάφορες χώρες [Ιταλία, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία και Ερέτζ Ισραήλ (Γη του Ισραήλ)] του

Επιτύμβια πλάκα του αρχιραβίνου Ασέρ Κόβο, που πέθανε τον Δεκέμβριο του 1874. (Μ. Μόλχο, «Η εβραϊκή νεκρόπολις της Θεσσαλονίκης», *στον τόμο In Memoriam. Αφιέρωμα εις μνήμην των Ισραηλιτών Θυμάτων του ναζισμού εν Ελλάδι*, β΄ έκδοση, Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976).

Δεξιά, επιτύμβια πλάκα του αρχιραβίνου Θεσσαλονίκης Ιακώβ Χανανιά Κόβο (1826-1907). (Μ. Μόλχο, «Η εβραϊκή νεκρόπολις της Θεσσαλονίκης»).

απηύθηναν ερωτήματα. Η πρώτη σύζυγός του πέθανε στις 2 Δεκεμβρίου 1873 και η δεύτερη το 1876. Απέκτησε δύο κόρες: Την Λία, σύζυγο του προκρίτου Μωυσή Αβραάμ Ναχμία, και τη Μύριαμ, σύζυγο του ανεψιού του (γιου του αδελφού του) ραβίνου Ιακώβ Χανανιά. Επίσης, είχε έναν γιο, τον ραβίνο Χαΐμ. Πέθανε στις 27 Δεκεμβρίου 1874, σε ηλικία 77 ετών. Ο θάνατός του θεωρήθηκε από την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ως κοινή απώλεια. Την κηδεία του τίμησε με την παρουσία του ο πασάς και άλλοι οθωμανοί αξιωματούχοι, ο ορθόδοξος μητροπολίτης και ο κλήρος, οι έλληνες πρόκριτοι και όλος ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης. Οι πενθούντες τόνιζαν ιδιαιτέρως τη μεγάλη μετριοφροσύνη του. Ο θάνατός του υπήρξε μεγάλη απώλεια για τη Θεσσαλονίκη. Θα μπορούσε κανείς να πει γι' αυτόν: «Με το θάνατο του ραβίνου Ασέρ χάθηκε το καύχημα της Τορά στη Θεσσαλονίκη και ακολούθησε όλη η εβραϊκή κοινότητα».

Ο έκτος και τελευταίος Κόβο που κατέλαβε το αξίωμα του αρχιραβίνου ήταν ο ανεψιός και γαμπρός επί θυγατρί του ραβίνου Ασέρ Κόβο, ο ραβίνος Ιακώβ (Ιακωβάτση) Χανανιά Κόβο, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1825[22]. Έμεινε ορφανός σε ηλικία τριών ετών και μεγάλωσε στο σπίτι του θείου του, όπου απέκτησε τεράστια γνώση των κοινοτικών υποθέσεων και διοικητική εμπειρία. Όπως και ο θείος του, ήταν και ο ίδιος εύπορος, γεγονός που του εξασφάλιζε οικονομική ανεξαρτησία. Από το 1874 ως το 1887 διατέλεσε πρόεδρος της συντηρητικής εταιρείας «Ετζ Χαΐμ». Επιθυμούσε τη βελτίωση της σχολής «Ταλμούδ Τορά», η οποία βρισκόταν σε παρακμή υπό το βάρος του ανταγωνισμού με τη σχολή της AIU, που είχε ιδρυθεί το 1873. Ο Ιακώβ Κόβο δεν μπορούσε να αντιταχθεί στη φιλελεύθερη μεταρρύθμιση με την οποία συνδέθηκε η σχολή αυτή, αλλά ανησυχούσε για τις νέες τάσεις και το ενδεχόμενο ριζικών αλλαγών. Ωστόσο, ως εξαιρετικός διπλωμάτης έδινε την εντύπωση ότι αποδεχόταν τη σχολή της AIU. Μάλιστα, το 1878 σε μια ομιλία του στην «Ετς Χαΐμ» επαίνεσε την AIU για τα «επιτεύγματά της». Ευφυής, ενεργητικός και εξαιρετικός οργανωτής, αντιλήφθηκε ότι το μέγα πρόβλημα της σχολής «Ταλμούδ Τορά» ήταν η διοικητική αταξία, σε συνδυασμό με την έλλειψη πόρων. Συνέστησε μια επιτροπή αναδιοργάνωσης, με τη βοήθεια της οποίας κατόρθωσε να εξασφαλίσει στα σχολεία οικονομική ανεξαρτησία. Το 1887 εκλέχθηκε ραβίνος της κοινότητας (μέλος της τριανδρίας) και το επόμενο έτος έθεσε τέρμα στο σύστημα της τριανδρίας, το οποίο είχε διαρκέσει δύο αιώνες, και καθιέρωσε το σύστημα του αρχιραβίνου. Ίδρυσε το ραβινικό ιεροσπουδαστήριο «Μπεθ Γιοσέφ», το οποίο εθεωρείτο ως το καλύτερο του είδους του στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ο μοναδικός ραβίνος που μιλούσε άνετα την τουρκική γλώσσα και παρείχε υπηρεσίες ως δικηγόρος στα οθωμανικά δικαστήρια, γεγονός που του έδωσε μεγάλο κύρος έναντι των οθωμανικών αρχών.

Αρκετές νέες και σημαντικές συνοικίες δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της αρχιραβινείας του. Μετά την πυρκαγιά του 1890 -εξαιτίας της οποίας εκατοντάδες οικογένειες έχασαν τις κατοικίες τους- οικοδομήθηκαν με πρωτοβουλία του δύο νέοι συνοικισμοί: «Βαρόνου Χιρς» και «Καλαμαριάς»[23]. Το 1893 συνέβαλε στην οικοδόμηση της συναγωγής «Καγιανά» και την αναδόμηση της «Ταλμούδ Τορά». Ίδρυσε μια φιλανθρωπική οργάνωση, η οποία βοηθούσε οικονομικά νέους που δεν επιθυμούσαν να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στρατό. Ύστερα από αίτημά του, η εβραϊκή οργάνωση της Θεσσαλονίκης αγόρασε ένα οίκημα, στο οποίο στεγάσθηκε η αρχιραβινεία (κάηκε στην πυρκαγιά του 1917). Η οικονομική ευμάρειά του τον οδήγησε στην επένδυση των διαθεσίμων της κοινότητας σε οικόπεδα και κατοικίες. Έτσι, δημιουργήθηκε ένα περιουσιακό απόθεμα που επρόκειτο να βοηθήσει την κοινότητα στις χαλεπές ημέρες (πυρκαγιές, ανωμαλίες της οθωμανικής αγοράς). Ο ραβίνος Ιακώβ Κόβο έγραψε το βιβλίο «Κοχάβ Μιγιακόβ» («Ένα άστρο από τον Ιακώβ»), το οποίο εξέδωσε ο γιος του, Χανανιά, το 1915. Υπήρξε ο τελευταίος ραβίνος που άσκησε επιρροή στη Θεσσαλονίκη, σε μία περίοδο κατά την οποία η περίφημη αυτή πόλη βρισκόταν στο απόγειο της δόξας και της επιτυχίας. Η οθωμανική κυβέρνηση τον τίμησε με τέσσερα παράσημα και τον τίτλο του «καϊμακάμη». Οι κόρες του ήταν: Η Τζούλια (παντρεύτηκε τον Χαϊμούτσο Κόβο), η Σάρα (παντρεύτηκε τον ραβίνο Ασέρ Σιμχά) και η Φλόρα (παντρεύτηκε τον Σαμουήλ Μπενσουσάν, ο οποίος πέθανε το 1898). Γιος του ήταν ο Χανανιά, επίσης ραβίνος. Πέθανε σε ηλικία 82 ετών (11 Απριλίου 1907). Την κηδεία του παρακολούθησαν πολλοί. Εγκωμιάσθηκε στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, την Ιερουσαλήμ και άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η παρούσα μελέτη για την οικογένεια Κόβο ολοκληρώνεται με έναν πίνακα, που περιλαμβάνει τα περισσότερα μέλη της.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΟΒΟ. ΜΕΛΗ ΚΑΤΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ

Α/α	Όνομα	Τόπος (και χρονολογία) γέννησης	Τόπος (και χρονολογία) θανάτου	Παρατηρήσεις- Αριθμός επιτύμβιας επιγραφής	Αναφορά στην επιτύμβια επιγραφή
1	Αβραάμ		Θεσσαλονίκη 27/1/1533	Ο πρώτος αναφερόμενος τάφος των Κόβο στο κοιμητήριο της Θεσσαλονίκης (101)	Emmanuel
2	Σαμουήλ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 15/8/1612	(614)	Molho
3	Γιουδά		Κωνσταντινούπολη 5/9/1637	Εκτελέστηκε από το σουλτάνο Μουράτ Δ΄ (1123)	Molho
4	Ρίβκα (Μερκάντα)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 8/12/1652	Σύζυγος του Κόβο Γιουδά Αβραάμ (972)	Molho
5	Γιουδά Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη	Σύζυγος της Ρίβκα (Μερκάντα) (972)	Molho
6	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη		Συνελήφθη από πειρατές το 1658	
7	Γιουδά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 27/5/1659	(1059)	Molho
8	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 17/5/1663	(784)	Emmanuel
9	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη		Το 1674 ραβινικός δικαστής στα Σκόπια (908)	Emmanuel
10	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1/9/1685	(997) (1111)	Emmanuel Molho
11	Ελιέ Γιουδά	Θεσσαλονίκη 1620	Θεσσαλονίκη 27/11/1688	Αρχιραβίνος (βλ. παραπάνω) (1018) (1123)	Emmanuel Molho
12	Γιουδά Ελιέ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 3/9/1689	Γιος του Ελιέ Γιουδά. Πέθανε από πανούκλα το 1688 (1033) (1131)	Emmanuel Molho
13	Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 10/12/1707	(1138)	Emmanuel
14	Αβραάμ Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 16/9/1716	Σημείωση αρ. 9	Emmanuel
15	Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 21/10/1717	(1171)	Molho
16	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 3/5/1717	(1196)	Emmanuel
17	Ιωσήφ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 6/6/1717	Σημείωση αρ. 12	Emmanuel
18	Γιουδά Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 30/9/1719	Ραβίνος (1211)	Emmanuel
19	Ιωσήφ Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη 1636	Θεσσαλονίκη 1/9/1727	Αρχιραβίνος (βλ. παραπάνω) (1253) (1196)	Emmanuel Molho
20	Ιωσήφ Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1728	(1253)	Emmanuel
21	Γιουδά Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 4/9/1739	Ραβίνος (1370)	Emmanuel
22	Χαΐμ Αβραάμ (Μπεχόρ)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 13/9/1740	Πρόκριτος και ραβίνος (1225)	Molho
23	Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 15/6/1748	Πρόκριτος, αγνώστου πατρωνύμου, συγγενής με το ραβίνο Αβραάμ Κόβο (1444) (1243)	Emmanuel Molho
24	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 18/12/1748	Πρόκριτος (1449)	Emmanuel
25	Σαμουήλ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 22/6/1752	(1475)	Emmanuel
26	Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Κωνσταντινούπολη περ. 1756	Συγγενής του αρχιραβίνου Αβραάμ (Ραφαήλ Χαΐμ) Κόβο Σημείωση αρ. 20	Emmanuel
27	Γιουδά Μπεχόρ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 20/12/1760	Πρόκριτος, επιδιαιτητής (1541)	Emmanuel
28	Σεμαγιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 5/12/1760	(408)	Molho
29	Σαμπετάι Γιουδά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 26/7/1761	Κουνιάδος του ραβίνου Αβραάμ Σαμουήλ Κόβο (1544) (405)	Emmanuel Molho
30	Ιωσήφ Γιουδά Ι	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 3/8/1763 ή 13/8/1762	Ραβίνος, βλ. υποσημείωση (α) (1284)	Molho
31	Ιωσήφ Γιουδά ΙΙ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 3/8/1763	Ραβίνος, βλ. υποσημείωση (β) (1563)	Emmanuel
32	Σιμχά	Θεσσαλονίκη		Σύζυγος Ιωσήφ Γιουδά ΙΙ (1563)	Emmanuel
33	Ιωσήφ Εξεκία	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1750	Πιθανώς εγγονός του αρχιραβίνου Ιωσήφ Κόβο (1563)	Emmanuel
34	Εξεκίας Ιωσήφ Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	?	Το 1802 απεσταλμένος από την Ιερουσαλήμ στην Κωνσταντινούπολη	Gaon
35	Μπαρούχ γιος του Εξεκία Ιωσήφ Μπεχόρ	Θεσσαλονίκη	Μαρόκο	Πέθανε σε αποστολή στο Μαρόκο	Gaon
36	Ιωσήφ Εξεκία Μπεχόρ	Θεσσαλονίκη	Ιερουσαλήμ 15/10/1761	Εγγονός του Ιωσήφ Εξεκία Μπεχόρ και πατέρας του Ισαάκ, προέδρου του ραβινικού δικαστηρίου	Gaon
37	Ισαάκ Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Ιερουσαλήμ 15/10/1761	Γιος του Ιωσήφ Εξεκία. Μαζί με το γιο του, το ραβίνο Εξεκία και την οικογένειά του έφυγαν από τη Θεσσαλονίκη και εγκαταστάθηκαν στην Ιερουσαλήμ. Ο ίδιος και ο γιος του περιλαμβάνονταν στους μεγάλους ραβίνους της Ιερουσαλήμ. Στην πόλη αυτή πέθανε (1563)	Emmanuel
38	Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη	Πρόκριτος (401)	Molho
39	Ελιέ Ιησούς Χαντελή	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1673	Πιθανώς εγγονός του αρχιραβίνου Ελιέ Γιουδά Κόβο (1564)	Emmanuel
40	Ασέρ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη 28/10/1746	Θεσσαλονίκη 22/2/1765	Ονομάσθηκε από τον εκ μητρός παππού του, τον ραβίνο Ασέρ Σαλέμ (1569)	Emmanuel
41	Σαμουήλ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 18/6/1776	Πρόκριτος και ηγέτης της κοινότητας. Εγγονός του αρχιραβίνου Ιωσήφ Κόβο (1620)	Emmanuel
42	Σαμουήλ Γιουδά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 18/6/1776	Γιος του Γιουδά Κόβο και πατέρας του Αβραάμ Σαμουήλ (Ραφαήλ Χαΐμ). Ίσως ήταν αδελφός του Ιωσήφ Κόβο. (1311)	Molho
43	Ραχήλ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 23/9/1780	Σύζυγος του Αβραάμ Σαμουήλ Κόβο (404)	Molho
44	Αβραάμ Σαμουήλ (Μπεχόρ), Ραφαήλ, Χαΐμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 30/12/1792	Αρχιραβίνος (βλ. παραπάνω) (1673) (1374)	Emmanuel Molho
45	Χανανιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 5/5/1794	Ραβίνος (1377)	Molho
46	Χανανιά Σαμουήλ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 13/5/1796	Νο. 29	Emmanuel
47	Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	Ιερουσαλήμ 7/8/1807	Νο. 30	Emmanuel
48	Ιακώβ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη 1770	Θεσσαλονίκη 15/2/1816	Πρόκριτος, πατέρας του αρχιραβίνου Ασέρ Κόβο (1684) (400)	Emmanuel Molho
49	CΕξεκία Ιωσήφ (Μπεχόρ)	Θεσσαλονίκη	Ιερουσαλήμ 13/10/1821	Νο. 33	Emmanuel
50	Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Γιβραλτάρ περ. 1843	Ραβίνος στο Γιβραλτάρ	
51	Χανανιά Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 7/4/1828	Αδελφός του ραβίνου Ασέρ Ιακώβ Κόβο (1695)	Emmanuel
52	Ιακώβ Χανανιά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη	(1695)	Emmanuel
53	Μπαρούχ Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη ή Ιερουσαλήμ	Morocco 1835	Αδελφός του αρχιραβίνου της Παλαιστίνης Ισαάκ Εξεκία Κόβο. Πήγε σε αποστολή στη Βόρειο Αφρική και σκοτώθηκε στο Μαρόκο, μάλλον το 1835	
54	Ιωσήφ Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 3/11/1838	Αδελφός του αρχιραβίνου Ασέρ Ιακώβ (1703) (1426)	Emmanuel Molho
55	Αβραάμ Ιακώβ (Μπεχόρ Χαΐμ)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 12/7/1846	Αδελφός του αρχιραβίνου Ασέρ Ιακώβ. Επικεφαλής του ραβινικού δικαστηρίου (1711)	
56	Αβραάμ Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 10/9/1845 or 25/9/1848	Ραβινικός δικαστής (1708) (1443)	Emmanuel Molho
57	Ταμάρ (Βίδα)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 13/7/1850	Χήρα του ραβίνου Αβραάμ Ιακώβ (Μπεχόρ Χαΐμ) (1711) (409)	Emmanuel Molho
58	Αβραάμ Μωυσής (Μπεχόρ)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 22/8/1848	Γιατρός, πέθανε κατά την επιδημία χολέρας το 1848 (1715) (1441)	Emmanuel Molho
59	Ρίβκα Μερκάντα	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 19/11/1852	Σύζυγος του Κόβο Γιουδά Αβραάμ. Κόρη του ραβινικού δικαστή Σαούλ Χανανιά. Οι δύο γιοι της ονομάζονταν Αβραάμ και Σαμουήλ (1719)	Emmanuel
60	Ισαάκ γιος του Εξεκία Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη 1770	Αλεξάνδρεια 24/8/1859		Gaon
61	Μωυσής Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 27/6/1864		
62	Τζόγια	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 10/10/1866	Σύζυγος αρχιραβίνου Ιωσήφ Κόβο	

Α/α	Όνομα	Τόπος (και χρονολογία) γέννησης	Τόπος (και χρονολογία) θανάτου	Παρατηρήσεις- Αριθμός επιτύμβιας επιγραφής	Αναφορά στην επιτύμβια επιγραφή
63	Αβραάμ Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1/4/1867	(1847)	Emmanuel
64	Ασέρ Ιακώβ (Ραχαμίμ Ραφαήλ)	Θεσσαλονίκη 1797	Θεσσαλονίκη 27/12/1874	Αρχιραβίνος, βλ. παραπάνω (1737) (1496)	Emmanuel Molho
65	Ισαάκ Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 7/5/1881	Ραβινικός δικαστής. Αδελφός του αρχιραβίνου Ασέρ Ιακώβ (1743) (1507)	Emmanuel Molho
66	David Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 21/11/1882	(1747)	Emmanuel
67	Γιουδά Αβραάμ	Θεσσαλονίκη 1832	Θεσσαλονίκη 23/12/1877	Ραβινικός δικαστής και διευθυντής της γεσιβά του Ασέρ Κόβο (1761)	Emmanuel
68	Σαμουήλ Γιουδά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη	Γιος του Γιουδά Αβραάμ (1761)	Emmanuel
69	Αβραάμ Γιουδά	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη	Γιος του Γιουδά Αβραάμ (1761)	Emmanuel
70	Ιωσήφ Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 2/10/1884	Πέθανε σε νεαρή ηλικία. Ενδέχεται να ήταν ο πατέρας του προπάππου μας Ιακώβ Ιωσήφ και του αδελφού του Ισαάκ (1751)	Emmanuel
71	Ιακώβ Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 21/10/1896	Ραβίνος (1771) (1546)	Emmanuel Molho
72	Ιακώβ Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 30/10/1898	Επικεφαλής του ραβινικού δικαστηρίου (1774) (1553)	Emmanuel Molho
73	Ιακώβ Ισαάκ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1907		Molho
74	Γιουδά Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1907	Ραβινικός δικαστής, συγγραφέας του βιβλίου "Γιουδά Γα' αλέ"	
75	Ιακώβ Χανανιά (Ιακωβάτση)	Θεσσαλονίκη 1824	Θεσσαλονίκη 11/4/1907	Αρχιραβίνος, βλ. παραπάνω (1782) (1576)	Emmanuel Molho
76	Μωυσής Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 30/10/1908	(403)	Molho
77	Ιακώβ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 30/12/1908		
78	Ιωσήφ Ασέρ Χαΐμ (Χαϊμούτσο)	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 27/10/1910	Πρόκριτος και φιλάνθρωπος, βλ. υποσημείωση (γ) (1785) (1587)	Emmanuel Molho
79	Σολομών Μωυσής	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 21/6/1913		
80	Βίδα	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 1916	Σύζυγος Ιακώβ Κόβο, θυγατέρα του Γιουδά Ναβάρο	
81	Ιακώβ Αβραάμ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 9/12/1918	(402)	Molho
82	Γκόγια (Τζούλια) Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 22/8/1929	Σύζυγος του Κόβο Χαΐμ Ασέρ (1785)	Emmanuel
83	Μερκάντο Ιωσήφ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 19/6/1940	Καθηγητής στη ραβινική σχολή «Ορ Χαχαΐμ» του Χαΐμ Ασέρ Κόβο (1785) (1639)	Emmanuel Molho
84	Χανανιά Ιακώβ	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκη 5/3/1929	Ραβίνος. Με αυτόν τερματίζεται η θητεία της λαμπρής αυτής οικογένειας στη ραβινεία, θητεία που διήρκεσε 300 χρόνια. Ο ραβίνος Χανανιά ήταν μέλος της κοινοτικής συνέλευσης. Το 1915 εξέδωσε το έργο του πατέρα του «Κοχάβ Μιγιακόβ» (398)	Molho

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΙΝΑΚΑ

(α) Θα μπορούσε να ήταν ο εγγονός του ραβίνου Ιωσήφ Σεμαγιά Κόβο. Φαίνεται ότι τα δύο πρόσωπα με το όνομα Ιωσήφ Γιουδά είναι διαφορετικά μεταξύ τους. Αυτό είναι πιθανόν αν υπήρξε γάμος μεταξύ δύο πρώτων εξαδέλφων.

(β) Εγγονός του αρχιραβίνου Ιωσήφ Κόβο, δασκάλου της Τορά. Ένας μαθητής του, ο ραβίνος Σολομών α-Κοέν Περαχιά εξέδωσε το βιβλίο του δασκάλου του «Μπεν Ποράθ Γιοσέφ» με την οικονομική υποστήριξη της χήρας του αρχιραβίνου, ονόματι Σιχμά. Πέθανε σε ηλικία περίπου 40 ετών χωρίς να αφήσει απογόνους.

(γ) Ο σενιόρ Χαΐμ (Χαϊμούτσο) Κόβο, γιος του αρχιραβίνου Ασέρ Κόβο και γαμπρός επί θυγατρί του αρχιραβίνου Ιακώβ Κόβο, ήταν γνωστός σε όλους τους Θεσσαλονικείς της εποχής του. Υπήρξε άνδρας μορφωμένος και εύπορος και ο μεγαλύτερος φιλάνθρωπος, ο οποίος διέθεσε τμήμα της περιουσίας του για να βοηθήσει φτωχές οικογένειες και μαθητές της Τορά. Μετά το θάνατο του ραβίνου Γιουδά Κόβο, διηύθυνε τη γεσιβά του πατέρα του. Διέθεσε όλη τη περιουσία του, περίπου μισό εκατομμύριο χρυσά φράγκα, σε κοινοτικά ιδρύματα και κυρίως στη σχολή «Ταλμούδ Τορά». Στη διαθήκη του διέθεσε κληροδοτήματα σε ραβινικές σχολές, που ονομάσθηκαν προς τιμήν του «Ορ Χαχαΐμ» («Φως της Ζωής»). Επίσης διέθεσε με τη διαθήκη του ποσά σε μικροεπαγγελματίες που τηρούσαν την ημέρα του Σαββάτου. Ακόμη, ίδρυσε μια γεσιβά και υποστήριξε οικονομικώς τους μαθητές της. Επίσης, δημιούργησε μια τάξη προκαταρκτική των γεσιβότ στην οποία οι μαθητές διδάσκονταν το Ταλμούδ και την τουρκική γλώσσα. Ο Ισαάκ Σαμουήλ Εμμανουέλ, ο συγγραφέας του βιβλίου «Πολύτιμοι Λίθοι των Εβραίων της Θεσσαλονίκης», υπήρξε ένας από τους πρώτους μαθητές αυτής της σχολής. Η υπέροχη βιβλιοθήκη του, με δαπανηρά και σημαντικά βιβλία, τα οικήματα και η περιουσία του κάηκαν στην πυρκαγιά του 1917. Ο Ισαάκ Σαμουήλ Εμμανουέλ του αφιέρωσε το βιβλίο του «Γενεές διάσημων Θεσσαλονικέων». Η σύζυγός του ονόματι Γκόγια, θυγατέρα του ραβίνου Ιακώβ Κόβο, απεβίωσε στις 22 Αυγούστου 1929. Όλα τα παιδιά του πέθαναν σε σχετικά νεαρή ηλικία, πριν από τον ίδιο.

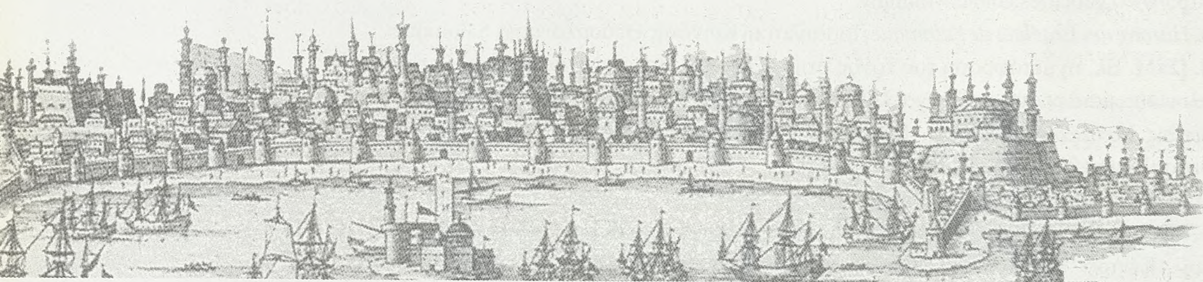
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, τ. VI, Isis, Istanbul 1985, 151.
2. *Bulletin of the Alliance Israélite Universelle* (εφεξής *BAIU*), δεύτερο εξάμηνο 1881 – πρώτο εξάμηνο 1882, (1882) 107.
3. *Jewish Encyclopedia*, JewishEncyclopedia.com, 323.
4. Mark Mazower, *Salonica City of Ghosts*, Harper Collins, London, 2004.
5. Joseph Covo, http://www.geocities.com/covofamily.
6. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, Salonique 1978, τ. VI, 444. [ΣτΜ. Βλ. τη μετάφραση του έργου στην ελληνική· Γιοζέφ Νεχαμά, *Ιστορία των Εβραίων της Σαλονίκης*, μετάφραση από τα γαλλικά: Τομέας Μετάφρασης του Τμήματος Γαλλικής του Α.Π.Θ. [εφεξής *Μετάφραση Α.Π.Θ.*], Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης & University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, Βιβλίο Δεύτερο, 1246].
7. Joseph Covo, http://www.geocities.com/covofamily.
8. Michael Molho, «Οι κεχιλότ [συναγωγές] της Θεσσαλονίκης», στον τόμο *Θεσσαλονίκη: Πόλη και Μάνα του Ισραήλ*, Κέντρο Έρευνας της Εβραϊκής Κοινότητος Θεσσαλονίκης, Τελ Αβίβ 1977, 174-183 (στην εβραϊκή).
9. ΣτΜ. «Κονβέρσος»: Ισπανική και πορτογαλική έκφραση προερχόμενη από τη λατινική λέξη conversus. Αναφερόταν στους εβραίους και μουσουλμάνους που είχαν ασπασθεί τον καθολικισμό στην Ισπανία και την Πορτογαλία, συνήθως χωρίς τη θέλησή τους, κατά τον 14ο και 15ο αιώνα, καθώς και στους απογόνους τους. Πολλοί Κονβέρσος επανήλθαν στην πίστη των προγόνων τους, όταν εκδιώχθηκαν από την Ιβηρική Χερσόνησο. Ειδικώς για τους εβραίους απαντά και ο όρος «Μαράνος». Βλ. Hanna Jacobsohn, «Οι Πορτογάλοι Μαράνος και η συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης του 16ου αιώνα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 4 (2001).
10. Isaac S. Emmanuel, «Toldot yehudeye Saloniki», *ό.π.*, 107.
11. Isaac S Emmanuel, *Matsevot Saloniki (Πολύτιμοι Λίθοι των Εβραίων της Θεσσαλονίκης)*, Ινστιτούτο Ben-Zvi, Ιερουσαλήμ 1968, τάφος αρ. 101 (στην εβραϊκή).
12. Νεχαμά, *ό.π.*, τόμος V, 71-83. [ΣτΜ. Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, Βιβλίο Δεύτερο, 642].
13. *Αυτόθι*.
14. Νεχαμά, *ό.π.*, τ. VI, 58. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 892]
15. *Αυτόθι*, VI, 104. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 933].
16. *Αυτόθι*, VI, 97. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 933].
17. Αυτόθι, VI, 105. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 934].
18. Αυτόθι, VII 638. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 1454-1455].
19. ΣτΜ. Μωυσής Μέντελσον: Εβραίος φιλόσοφος στη Γερμανία κατά τον 18ο αιώνα.
20. Narcis Leven, *Cinquante Ans d'Histoire, l'Alliance Israélite Universelle (1860-1910)*, τ. II, F. Alcan, Paris, 1911, 176
21. Isaac S. Emmanuel, *Toldot yehudeye Saloniki*, 133.
22. I. Νεχαμά, *ό.π.*, VII, 736. [Πρβλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 1546].
23. ΣτΜ. Βλ. *Μετάφραση ΑΠΘ*, 1549.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Isaac S. Emmanuel, *Matsevot Saloniki (Πολύτιμοι Λίθοι των Εβραίων της Θεσσαλονίκης)*, Ινστιτούτο Ben-Zvi, Ιερουσαλήμ 1968 (στην εβραϊκή).
- Isaac S. Emmanuel, «Η οικογένεια Κόβο. Οι ραβίνοι και οι διακεκριμένοι πολίτες της», στο συλλογικό έργο *Zihron Saloniki*, τ. II, David A. Reccanati (επιμ.), Tel Aviv 1986 (στην εβραϊκή).
- Michael Molho, *Επιτάφιοι λίθοι του εβραϊκού κοιμητηρίου της Θεσσαλονίκης*, The Research Institute of the Jewish C ommunity of Salonica, Tel Aviv 1974 (στην εβραϊκή).
- Ευρετήριο του έργου *Yehudey Hamizrach be Eretz Yisrael, (Εβραίοι της Ανατολής στο Ερέτς Ισραέλ)* του Moshe David Gaon, Ιερουσαλήμ 1938 (στην εβραϊκή). Σύνταξη και μετάφραση από την Mathilde Tagger, Ιερουσαλήμ.
- DA"R «81 επιτύμβιες επιγραφές που αντέγραψε ο Μερκάδο Κόβο», στο συλλογικό έργο *Zihron Saloniki* τ. II, David A. Reccanati (επιμ.), Tel Aviv 1986 (στην εβραϊκή).
- Isaac S. Emmanuel «Toldot yehudeye Saloniki» («Ιστορία της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης»), στο συλλογικό έργο *Zihron Saloniki* τ. I, David A. Reccanati (επιμ.), Tel Aviv 1972 (στην εβραϊκή).

Minna Rozen

Ανταγωνισμός και αντιπαλότητα στο ναυτικό εμπόριο της Μεσογείου κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα:

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και η ευρωπαϊκή παρουσία

Τον 16ο αιώνα, οι Εβραίοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εξόριστοι και πρόσφυγες από την Ιβηρική Χερσόνησο, δημιούργησαν ένα από τα βασικά κέντρα της Διασποράς: τη «Σαλόνικα»[1]. Σχημάτισαν όχι μόνο μία μεγάλη εβραϊκή κοινότητα στη συγκεκριμένη περιοχή αλλά και τη δημογραφική και οικονομική σπονδυλική στήλη της Θεσσαλονίκης[2].

Κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, για διάφορους γεωγραφικούς, οικονομικούς και ιστορικούς λόγους, αυτή η ομάδα μεταναστών μετέτρεψε την πόλη της Θεσσαλονίκης σε κέντρο κατεργασίας μαλλιού, το οποίο παρήγε ύφασμα για την αυτοκρατορία αλλά πραγματοποιούσε και εξαγωγές. Το θέμα αυτό έχει μελετηθεί εκτεταμένα και μόνο τα σημαντικότερα στοιχεία θα αναφερθούν εδώ. Η αθρόα προσέλευση προσφύγων από την Ιβηρική Χερσόνησο πραγματοποιήθηκε σε μία περίοδο κατά την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία επεκτεινόταν εδαφικά και στρατιωτικά και αυξανόταν ο πληθυσμός της. Επίσης, ήταν μία εποχή που σημαδεύθηκε από έντονη οικονομική δραστηριότητα και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου για τους κατοίκους της αυτοκρατορίας καθώς και από ταυτόχρονη αύξηση στη ζήτηση υφασμάτων. Οι εβραίοι πρόσφυγες από την Ιβηρική Χερσόνησο ήταν γνώστες της κατεργασίας και της ύφανσης του μαλλιού και η Θεσσαλονίκη βρισκόταν δίπλα σε μία ιδιαιτέρως σημαντική πηγή πρώτης ύλης: τα ποίμνια της Μακεδονίας. Επιπροσθέτως, η Θεσσαλονίκη αποτελούσε σημαντικό σταυροδρόμι και διέθετε γύρω της πηγές γλυκού νερού, απαραίτητου για την κατεργασία του μαλλιού[3]. Η μετεξέλιξη της πόλης σε κέντρο παραγωγής υφαντών, σε μία περίοδο κατά την οποία υπήρχε αυξανόμενη ζήτηση για το προϊόν, φυσικά μετέβαλε τη Θεσσαλονίκη σε κεντρική αγορά υφαντών. Με επίκεντρο την πόλη, κυκλοφορούσαν τα υφάσματα σε όλη την αυτοκρατορία και έξω από αυτή. Το εξωτερικό εμπόριο ήταν κυρίως συνδεδεμένο με τα λιμάνια της Ιταλίας. Βασιζόταν στην εξαγωγή του «υφάσματος Σαλόνικα» και την εισαγωγή μάλλινου υφάσματος, μεταξιού και brocade από την Ιταλία στη Θεσσαλονίκη. Στη συνέχεια, τα υφάσματα αυτά διοχετεύονταν σε άλλες περιοχές. Τον 16ο αιώνα, το εμπόριο των υφαντών αποτελούσε τη βασική εμπορική επιχείρηση της πόλης, η οποία ήταν συγκεντρωμένη στα χέρια εβραίων εμπόρων από τη Θεσσαλονίκη καθώς και εβραίων και μη εβραίων από την Ιταλία[4].

Τα κρατικά σύνορα, τα νομικά κωλύματα,

---

1. Η «Σαλόνικα» είναι γνωστή στην Ελλάδα ως Θεσσαλονίκη. Η τουρκική ονομασία ήταν Selanik και οι Εβραίοι την αποκαλούσαν Σαλονίκη. Σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή που πραγματοποιήθηκε στο τέλος του πρώτου τρίτου του 16ου αιώνα, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ήταν 24.315 κάτοικοι, εκ των οποίων οι 13.225 Εβραίοι. Βλ. Ö. L. Barkan, «Research on the Ottoman Fiscal Survey» στο M.A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, London 1970, σ. 170, Πίνακας 3. Το 1613 υπήρχαν 16.644 Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη εκ των οποίων οι 2.863 ήταν αρχηγοί οικογενειών (ο συντελεστής είναι 5 μέλη κατά οικογένεια)· βλ. B. Lewis, *Notes and Documents from the Turkish Archives*, Jerusalem, 1952, σ. 25-27, Πίνακας 2. Για σύγκριση, το δεύτερο μεγάλο εβραϊκό κέντρο στην αυτοκρατορία ήταν η Κωνσταντινούπολη, της οποίας οι Εβραίοι κάτοικοι τον 16ο αιώνα αριθμούσαν περίπου 18.000. Βλ. A. Rozanes, *Ιστορία των Εβραίων σην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Τελ Αβίβ 1930 (στην εβραϊκή), σ. 119. Οθωμανικά έγγραφα που χρονολογούνται από τα τέλη του 17ου αιώνα αναφέρουν παρόμοια στοιχεία. Βλ. H. Gerber, *Οικονομικός και κοινωνικός βίος των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Ιερουσαλήμ 1983 (στην εβραϊκή), σ. 117-119. Άλλες εβραϊκές κοινότητες στην αυτοκρατορία ήταν πολύ μικρότερες. Βλ. L. Barkan, ibid. Για την Ιερουσαλήμ και τη Σαφέντ τον 16ο αιώνα βλ. A. Cohen & B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, (Princeton University Press), Princeton 1978, σ. 81-94, 155-161. Σύμφωνα με τους Cohen & Lewis, η Ιερουσαλήμ το 1553-1554 αριθμούσε 324 αρχηγούς οικογενειών, 13 άγαμους άνδρες και έναν ανάπηρο, συνολικώς 1.634. Το 1555-1556 η Σαφέντ αριθμούσε 719 αρχηγούς οικογενειών και 63 ανύπαντρους άνδρες, συνολικώς 3.658. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι αριθμοί που βασίζονται στην οθωμανική απογραφή είναι μικρότεροι από τους πραγματικούς. Για μία ανάλυση αυτού του θέματος βλ. M. Rozen, *Η εβραϊκή κοινότητα της Ιερουσαλήμ κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα,* Τελ Αβίβ 1984 (στην εβραϊκή), σ. 11-17. Βλ. επίσης A. Cohen, *Η εβραϊκή κοινότητα της Ιερουσαλήμ κατά τον δέκατο έκτο αιώνα,* Ιερουσαλήμ 1982 (στην εβραϊκή), σ. 37-38 [στην αγγλική: *Jewish Life under Islam*, (Cambridge University Press), Cambridge 1984, σ. 28-34]. Ο πληθυσμός των μεγαλύτερων κοινοτήτων εκτός της αυτοκρατορίας δεν έφτανε τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης. Το 1552 η Βενετία είχε 992 Εβραίους σε συνολικό πληθυσμό 158.067 κατοίκων. Το 1593 υπήρχαν 1.034 Εβραίοι σε συνολικό πληθυσμό 139.459 κατοίκων. Βλ. C. Roth, *A History of the Jews in Venice*, (Schocken), New York 1975, σ. 106-107. Το 1591 η Ρώμη είχε 3.553 Εβραίους σε συνολικό πληθυσμό 116.696 ατόμων. Βλ. A. Toaf, *Το γκέτο της Ρώμης κατά τον δέκατο έκτο αιώνα. Εθνικές συγκρούσεις και κοινωνικοοικονομικά προβλήματα*, Ραμάτ Γκαν 1984 (στην εβραϊκή), σ. 37. Για τον εβραϊκό πληθυσμό της Βενετίας κατά τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα, βλ. επίσης B. Ravid, *Economics and Toleration in the Seventeenth Century Venice. The Background and Context of the Discorso of Simone Luzzato*, Jerusalem 1978, σ. 75-77.

2. Τον 18ο αιώνα ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ήταν 60.000 ως 70.000 κάτοικοι, εκ των οποίων 25.000-30.000 Εβραίοι, 16.000-20.000 Έλληνες και οι υπόλοιποι Τούρκοι. Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII siècle,* Paris 1956, σ. 7, 8 και 11. Στα τέλη του 18ου αιώνα ο Félix de Beaujour υπολόγισε τον αριθμό των Εβραίων σε 12.000, αλλά τόνισε ότι ήταν ένας χονδρικός υπολογισμός. Όμως, οι χρηματικοί φόροι που πλήρωσαν οι Εβραίοι για το χαράτσι εκείνο τον καιρό υποδηλώνουν ότι ο υπολογισμός του ήταν χαμηλότερος κατά ένα τρίτο. Βλ. F. de Beaujour, *A View of the Commerce of Greece, formed after an annual average, from 1787-1797*, μετάφρ. T.H. Horne, London 1800, σ. 29-31. Σχετικά με την κατάσταση των Εβραίων καθ' όλη εκείνη την περίοδο βλ. τις επόμενες υποσημειώσεις.

3. Για τη βιομηχανία μαλλιού βλ. S. Avisur, «Ο κλάδος μάλλινου υφάσματος στη Θεσσαλονίκη», *Sefunot*, τ. 12 [*Η Βίβλος του Ελληνικού Εβραϊσμού*], Ιερουσαλήμ 1971-1978 (στην εβραϊκή), σ. 145-168. A. Shohat, «Τα "ρούχα του βασιλιά" στη Θεσσαλονίκη», *ibid.*, σ. 169-188. B. Braude, «International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Underdevelopment», *Review of the Fernand Braudel Center*, τ. 2, αρ. 3, 1979, σ. 437-451. Idem. «Ο κλάδος της υφαντουργίας στη Θεσσαλονίκη στο πλαίσιο της οικονομίας της Ανατολικής Μεσογείου», *Pe'amim* (στην εβραϊκή) 15 (1983), σ. 82-95. H. Sahillioğlu, «Yeniçeri çuhasi ve II Bayezid'in son Yıllarında Yeni çeri çuha Muhasebesi», *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3 (1973-1974), σ. 415-467· και S. Faroqhi, «Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade 1560-1650», *The Journal of Ottoman Studies*, 1 (1980), σ. 61-83.

4. Το συμπέρασμα αυτό βασίζεται στις συχνές αναφορές για το εμπόριο υφασμάτων μεταξύ βενετών και εβραίων εμπόρων, οι οποίες εντοπίζονται στις ραβινικές γνωμοδοτήσεις *(responsa)* του 16ου αιώνα. Από ποσοτική άποψη το υλικό αυτό υπερέχει κατά πολύ από τις αναφορές για Εβραίους που εμπορεύονταν σε άλλες περιοχές της

ακόμη και οι πόλεμοι δεν σταμάτησαν το εμπόριο[5]. Η δυνατότητα των εμπόρων να κινούνται ελεύθερα ανάμεσα στον μουσουλμανικό και τον χριστιανικό κόσμο, αποδεικνύεται από τα λόγια του ραβίνου της Θεσσαλονίκης R. Samuel *(Schemuel)* di Medina (Rashdam):

«Σ' αυτή τη μεγάλη αυτοκρατορία της ατέρμονης δόξας, που ανοίγει τις θύρες της σ' όλη την ανθρωπότητα... Αυτή η αυτοκρατορία δεν έχει τοίχους, οι πύλες της είναι ανοιχτές μέρα και νύχτα και οποιοσδήποτε μπορεί ελεύθερα να εισέλθει και να εξέλθει... Όλοι όσοι επιθυμούν να αγοράσουν ή να εμπορευθούν εκεί, είναι καλοδεχούμενοι»[6].

Αυτές οι ευνοϊκές συνθήκες ενθάρρυναν τους Εβραίους που προέρχονταν από την Ιβηρική Χερσόνησο να δημιουργήσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Ιταλία κοινότητες που εξειδικεύθηκαν στο θαλάσσιο εμπόριο της Μεσογείου. Η Θεσσαλονίκη ήταν ένα από αυτά τα κέντρα κατά τον 16ο αιώνα[7].

Επρόκειτο για μία εποχή ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί ήταν μία από τις δύο μεγάλες πολιτικές δυνάμεις στη Μεσόγειο, αντιμέτωποι με την Αυτοκρατορία των Αψβούργων για την παγκόσμια κυριαρχία. Με τον στόχο αυτόν οι Οθωμανοί υπέγραψαν συμφωνίες με τη Γαλλία

Μεσογείου την περίοδο αυτή. Για παράδειγμα, περί του εμπορίου υφασμάτων εν γένει, βλ. Yishak Adrabi's, *Responsa*, Dibrey Rivot (στην εβραϊκή), Βενετία 1582, Αρ. 93, 282, 307, 319, 381, 383 και 389. Για το εμπόριο υφασμάτων μεταξύ Θεσσαλονίκης και Βενετίας, βλ. Αρ. 87, 382 και 405· Shemuel di Medina's *(Rashdam)*, *Responsa* (στην εβραϊκή), Lemberg, 1862. Για το εμπόριο υφασμάτων γενικά, Βλ. *Yoreh De'ah*, Αρ. 97, 99 και 117· *Hoshen Mishpat*, Αρ. 11, 45, 53, 64, 88, 89, 95, 101, 114, 115, 118, 130, 139, 145, 146, 153, 166, 190, 205, 206, 210, 217, 247, 267, 334, 365, 368, 394, 433 και 491. Για μάλλινα ενδύματα από την Ιταλία στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Hoshen Mishpat*, Αρ. 36, 56, 101, 121, 165, 394, 416 και 422.

Από ποσοτική άποψη οι αναφορές στο εμπόριο υφαντών στα κείμενα του παραπάνω ραβίνου -ο οποίος αναγνωρίζεται παγκοσμίως ως ένας από τους κυριότερους θεσσαλονικείς ραβίνους του 16ου αιώνα- είναι πολύ περισσότερες από τις αναφορές σε οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα. Για το εμπόριο υφασμάτων μεταξύ Θεσσαλονίκης και Βενετίας, βλ. επίσης M. Rozen, «Fattoria-Ένα κεφάλαιο στην Ιστορία του εμπορίου της Μεσογείου κατά τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα», Mi-Qedem u-mi-Yam, *Studies in the Jewry of Islamic Countries*, Χάιφα 1981 (στην εβραϊκή), σ. 105. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συμβολή των θεσσαλονικέων Εβραίων σ' αυτό το εμπόριο ήταν σημαντική, αν όχι ζωτική, μολονότι τα διαθέσιμα στοιχεία δεν το διευκρινίζουν απόλυτα. Ωστόσο, επρόκειτο για τη βασική απασχόληση των εβραίων εμπόρων. Δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την έκταση, στην οποία οι μουσουλμάνοι ασχολούνταν με το συγκεκριμένο εμπόριο.

5. Για το εμπόριο μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων σε περίοδο πολέμου, βλ. M. Rozen, «Fattoria», σ. 123-124, και E. Bashan, «Η ελευθερία του εμπορίου και η επιβολή φόρων και τελωνειακών δασμών σε ξένους Εβραίους εμπόρους στην Οθωμανική Αυτοκατορία», *East and Maghreb. Texts and Studies in the History of Culture of the Jews in the Orient* (στην εβραϊκή), 1, 1974, σ. 111. Για την προσωρινή διακοπή του εμπορίου κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βενετικής Δημοκρατίας, βλ. Rashdam, *Yoreh De'ah*, Αρ. 218 και *Hoshen Mishpat*, Αρ. 70 και 84. Για το πλεονέκτημα των Εβραίων στο εμπόριο μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, βλ. S. Luzzatto, D*iscorso circa il stato gl' Hebrei et in particolar dimoranti nell'inclita citta di Venetia*, Venice 1638, κεφ. 4. Όμως καθώς ο αναγνώστης θα διαβάζει αυτή την εργασία, θα πρέπει να έχει υπόψη τις απολογητικές προθέσεις του συγγραφέα. Βλ. επίσης B. Ravid, *Economics*, σ. 66-70.

6. Rashdam, *Hoshen Mishpat*, Αρ. 407.

7. Για τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των εβραϊκών κοινοτήτων στη Μεσόγειο, βλ. M. Rozen, «Fattoria», σ. 104-110· H. Gerber, «Επιχείρηση και διεθνές εμπόριο στην οικονομική δραστηριότητα των Εβραίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο αιώνα», Zion (στην εβραϊκή), XLIII 1978, σ. 48-59· και E. Bashan, «Η ελευθερία του εμπορίου», σ. 105-113.

8. Στην ευρωπαϊκή διπλωματική ιστοριογραφία υπάρχει γενική συμφωνία ότι η πρώτη διομολόγηση παραχωρήθηκε στη Γαλλία το 1535. Η άποψη αυτή βασίζεται στην ενημερωτική επιστολή που έλαβε ο βασιλικός απεσταλμένος. Το τεκμήριο αυτό διασώζεται στο γαλλικό υπουργείο Εξωτερικών και ανατυπώθηκε στο H. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, τ. 1, Paris 1848, σ. 255. Βλ. επίσης G. Pellissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, τ. 1, Paris 1902, σ. 5-6· J.A.R. Marriott, *The Eastern Question. An Historical Study in European Diplomacy*, London 1940, σ. 92-94· P. Masson, *Histoire du commerce française dans le Levant au XVII siècle*, Paris 1911, σ. xii-xiii. O H. Inalcik στο άρθρο του για τις διομολογήσεις αναφέρει ότι δεν υπογράφηκε μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γαλλίας τέτοιου είδους σύμβαση. Οι Γάλλοι συνέχισαν να εμπορεύονται στην αυτοκρατορία με βάση τα δικαιώματα που παραχώρησε ο Σελίμ Α΄ στους Γάλλους και τους Καταλανούς μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου, το 1517. Οι πρώτες διομολογήσεις παραχωρήθηκαν στους Γάλλους το 1569. Βλ. *Encyclopedia of Islam*, νέα έκδοση, στο λήμμα «Imtiyazat» [εφεξής *E.I.*].

(1569)[8], την Αγγλία (1580)[9] και τις Κάτω Χώρες (1612)[10] παραχωρώντας δικαιώματα, γνωστά στη Δύση ως «διομολογήσεις». Στην οθωμανική ιστορία, τα δικαιώματα αυτά ήταν γνωστά ως «Imtiyazat», δηλαδή εμπορικά προνόμια.

Αρχικώς τα προνόμια απονέμονταν από θέσεως ισχύος και αποτελούσαν χειρονομία ενός ισχυρού ηγεμόνα προς συμμάχους άξιους της εκτίμησής του. Όμως, στα τέλη του 17ου αιώνα η αυτοκρατορία υπέστη στρατιωτικές και εδαφικές απώλειες. Τις διομολογήσεις, πλέον, δεν τις απένειμε ως συμβολική κίνηση μεγαλοψυχίας, αλλά τις παραχωρούσε κάτω από τον εξαναγκασμό των νικηφόρων δυνάμεων ή από την ανάγκη να διατηρήσει την καλή πίστη των παραδοσιακών συμμάχων.

Οι διομολογήσεις παρείχαν στις δυτικές δυνάμεις τα μέσα για να διεισδύσουν στην καρδιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[11]. Αρχικώς, η παραχώρηση από τον σουλτάνο εμπορικών προνομίων στις ευρωπαϊκές δυνάμεις επέτρεψε στις τελευταίες να πλημμυρίσουν τις αγορές τις αυτοκρατορίας με ανώτερης ποιότητας και χαμηλότερου κόστους υφάσματα, τα οποία συναγωνίζονταν δυναμικά την τοπική παραγωγή «υφασμάτων Σαλόνικα». Η βιομηχανία της Θεσσαλονίκης αντιμετώπισε αυτή την πρόκληση μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα, αλλά στη συνέχεια βρέθηκε μπροστά σε μία απότομη κάμψη στη ζήτηση και στην ποιότητα του τοπικού μάλλινου υφάσματος[12].

Η αλλαγή αυτή στην εξέλιξη των πραγμάτων ανάγκασε τους θεσσαλονικείς κατασκευαστές να διαφοροποιήσουν τα προϊόντα τους. Μετακινήθηκαν από την παραγωγή λεπτών μάλλινων υφασμάτων στην ύφανση τραχύτερων, όπως ήταν τα χαλιά, οι κουβέρτες και οι κάπες, προϊόντα που είχαν ζήτηση στη Γαλλία και την Ιταλία[13]. Ωστόσο, ο εξωγενής παράγοντας δεν ήταν αρκετός, για να εξαφανίσει την υφαντουργία στη Θεσσαλονίκη. Στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα είχε εκδοθεί διάταγμα, βάσει του οποίου οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έπρεπε να προμηθεύουν το μάλλινο ύφασμα που χρειαζόταν για την ενδυμασία των εγκατεστημένων στην πόλη Γενιτσάρων. Καθώς το διάταγμα αυτό εξακολουθούσε να ισχύει, η παραγωγή μάλλινου υφάσματος συνεχιζόταν, ακόμη και όταν η ζήτησή του στην ευρύτερη αγορά παρήκμασε. Αυτή η κατάσταση παρατάθηκε μέχρι την καταστροφή του σώματος των Γενιτσάρων (1826)[14].

Ο φόρος που προαναφέρθηκε, ο «φόρος

9. A. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964, σ. 8-9.

10. *Ibid.*, σ. 46-47.

11. Βλ. H. Inalcik, *E.I.*, λήμμα «Imtiyazat».

12. S. Avişur, *ό.π.*, σ. 165-166· B. Braude, «International Competition»· idem, «Ο κλάδος της υφαντουργίας στη Θεσσαλονίκη», σ. 90-92.

13. Βλ. αναφορές στο N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 254-256.

14. Παραμένουν άγνωστα τα ακριβή στοιχεία σχετικά με τον χρόνο που το διάταγμα αυτό επιβλήθηκε στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Ο ισχυρισμός εβραίων ιστορικών ότι το διάταγμα επιβλήθηκε, κατόπιν αιτήματος των Εβραίων, από τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή το 1537 που επισκέφθηκε την Θεσσαλονίκη, ως υποκατάστατο του κεφαλικού φόρου, ή ακόμη και από τον Σελίμ Β΄, είναι αβάσιμος. Βλ. A. Rozanes, *A History of the Jews*, τ. 3, Sophia 1938, 171-172, 393-398· E.S. Emmanuel, *Histoire de l'industrie de tissus des Israélites de Salonique*, Paris 1935, 41-45· και A. Shohat, «Τα "ρούχα του βασιλιά"», σ. 171. Όλα τα παραπάνω βασίζονται σε μεταγενέστερες πηγές όπως: Aharon Sason, *Responsa, Torat Emet* (στην εβραϊκή), Βενετία 1626, Αρ. 149· Hayim Shabtay, *Responsa, Torat Hayim* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1713, Αρ. 65· Asher Kobo, *Responsa. Sha'ar Asher* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1877, τ.1, Yoreh De'ah, Αρ. 13· είτε Ya'aqob Menasheh, *Responsa, Be'er ha-Mayim* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1836, *Yoreh De'ah*, Αρ. 40. Καμία από αυτές τις πηγές δεν αναφέρει τη χρονολογία έκδοσης του διατάγματος. Η περιγραφή που δίνεται από τον H. Shablay, σύμφωνα με την οποία το διάταγμα εκδόθηκε ύστερα από αίτημα των θεσσαλονικέων Εβραίων ως υποκατάστατο του κεφαλικού και άλλων φόρων, γράφηκε για να ικανοποιήσει συγκεκριμένα συμφέροντα εκείνης της εποχής, η δε ερμηνεία του θα πρέπει να διαβαστεί με επιφύλαξη. Από χρονική άποψη η πλησιέστερη πηγή στα γεγονότα είναι: Moshe Almosnino, *Extremos y Grandezas de Constantinopla*, MS. Mailand, Bibl. Ambrosiana, No. III, 32, σ. 205. Το έργο αυτό περιγράφει πώς το 1545 -ύστερα από την καταστροφή λόγω πυρκαγιάς του *Musellimlik* («Διάταγμα της Ελευθερίας»), το οποίο είχε κωδικοποιήσει το φορολογικό σύστη-

των υφασμάτων», όπως ήταν γνωστός, επιβάρυνε συνολικά όλους τους Εβραίους της πόλης, αλλά οι αρχηγοί της εβραϊκής κοινότητας τον επιμέριζαν μεταξύ των *yehidim*, οι οποίοι μπορούσαν να τον πληρώσουν και ήταν όσοι κατέβαλλαν φόρους στις συναγωγές της πόλης. Η κάμψη στην παραγωγή υφασμάτων κατέληξε σε σημαντική απώλεια εισοδήματος για τη μεσαία τάξη της κοινότητας, δηλαδή για τους τεχνίτες που κατεργάζονταν το ύφασμα και τους μικρούς εμπόρους. Μερικοί από τους σημαντικούς επιχειρηματίες της υφαντουργίας την εγκατέλειψαν, έχοντας μέχρι τότε συσσωρεύσει σημαντική περιουσία, και στράφηκαν σε άλλους τομείς. Συνεπώς, οι υπόλοιποι πλούσιοι επιχειρηματίες επιβαρύνθηκαν με τον «φόρο των υφασμάτων», ο οποίος μέχρι πρότινος κατανέμονταν σε πολύ μεγαλύτερο κοινό. Αυτοί αντέδρασαν μεταναστεύοντας μαζικά και μερικοί προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ. Έτσι, παρέμειναν στην πόλη, ως επί το πλείστον, επιχειρηματίες με μεγάλες συμβάσεις, των οποίων τα κέρδη ήταν εγγυημένα με την ανάθεση της προμήθειας υφάσματος για τα σώματα των Γενιτσάρων[15].

Έτσι, ο $17^{ος}$ αιώνας σημαδεύθηκε από την παρακμή της σημασίας της Θεσσαλονίκης ως κέντρου παραγωγής και εμπορικής διακίνησης μάλλινων και άλλων υφασμάτων, ενώ η οικονομική θέση της εβραϊκής κοινότητας στην πόλη υπέστη ανάλογη μείωση.

Οι δυτικές δυνάμεις στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης: Τα πρώτα βήματα

Κατά τη διάρκεια του $16^{ου}$ αιώνα και στο μεγαλύτερο μέρος του $17^{ου}$, το κύριο τμήμα του εμπορίου της Θεσσαλονίκης με τον χριστιανικό κόσμο βρισκόταν στα χέρια των εβραίων και των ιταλών εμπόρων, που διατήρησαν τις παλιές παραδόσεις του εμπορίου σε αυτή την περιοχή της νοτιότερης Ευρώπης. Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης δεν

μα των θεσσαλονικέων Εβραίων-, οι τελευταίοι υποχρεώθηκαν να προμηθεύουν την κυβέρνηση με 7.800 βόδια και με ύφασμα για τα σώματα των Γενιτσάρων. Το γεγονός αυτό αποτελεί την πρώτη αναφορά στο ζήτημα των υφασμάτων. Όμως, η παραπάνω υποχρέωση δεν αναφέρεται ως υποκατάστατο του κεφαλικού φόρου, αλλά ως τμήμα ενός γενικότερου φορολογικού σχήματος και συνολικής διευθέτησης με την κοινότητα. Ο Almosnino έγραψε γι' αυτά τα γεγονότα μετά την κωδικοποίηση του δεύτερου *Musellimlik* το 1568. Βλ. Moshe Almosnino, *Meames Koah*, Βενετία 1588, 6a-7b. Το υλικό στο A. Shohat, «Η φορολογία και η διαχείρισή της», *Sefunot* [*Η Βίβλος του Ελληνικού Εβραϊσμού*, τ. 1], Ιερουσαλήμ 1971-1977 (στην εβραϊκή), σ. 301-308, χρειάζεται περισσότερη έρευνα. Η ένσταση του Ν. Σβορώνου (*ό.π.*, σ. 187), στο ότι ο Βαγιαζίτ Β΄ επέβαλε το διάταγμα, είναι σωστή, αν και η τεκμηρίωσή του είναι παραπλανητική. Η μόνη σαφής αναφορά για την αρχική ανάμειξη των θεσσαλονικέων Εβραίων στην προμήθεια των υφασμάτων κατά την περίοδο του Βαγιαζίτ Β΄ βρίσκεται στις οθωμανικές φορολογικές εγγραφές, που συντάχθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό προς τα τέλη της βασιλείας του Βαγιαζίτ Β΄ το 1510-1511 (δημοσιεύθηκαν από τον H. Sahillioğlu, σ. 425-426). Οι εγγραφές αυτές δείχνουν ότι οι Οθωμανοί άντλησαν από διάφορες χρηματικές πηγές για να προμηθευθούν το ύφασμα και ότι η βασική πηγή ήταν ο κεφαλικός φόρος που εισέπρατταν από την περιοχή *(eyalet)* της Θεσσαλονίκης. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να οδήγησε τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, σε μεταγενέστερο χρόνο, να υποστηρίξουν ότι προμήθευαν «τα ρούχα του βασιλιά» ως υποκατάστατο του κεφαλικού φόρου. Για την προμήθεια των «βασιλικών υφασμάτων» κατά τον $18^{ο}$ αιώνα, βλ. S. Avişur, σ. 165-168· A. Shohat, «Τα "ρούχα του βασιλιά"», σ. 180-188· και N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 187-188. Το επεισόδιο αυτό αξίζει επίσης να διευκρινιστεί περισσότερο.

15. Μία γενική αλλά ανακριβής εικόνα της δομής του φορολογικού συστήματος παρέχεται στο A. Shohat, «Τα "ρούχα του βασιλιά"», σ. 174-188. Για τη μετανάστευση των πλούσιων προσώπων από την πόλη κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, βλ. H. Shabtay, τ. 1, Αρ. 65· για επιπλέον πηγές βλ. E. Bashan, «Η στάση των σοφών της Θεσσαλονίκης κατά τον δέκατο έκτο και δέκατο όγδοο αιώνα κατά την αναμέτρηση για την ολιγαρχική εξουσία», *East and Maghreb, Research in the History of the Jews in the Orient and North Africa*, τ. 2, Ραμάτ Γκαν 1980 (στην εβραϊκή), 50, υποσ. 60. Για τη μεταστροφή των πλούσιων θεσσαλονικέων Εβραίων στο Ισλάμ στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα, βλ. M. Benayahu, «Το κίνημα των Σαβαταϊστών στην Ελλάδα», *Sefunot*, 14 [*Η Βίβλος του Ελληνικού Εβραϊσμού*, τ. 4] Ιερουσαλήμ 1971-1977 (στην εβραϊκή), σ. 92-94· A. Shohat, «Τα "ρούχα του βασιλιά"», σ. 186· Y. Barnai, «On the History of the Sabbatian Movement and its Place in the Life of the Ottoman Empire», *Pe'amim* 3 (1979), σ. 60-61.

επέδειξαν εμπορικό ενδιαφέρον για τη Θεσσαλονίκη. Αν μη τι άλλο, η πόλη είχε έξοχο λιμάνι και ιδανικό δίκτυο για την προώθηση στην αγορά των γεωργικών προϊόντων της Μακεδονίας. Γιατί οι ευρωπαϊκές δυνάμεις απέτυχαν να διερευνήσουν τις εμπορικές δυνατότητες της πόλης, όπως είχαν κάνει για παράδειγμα στο Χαλέπι (γνωστό ως Halab στην αραβική και Alep στην τουρκική), στην Αλεξανδρέττα ή στη Σμύρνη; Δύο λόγοι μπορεί να υπάρχουν γι' αυτή την παράλειψη. Πρώτον, ότι μέχρι τα τέλη του $16^{ου}$ αιώνα το περισσότερο μακεδονικό μαλλί διοχετευόταν στην τοπική βιομηχανία και δεν μπορούσε, ως εκ τούτου, να εξαχθεί ως πρώτη ύλη[16]. Δεύτερον, φαίνεται ότι οι οθωμανικές αρχές επιτηρούσαν τις ακτές της Θεσσαλονίκης και τα περίχωρα πολύ πιο άγρυπνα από ότι άλλες περιοχές στο Αιγαίο πέλαγος, για να αποτρέψουν την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων[17]. Αφού ήταν ιδιαίτερα δύσκολη η συνεχής επιτήρηση των πολλών νησιών και των ακτών του Αιγαίου, προφανώς αποφάσισαν να συγκεντρώσουν τις προσπάθειές τους σε έναν ευκολότερο στόχο, το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Καθώς η χρήση του ακατέργαστου μακεδονικού μαλλιού από την τοπική βιοτεχνία υπέστη ύφεση, μεγάλη ποσότητα του προϊόντος παρέμενε διαθέσιμη. Η ιδανική αγορά βρισκόταν στη Δυτική Ευρώπη, τη Γαλλία, την Αγγλία και την Ιταλία, των οποίων οι βιομηχανίες είχαν έντονη ανάγκη για περισσότερο μαλλί[18]. Αυτές οι νέες εξελίξεις γρήγορα τράβηξαν την προσοχή των ιταλών και των γάλλων εμπόρων. Πέρα από το ενδιαφέρον τους στην εξαγωγή ακατέργαστου μαλλιού, είχαν επίσης υπόψη τους τη δυνατότητα προσπορισμού κερδών από την εξαγωγή και άλλων αγροτικών προϊόντων, όπως τα σιτηρά, το βαμβάκι, ο καπνός, τα δέρματα, το κερί και άλλα. Αν και οι πολλοί περιορισμοί καθιστούσαν πολύπλοκη υπόθεση την εξαγωγή (μέσω Θεσσαλονίκης) πολύτιμων εμπορευμάτων, όπως τα σιτηρά, οι Γάλλοι και οι Άγγλοι είχαν σίγουρα υπόψη τους το γεγονός ότι οι έλληνες, οι ιταλοί και οι εβραίοι έμποροι εξήγαν το προϊόν με διάφορους τρόπους, από μικρότερα λιμάνια γύρω από την πόλη[19]· τόσο οι Γάλλοι όσο και οι Άγγλοι υπολόγισαν αυτούς τους παράγοντες.

Η Γαλλία ήταν το πρώτο δυτικοευρωπαϊκό κράτος που επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην αγορά της Θεσσαλονίκης. Το 1673, η Γαλλία απέσπασε νέες διομολογήσεις. Οι φόροι στους γάλλους εμπόρους που εμπορεύονταν στην αυτοκρατορία μειώθηκαν στο 3%, φέρνοντας τη Γαλλία στην ίδια θέση με την Αγγλία και την Ολλανδία. Επιπροσθέτως, αυτές οι διομολογήσεις επικύρωσαν και άλλα δικαιώματα που είχαν παραχωρηθεί παλαιότερα στους Γάλλους, όπως το δικαίωμα της προστασίας όλων των υπηκόων των χριστιανικών χωρών (*dar' ul-harb* στην τουρκική ή *Dar al-Harb* στην αραβική), που δεν είχαν διπλωματική εκπροσώπηση στην αυτοκρατορία[20]. Οι διομολογήσεις προώ-

16. Βλ. παραπάνω. Για περισσότερες πληροφορίες στην προσπάθεια των θεσσαλονικέων Εβραίων να παρεμποδίσουν τις πωλήσεις ακατέργαστου μαλλιού στη Δυτική Ευρώπη το 1569, βλ. H. Sahillioğlu, *ό.π.*, σ. 420, σημ. 20.

17. R. Paris, *Histoire du commerce de Marseille de 1660 à 1789.* Le Levant, Paris 1957, σ. 478. F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip* II, London 1972, τ. 2, σ. 584. Η εργασία αυτή επικεντρώνει στα σιτηρά αλλά αφορά επίσης και το μαλλί· B. McGowen, *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade, and the Struggle for Land 1600-1800*, (Cambridge University Press), Cambridge 1981, σ. 31, 40 και σχετικές υποσημειώσεις. P. Masson, *ό.π.*, σ. 435.

18. Σύμφωνα με τον B. Braude ένας από τους λόγους της παρακμής της υφαντουργικής βιομηχανίας της Θεσσαλονίκης ήταν ότι οι δυτικές δυνάμεις αγόραζαν στα Βαλκάνια ακατέργαστο μαλλί και έτσι ανέβαζαν την τιμή του· βλ. B. Braude, «International Competition», σ. 445-446. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, καθώς η τοπική βιομηχανία γνώριζε ύφεση, μεγάλωνε η προσφορά ακατέργαστου μαλλιού για εξαγωγές.

19. B. McGowen, *ό.π.*, σ. 31· P. Masson, *ό.π.*, σ. 436.

20. Για τις συνθήκες σχετικά με την εγκατάσταση γάλλου πρόξενου στη Θεσσαλονίκη, βλ. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 141-142· P. Masson, *ό.π.*, σ. 288· R. Paris, *ό.π.*, σ. 477-480.

θησαν ιδιαιτέρως το γαλλικό εμπόριο στην Ανατολή και ελήφθησαν προκαταρκτικά μέτρα, για να ιδρυθεί προξενείο και να εγκατασταθεί γαλλική εμπορική αποικία [*échelle* = λιμάνι ή αποβάθρα] στη Θεσσαλονίκη. Η πρωτοβουλία ανήκε στον Joseph Fabre (*fermier général des consulats*) και διευθυντή της γαλλο-μεσογειακής εταιρείας (*directeur de la Compagnie de la Méditerranée*)[21].

Με την πρωτοβουλία του Fabre, το 1680 οι Γάλλοι απέκτησαν επιπλέον δικαιώματα, όταν ο σουλτάνος εξέδωσε ένα φερμάνι, με το οποίο διέταξε τον ιεροδίκη της Θεσσαλονίκης να μην επιβαρύνει τους γάλλους εμπόρους με φορολογία πάνω από 3%. Τέσσερα χρόνια αργότερα, ένα άλλο φερμάνι καθόρισε ότι τα πλοία που έφεραν αγγλικές ή ολλανδικές σημαίες (η Αγγλία και η Ολλανδία δεν είχαν προξενεία στη Θεσσαλονίκη) έπρεπε να τεθούν υπό την προστασία των γαλλικών προξενείων και να καταβάλλουν τα απαιτούμενα τέλη[22]. Στην πραγματικότητα, τα διατάγματα αυτά ήταν αποτέλεσμα των διομολογήσεων που παραχωρήθηκαν το 1673.

Ωστόσο οι Γάλλοι είχαν παραλύσει για ποικίλους λόγους. Το Εμπορικό Επιμελητήριο της Μασσαλίας, το οποίο εξουσίαζε το γαλλικό εμπόριο στην Ανατολή, δεν δέχθηκε την απόφαση του Fabre να ιδρύσει προξενείο και αμφισβήτησε ότι θα μπορούσαν να υπάρξουν οφέλη από αυτό. Έτσι, στην πραγματικότητα, το προξενείο δεν ιδρύθηκε παρά μόνο το 1685[23]. Πέρασαν άλλα δέκα χρόνια μέχρι να εγκατασταθεί στην περιοχή ο πρώτος γάλλος έμπορος[24]. Η γαλλική παρουσία στη Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε αργά, μολονότι η εξαγωγή του μαλλιού και των σιτηρών της Μακεδονίας μέσω της Θεσσαλονίκης ήταν για τους Γάλλους προφανώς επικερδής επιχείρηση[25]. Αν και η δυσκολία προσαρμογής στις συνήθειες του εμπορίου της Ανατολής έπαιξε ρόλο στην καθυστέρηση των Γάλλων[26], σοβαρότερο ακόμη εμπόδιο υπήρξε ο πόλεμος των Οθωμανών εναντίον της Βενετίας, της Ρωσίας και της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η οθωμανική πολιορκία της Βιέννης, το 1683, παρακώλυσε σοβαρά τις ναυτικές και χερσαίες εμπορικές οδούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα[27]. Οι πρώτοι γάλλοι έμποροι άρχισαν να εγκαθίστανται μόνιμα στη Θεσσαλονίκη μετά το 1703[28]. Μεταξύ του 1700 και 1719, τριάντα ένας γάλλοι υπήκοοι εγκαταστάθηκαν στην πόλη. Όμως έστω και σε αυτή την περίοδο της άνθησης, το γαλλικό εμπόριο στη Θεσσαλονίκη παρουσίασε διαλείμματα, στη διάρκεια των οποίων παρέλυσε. Μεταξύ του 1709 και του 1712, ένας λοιμός έπληξε την πόλη και πολλοί από τους κατοίκους κατέφυγαν σε γειτονικά χωριά. Οι έμποροι που άντεξαν σε αυτή την κακουχία, αργότερα απόλαυσαν την άνοδο των εμπορικών δραστηριοτήτων. Ενώ στα 1700 η αξία των γαλλικών εξαγόμενων προϊόντων από τη Θεσσαλονίκη ήταν 338.000 λίβρες[29], το 1714 αυξήθηκε στις 634.000 λίβρες[30].

Αυτοί οι αριθμοί αναπόφευκτα εντυπωσίασαν τους Άγγλους. Μέχρι το 1714 οι άγγλοι έμποροι στη Θεσσαλονίκη ζητούσαν τη γαλλική προστασία. Η πολιτική της Levant Company σχετικά με την ίδρυση αγγλικού προξενείου στην περιοχή ήταν παρόμοια με εκείνη του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Μασσαλίας: Πράγματι, οι Άγγλοι διδάχθηκαν από την εμπειρία των

21. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 141-2· R. Paris, *ό.π.*, σ. 478-480.
22. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 38.
23. *Ibid.*, σ. 141-142· R. Paris, *ό.π.*, σ. 479.
24. N. Svoronos, *ό.π.*, 142.
25. *Ibid.*, σ. 143.
26. Για παράδειγμα βλ. την επιστολή του προξένου Jean François Arnaud προς τον υπουργό των Ναυτικών M. de Pontchartrain, 12 Αυγούστου 1699, Archives Nationales de France, Affaires Étrangères, B 990.
27. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 122.
28. *Ibid.*, σ. 143.
29. P. Masson, *ό.π.*, σ. 435.
30. *Ibid.*

Γάλλων στην Ανατολή. Το 1690, ο Hussey, υποδιοικητής της Levant Company, μιλώντας εκ μέρους της παρομοίασε τους προξένους της περιοχής με βδέλλες που ρουφούν το ζωντανό αίμα από το κορμί, δηλαδή από τους εμπόρους. Επισήμανε ότι πολλά θα μπορούσαν να διδαχθούν από τη λυπηρή εμπειρία των γάλλων προξένων, ότι ήταν δύσκολο να βρει κανείς άτομα άξια να υπηρετήσουν σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως η Ανατολή, και ότι το τελικό αποτέλεσμα ήταν επιζήμιο για το εμπόριο[31]. Αλλά η απόδοση του εμπορίου με τη Θεσσαλονίκη, όπως καταδείχθηκε από τις γαλλικές δραστηριότητες στην πόλη, είχε ως αποτέλεσμα να επανεκτιμήσει η Levant Company τη θέση της πάνω στο θέμα. Το 1715 ο Richard Kemble διορίσθηκε ως ο πρώτος άγγλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη. Εγκαταστάθηκε στην πόλη μονίμως το 1718[32]. Εν καιρώ έφτασαν και άλλοι διπλωμάτες: από την Ολλανδία, το βασίλειο των Δύο Σικελιών[33] και άλλες χώρες[34].

Το γαλλικό προξενείο και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

Τα συμφέροντα των δυτικών χριστιανικών κρατών στην πόλη άνοιξαν νέους ορίζοντες για τους εβραίους εμπόρους, που επένδυσαν σε αυτές τις οικονομικές και πολιτικές αλλαγές. Μία καθαρή εικόνα από τις εξελίξεις προκύπτει από τη διερεύνηση των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των προξένων, των εμπόρων και των ναυτικών της χριστιανικής Ευρώπης από τη μία πλευρά και των εβραίων εμπόρων από την άλλη. Οι σχέσεις αυτές βασίσθηκαν στον ανταγωνισμό για την κυριαρχία στο διεθνές εμπόριο της Θεσσαλονίκης και την ικανοποίηση των αμοιβαίων συμφερόντων[35].

Οι πρώτοι που αντιμετώπισαν την πραγματικότητα και τα προβλήματα του εμπορίου στη Θεσσαλονίκη ήταν οι Γάλλοι. Το πρωταρχικό τους ενδιαφέρον ήταν η αγορά του μακεδονικού μαλλιού και το 1699 προσπάθησαν να αγοράσουν την τοπική παραγωγή για εξαγωγή στη Γαλλία. Με απογοήτευση, σύντομα ανακάλυψαν ότι αυτό δεν θα ήταν εύκολο έργο. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης είχαν προτεραιότητα σε οτιδήποτε σχετιζόταν με την αγορά του μαλλιού, επειδή έπρεπε να προμηθεύουν με ύφασμα τα σώματα των Γενιτσάρων. Οι αρχές αγόραζαν το ένα πέμπτο της παραγωγής του μακεδονικού μαλλιού από τους κτηνοτρόφους σε πολύ χαμηλή τιμή, πολύ χαμηλότερη από την πραγματική αξία του στην αγορά. Σε αυτή τη μειωμένη τιμή πουλιόταν το μαλλί στους εβραίους παραγωγούς. Σύμφωνα με τον Jean François Arnaud[36], τον γάλλο πρόξενο, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκμεταλλεύονταν αυτό το δικαίωμα, για να ελέγχουν την προσφορά του μαλλιού. Αγόραζαν όσο το δυνατόν περισσότερες ποσότητες στη χαμηλότερη τιμή και μονοπωλούσαν έτσι την αγορά ακατέργαστου μαλλιού. Κατόπιν, πουλούσαν το μαλλί στους Γάλλους, σε υψηλές

31. A. Wood, *ό.π.*, σ. 122, 128.
32. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 166.
33. *Ibid.*, σ. 175, 179-180.
34. *Ibid.*, σ. 177-178, 180-185.
35. Τα τεκμήρια που χρησιμοποίησε κατά την έρευνα αυτή η συγγραφέας δεν ήταν άγνωστα. Σταχυολογήθηκαν από τα Εθνικά Αρχεία της Γαλλίας, υπουργείο Εξωτερικών (Archives Nationales de France, Affaires Étrangères): [εφεξής A.N., A.E]. Ο Σβορώνος μελέτησε αυτά τα τεκμήρια, για να γράψει ένα κεφάλαιο σχετικά με τους Εβραίους και το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα, op. cit. σ. 187-193. Ένας αριθμός τεκμηρίων, που επιλέχθηκαν από τα αρχεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Μασαλίας [εφεξής ACCM], δημοσιεύθηκε από τον S. Schwartzfuchs, «Η "σκάλα" της Θεσσαλονίκης - Ο αγώνας μεταξύ Γάλλων και Εβραίων εμπόρων», *Sefunot* 15 [*Η Βίβλος του Ελληνικού Εβραϊσμού*, τ. 5] Ιερουσαλήμ 1971-1978 (στην εβραϊκή), σ. 77-102· J. Weyl, «Les Juifs aux échelles du Levant et en Barbarie», *REJ*, τ. 13 (1896), σ. 285-292. Όμως κανένας από τους προαναφερθέντες δεν προσπάθησε να εντρυφήσει στη σπουδαιότητα της εμπορικής δράσης των θεσσαλονικέων Εβραίων μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της κοινότητάς τους ή σε αντιπαραβολή με την προϊστορία άλλων συντελεστών που συνδέονταν με το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.
36. Υπηρέτησε ως πρόξενος από το 1695 έως τις 31 Οκτωβρίου 1699. Βλ. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 145.

τιμές. Σύμφωνα με τον πρόξενο, οι Εβραίοι είχαν την κάλυψη των Οθωμανών και όλες οι παρακλήσεις και τα επιχειρήματά του -οι Οθωμανοί έχαναν πολλά χρήματα επιτρέποντας στους Εβραίους να αγοράζουν ακατέργαστο μαλλί τόσο φτηνά, αφού έτσι και αλλιώς αυτό το μαλλί δεν χρησιμοποιούνταν για την ύφανση λεπτών μάλλινων υφασμάτων- έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Ο πρόξενος ανέφερε το πρόβλημα ακόμη και στον γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και εκείνος δεν μπορούσε να βρει άλλο τρόπο, για να αμφισβητήσει το δικαίωμα των Εβραίων να αγοράζουν μαλλί. Καθώς οι παραδοσιακές διπλωματικές οδοί δεν οδηγούσαν πουθενά, ο πρόξενος έγραψε στον υπουργό των Ναυτικών (*Secrétaire d'Etat de la marine*), τον κόμη de Pontchartrain.

«Μετά από πολύ σκέψη επάνω στο θέμα, αναγκάσθηκα να προσφέρω διάφορα δώρα, με συνολική αξία 500 écus[37] ούτως ώστε να κανονισθεί το ζήτημα ειρηνικά. Είναι σημαντικό ποσό σε σχέση με τα πλεονεκτήματα που θα μπορούσαμε να κερδίσουμε, αλλά τι μπορούμε να κάνουμε; Τέτοιες ενοχλήσεις αναπόφευκτα θα εμφανισθούν με κάθε επόμενη [οθωμανική] διοίκηση»[38].

Καθώς οι Γάλλοι δεν μπορούσαν να καταργήσουν το ευνοϊκό καθεστώς που είχαν οι θεσσαλονικείς Εβραίοι στην αγορά μαλλιού, αναγκάζονταν κάθε χρόνο να διαπραγματεύονται και να δωροδοκούν τους τοπικούς ανώτερους υπαλλήλους, για να εξασφαλίζουν το δικαίωμα αγοράς μαλλιού. Το 1721 πλήρωσαν στον αγά των Γενιτσάρων στη Θεσσαλονίκη[39] ένα χρυσό *altun*[40] για κάθε μπάλα μαλλιού[41]. Γιατί οι Οθωμανοί αγνοούσαν τις παρακλήσεις και τα πειστικά επιχειρήματα των Γάλλων, οι οποίοι τους παρότρυναν να αλλάξουν την πολιτική σχετικά το μονοπώλιο των Εβραίων; Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι τα ποσά που πληρώνονταν στον αγά των Γενιτσάρων και στους άλλους αξιωματούχους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξασφάλιζαν σ' αυτούς μία άνετη πηγή εισοδήματος. Μία ξεκάθαρη πολιτική στο συγκεκριμένο ζήτημα θα εξαφάνιζε την ευκαιρία να εισέρχεται πρόσθετο εισόδημα στις τσέπες των τοπικών ανώτερων υπαλλήλων. Ως εκ τούτου, οι τελευταίοι δεν ήταν καθόλου πρόθυμοι να διευθετήσουν το ζήτημα. Είναι πολύ πιθανόν ότι υπήρχαν κάποιοι, στις ανώτερες βαθμίδες της οθωμανικής κυβέρνησης, που είχαν, επίσης, οφέλη από τη δωροδοκία και γι' αυτό οι Γάλλοι δεν πέτυχαν στις προσπάθειές τους στην Κωνσταντινούπολη. Όχι μόνο η ποσότητα του μαλλιού που αγόραζαν οι Γάλλοι με αυτόν τον έμμεσο τρόπο ήταν ανεπαρκής, αλλά και πλήρωναν για την απόκτησή της περισσότερα από ό,τι οι Εβραίοι κατασκευαστές. Ούτε στις προσπάθειές τους να αγοράσουν άλλα αγροτικά προϊόντα, είχαν μεγαλύτερη επιτυχία οι Γάλλοι. Οι ντόπιοι Εβραίοι, χρησιμοποιώντας τις διασυνδέσεις τους στην κυβέρνηση, κατόρθωναν να αποκτούν αγαθά και στις περιπτώσεις, ακόμη, που η εξαγωγή τους ήταν απαγορευμένη. Κυριαρχούσαν στο εμπόριο του δέρματος, του βαμβακιού, του καπνού και των σιτηρών, λειτουργώντας ως μεσάζοντες μεταξύ της τοπικής αγοράς και των ξένων εμπόρων[42].

Η σύμπραξη μεταξύ των θεσσαλονικέων Εβραίων και των οθωμανικών αρχών, ένας συ-

37. Ασημένιο νόμισμα η γαλλική ονομασία για το γρόσι που έφερε παράσταση λιονταριού.
38. Βλ. υποσημείωση 26.
39. Ο αρχηγός του «ορτά» των Γενιτσάρων στη Θεσσαλονίκη, υπεύθυνος της τήρησης του νόμου και της διατήρησης της τάξης στην πόλη και τα περίχωρα. Έφερε τον βαθμό του çorbaci. Βλ. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 16. Για το θέμα του βαθμού, βλ. H. A. R. Gibb & H. Bowen, *Islamic Society and the West*, Oxford 1969, τ. 1, σ. 319.
40. Χρυσό νόμισμα που χρησίμευε ως πλασματική βάση για χρηματικούς υπολογισμούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Βλ. επίσης, N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 189.
41. Ιταλική ονομασία. Συνήθως η «μπάλα» ήταν περιτυλιγμένα δέματα.
42. A. N., A. E., B΄ 994 (1736). N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 164.

νεταιρισμός που βασιζόταν σε αμοιβαία οικονομικά συμφέροντα και στόχους, αντικατοπτρίζεται στη βεντέτα που εκτυλίχθηκε στη Θεσσαλονίκη, μεταξύ του Jacob *(Ya'aqob)* Capon[43] και των Εβραίων του Λιβόρνου[44]. Ο Jacob Capon ήταν ο *σαράφ μπασί*, δηλαδή ο υπεύθυνος του ταμείου και επικεφαλής των αργυραμοιβών του πασά της Θεσσαλονίκης. Το 1723, ο Capon καυγάδισε με δύο Εβραίους από το Λιβόρνο, οι οποίοι εμπορεύονταν στη Θεσσαλονίκη υπό την προστασία του γαλλικού προξενείου. Τρεις από τους πλέον εξέχοντες εβραίους εμπόρους στην πόλη, εμφανώς συμμεριζόμενοι τα συμφέροντα του Capon, έσπευσαν να τον βοηθήσουν. Οι τρεις αυτοί ήταν οι Nathan (*Natan*) Baruch[45], Samuel Namias (*Shemu'el Nahmiyas*)[46] και Jacob *(Ya' aqob)* Levi. Αυτοί οι τρεις, που ήταν οι βασικοί μεσάζοντες[47] για τους Εβραίους του Λιβόρνου και για διάφορους γάλλους εμπόρους, άρχισαν επιμελώς να υπονομεύουν τις επαγγελματικές υποθέσεις των δύο ανταγωνιστών του Jacob Capon. Εξάλλου, οι τελευταίοι είχαν αφορισθεί από τον ραβίνο της τοπικής κοινότητας. Οι αντίπαλοι του Capon βρέθηκαν σε τρομερή δυσκολία. Ένα γαλλικό πλοίο, φορτωμένο με αγαθά στο όνομά τους, είχε αγκυροβολήσει στο λιμάνι. Τα αγαθά έπρεπε να εκφορτωθούν και το πλοίο, με νέο φορτίο, να αποπλεύσει για το Λιβόρνο. Δεν μπορούσαν όμως να πλησιάσουν το πλοίο, εξαιτίας του αφορισμού. Ο γάλλος πρόξενος απευθύνθηκε στον ιεροδίκη της Θεσσαλονίκης, κατηγορώντας ότι τέτοιες ενέργειες αποτελούσαν παραβίαση των διομολογήσεων. Ο ιεροδίκης συνέλαβε τον Jacob Capon και δύο από τους τρεις υποστηρικτές του, αλλά όλοι αφέθηκαν ελεύθεροι ύστερα από λίγες ώρες. Φημολογείται ότι 500 γρόσια[48], ή και περισσότερα, άλλαξαν τότε χέρια. Ο ιεροδίκης ζήτησε συγγνώμη και είπε ότι η πίεση τόσο πολλών Θεσσαλονικέων, που απαιτούσαν την απελευθέρωση των συλληφθέντων, είχε αποδειχθεί ανυπέρβατη. Υποσχέθηκε να επιλύσει την υπόθεση στο μέλλον, αλλά φυσικά ποτέ δεν βρήκε τον ελεύθερο χρόνο[49]. Καθώς οι υποστηρικτές του Capon συνέχιζαν να συμπεριφέρονται ως μεσολαβητές στις γαλλικές επαγγελματικές υποθέσεις, ο γραμματέας του προξενείου κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι δεν θα σταματούσαν, έως ότου υποχωρήσουν οι Εβραίοι από το Λιβόρνο[50].

Για να αποδυναμώσουν το εβραϊκό καρτέλ, τουλάχιστον στην αγορά του μαλλιού, το 1732 οι Γάλλοι αποφάσισαν να οργανωθούν και να αντιμετωπίσουν την πρόκληση. Στις 20 Μαΐου 1732 έγινε μία συνάντηση, στην οποία οι γάλλοι έμποροι της Θεσσαλονίκης αποφάσισαν ότι εφεξής

43. Η οικογένεια προφανώς καταγόταν από την πόλη Καπούη (Capoa) της Ιταλίας.
44. Βλ. παρακάτω.
45. Μεγάλη οικογένεια της Θεσσαλονίκης. Βλ. I.S. Emmanuel, *Matsevot Saloniki* [*Πολύτιμοι Λίθοι των Εβραίων της Θεσσαλονίκης*], Ινστιτούτο Ben-Zvi, Ιερουσαλήμ 1968 (στην εβραϊκή), τ. 2, index.
46. Γιος πλούσιας και εξέχουσας οικογένειας του πρώτου μισού του δέκατου έκτου αιώνα. Βλ. για παράδειγμα Rashdam, Hoshen Mishpat, Αρ. 402, για τη διαμάχη μεταξύ των κοινοτήτων [συναγωγών] Lisbon και Evora σχετικά με ένταξη ενός μέλους της οικογένειας Namias. Για άλλα μέλη αυτής της εξέχουσας οικογένειας, βλ. *Hoshen Mishpat*, Αρ. 148, 161, 244 και 347 *Eben Ha-'Ezer*, Αρ. 17 και *Y. Adrabi*, Αρ. 82 και 106. Για τους σοφούς της κοινότητας που γεννήθηκαν από αυτή την οικογένεια, βλ. I.R. Molcho, «The Covenants of the Jewish Community of Salonica in Ladino», *Sefunot* 2 (1958), σ. 32-60. - Ο Shemuel Bakhar Yishak Ibn Nahmiyas πέθανε τον μήνα Kislev, το έτος 5511 [1751]. Το ποίημα που αναγράφηκε στον τάφο του εξυμνούσε την οικογένειά του, τον πλούτο του και τη γενναιόδωρη υποστήριξη των φτωχών και των εβραίων λόγιων. Βλέπε I. S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 612, 615.
47. *Censals*.
48. Το πιο διαδεδομένο ασημένιο νόμισμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την εποχή εκείνη. Για την αξία των νομισμάτων στη συγκεκριμένη περίοδο Βλ. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 82-83.
49. Επιστολή chancellier Broche προς τον κόμη de Maurepas, υπουργό των Ναυτικών, 15 Φεβρουαρίου 1732, A.N., A.E. B΄ 944.
50. *Ibid.*

δεν θα πλειοδοτούσαν ο ένας σε βάρος του άλλου, όταν θα αγόραζαν μαλλί , αλλά αντιθέτως θα αγόραζαν *en bloc* και σε ενιαία τιμή. Κάθε αγοραστής θα παραλάμβανε ίση ποσότητα μαλλιού[51]. Η απόφαση υπογράφηκε και από τους Εβραίους του Λιβόρνου, οι οποίοι εμπορεύονταν υπό την αιγίδα των Γάλλων[52]. Οι Γάλλοι ήλπιζαν ότι αυτά τα μέτρα θα μείωναν τις τιμές του μαλλιού. Τα αποτελέσματα δεν ήταν θεαματικά. Ύστερα από πέντε μήνες, οι Γάλλοι ανέφεραν στο υπουργείο των Ναυτικών ότι το 1732 είχαν κατορθώσει να στείλουν μόνο 2.000 δεμάτια μαλλιού στη Μασσαλία, αν και προηγουμένως η ετήσια ποσότητα ήταν περίπου 4.000 δεμάτια. Δύο παράγοντες συνετέλεσαν σε αυτό: Πρώτον, ότι η πανώλη είχε εξολοθρεύσει τα πρόβατα και δεύτερον, ότι μία εβραϊκή εταιρεία, η οποία εμπορευόταν υπό ολλανδική προστασία, είχε κατορθώσει να αγοράσει τεράστιες ποσότητες μαλλιού, βασιζόμενη στις υπηρεσίες των τοπικών οθωμανικών και εβραϊκών συνδέσμων της. Εκείνη τη χρονιά, οι Γάλλοι πλήρωσαν την πληθωρική τιμή των 21 άσπρων[53] για μία οκά[54] μαλλιού, μία τιμή άνευ προηγουμένου, όπως ισχυρίστηκαν, παρά την ευσυνείδητη προσήλωση στη συμφωνία που οι ίδιοι είχαν υπογράψει[55]. Ήταν ίσως αυτό το περιστατικό που παρακίνησε τους γάλλους εμπόρους να εγκαταλείψουν τη συμφωνία. Οπωσδήποτε, η συμφωνία είχε προφανώς ακυρωθεί, αφού το 1736 ο υπουργός των Ναυτικών συνέστησε εκ νέου στο προξενείο να καθοδηγήσει τους εμπόρους να αγοράζουν μαλλί, βαμβάκι, δέρματα, καπνό και σιτηρά από τους Εβραίους *en bloc* και σε ενιαία τιμή, ούτως ώστε να μειωθούν οι τιμές[56]. Όμως, όλες αυτές οι στρατηγικές και τα σχήματα δεν μπορούσαν να λύσουν το πρόβλημα. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης συνέχιζαν να κυριαρχούν στην αγορά του ακατέργαστου μαλλιού[57].

Ένα επιπλέον εμπόδιο, που στεκόταν στον δρόμο των Γάλλων στη Θεσσαλονίκη, ήταν η έλλειψη πίστης. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έλεγχαν τις περισσότερες πιστωτικές πηγές της πόλης και καθόριζαν το ύψος του επιτοκίου. Αυτή η πιστωτική πίεση, που είχε αρνητικές επιπτώσεις για τους Γάλλους, είναι αξιοσημείωτη. Πράγματι αναρωτιέται κανείς για την οξύνοια των γάλλων εμπόρων της πόλης. Ενώ οι Εβραίοι και οι Ιταλοί από καιρό είχαν αρχίσει να στέλνουν πιστωτικά έγγραφα[58] σε όλη τη Μεσόγειο[59], μόνο στα μέσα του $18^{ου}$ αιώνα οι Γάλλοι της Θεσσαλονίκης άρχισαν να στέλνουν τέτοια έγγραφα στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Βενετία και σε ορισμένες γερμανικές πόλεις. Μόνο τότε αποτίναξαν την εξάρτησή τους από την πίστωση, που ήταν εξαναγκασμένοι να παίρνουν από τους ανταγωνιστές τους[60].

51. *Ibid.* Βλ. επίσης A.N., A.E. B^1 944. Βλ. κεφάλαια από το πρόχειρο σημειωματάριο του προξενικού γραμματέα, όπου πρακτικά της συνάντησης μεταξύ της συνέλευσης της *nation* και του προξένου Joseph Bayle, 20 Μαΐου 1732.
52. A.N., A.E., B^1 944. Βλ. κεφάλαια από το βιβλίο πρακτικών του προξενικού γραμματέα, 23 Μαΐου 1732, σχετικά με τον όρκο που έδωσαν οι Εβραίοι από το Λιβόρνο για την εφαρμογή της απόφασης.
53. Μικρό ασημένιο νόμισμα, αξίας ενός ογδοηκοστού του γροσίου, με έντυπο το έμβλημα του λιονταριού. Βλ. J. Savary, *Le Parfait Negociant ou Instruction generale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France et les pays etrangers*, Paris 1777, τ. 1, σ. 752.
54. Μονάδα βάρους ίση με 3 λίβρες και 2 ουγγιές της Μασσαλίας. Βλ. J. Savary, *ό.π.*, σ. 747.
55. A.N., A.E., B^1 944. Επιστολή chancellier Broche προς τον κόμη de Maurepas, 25 Οκτωβρίου 1732.
56. Βλ. σημείωση 42.
57. Για την κατάσταση των Εβραίων στο εμπόριο του μαλλιού και τις προσπάθειες των Γάλλων σ' αυτόν τον τομέα μέχρι τα τέλη του $18^{ου}$ αιώνα, Βλ. S. Avisur, *ό.π.*, σ. 167 I.S. Emmanuel, *Histoire des Israelites de Salonique*, Paris 1936, σ. 58 N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 187-190 F. de Beaujour, *A View of the Commerce of Greece*, σ. 100-102. (Βλ. σημείωση 2).
58. Στα ιταλικά *polizza di cambio. στα γαλλικά lettre de change*. Ένα έγγραφο του οποίου σκοπός ήταν η αποφυγή μεταφοράς πραγματικού χρήματος από το ένα μέρος στο άλλο. Για τη χρήση και τη φύση του πιστωτικού εγγράφου, βλ. M. Rozen, «Fattoria», 111-115. *Idem*, «Les marchands juifs livournais à Tunis et le commerce avec Marseille à la fin du XVIIe siecle», *Michael IX* (1985), σ. 92 R. de Roover, *L'évolution de la lettre de change*, Paris 1953.
59. Βλ. M. Rozen , «Fattoria», *ibid* W. Brulez, *Marchands flamands à Venise*, 1568-1605, Brussels 1965, τ. 1, σ. 23-25, 53, 68, 374-75, 395 και πολλά άλλα, όλα από το Archivio di Stato di Venezia.

Οι Εβραίοι από το Λιβόρνο εμπορεύονται υπό την αιγίδα του γαλλικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη

Οι σχέσεις μεταξύ του γαλλικού προξενείου και των Εβραίων της Θεσσαλονίκης σημείωσαν καμπή, αφότου το προξενείο έθεσε τους πρώτους ιταλούς Εβραίους υπό την αιγίδα του. Η προθυμία των Γάλλων να παρέχουν προστασία σε ιταλούς Εβραίους που εγκαθίσταντο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, παραχωρώντας τους τα ίδια δικαιώματα με τους γάλλους υπηκόους, προσέλκυσε τους εβραίους εμπόρους στην Ανατολή, ιδιαίτερα από το Λιβόρνο, το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης. Άλλοι κατέφθασαν από τη Βενετία, το παπικό κράτος και τα λοιπά ιταλικά κρατίδια[61]. Ενώ οι ντόπιοι Εβραίοι ήταν υπήκοοι του σουλτάνου και, ως υπήκοοι, εθεωρούντο *dhimmis*, δηλαδή δεύτερης κατηγορίας πολίτες, όπως όριζε ο ισλαμικός νόμος, οι Εβραίοι υπό γαλλική προστασία απαλλάσσονταν από τον κεφαλικό φόρο *(haraj)* και από άλλους περιορισμούς, που επιβάλλονταν στους *dhimmis* από τον ισλαμικό νόμο[62]. Εν ολίγοις, σχεδόν σε κάθε γαλλικό προξενείο ξεπήδησε μία αποικία σεφαραδιτών και πορτογάλων Εβραίων από την Ιταλία[63]. Οι Γάλλοι αποκαλούσαν τους Εβραίους *les Juifs protéges de France*, ή *les Juifs livournais*[64] και, πιο σπάνια, *les Juifs italiens et espagnols* ή *les Portugais*[65]. Στις εβραϊκές κοινότητες, όπου και εγκατέστησαν τις οικίες τους, αυτοί οι Εβραίοι ήταν γνωστοί ως *Francos*[66], δηλαδή καταγόμε-

60. N. Svoronos, *ό.π.*, σ. 120-121.
61. Βλ. υποσημείωση 63.
62. Για την έννοια του *dhimma* στο Ισλάμ, βλ. το άρθρο του Cl. Cohen, *E.I.* C.E. Bosworth, «The Concept of Dhimma in Early Islam», στο B. Braude και B. Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Central Lands*, New York & London 1982, τ. 1, σ. 37-51.
63. Στα περισσότερα γαλλικά προξενεία της Ανατολής αυτές οι κοινότητες έκαναν ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία τους μετά την ανακήρυξη της Μασσαλίας ως λιμανιού απαλλαγμένου από δασμούς (βλ. σημείωση 72) και μετά τη συμφωνία των διομολογήσεων του 1673, η οποία επικύρωσε το δικαίωμα της Γαλλίας να προστατεύει υπηκόους χριστιανικών εδαφών που δεν διέθεταν διπλωματικούς αντιπρόσωπους στην αυτοκρατορία. Σχετικά με αυτές τις διομολογήσεις, βλ. «François Emmanuel Guignard, 1735-1821, conte de Saint-Priest, Ambassadeur de France en Constantinople», στο C. Schefer, *Mémoire sur l'ambassade de Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant,* Paris, 1866. Amsterdam, 1974, σ. 473. Για την εμφάνιση των Γάλλων στην Ανατολή, για παράδειγμα στο Χαλέπι, βλ. A.N., A. E., B^1 77, Alep 1708-1715, όπου τονίζεται ότι οι Francos ήταν προστατευόμενοι επί 40 χρόνια περίπου, δηλαδή από το 1671-1673 (το προξενείο δεν μπορούσε να δώσει ακριβή χρονολογία). Στους τόμους της αλληλογραφίας του προξενείου από το Χαλέπι, Εβραίος από το Λιβόρνο αναφέρεται για πρώτη φορά σε επιστολή του προξένου François Jullien στις 22 Αυγούστου 1691. Βλ. Archives de la Chambre de Commerce de Marseille, [εφεξής ACCM], J 899, Alep. Lettres de François Jullien, 1685-1692. Οι Francos αναφέρονται για πρώτη φορά το 1693 στην προξενική αλληλογραφία από το Χαλέπι, (ACCM, J 1013), στην περίπτωση του *Benjamin Lubergon v. Isaac Lopes*, 29 Φεβρουαρίου 1693. Για την εμφάνιση των Francos στη Σμύρνη και στη Βόρεια Αφρική βλ. M. Rozen, «Les marchands», σ. 90, υποσημείωση 7.
64. Για τη χρήση της ονομασίας αυτής στη Θεσσαλονίκη, βλ. A.N., A.E., B^1 944, Broche προς υπουργείο των Ναυτικών, 15 Φεβρουαρίου 1732. Για μαρτυρία περί Εβραίων από το Λιβόρνο, 23 Μαΐου 1732, *ibid*. Περισσότερα στοιχεία για τη Θεσσαλονίκη στο A.N. Marine B^7 F 77v, 112v, 115v.
65. Στο Χαλέπι, *les Juifs italiens et espagnols*. Βλ. A.N., A.E., B^1 77, επιστολή 12 Δεκεμβρίου 1701. Και οι τρεις προσδιορισμοί *les Juifs italiens ou espagnols ou portugais* αναφέρονται στην επιστολή, 10 Ιουλίου 1699, A.N., A.E., B^1 76 Alep.
66. Για τους Francos στη Θεσσαλονίκη, Βλ. Abraham Meyuha, *Responsa, Benay Abraham* (στην εβραϊκή), Κωνσταντινούπολη 1773, σ. 91a Benbenishty Gatinyu, *Responsa, Ma ref la-Kesef* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1867, Αρ. 36 Shimshon Morpurgo, *Responsa, Shemesh Sedaka* (στην εβραϊκή), Βενετία 1743, τ. 1, *Yoreh De'ah*. Αρ. 61 Yosef Imanu'el Ergas, *Responsa, Dibrey Yosef* (στην εβραϊκή), Λιβόρνο 1742, Αρ. 25 Nissim Gabay, *Responsa, Peat ha-Negeb* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1837, *Hoshen Mishpat*, Αρ. 32 Yosef Molkho, *Shulhan Gaboh, Orah Hayim* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1756, σ. 8b Yishak Molkho, *Orhor Yosher* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1831, σ. 149α Yosef Modiliyano, *Responsa, Rosh Masbir* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1821, *Yoreh De'ah,* Αρ. 17. Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο όρος *Franc*, ως προσδιορισμός γι' αυτή την ομάδα, χρησιμοποιούνταν στο Χαλέπι και εμφανί-

νοι από την περιοχή *Francia*[67], που ήταν ο εβραϊκός προσδιορισμός για τα χριστιανικά εδάφη, σε αντιδιαστολή προς τα ισλαμικά.

Γιατί αποφάσισαν οι Γάλλοι να προστατεύσουν αυτούς τους Εβραίους; Πρώτον, διότι η γαλλική προστασία ήταν κατάλοιπο ενός δικαιώματος που οι Γάλλοι είχαν ασκήσει στο παρελθόν, να προστατεύουν όλους τους υπηκόους των χριστιανικών κρατών (*dar'ulharb*) που δεν είχαν διπλωματικό εκπρόσωπο στην αυτοκρατορία. Ήταν, ως εκ τούτου, θέμα γοήτρου. Αλλά ένας πιο σημαντικός λόγος ήταν ο *modus operandi* των γαλλικών προξενείων. Τα προξενεία λειτουργούσαν με πολύ άτακτο τρόπο και ήταν εξαρτημένα από τα τέλη, τα οποία επέβαλλαν σε όσους εμπορεύονταν υπό την προστασία τους. Οι πρόξενοι δεν είχαν ποτέ αρκετά χρήματα, για να διατηρούν τον τρόπο ζωής που θεωρούσαν ότι άρμοζε σε έναν πρόξενο[68]. Για να προσεγγίσουν αυτά τα πρότυπα, δανείζονταν χρήματα και βυθίζονταν στα χρέη, αναζητώντας διαρκώς νέες πηγές πιθανού εισοδήματος[69]. Οι έμποροι που απολάμβαναν γαλλικής προξενικής προστασίας, προμήθευαν επίσης τα γαλλικά πλοία με εμπορεύματα για μεταφορά από την Ιταλία στην Ανατολή. Εν συντομία, οι πρόξενοι σαφώς ήθελαν να επεκτείνουν το εμπόριο υπό την αιγίδα τους. Ωστόσο, η επιθυμία τους αυτή δεν γινόταν πάντοτε κατανοητή από τους γάλλους εμπόρους. Όσο για τους Εβραίους, δεν ήταν καθόλου πρόθυμοι να πληρώσουν αυτά τα τέλη και προσπαθούσαν να τα παρακάμψουν με νόμιμους και παράνομους τρόπους. Συχνά κατηγορούνταν ότι κατέφευγαν στην απάτη, για να αποφύγουν την πληρωμή των τελών, και ότι προκαλούσαν συνθήκες άνισου ανταγωνισμού με τους γάλλους εμπόρους[70]. Στους Εβραίους δεν ήταν επιτρεπτό να εμπορεύονται απευθείας με τη Γαλλία, διότι αυτό αποτελούσε μονοπώλιο των γάλλων εμπόρων. Παρά τον περιορισμό, οι Εβραίοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εμπορεύονται απευθείας με τη Γαλλία[71], εγχείρημα επικερδές αφότου η Μασσαλία αναγνωρίσθηκε ως ελεύθερο λιμάνι το 1669[72]. Οι γάλλοι έμποροι, το ίδιο και οι πρόξενοι, συχνά διατύπωναν παράπονα γι' αυτή την κατάσταση, αλλά οι πρόξενοι συνέχιζαν να παραχωρούν την προστασία τους και οι έμποροι να συνάπτουν συμφωνίες και να σχηματίζουν συνεταιρισμούς με Εβραίους, αψηφώντας τον γαλλικό νόμο, ώστε να καθιστούν εφικτό στους Εβραίους το εμπόριο με τη Μασσαλία[73]. Αυτό το περίγραμμα σχέσεων, ανάμεσα στους εβραίους εμπόρους υπό γαλλι-

ζεται στα γαλλικά τεκμήρια, αν και σπανιότερα. Βλ. A.N., A.E., B[1] 76, επιστολή Chambon, γάλλου προξένου, στον κόμη de Pontchartrain, 20 Ιουνίου 1698, «Les Juifs francs qui s'établissent en Alep sous la protection des François».

67. M. Rozen, «Το επεισόδιο του προσηλυτισμένου αγοριού. Ένα κεφάλαιο στην ιστορία των Εβραίων στην Ιερουσαλήμ του δέκατου έβδομου αιώνα», *Cathedra* 14 (1980) (στην εβραϊκή), σ. 77-78, ειδικώς 78, σημ. 19 Χειρόγραφο Βουδαπέστης, Συλλογή Kaufmann, Αρ. 164, *Responsa* (στην εβραϊκή), σ. 646-647, έρευνα που στάλθηκε στον ραβίνο Shelomo Laniado με θέμα «Οι γιοι των Francos που προέρχονται από τις πόλεις της Frankia, που ήρθαν να ζήσουν εδώ στη Sobba [Χαλέπι]».

68. Για τη Θεσσαλονίκη βλ. A.N., A.E., B[1] 990, επιστολή Jean François Arnaud προς τον κόμη de Pontchartrain, 12 Αυγούστου 1699. Επιπροσθέτως, βλ. την επιστολή Boismond προς Pontchartrain, 10 Νοεμβρίου 1716, A.N., A.E., B[1] 991, η οποία περιλαμβάνει και παράπονα για τη δυσχέρεια της χρηματοδότησης των υποθέσεων του προξενείου κατά αξιοπρεπή τρόπο. Για το Χαλέπι, βλ. την επιστολή Lemaire προς Pontchartrain, 28 Δεκεμβρίου 1710, A.N., A.E., B[1] 77, τ. 2, η οποία τονίζει τη σχέση μεταξύ της φορολογίας των Εβραίων και της κατάστασης του προξένου.

69. Για τον τρόπο ζωής των γάλλων προξένων στην Ανατολή, τα εισοδήματα, τα έξοδα και τις σχέσεις τους με τις *nation*, βλ. P. Masson, *ό.π.*, σ. 445-454 R. Paris, *ό.π.*, σ. 201-203.

70. Βλ. για παράδειγμα, ACCM J 1584, «De Par le Roy», 18 Μαρτίου 1693.

71. Βλ. M. Rozen, «Les marchands», σ. 92-129 και ACCM J 1584. «Ordonnance du Roi», 4 Φεβρουαρίου 1727, κεφ. 3-7.

72. Σχετικά με το ζήτημα αυτό και το θέμα των μεταρρυθμίσεων του Colbert, οι οποίες οδήγησαν στην ανάπτυξη του γαλλικού εμπορίου στην Ανατολή, βλ. P. Masson, σ. 160-177.

73. Βλ. M. Rozen, «Les marchands» και τις επόμενες σημειώσεις.

κή προστασία αφενός και τα γαλλικά προξενεία και *nations*[74] αφετέρου, δεν αφορά μόνο τη Θεσσαλονίκη, αλλά και άλλες παροικίες των Francos στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, για παράδειγμα στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, το Χαλέπι, την Αλεξάνδρεια, το Κάιρο και σε άλλα λιμάνια της Βόρειας Αφρικής.

Οι περισσότεροι Francos εγκαταστάθηκαν κοντά στα γαλλικά προξενεία της Ανατολής γύρω στο 1673, αλλά στη Θεσσαλονίκη έφτασαν πολύ αργότερα. Η πρώτη γνωστή αναφορά για Εβραίους από το Λιβόρνο υπό προξενική προστασία είναι του 1707[75]. Οι Εβραίοι που μνημονεύονται είναι οι Moshe Hayim de Leon και ο γιος του, Moshe Hananiya de Leon *(Vitta y Moise Gratia-dio Leone)*[76]. Αν και μνημονεύονται ξανά το 1709[77], υπάρχει ένα κενό μέχρι το 1715[78]. Έκτοτε τα ονόματά τους αναφέρονται μονίμως μαζί με άλλους Εβραίους.

Γιατί οι Εβραίοι από τις χριστιανικές χώρες δεν έσπευσαν να εμπορευθούν υπό γαλλική προστασία πριν από το 1707 και πώς θα εξηγηθεί το κενό από το 1709 μέχρι το 1715; Μπορεί κανείς με ασφάλεια να υποθέσει ότι οι Εβραίοι απέφευγαν τη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, για τους ίδιους λόγους που την απέφευγαν οι Γάλλοι και οι Άγγλοι. Μία ανεξέλεγκτη επιδημία που ξέσπασε στην πόλη και διήρκεσε μέχρι το 1712 ανάγκασε πολλούς εμπόρους να αποχωρήσουν και απέτρεψε την εγκατάσταση άλλων. Επιπλέον, οι συνεχείς πόλεμοι μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας της Ρωσίας, και της Βενετίας, αποτελούσαν πρόσθετο αντικίνητρο. Με την υπογραφή της συνθήκης της Ουτρέχτης (1713) και μόλις έγινε σαφές ότι το εμπόριο της Θεσσαλονίκης παρείχε στους Γάλλους σεβαστό εισόδημα[79], η κατάσταση άλλαξε.

Οι πρώτοι έποικοι από το Λιβόρνο που ήρθαν για να εμπορευθούν στην Ανατολή ήταν δύο ειδών: Πρώτον, αυτοί που δεν είχαν ευημερήσει στο Λιβόρνο και ήθελαν να δοκιμάσουν την τύχη τους στην Ανατολή και, δεύτερον, οι γιοι ή οι φτωχοί συγγενείς των εμπορικών οικογενειών του Λιβόρνου[80]. Από την αρχή, οι

74. *Nation* ήταν ο γαλλικός όρος που προσδιόριζε μία ενιαία κοινότητα Γάλλων που ζούσαν στο εξωτερικό. Η *nation* μπορούσε να συμπεριλάβει ανθρώπους με διαφορετικές ενασχολήσεις, όπως εμπόρους, ιερείς και άλλους.

75. Όταν ο chancellier Broche επενέβη εκ μέρους της οικογένειας Leone στη διαφορά της με τον Jacob Capon και τους τοπικούς Εβραίους, ο Broche τόνισε ότι η οικογένεια Leone εμπορευόταν υπό γαλλική προστασία επί είκοσι πέντε χρόνια. Βλ. A.N., A.E., B[1] 944, επιστολή της 5ης Φεβρουαρίου 1732.

76. Οι Vitta και Moise Gratia-dio Leone μνημονεύονται στον κατάλογο των Francos που υπέγραψαν συμφωνητικό με τους ντόπιους θεσσαλονικείς Εβραίους, για να συμβάλλουν στην πληρωμή των κοινοτικών φόρων. Βλ. Meyuhas, 91a. Με αυτό το συμφωνητικό ο Vitta *(Hayim)* Leone *(de Leon)* αποδέχθηκε να πληρώνει όχι μόνο τους δικούς του φόρους, αλλά και τους φόρους του αδερφού του Yehuda, του γαμπρού του Yehuda Almilda, του γιου του Moshe και όλων των εξαρτημένων μελών των παραπάνω. Το κείμενο του συμφωνητικού παρατίθεται από τον B. Gatinyu στο κεφάλαιο *Hoshen Mishpar*, Αρ. 39. Ο Moshe Hayim de Leon αναφέρεται το 1718 στη Θεσσαλονίκη και περιγράφεται ως *gebir* (ευγενής ή πλούσιος άνδρας). Βλ. Shelomo Amarilliyo, *Responsa, Kerem Shelomo* (στην εβραϊκή), Θεσσαλονίκη 1719, *Hoshen Mishpat*, Αρ. 25. Ο Hayim Yehuda Leone [sic] πέθανε το 1759. Η ακόλουθη ομοιοκατάληκτη επιγραφή είχε αναγραφεί στην ταφόπετρά του: «Έχει αποχωρήσει για έναν κόσμο πιο ειρηνικό και ήρεμο/ ενθάδε κείται ένας άνδρας που ένιωθε δέος για τον Θεό και απέφευγε το κακό/ ένας κύριος και αφέντης [gebir] ο πιο τιμημένος και ελεήμων/ R. Hayim Yehuda Leone, ευλογημένη η ανάμνησή του». Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 698. Και ο Moise Gratia-dio Leone πέθανε το 1759. Ο I.S. Emmanuel αναφέρεται σε αυτόν ως Hananiya Leone, «ο σεβάσμιος και εύπορος κύριος [gebir]». Βλ. *Πολύτιμοι Λίθοι* τ. 2, σ. 102. Το 1759 εκδηλώθηκε επιδημία στη Θεσσαλονίκη και τα δύο προαναφερθέντα πρόσωπα προφανώς πέθαναν εξαιτίας της.

77. Υπόμνημα που στάλθηκε στον γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, 4 Σεπτεμβρίου 1752. Βλ. A.N., A. E., B[1] 992.

78. Βλ. υποσημείωση 77 και επιστολή του προξένου Boismond προς τον υπουργό των Ναυτικών, 10 Νοεμβρίου 1716, στο A.N., A.E., B[1] 991.

79. Βλ. υποσημειώσεις 29-30.

80. Οι Γάλλοι της Θεσσαλονίκης μαρτυρούν ότι οι Francos που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη έφθασαν απένταροι. Βλ. το υπόμνημα Boismond της 29ης Δεκεμβρίου 1721, -το

έποικοι είχαν στενούς εμπορικούς δεσμούς και -κατά καιρούς- οικογενειακές συμμαχίες με ευημερούσες εταιρείες του Λιβόρνου, οι οποίες μπορούσαν να παρέχουν ουσιαστική υποστήριξη, όταν χρειαζόταν. Έτσι, για παράδειγμα, το 1716 η εταιρεία Villareal του Λιβόρνου έστειλε δύο μέλη της οικογένειας, τον Jacob *(Ya'aqob)* και τον Raphael *(Refa'el)* Gabay Villareal, για να ιδρύσουν υποκατάστημα στη Θεσσαλονίκη[81]. Ήδη από τις αρχές του 1686, προκειμένου να εμπορεύεται ελεύθερα με τη Γαλλία, η μητρική εταιρεία είχε ασκήσει πιέσεις, ώστε να διασφαλίσει άδεια παραμονής, που θα επέτρεπε κάποιο σε άλλο μέλος της οικογένειας να κατοικήσει μονίμως στη Μασσαλία[82]. Έτσι, η οικογένεια δημιούργησε δικό της εμπορικό δίκτυο στη Μεσόγειο. Μια μαρτυρία για τη συνεχή υποστήριξη της μητρικής εταιρείας προς το υποκατάστημα της Θεσσαλονίκης εμφανίζεται στο επείγον μήνυμα που στάλθηκε από τον οίκο Villareal του Λιβόρνου προς τον υπουργό των Ναυτικών, τον κόμη de Pontchartrain. Το μήνυμα περιείχε την παράκληση να μειωθούν οι φόροι στα εμπορεύματα που φορτώνονταν σε γαλλικά πλοία με προορισμό τη Θεσσαλονίκη. Αν ο υπουργός αρνιόταν, το εμπόρευμα που προοριζόταν για τη Θεσσαλονίκη θα αποστελλόταν με αγγλικά πλοία, αφού το φορτίο στα αγγλικά πλοία επιβαρυνόταν στη μισή τιμή από αυτήν που απαιτούσαν οι Γάλλοι[83].

Πέντε χρόνια αφότου ο οίκος των Villareal άρχισε να εμπορεύεται στη Θεσσαλονίκη, οι γάλλοι έμποροι ανακάλυψαν πόσο ευάλωτοι ήταν απέναντι στις ενωμένες δυνάμεις της τοπικής εβραϊκής κοινότητας. Η τελευταία είχε καλές διασυνδέσεις με τις οθωμανικές αρχές και κατείχε κεφάλαιο διαθέσιμο για κοινές επενδύσεις με άλλους Εβραίους που απολάμβαναν τα προνόμια ευρωπαίων υπηκόων. Μέχρι το 1712, υπήρχαν τρεις εταιρείες Εβραίων από το Λιβόρνο που εμπορεύονταν στη Θεσσαλονίκη υπό γαλλική προστασία: οι Vitta και Moise Gratia-dio Leone, Jacob και Raphael Villareal και Daniel Mendoza[84]. Οι Εβραίοι μπορούσαν να αγοράζουν από τις τοπικές οθωμανικές αρχές προϊόντα, τα οποία επισήμως μονοπωλούσε το κράτος, σε φτηνές τιμές. Στη συνέχεια, οι Εβραίοι πωλούσαν τα προϊόντα στους Γάλλους, μέσω των Francos, οι οποίοι ενεργούσαν ως μεσάζοντες στη συναλλαγή. Έτσι, οι Francos μεσολαβούσαν στις συμφωνίες, οι οποίες γίνονταν ανάμεσα στην τοπική διοίκηση και τους ντόπιους Εβραίους αφενός και τους Γάλλους αφετέρου. Στο μεταξύ οι ντόπιοι Εβραίοι καθόριζαν την τιμή των αγαθών. Οι ντόπιοι Εβραίοι, πάλι, χρησιμοποιώντας τους Francos ως μεσάζοντες, μπορούσαν να «νοικιάζουν» τα ονόματα των γάλλων εμπόρων και ναυτικών και κατόπιν να εξάγουν εμπόρευμα απευθείας στη Μασσαλία. Επρόκειτο για κατάφωρη παράβαση του

οποίο αποκαλύπτει ότι ο Boismond γνώριζε για την επέκταση της προστασίας στους ξένους της Θεσσαλονίκης-, στο A.N. A.E. B^1 991· βλ. επίσης το Χειρόγραφο της Βουδαπέστης (υποσημείωση 67). Για τη φτώχεια των Francos στη Θεσσαλονίκη, βλ. υποσημείωση 73 που αναφέρεται στο συμβόλαιο που συνήφθη μεταξύ των Francos και των τοπικών Εβραίων. Βλ. επίσης την εξέταση των προσπαθειών των Robino, Calvo και Fernandez Chicco να αποκτήσουν γαλλική προστασία.

81. Επιστολή Boismond προς υπουργείο των Ναυτικών, 10 Νοεμβρίου 1716, στο A.N., A.E., B^1 991.

82. A.N., Marine B^7 56, F163.

83. Επιστολή Boismond προς τον υπουργό των Ναυτικών, 10 Νοεμβρίου 1716, A.N., A. E., B^1 991.

84. O Jacob Gabay Viliareal [sic] πέθανε το 1736. Η ημερομηνία που παραθέτει ο I.S. Emmanuel, 1727, είναι εσφαλμένη. Τμήμα της επιτύμβιας επιγραφής έχει ως εξής: «Ο τάφος του σεβαστού κυρίου [gebir] και του εραστή της αλήθειας, που αναζήτησε την καλή θέληση του Πατέρα του στους Ουρανούς, πάντοτε γενναιόδωρος, ο σεβαστός και σοφός ραβίνος Ya aqob Gabay Viliareal [sic], ας αναπαύεται στον Παράδεισο, πολίτης του Λιβόρνο». Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 574. Το 1736, η τελευταία θέληση και διαθήκη του Jacob Villareal καταχωρίσθηκε στην αρχιγραμματεία του γαλλικού προξενείου. Βλ. την *inventaire* της αρχιγραμματείας. A.N., A.E., B^1 997. O Daniel Mendoza δεν εμφανίζεται ξανά στα αρχεία. Προφανώς δεν ευημέρησε και αναζήτησε αλλού καλύτερη τύχη.

νόμου ο οποίος απαγόρευε σε όλους τους ξένους να διενεργούν άμεσο ή έμμεσο εμπόριο με τη Μασσαλία[85]. Σύμφωνα με τους Γάλλους, οι Εβραίοι «νοίκιαζαν» γαλλικά ονόματα χωρίς ντροπή. Ήταν συνηθισμένοι να διευθετούν το θέμα με την αρχιγραμματεία του προξενείου και να εγγράφουν την περιουσία των επιχειρήσεών τους στα ονόματα των Francos, ώστε να αποφεύγουν να πληρώνουν φόρους στους Οθωμανούς. Όμως για ποιο λόγο ο *chancelier* (αρχιγραμματέας) συναινούσε σε αυτή την απάτη; Η εξήγηση είναι απλή. Ούτε η αρχιγραμματεία ούτε τα άτομα που νοίκιαζαν τα ονόματά τους έβγαιναν με άδεια χέρια από την υπόθεση. Ζηλόφθονοι Γάλλοι τόνιζαν ότι οι Εβραίοι από το Λιβόρνο, που είχαν εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη χωρίς ούτε μία δεκάρα στο όνομά τους, είχαν γίνει τόσο πλούσιοι μέσα σε πέντε χρόνια, ώστε άρχισαν να αγοράζουν πλοία και να εργοδοτούν γάλλους ναυτικούς. Έστελναν τα πλοία τους στη Μασσαλία με τα ονόματα γάλλων ναυτικών και τους κατέγραφαν ως *capitaines* και *patrons* των πλοίων -αν και ο καθένας γνώριζε ότι τα πλοία ανήκαν στους Εβραίους, που δεν έμπαιναν καν στον κόπο να καλύψουν τα ίχνη τους. Ο Raphael Villareal αγόρασε ένα πλοίο, προσέλαβε έναν γάλλο καπετάνιο και δεν είχε καμία τύψη να ονομάσει το πλοίο του *Archange-Raphaël*[86]. Το 1721, ο γάλλος πρόξενος Boismond παραπονέθηκε ότι οι Εβραίοι του Λιβόρνου απολάμβαναν τα ίδια δικαιώματα με τους γάλλους υπηκόους, χωρίς να έχουν κάνει τίποτα για να τα αποκτήσουν, χωρίς να φέρουν καμία υποχρέωση σε αντάλλαγμα και χωρίς να επιδεικνύουν την παραμικρή νομιμοφροσύνη και υποταγή στο γαλλικό στέμμα. Στην παραμικρή ιδιοτροπία, συνέχισε, αυτοί οι Εβραίοι ήταν ελεύθεροι να απαλλαγούν από τη γαλλική προστασία. Οι εκπρόσωποι της γαλλικής *nation* στη Θεσσαλονίκη οδύρονταν για το ότι «η Θεσσαλονίκη ήταν το μόνο μέρος όπου συνέβαιναν τέτοια λυπηρά γεγονότα»[87]. Στην πραγματικότητα, η ίδια κατάσταση υπήρχε σε όλα τα *échelles* της Ανατολής, στα οποία είχε παραχωρηθεί στους Francos η γαλλική προστασία. Σε όλα αυτά τα λιμάνια, οι Γάλλοι κατήγγειλλαν ότι οι Francos ανταγωνίζονταν το γαλλικό εμπόριο[88]. Ταυτόχρονα, υπήρχαν πάντα Γάλλοι πρόθυμοι να συνεργαστούν οικειοθελώς με τους Francos, παραβαίνοντας τον γαλλικό νόμο[89]. Η γαλλική ανησυχία για το ζήτημα της συμμαχίας μεταξύ των λιβορνέζων και των θεσσαλονικέων Εβραί-

85. Βλ. M. Rozen, «Les marchands», 97, σ. 115-116. Για την παράβαση του νόμου από τους Εβραίους, βλ. την επιστολή του υπουργείου των Ναυτικών προς τους *échevins et députés de commerce de Marseille*, 21 Φεβρουαρίου 1720, ACCM J 1586.

86. Υπόμνημα, Boismond, 29 Δεκεμβρίου 1721, στο A.N., A.E., B^1 991.

87. *Ibid*.

88. Βλ. για παράδειγμα, την επιστολή του προξένου του Χαλεπίου, Louis Chambon, 22 Ιουνίου 1692, ACCM J 900. A.N. Marine B^7 64, F 592, 595. A.N., A.E., B^1 76, F 327r. «Mémoire pour servir d'instructions au sieur Marquis de Bonnac, lieutenant pour le Roy au gouvernement du pays de Foix, allant Constantinople en qualité d'Ambassadeur (à Paris, 30.5.1716), instructions complémentaires», [εφεξής «Mémoire d'instructions»], στο P. Duparc (ed)., *Recueil des instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les traités de Wastphalie jusqu'à la Révolution Française*, σειρά XXIX (Τουρκία), Paris 1969, σ. 240-254 [εφεξής *Recueil des instructions*].

89. Υπάρχει άφθονο υλικό που πιστοποιεί τη στενή συνεργασία μεταξύ των Γάλλων και των Εβραίων στην Εγγύς Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική καθώς και την από κοινού παράκαμψη των γαλλικών και των οθωμανικών νόμων. Πολυάριθμες συζητήσεις για το θέμα αυτό έγιναν στο Παρίσι και στη Μασσαλία, για παράδειγμα, A.N., Marine B^7 68, fol. 75v. 431v. A.N., B^1 313, vol. 1, fols. 77-79. 114· A.N., Marine B^7 59, fols. 61, 39, 80, 140, 230, 251· v. B^7 64, fols. 49, 600, και 626v· ACCM J 1584, 1587 και 1589. Βλ. επίσης Bonnac, «Mémoire d'instructions», στο P. Duparc, *Recueil des instructions*, σ. 240. Για τις προσπάθειες των Εβραίων του Λιβόρνου στην Εγγύς Ανατολή να διεισδύσουν στο εμπόριο με τη Μασσαλία, βλ. «Mémoire pour servir d'instruction au sieur Marquis de Villeneuve, Conseiller d' État, allant à Constantinople en qualité d'Ambassadeur de sa majesté, Versailles 11.8.1728, instructions complémentaires», στο Duparc, *Recueil des instructions*, σ. 299, 313 και «Mémoire pour servir d'instruction au sieur Comte des Alleurs allant à Constantinople en qualité d'Ambassadeur du Roy, Versailles 12.21747», στο Duparc, *Recueil des instructions*, σ. 380.

ων και για τη διείσδυσή τους στο γαλλικό εμπόριο, γίνεται έκδηλη στην αντιδικία μεταξύ της *nation* των γάλλων εμπόρων στη Θεσσαλονίκη και του προξένου Le Blanc de Favedic[90]. Το 1725, οι έμποροι της Θεσσαλονίκης απέστειλαν μία επιστολή στο Παρίσι και ανέφεραν ότι οι Εβραίοι καταπατούσαν συστηματικά τον γαλλικό νόμο. Ιδιαίτερα εξέφρασαν την ανησυχία τους για τις διασυνδέσεις των Εβραίων με τους τοπικούς εμπόρους και για την έρπουσα διείσδυσή τους στο εμπόριο με τη Μασσαλία. Επίσης, οι Γάλλοι κατηγόρησαν τον Le Blanc de Favedic ότι η πλεονεξία του τον είχε οδηγήσει στο να ευνοεί τους Εβραίους σε βάρος των Γάλλων. Ο πρόξενος απάντησε εγγράφως στο Παρίσι αρνούμενος τις κατηγορίες. Σημείωνε ότι, προκειμένου να εξευμενίσει τους εκπροσώπους της *nation*, δεν επισκεπτόταν πλέον τις υπό την προστασία του εβραϊκές εταιρείες. Ο ίδιος και οι προκάτοχοί του συνήθιζαν να επισκέπτονται τις εταιρείες αυτές, κατά καιρούς, χωρίς να προκαλούν κανενός τον ανταγωνισμό. Κατά την άποψή του, η κατηγορία ότι οι Εβραίοι παραβίαζαν τον νόμο ήταν ξεδιάντροπη, αφού οι Γάλλοι τον παραβίαζαν επίσης, όποτε τους συνέφερε. Από την επιστολή του προκύπτει ότι μερικοί Γάλλοι συνήθιζαν να συνεργάζονται με τους Εβραίους και να αναλαμβάνουν κοινές επιχειρήσεις. Αλλά η μερίδα που ήταν αντίθετη στις συνεργασίες αυτές πέτυχε να τρομοκρατήσει τους άλλους εμπόρους, οι οποίοι φοβόνταν να εκφράσουν άποψη στη συνέλευση της *nation*. Ο Le Blanc de Favedic θεωρούσε αυτή την κατάσταση ανήθικη και ανυπόφορη, αφού «η ελευθερία είναι η ψυχή του εμπορίου»[91].

Για να εξευμενίσει τους δυσφημιστές του, ο Le Blanc de Favedic έλαβε κάποια μέτρα εναντίον των Εβραίων. Τα διαπλεκόμενα συμφέροντα των τοπικών εμπόρων και των προστατευομένων του προξενείου αποτελούσαν ένα αμάλγαμα, το οποίο έβλαπτε το γαλλικό εμπόριο κατά τον εξής τρόπο: Οι Εβραίοι από το Λιβόρνο παραβίαζαν τους νόμους, ελέγχοντας τη διανομή των σιτηρών. Σύμφωνα με τον νόμο, όλα τα σιτηρά που αποκτούσαν οι Γάλλοι και οι Εβραίοι που εμπορεύονταν υπό γαλλική προξενική προστασία έπρεπε να διανέμονται σε ίσα μερίδια μεταξύ όλων των εμπόρων. Όμως, όπως διαμορφώθηκε η κατάσταση, οι Εβραίοι του Λιβόρνου αγόραζαν τα σιτηρά από τους ντόπιους Εβραίους, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους εμπόρους της *nation*. Η *nation* προσήγαγε στο προξενικό δικαστήριο τους Francos, τους οποίους ο Le Blanc de Favedic κήρυξε ενόχους[92]. Παρά ταύτα, οι Γάλλοι αισθάνονταν ότι ο πρόξενος ήταν ανειλικρινής και συνέχισαν να τον κατηγορούν. Του καταλόγισαν ότι είχε αποτύχει στο να εμποδίσει τα ξένα πλοία που ελλιμενίζονταν στη Θεσσαλονίκη να συνεργάζονται με τους Francos, οι οποίοι υπονόμευαν

90. Υπηρέτησε ως πρόξενος από 1 Νοεμβρίου 1724 μέχρι το 1727. Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 145. Μετατέθηκε στη Γαλλία εξαιτίας των έντονων αντιδικιών του με τη *nation*.

91. Επιστολή του Le Blanc de Favedic προς τον κόμη d'Andrazel, γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, 20 Νοεμβρίου 1725. Σύνοψη της επιστολής του d'Andrazel προς τον Le Blanc de Favedic από το Βελιγράδι, 6 Ιουνίου 1725, και από το Πέραν (προάστιο της Κωνσταντινούπολης), 7 Ιουνίου 1725, στο A.N., A.E., B^1 992. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εβραϊκή εμπορική διείσδυση στη Μασσαλία βλ. τις επιστολές του υπουργού των Ναυτικών, κόμη Maurepas, προς *échevins et députés de commerce de Marseille*, 19 Ιουνίου 1726 και 11 Σεπτεμβρίου 1726, στο ACCM J 1589. Βλ. επίσης την επιστολή του Pierre Cardin Lebret, *intendant* της Προβηγκίας, επίσης υπευθύνου των εμπορικών υποθέσεων, προς *échevins et députés de commerce de Marseille*, 22 Σεπτεμβρίου 1726, στο ACCM J 1586.

92. Το *inventaire* της αρχιγραμματείας του προξενείου καταγράφει τέσσερις συνελεύσεις της *nation* αφιερωμένες σε αυτό το συγκεκριμένο παράπονο, το 1725. Καταχωρίζεται επίσης το διάταγμα του προξενείου. Το *inventaire* καταγράφει μόνο συνοπτικώς τα θέματα που συζητήθηκαν, τις νομικές διαδικασίες και άλλα. Έτσι, οι λεπτομέρειες της υπόθεσης δεν μπορεί να εξαχθούν από το *inventaire*. Βλ. A.N., A.E., B^1 977. Νύξεις για την υπόθεση εμφανίζονται στην αναφορά του d'Ez προς το υπουργείο των Ναυτικών. Βλ. σημείωση 95.

τον βιοπορισμό των Γάλλων. Ο Le Blanc de Favedic αποφάσισε να διαφωτίσει το καθεστώς που απολάμβαναν οι Εβραίοι από το Λιβόρνο στα υπόλοιπα λιμάνια της Ανατολής. Ζήτησε από τον γάλλο πρέσβη στη Κωνσταντινούπολη, τον κόμη d'Andrazel, να εξακριβώσει, αν απαγορευόταν στους ξένους των άλλων *échelles* να συνεργάζονται επαγγελματικά με τους Εβραίους που τελούσαν υπό γαλλική προστασία και αν ήταν υποχρεωμένοι να συναλλάσσονται μόνο με Γάλλους[93]. Η απάντηση του πρέσβη ήταν σαφής:

> «Είναι βέβαιο ότι σε όλα τα *échelles* οι ξένοι ήταν ανέκαθεν ελεύθεροι να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες των προστατευομένων. Δεν μπορούν να εξαναγκασθούν να διαπράττουν συμφωνίες μόνο με τη *nation*. Δεν διαθέτουμε άλλη εναλλακτική λύση από το να αφήσουμε τα πράγματα όπως έχουν»[94].

Οι διαφωνίες στο *échelle* της Θεσσαλονίκης έγιναν τόσο έντονες, ώστε στις 6 Νοεμβρίου 1725 ένας ειδικός απεσταλμένος του γαλλικού υπουργείου των Ναυτικών έφτασε στην πόλη, για να διερευνήσει τις κατηγορίες εναντίον του Le Blanc de Favedic και να επιτύχει συμβιβασμό μεταξύ των δύο πλευρών. Ο απεσταλμένος, ο *κύριος d'Ez*, εντελώς καλοπροαίρετος, συνέταξε ένα μακροσκελές και κουραστικό έγγραφο, του οποίου το περιεχόμενο αποδεικνύει ότι η συμφωνία δεν επιτεύχθηκε και ότι, ίσως, ο ίδιος δεν είχε στην πραγματικότητα αγγίξει την ουσία της υπόθεσης. Από τη μία πλευρά, αναγνώρισε ότι τα περισσότερα παράπονα των μελών της *nation* πήγαζαν από τον φθόνο τους προς τους Εβραίους του Λιβόρνου οι οποίοι είχαν ευημερήσει τόσο γρήγορα. Από την άλλη, εκτίμησε ότι ο πρόξενος δεν είχε αποδείξει την αθωότητά του[95]. Ο πρόξενος τότε ισχυρίστηκε ότι ο d'Ez ήταν μονομερής στην κρίση του για τους εμπόρους και ότι τους ευνοούσε[96]. Το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα του d'Ez αφορούσε έναν από τους αδελφούς Villareal, πιθανόν τον Jacob. Ο Villareal αντιπροσώπευε την επιχείρηση των Εβραίων από το Λιβόρνο με τον πιο κτηνώδη και αγενή τρόπο κατά την άποψη του d'Ez:

> «Αυτός ο άντρας αποδίδει ελάχιστη αξία στους ίσους του ή στους ανωτέρους του, και ακόμη λιγότερη στους Γάλλους εμπόρους, τους οποίους μεταχειρίζεται ως κατωτέρους του από κάθε άποψη»[97].

Ακόμη και αν αγνοήσουμε τις αιτίες και την ουσία της διαμάχης, η περιγραφή του Villareal από τον d'Ez μαρτυρεί πολλά για την αυτοπεποίθηση που είχαν οι Francos στη Θεσσαλονίκη. Διέθεταν ασφάλεια, η οποία στηριζόταν στην οικονομική δύναμη, που την είχαν κερδίσει μέσα σε λίγα μόνο χρόνια.

Η διένεξη με τον Le Blanc de Favedic αποτέλεσε το έναυσμα που ώθησε τον υπουργό των Ναυτικών να εκδώσει ένα νέο διάταγμα, στις 4 Φεβρουαρίου 1727. Το διάταγμα επαναλάμβανε τις απαγορεύσεις και τους περιορισμούς που έπρεπε να τηρούνται από τους προστατευομένους των γαλλικών προξενείων και έθετε όρια στους γάλλους προξένους, εμπόρους και ναυτικούς, στην Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, σε ό,τι αφορούσε τις συναλλαγές τους με τους Εβραίους κάθε τόπου και τους άλλους προστατευομένους. Στον πρόλογο του διατάγματος περιλαμβανόταν η δήλωση ότι η αιτία της έκδοσής

93. Βλ. σημείωση 91. Επίσης, Favedic προς d' Andrazel, 20 Ιουλίου 1725, στο A.N., A.E., B^1 922.

94. Βλ. σημείωση 91. Η απάντηση ήταν συνημμένη στην επιστολή του πρέσβη από το Πέραν.

95. Η αναφορά του d'Ez γράφηκε στις 19 Μαρτίου 1726 και αποτελείται από πενήντα τέσσερις σελίδες. Βλ. A.N., A.E., B^1 933.

96. Αναφορά του d'Ez. Βλ. επίσης Favedic προς Maurepas, 29 Ιανουαρίου 1726 και 6 Φεβρουαρίου 1726, στο A.N, A.E., B^1 993.

97. Τα σχόλια προέρχονται από την αναφορά που στάλθηκε στο υπουργείο των Ναυτικών. Βλ. σημείωση 95.

του υπήρξε η διαγωγή των προξένων[98].

Τον επόμενο χρόνο μετά την έκδοση του διατάγματος, οι Francos και η *nation* βρίσκονταν ακόμη σε αντιδικία για την ίδια υπόθεση, αλλά στη συνέχεια δεν εκφράσθηκαν άλλα παράπονα για την εβραϊκή διείσδυση στο γαλλικό εμπόριο και την ενοικίαση των ονομάτων. Ίσως οι Francos να είχαν αποδεχθεί την ετυμηγορία. Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι η διείσδυση στο γαλλικό εμπόριο εξακολουθούσε να απασχολεί όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, στη Γαλλία και την Ανατολή, αποτελεί απόδειξη ότι το φαινόμενο παρατάθηκε[99], πιθανόν μόνο στη Θεσσαλονίκη. Έτσι, η σιωπή ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι γάλλοι έμποροι απλώς εγκατέλειψαν τη μάχη. Πάντως, αν και οι Francos και η *nation* αναμετρήθηκαν και πάλι σε πολυάριθμες διαμάχες, τα αίτια είχαν πια αλλάξει. Δύο πρωταρχικές αιτίες τριβής καθόρισαν τις σχέσεις μεταξύ των Francos και του γαλλικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη, στην περίοδο 1730-1750: (α) η άρνηση των Francos να πληρώσουν ορισμένα τέλη, που είχαν επιβληθεί από το προξενείο, και (β) το δικαίωμα των Francos να συμμετέχουν στις τελετές του προξενείου και να παρευρίσκονται στις επίσημες επισκέψεις του προξένου σε διακεκριμένους επισκέπτες από τις χριστιανικές χώρες ή στην ελίτ του τόπου.

Τα βασικά τέλη, τα οποία έπρεπε να πληρώνουν οι προστατευόμενοι Εβραίοι, ήταν τα ακόλουθα:

1. *Droits d'entrée*. Εισαγωγικά τέλη. Επιβάλλονταν σε αγαθά που έφθαναν στη Θεσσαλονίκη για τους Francos, σε οποιοδήποτε εισερχόμενο πλοίο. Τα τέλη αντιστοιχούσαν περίπου στο 2% της αξίας των αγαθών. Υπολογίζονταν κάθε τρεις μήνες από τη συνέλευση των γάλλων εμπόρων, του προξένου και των *députés de la nation*. Απαλλάσσονταν τα εισερχόμενα πλοία που μετέφεραν αγαθά για τους Γάλλους καθώς και τα άδεια πλοία.

2. *Droits de sortie*. Εξαγωγικά τέλη. Ήταν δύο τύπων: (α) *avarie de l'échelle*, ένα τέλος που πλήρωναν και οι Γάλλοι και που κυμαινόταν από 0,003% έως 2% της αξίας των αγαθών. Αν το πλοίο δεν μετέφερε φορτίο, καταβαλλόταν ενιαίο τέλος ανάλογα με τον τύπο του πλοίου, (β) *Le droit de consulat de sortie*, το προξενικό τέλος εξόδου. Αυτό το τέλος το κατέβαλλαν όλα τα πλοία που απέπλεαν από τη Θεσσαλονίκη προς την Ιταλία ή προς άλλες περιοχές, οι οποίες δεν υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Μασσαλίας. Το τέλος αντιστοιχούσε στο 2% της αξίας των αγαθών που φορτώνονταν για λογαριασμό όλων των μη γάλλων προστατευόμενων εμπόρων.

3. *Cottimo*. Ενιαίο τέλος που εισπράττονταν από όλα τα πλοία, ασχέτως με το αν μετέφεραν αγαθά για τους Γάλλους ή τους προστατευομένους τους[100].

Οι Francos δεν έβρισκαν λογική την πληρωμή των τελών *droits de sortie* για τα αγαθά που μεταφέρονταν από τη Θεσσαλονίκη, με αγγλικά, ολλανδικά και άλλα μη γαλλικά πλοία, με παραλήπτες μη γάλλους εμπόρους στο Λιβόρνο και σε άλλους τόπους εκτός Γαλλίας. Ισχυρίστηκαν ότι τα τέλη *avarie* και *droit de consulat de*

98. «Ordonnance du Roi, Portant règlement sur ce qui doit être observé dans les échelles de Levant & de Barbarie, de la part des Juifs et autres étrangers qui y jouissent de la protection de France», στο ACCM J 1584. Το διάταγμα αναφέρεται στο J. Weyl's «Les Juifs aux échelles du Levant et en Barbarie», 289-292. Βλ. επίσης Z. Szajkowski, «Franco-Judaica: An analytical bibliography of books, pamphlets, briefs and other printed documents pertaining to the Jews in France (1500-1788)», *PAAJR* 1962, 38, §412.

99. Βλ. υποσημείωση 89. Βλ. επίσης Maurepas προς *échevins et députés de commerce de Marseille*, 12 Μαρτίου 1727, στο ACCM J 1586, το οποίο αναφέρεται σ' αυτές τις διαφωνίες. Βλ. στο ACCM J 1589 την επιστολή του Maurepas της 21ης Οκτωβρίου 1727, η οποία αφορά ένα γαλλικό πλοίο που μετέφερε τρία βαρέλια ινδικό λουλάκι από τη Μασσαλία για την εταιρεία Leone στη Θεσσαλονίκη.

100. Σχετικά με αυτούς τους φόρους βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 67-75.

sortie μείωναν τα κέρδη τους και δελέαζαν τους συνεταίρους τους στο Λιβόρνο να συναλλάσσονται με εμπόρους συνδεδεμένους με προστάτες, που δεν εισέπρατταν τέτοιους φόρους. Το 1722 ο οίκος των Villareal αρνήθηκε να πληρώσει τα τέλη[101] και επτά χρόνια αργότερα ο οίκος των David Morpurgo & Benjamin *(Binyamin)* Seppilly ακολούθησε παρόμοια τακτική. Όταν οι Morpurgo και Seppilly είδαν ότι η *nation* παρέμενε ανυποχώρητη, απεμπόλησαν τη γαλλική προστασία και στράφηκαν στο ολλανδικό προξενείο, που αντιπροσώπευε επίσης τα συμφέροντα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλονίκη[102]. Το 1732 άλλοι έμποροι από το Λιβόρνο, στους οποίους παραχωρήθηκε γαλλική προστασία, ίδρυσαν δύο εταιρείες στη Θεσσαλονίκη: Οι Jacob Henriquez Miranda & Company και οι Fernandez Diaz & David Sacchy[103]. Οι δύο εταιρείες, ιδιαίτερα η πρώτη, άρχισαν έντονη προπαγάνδα κατά της πληρωμής των προξενικών τελών αμέσως μόλις εξασφάλισαν τη γαλλική προστασία. Ο πρόξενος αντέτεινε ότι οι Εβραίοι προστατευόμενοι στο Χαλέπι είχαν ζητήσει να εξαιρεθούν ακριβώς από τα ίδια τέλη και ότι ο υπουργός των Ναυτικών είχε απορρίψει το αίτημά τους. Οι Francos υπαινίχθησαν χωρίς λεπτότητα ότι στο Χαλέπι οι Εβραίοι μπορούσαν να προσφύγουν σε ένα μόνο προξενείο, ενώ στη Θεσσαλονίκη οι Εβραίοι μπορούσαν να διαλέξουν. Και τι θα εμπόδιζε τους συνεταίρους τους στο Λιβόρνο, από το να χρησιμοποιούν Εβραίους που προστατεύονταν από άλλα προξενεία[104];

Οι διενέξεις περί τα προξενικά δικαιώματα συνεχίσθηκαν. Δύο χρόνια αφότου η *nation* τους ενήγαγε, οι Francos έκαναν ανταγωγή

101. *Inventaire* της αρχιγραμματείας (βλ. υποσημείωση 92), στο A.N., A.E., B^1 977.

102. Σχετικά με την άρνηση των Morpurgo και Seppilly να πληρώσουν τους δασμούς εξόδων, βλ. την *inventaire* της αρχιγραμματείας στο A.N., A.E., B^1 977. Όταν ο Morpurgo θέλησε να ανακτήσει την ιδιότητα του προστατευομένου της Γαλλίας επακολούθησε μακρά αλληλογραφία μεταξύ Θεσσαλονίκης και Παρισιού. Τα γράμματα δείχνουν ότι οι Morpurgo και Seppilly είχαν εγκαταλείψει εκείνη τη χρονιά τη γαλλική προστασία. Στις 16 Ιουλίου 1729 ο Maurepas παρακίνησε τον πρόξενο Baile να κάνει ό,τι ήταν δυνατό, για να δελεάσει τον Morpurgo να επιστρέψει στη γαλλική προστασία. Βλ. Pierre Thomas προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1737, στο A.N, A.E., B^1 944.

103. Η παραχώρηση της προστασίας προς τις δύο εταιρείες εγκρίθηκε σε συνέλευση της *nation* στις 18 Σεπτεμβρίου 1732. Η προστασία επεκτάθηκε και στους συνεργάτες τους. Ο εγγυητής για την εταιρεία του Jacob Henriquez Miranda ήταν ένας ντόπιος Εβραίος, ο Mordekay Abouaf. Ο εγγυητής για την εταιρεία των Fernandez Diaz & Sacchy ήταν διαμεσολαβητής *(Censal)* και ντόπιος Εβραίος, ο Abraham Henriquez Miranda. Το ότι ο Abraham Henriquez Miranda εγγυήθηκε για την εταιρεία των Diaz & Sacchy, αντί για την εταιρεία του Jacob Henriquez Miranda, πρέπει να αποδοθεί στους οικογενειακούς δεσμούς μεταξύ των Abraham και Jacob Miranda. Συνήθως, οι συγγενείς δεν γίνονταν δεκτοί ως εγγυητές. Αν και στην εγγυητική επιστολή του Abraham Miranda ο Jacob Miranda αναφέρεται ως *Censal* της Θεσσαλονίκης, δεν μνημονεύεται στη συμφωνία μεταξύ των Francos και των ντόπιων Εβραίων, που υπογράφηκε το 1744. Αναφέρεται ο Abraham Miranda, ο οποίος και πλήρωσε τα τέλη για όλα τα μέλη της οικογένειας. Για πληροφορίες σχετικά με τη συνέλευση της *nation* και την απόφαση να επεκτείνει τη γαλλική προστασία στους Jacob Miranda, Fernandez Diaz και David Sacchy, βλ. A.N, A.E., B^1 997. Σχετικά με τη συμφωνία μεταξύ ντόπιων Εβραίων και των Francos, βλ. A. Meyuhas, σ. 91a και B. Gatinyu, Αρ. 36. Ο Abraham Enriqes [sic] Miranda πέθανε το 1760 (βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 703). Επιχορήγησε τη διανομή διάφορων εργασιών που είχαν εκδοθεί [βλ. Yishak ha-Kohen, *Batey Kehuna*, τ. 2 (Θεσσαλονίκη 1744)]. Στην εισαγωγή αυτού του βιβλίου εξυμνούνταν ως ο «σεβαστός και αξιότιμος κύριος Abraham Enriqes Miranda». Οι David Fernandez Diaz και David Sacchy (στην εβραϊκή *Shaky*) συμπεριλαμβάνονταν επίσης στην προαναφερθείσα συμφωνία. Η εταιρεία τους πλήρωσε φόρους όχι μόνο για μέλη των οικογενειών τους, αλλά και για τον Shemuel Robino για τον αδελφό του και τις οικογένειές τους για τον David Vilitro και την οικογένειά του «και για όλους τους άλλους φτωχούς Francos που κατοικούν ανάμεσά μας σ' αυτήν την πόλη». Ο David Fernandez Diaz πέθανε το 1769. Η επιτύμβια επιγραφή έγραφε: «Ενάρετος και θεοφοβούμενος άντρας, ο έξοχος κύριος... David Fernandez». Βλ. I.S. Emmanouel, *Πολύτιμοι λίθοι*, τ. 2, σ. 278.

104. Βλ. στο A.N., A.E., B^1 944 την επιστολή Bayle προς Maurepas, 26 Οκτωβρίου 1732, καθώς και την επιστολή της 4ης Ιουλίου 1733, στην οποία επιβεβαιώνεται η απόφαση του υπουργού των Ναυτικών, που υποχρεώνει τους εβραίους προστατευομένους να πληρώσουν αυτούς τους φόρους.

και το 1740 το θέμα ήταν ακόμη σε εξέλιξη, όταν ενεπλάκη η σεβαστή εταιρεία του Leone. Η υπόθεση τράβηξε σε μάκρος, επειδή, όσο διαρκούσαν οι ακροάσεις οι Εβραίοι έπρεπε να πληρώνουν τους δασμούς. Εντωμεταξύ το γαλλικό υπουργείο των Ναυτικών δεν μπορούσε να λάβει πρόσθετα μέτρα που θα έκαναν τους Εβραίους να απορρίψουν τη γαλλική προστασία, αδιέξοδο που εξυπηρετούσε τέλεια το υπουργείο. Οι Francos, καλά ενημερωμένοι για τους λόγους της καθυστέρησης, ισχυρίστηκαν ότι για τους γάλλους εμπόρους της Θεσσαλονίκης, η προστασία του βασιλιά ήταν θέμα εθνικής τιμής και δόξας. Αλλά οι Francos ήταν απλώς έμποροι που ζούσαν στη Θεσσαλονίκη, για να κερδίσουν χρήματα, και δεν ήταν ιδιαίτερα δεμένοι με την περιοχή. Πράγματι, είχαν την πρόθεση να επιστρέψουν στο Λιβόρνο, μόλις συγκέντρωναν τα κεφάλαια, για να ξεκινήσουν εκεί επιχείρηση. Το ίδιο ίσχυε και για τη γαλλική προστασία: Το κίνητρο που ωθούσε τους Francos να την αποζητήσουν δεν ήταν η αγάπη τους για τη Γαλλία ή τον βασιλιά της, αλλά το γεγονός ότι οι συνεταίροι και οι συγγενείς τους στο Λιβόρνο τους είχαν καθοδηγήσει να την επιδιώξουν, για καθαρά πραγματιστικούς λόγους. Αλλά, αν η προστασία τούς δημιουργούσε προβλήματα μεγαλύτερα από την αξία της, τότε δεν θα δίσταζαν να την απαρνηθούν[105].

Τον Νοέμβριο του 1740, ο υπουργός των Ναυτικών ανήγγειλε την κρίση του: Οι Εβραίοι έπρεπε να συνεχίσουν να πληρώνουν προξενικά τέλη και στο μέλλον[106]. Η ετυμηγορία αυτή θα έπρεπε να είχε ξεκαθαρίσει την υπόθεση. Αλλά τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Όταν το ιταλικό πλοίο *Constanza Glorioza* κατέφθασε στη Θεσσαλονίκη τον Μάρτιο του 1743, οι Fernandez Diaz και Sacchy το φόρτωσαν με εμπόρευμα που προοριζόταν για βενετούς εμπόρους. Το κύριο φορτίο ήταν 1.200 δέματα καπνού[107]. Όμως οι Diaz και Sacchy αρνήθηκαν να πληρώσουν τα προξενικά τέλη και βρήκαν τρόπο να τα αποφύγουν. «Πούλησαν» τα αγαθά στον καπετάνιο του βενετικού πλοίου, με μία ψευδή συμφωνία η οποία, στην πραγματικότητα, έκρυβε τους Εβραίους από την εικόνα[108]. Το *droit de consulat de sortie* τελικά καταργήθηκε το 1749, αφού οι περισσότεροι Εβραίοι που εμπορεύονταν υπό τη γαλλική σημαία στράφηκαν στην προστασία του αγγλικού προξενείου, το οποίο εκπροσωπούσε στη Θεσσαλονίκη και τα συμφέροντα των Αυστριακών, με άλλα λόγια τα συμφέροντα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι Γάλλοι φοβούμενοι ότι θα χάσουν και τους τελευταίους προστατευομένους που είχαν απομείνει, κατήργησαν το τέλος[109].

Η επωδός της συμπεριφοράς των Εβραίων, σε όλη τη διάρκεια των μακρών διαπραγματεύ-

105. Βλ. την επιστολή Bayle προς Maurepas, 31 Οκτωβρίου 1734, στο A.N., A.E., B^1 994. Βλ. τις επιστολές του Pierre Cardin Lebret, *intendant* της Προβηγκίας, προς *échevins et députés de commerce de Marseille*, 7 Σεπτεμβρίου 1734 και 4 Οκτωβρίου 1734, στο ACCM J 1586. Για τη συνέχιση του επεισοδίου το 1740, τα πρωτοκόλλα της δικαστικής υπόθεσης και τη συναφή αλληλογραφία του 1734, βλ. A.N., A.E., B^1 996.

106. Από την επιστολή Thomas, 10 Μαρτίου 1741, στην οποία επιβεβαιώνει ότι είχε λάβει επιστολή από τον Maurepas, που, με τη σειρά της, περιείχε την απόφαση του τελευταίου σχετικά με την πληρωμή του *droit de consulat*, στο A.N., A.E., B^1 996.

107. Βλ. την επιστολή του Bérard, *premier député* της *nation*, προς Maurepas, (9 Ιουλίου 1743), η οποία αναφέρει την αγκυροβόληση του πλοίου, στο A.N., A.E., E^1 996.

108. Επιστολή Maurepas προς Bérard, 31 Οκτωβρίου 1743, που παραγγέλλει στον Bérard να εισπράξει από τους Εβραίους τα τέλη για το καπνό. Ακόμη κι αν οι Εβραίοι είχαν πουλήσει τα εμπορεύματα σε βενετό καπετάνιο, ο χαρακτηρισμός των εμπορευμάτων δεν άλλαζε. Βλ. ACCM J 1586. Για τον ισχυρισμό των Εβραίων ότι δεν αποσκοπούσαν σε απάτη, βλ. επιστολή Jonville προς Maurepas, 16 Μαΐου 1744, στο A.N., A.E., B^1 996. Από την τελευταία επιστολή του Jonville για το ίδιο ζήτημα, η οποία γράφηκε στις 9 Μαΐου 1745 (A.N., A.E., B^1 996), φαίνεται ότι, ύστερα από όλη αυτή την αναβλητικότητα, η εταιρεία υποσχέθηκε να πληρώσει τους δασμούς και «να είναι πιο προσεκτική στο μέλλον».

109. Επιστολή Jonville προς Maurepas, 17 Μαρτίου 1749, στο A.N., A.E., B^1 997.

σεων για το θέμα των προξενικών τελών, ήταν η απειλή της απόσχισης. Οι Εβραίοι συνεχώς τόνιζαν την κερδοσκοπική και ωφελιμιστική πλευρά της σχέσης τους με το προξενείο, σε αντιδιαστολή προς την πίστη και τον σεβασμό που οι Γάλλοι ένιωθαν προς τη μητέρα πατρίδα τους. Μία τελείως διαφορετική αντίληψη εξέφραζαν οι Francos, όταν επέμεναν στο δικαίωμα να παρακολουθούν τις τελετές και επίσημες δεξιώσεις του προξενείου. Για τους Francos, η συμμετοχή σε αυτές τις λειτουργίες είχε καθαρά κοινωνική σημασία: «Ανήκαν» πράγματι στη *nation* ή η παρουσία τους ήταν απλώς ανεκτή από τους Γάλλους της Θεσσαλονίκης; Για τους Γάλλους η εβραϊκή συμμετοχή είχε και πρακτικές συνέπειες, διότι, αν κρατούσαν σε απόσταση τους εβραίους προστατευομένους, ίσως εκείνοι προσανατολίζονταν να αναζητήσουν αλλού προστασία.

Μέχρι το 1738, οι Εβραίοι υπό γαλλική προστασία δεν συμμετείχαν στις επίσημες επισκέψεις του προξένου σε υψηλά ιστάμενους Οθωμανούς ή σε επιφανείς επισκέπτες από τη Γαλλία. Εκείνο όμως τον χρόνο, ο μαρκήσιος της Antin επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη. Για να τιμήσει τον μαρκήσιο, ο Pierre Thomas, πρόξενος εκείνο τον καιρό, έφθασε στο κατάστρωμα με μία ακολουθία (*cortège*) αποτελούμενη από όλους τους Γάλλους της Θεσσαλονίκης. Μερικές ώρες αργότερα, ο αρχιγραμματέας (*chancellier*) του προξενείου εμφανίσθηκε με όλους τους εβραίους προστατευομένους του. Μερικές μέρες αργότερα ο πρόξενος επισκέφθηκε τον ιεροδίκη της Θεσσαλονίκης έχοντας συμπεριλάβει στην ακολουθία του και τους Εβραίους. Έκτοτε, αν και δεν μεσολάβησε καμία επίσημη ανακοίνωση, οι Francos συμμετείχαν σε όλες τις τελετές και επίσημες εκδηλώσεις, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των γάλλων εμπόρων. Το 1743 η *nation* επέπληξε τον *député* Bérard[110], διότι χωρίς να είναι εξουσιοδοτημένος προσκαλούσε τους Εβραίους σε τέτοιες εκδηλώσεις. Ο Bérard απήντησε ότι ο Pierre Thomas είχε ήδη δημιουργήσει προηγούμενο[111]. Το περιστατικό αυτό, όπως και το προγενέστερο, δείχνει ότι ο γάλλος πρόξενος, που θα επωφελούνταν από την επέκταση της προστασίας, έκανε τα πάντα για να διατηρεί στενές σχέσεις με τους Εβραίους. Αλλά οι έμποροι έβλεπαν τα πράγματα διαφορετικά. Όσο για την αντίφαση ανάμεσα στην επιθυμία των Francos να «ανήκουν» και τη φανερά διασπαστική λογική που υπήρχε πίσω από την άρνησή τους να πληρώσουν προξενικά τέλη, μπορεί να εξηγηθεί, όταν εξετασθεί από άλλη οπτική γωνία. Οι Francos δεν ήταν γαλλόφιλοι που πρωτίστως θα προσπαθούσαν να κερδίσουν την αποδοχή της *nation* καθεαυτής. Αντιθέτως, απαιτούσαν την αρμόζουσα κοινωνική αναγνώριση της οικονομικής τους δύναμης. Περιέργως, δεν αναζητούσαν αυτή την αναγνώριση μόνο από τους Εβραίους, αλλά στρέφονταν επίσης και στη μη εβραϊκή κοινωνία. Πρόκειται για σημαντική διαφοροποίηση από τη συμπεριφορά των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου ιστορικά κάθε θρησκευτική κοινότητα, συμπεριλαμβανομένων και των Εβραίων, είχε περιχαρακωμένη και κλειστή ιεραρχία.

Το πραγματιστικό κίνητρο, το οποίο υπέφωσκε πίσω από την αρμονική σχέση του προξενείου με τους Francos, δεν διαφαίνεται μόνο στις διαφωνίες που έχουν ήδη αναφερθεί. Η σκοπιμότητα καθόριζε επίσης την πολιτική του

110. Επιστολή Bérard προς Maurepas, 2 Ιουλίου 1743, στο A.N., A.E., B^1 996.

111. *Ibid*. Βλ. τις επιστολές Maurepas προς *échevins et députés de commerce de Marseille* (30 Σεπτεμβρίου 1743 και 31 Οκτωβρίου 1743 ; ACCM J 1586), στις οποίες δίνει την άδεια στον γάλλο πρόξενο στο Χαλέπι να ενεργήσει όπως επιθυμεί στο θέμα των τελετών: μία πολιτική *laissez faire* που πρώτα εδραιώθηκε στη Θεσσαλονίκη. Για παράδειγμα, αν ο πρόξενος στο Χαλέπι προτιμούσε να μην τον συνοδεύουν οι εβραίοι προστατευόμενοί του, αυτό αποτελούσε προνόμιό του.

προξενείου ως προς την αποδοχή νέων προστατευομένων και ως προς τις σχέσεις του με άλλα προξενεία, σε κάθε ζήτημα που αφορούσε την προστασία των ιταλών Εβραίων. Οι περισσότερες από τις υποθέσεις που αφορούσαν νέους προστατευομένους είναι καλά τεκμηριωμένες στην προξενική αλληλογραφία, στην οποία διαφαίνεται και μία καθαρή εικόνα των κινήτρων και των υπολογισμών. Στα χρόνια που ακολούθησαν την ίδρυση του προξενείου, η προστασία παραχωρήθηκε σε άτομα κάθε είδους, μόνο επειδή ήταν τοσκανικής και βενετικής καταγωγής. Σαράντα και πενήντα χρόνια αργότερα, κυριαρχούσαν λόγοι σκοπιμότητας και κέρδους.

Ο David Morpurgo[112] ήταν Εβραίος γεννημένος στη Romans, πόλη της επαρχίας Gradisca, στο Friuli, το οποίο ανήκε στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία[113]. Συνεταιρίσθηκε με κάποιο Εβραίο από την Αγκόνα, τον Benjamin Seppilly. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου τους γινόταν στην Αγκόνα, ο Morpurgo κατέστη υπήκοος του παπικού κράτους, του οποίου η κυριαρχία περιλάμβανε και την πόλη αυτή[114]. Ο Morpurgo, απόγονος ένδοξης ιταλικής οικογένειας, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και τέθηκε υπό τη γαλλική προστασία περίπου το 1710. Το 1729, ύστερα από μία διαμάχη με τον πρόξενο M. Baile σχετικά με τα *droits de consulat*, ο Morpurgo μετέφερε τα κεφάλαιά του στο ολλανδικό προξενείο, που αντιπροσώπευε και τις υποθέσεις της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Για να μεταπηδήσει στην ολλανδική προστασία, ο Morpurgo προφανώς εκμεταλλεύθηκε το γεγονός ότι είχε γεννηθεί στο Friuli. Ο υπουργός των Ναυτικών διέταξε τον Baile να κάνει ό,τι του ήταν δυνατόν ώστε να ανακτήσει τον Morpurgo, αλλά εν απουσία συμφωνίας για τα *droits de consulat* ο Morpurgo δεν θα συναινούσε[115]. Στο μεταξύ, η εταιρεία του Morpurgo ήκμαζε και το γαλλικό προξενείο ήταν ιδιαίτερα δυσρεστημένο, διότι τα τέλη περιέρχονταν στους Ολλανδούς. Επιπλέον, φαίνεται ότι ο Morpurgo ανταγωνιζόταν επικίνδυνα τους Γάλλους, διότι αγόραζε το μαλλί από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Ενώ οι Γάλλοι και οι εβραίοι προστατευόμενοί τους εξακολουθούσαν να δεσμεύονται από την απόφαση που τους απαγόρευε να αυξήσουν την τιμή του μαλλιού, ο Morpurgo ήταν ελεύθερος να πράττει σύμφωνα με την επιθυμία του[116]. Το 1735, όταν νέος πόλεμος διεξήχθη μεταξύ των Αυστριακών, των

112. Ο David ben Salvador Morpurgo ήταν ο αδελφός του R. Shimshon Morpurgo, συγγραφέα του *Shemesh Sedaka* (βλ. υποσημείωση 66). Σύμφωνα με τον I.S. Emmanuel, έφθασε στη Θεσσαλονίκη το 1710 και είχε σπουδάσει ιατρική στην Πάντοβα της Ιταλίας. Ήταν γνωστός φιλάνθρωπος και επιχορήγησε την έκδοση διάφορων βιβλίων. Πέθανε το 1758. Ο επιτάφιος στίχος στην ταφόπετρά του γράφει: «Θρήνησε και πένθησε, γιατί ο Θεός έχει ζητήσει πίσω τον ευγενή πρίγκιπα/ Ο πιο σεβαστός και σοφός, ελεήμων και θεοσεβούμενος ήταν αυτός/ ο David Morpurgo, ανάμεσα σε θεοφοβούμενους ανθρώπους είθε το όνομά του για πάντα να αναφέρεται». Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, 695-697 επίσης, E. Morpurgo, *La Famiglia Morpurgo*, Padua 1909, σ. 32, 34, 37, 38 και 70. Ο David Morpurgo ήταν επίσης μεταξύ των αναφερομένων στη συμφωνία του 1744 με την κοινότητα των Θεσσαλονικέων (βλ. σημείωση 76).

113. Βρίσκεται στη Βόρεια Ιταλία.

114. Όταν τον εξυπηρετούσε, ο Morpurgo επικαλούνταν την υπηκοότητα του παπικού κράτους. Βλ. την επιστολή Pierre Thomas προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1737, στο A.N., A.E., B^1 994. Πρβλ. Jonville προς Maurepas, 29 Ιανουαρίου 1748, στο A.N., A.E., B^1 997.

115. Βλ. την επιστολή Pierre Thomas, υποσημείωση 114. Πρβλ. υποσημείωση 102. Είναι πιθανό ότι η φυγή του Morpurgo είχε άλλα κίνητρα. Ο γαμπρός του, ο Isaac de Velasco, απέτυχε να εκπληρώσει κάποιες υποχρεώσεις, και ο Morpurgo, ως εγγυητής του, έπρεπε να πληρώσει 1.000 γρόσια, ενώ ο Velasco ήταν υπό κράτηση στο προξενείο. Όταν ο Velasco αφέθηκε ελεύθερος, εγκατέλειψε και αυτός τη γαλλική προστασία και στράφηκε στην προστασία της Ολλανδίας. Όμως, καθώς όλες οι λεπτομέρειες του συμβάντος δεν είναι γνωστές, είναι δύσκολο να κρίνει κανείς την υπόθεση. Βλ. το *inventaire* της αρχιγραμματείας, το οποίο καταγράφει την εγγύηση του Morpurgo, στο A.N., A.E., B^1 997. Οι Velasco και Morpurgo επέστρεψαν, τελικώς, στη γαλλική προστασία.

116. Επιστολή Broche προς Maurepas, 25 Οκτωβρίου 1732, στο A.N., A.E., B^1 944. Η «εβραϊκή εταιρεία» υπό ολλανδική προστασία που αναφέρεται εδώ είναι αναμφίβολα του Morpurgo. Πρβλ. επιστολή Thomas, βλ. σημείωση 102.

Ρώσων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Morpurgo αισθάνθηκε ανασφάλεια ως προστατευόμενος του ολλανδικού προξενείου, το οποίο αντιπροσώπευε τα συμφέροντα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έτσι, το 1737 τα προξενεία της Αγγλίας, της Ολλανδίας και της Γαλλίας φλέρταραν τον Morpurgo και ικέτευαν για την εύνοιά του. Ο ολλανδός πρόξενος, που ήταν εκπρόσωπος τόσο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όσο και της Ολλανδίας, προσφέρθηκε να προστατεύσει τον Morpurgo με την ιδιότητα του εκπροσώπου της Ολλανδίας. Ο Pierre Thomas εξύμνησε στον υπουργό των Ναυτικών τις αρετές του Morpurgo: Πρώτον, η επιστροφή του Morpurgo θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα επικερδής για το Εμπορικό Επιμελητήριο της Μασσαλίας. Δεύτερον, ο Morpurgo ήταν έμπορος με τεράστιο κεφάλαιο, με άλλα λόγια ο πρόξενος θα επωφελούνταν και εκείνος. Τρίτον, ο Morpurgo ήταν τίμιος και αρεστός στους γάλλους εμπόρους. Τέταρτον, όλοι ήταν σύμφωνοι ότι η επιστροφή του Morpurgo στη γαλλική προστασία θα ωφελούσε τη *nation*[117]. Μαζί με τα άλλα επιχειρήματα, ο Thomas δικαιολόγησε την προηγούμενη στάση του Morpurgo, τονίζοντας την αυστριακή καταγωγή του, η οποία τον υποχρέωσε να ζητήσει την ολλανδική προστασία[118]. Ως εκ τούτου, στις 26 Ιουλίου 1737, οι γάλλοι έμποροι της Θεσσαλονίκης αποφάσισαν να παραχωρήσουν στον Morpurgo και στον συνεταίρο του, Benjamin Seppily, προξενική προστασία[119]. Ήταν τόσο πρόθυμοι να επιστρέψει, ώστε επέτρεψαν στον γαμπρό του Morpurgo, έναν γιατρό ονομαζόμενο Isaac (*Yishak*) de Velasco, να υπογράψει ως εγγυητής, αν και υπήρχε συγγένεια, που συνήθως αποτελούσε κώλυμα για την παροχή εγγυήσεων[120].

Ο δρόμος δεν ήταν τόσο εύκολος για τους άλλους εβραίους εμπόρους. Ένας εβραίος γιατρός από το Λιβόρνο, ο Emmanuel (*'Imanu'el*) Calvo, και ο ανεψιός του Raphael εμπορεύονταν σε μικρότερη κλίμακα. Απέκτησαν τη γαλλική προστασία στην πράξη, αλλά όχι τύποις. Όταν προσπάθησαν να γίνουν επίσημα αποδεκτοί το 1745, ο πρόξενος Jonville δεν έδειξε προθυμία. Δεν ήταν πλούσιοι και δεν διέθεταν εγγυητές. Αν και προσφέρθηκαν να εγγυηθούν ο ένας για τον άλλον, -διακανονισμός που δεν είχε προκαλέσει καμία αντίρρηση στην περίπτωση του Morpurgo-, ο Jonville αρνήθηκε[121]. Είναι αλήθεια ότι οι Calvos ήταν τίμιοι και πλήρωναν τους φόρους τους εγκαίρως, αλλά ο Jonville προσκολλήθηκε στη δικαιολογία ότι ασκούσαν «αβέβαιες επιχειρήσεις»[122] και αρνήθηκε να παράσχει προστασία. Όμως, καθώς ο πόλεμος για την αυστριακή διαδοχή (1740-1748) πάγωσε το γαλλικό και αγγλικό εμπόριο στη Μεσόγειο και καθώς ήταν εμφανής η προτίμηση των Francos να αποκτήσουν την προστασία του προξενείου των Δύο Σικελιών (Νάπολης),

117. Thomas προς Maurepas. Βλ. υποσημείωση 114.

118. *Ibid*.

119. Βλ. τις καταχωρίσεις στα πρακτικά της αρχιγραμματείας, πρωτόκολλο της συνέλευσης της *nation*, 26 Ιουλίου 1737, A.N., A.E., B^1 994.

120. *Ibid*. Ο Isaac de Velasco υπέγραψε επίσης τη συμφωνία μεταξύ των Francos και της εγχώριας κοινότητας το 1744. Βλ. υποσημείωση 76. Παντρεύτηκε την κόρη του Isaac de Mayo, του διερμηνέα του γαλλικού προξενείου. Μετανάστευσε στους Αγίους Τόπους και εγκαταστάθηκε στην Ιερουσαλήμ, όπου με τον Yosef Samnon αναδείχθηκαν αρχηγοί (*parnasim*) της κοινότητας το 1756. Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, 661· επίσης Y. Barnai, «Η ηγεσία της εβραϊκής κοινότητας της Ιερουσαλήμ στα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα», *Shalem*, τ. 1, Ιερουσαλήμ 1974 (στην εβραϊκή), 278.

121. Ο Emmanuel Calvo γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Έφυγε με τον πατέρα του για το Λιβόρνο, σπούδασε Ιατρική στην Πάντοβα και έλαβε το διδακτορικό του στις 23 Οκτωβρίου 1724. Κατόπιν επέστρεψε με την οικογένειά του στη Θεσσαλονίκη. Πέθανε το 1780. Η επιτύμβια επιγραφή του αναφερόταν στην ετοιμότητά του να βοηθήσει τους φτωχούς ασθενείς. Ήταν επίσης ποιητής. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Calvo, Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 755. Για την προσπάθεια του Calvo να του παραχωρηθεί η γαλλική προστασία, βλ. επιστολή Joinville προς Maurepas, 27 Ιουλίου 1745, στο A.N., A.E., B^1 996 και 5 Νοεμβρίου 1746, στο A.N., A.E., B^1 997.

122. Επιστολή Jonville 27 Ιουλίου 1745. Βλ. πιο πάνω.

ούτως ώστε να συνεχίσουν το εμπόριό τους[123], οι Γάλλοι πιέσθηκαν σκληρά να τελειώνουν με την υπόθεση Calvo. Οι δύο αδελφοί έγιναν αποδεκτοί το 1746[124].

Παρομοίως, οι Γάλλοι δεν ενθουσιάστηκαν, όταν οι αδελφοί Robino από το Λιβόρνο ζήτησαν τη γαλλική προστασία. Είχαν παντρευτεί ντόπιες Θεσσαλονικιές και δεν ήταν πλούσιοι[125]. Οι Γάλλοι ποτέ δεν μπήκαν στον κόπο να απαντήσουν. Σε μία άλλη αίτηση, του David Fernandez (γνωστού επίσης ως David Fernandez Chicco), έκαναν την τιμή να δώσουν απάντηση. Ο Fernandez επιδίωξε τη γαλλική προστασία, έχασε τα χρήματά του και μετακόμισε στη γειτονική πόλη των Σερρών. Αφού απέτυχε και εκεί, επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη. Οι Γάλλοι δεν ήταν πρόθυμοι να δεχθούν την επιστροφή του[126], αλλά καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η πιθανότητα να στραφεί ο Fernandez στους Ναπολιτάνους και έτσι έγινε αποδεκτός. Ωστόσο, αυτή η παραχώρηση αποδείχθηκε εφήμερη, διότι μόλις ο Fernandez βρήκε την ευκαιρία να συνεργασθεί με τους Ναπολιτάνους, επιχείρησε να αποκηρύξει και πάλι τη γαλλική προστασία[127].

Το πιο ενδιαφέρον επεισόδιο ήταν του Asser (*Asher*) Abravanel[128]. Στη δική του υπόθεση, η παραχώρηση της γαλλικής προστασίας ήταν ένα προανάκρουσμα για τα γεγονότα που επρόκειτο να συμβούν. Ο Asser Abravanel ήταν απόγονος ένδοξης σεφαραδίτικης οικογένειας, της οποίας κλάδοι επεκτείνονταν από την Ιταλία έως την Οθωμανική Αυτοκρατορία[129]. Ήταν ντόπιος Εβραίος, με τεράστιο πλούτο, ένας *parnas*, δηλαδή αρχηγός, της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης[130] και υπεύθυνος των «υφασμάτων του βασιλιά»[131], δηλαδή της προμήθειας των υφασμάτων για τα σώματα των Γενιτσάρων. Επιπροσθέτως, ενεργούσε ως μεσάζων για λογαριασμό του αγγλικού προξενείου της Θεσσαλονίκης και ήταν συνεταίρος του Isaac de Mayo[132], διερμηνέα του γαλλικού προξενείου της πόλης. Ο Isaac de Mayo έχαιρε της γαλλικής προστασίας, επειδή κατείχε *berat*, δηλαδή πιστοποιητικό ότι ήταν διερμηνέας, το οποίο αυτόματα του παρείχε προξενική προστασία[133]. Αλλά ο Abravanel ήταν οθωμανός υπήκοος, *dhimma*, και ως εκ τούτου η κοινωνική θέση του ήταν κατώτερη από τους μουσουλμάνους υπηκόους του σουλτάνου. Προσπάθησε να αποκτήσει δικαιώματα παρόμοια με αυτά του de Mayo, τα οποία θα διασφάλιζαν τις επαγγελματικές του υποθέσεις από τους άπληστους Οθωμανούς και θα του απέδιδαν κύρος ανάλογο με τον πραγματικό του πλούτο. Αρχικά είχε διαπραγματευθεί με το προξενείο υπό την ιδιότητά του ως *parnas* της κοινότητας. Το 1714 ανέλαβε ως εγγυητής χρέους που επιβάρυνε την εβραϊκή κοινότητα, ενός δανείου 7.800 γροσίων Σεβίλλης, που παραχωρήθηκε από τη *nation*[134]. Είναι ολοφάνερο ότι οι Γάλλοι είχαν πλήρη εμπιστοσύνη στην ικανότητα του Abravanel να ξεπληρώσει ένα τόσο μεγάλο ποσό. Το 1743, με τη βοήθεια των διασυνδέσεών του στην Κωνσταντινούπολη, ο Abravanel απέκτησε τα έγγραφα που έδιναν τη δυνατότητα στο γαλλικό προξενείο της Θεσσαλονίκης να του χορηγήσει προστασία. Ο *premier député* Bérard[135] αναρωτήθηκε κατά πόσο η νεοχορηγηθείσα γαλλική προστασία δημιουργούσε σύγκρουση συμφερόντων με τις ποικίλες διασυνδέσεις του Abravanel. Ο Abravanel διαβεβαίωσε τον Bérard ότι είχε παραιτηθεί από τη θέση του μεσάζοντος για λογαριασμό των Άγγλων και ότι σύντομα θα παραιτούνταν από τις θέσεις του *parnas* και του υπευθύνου για τα «υφάσματα του βασιλιά». Οι Γάλλοι τον δέχθηκαν[136]. Η αποδοχή του δημιούργησε πολύ πιο σύνθετα ζητήματα από ό,τι οι περιπτώσεις των Robino και Calvo, όμως οι διασυνδέσεις του Abravanel με την κυβέρνηση και το τοπικό εμπορικό σύστημα, καθώς και η τεράστια περιουσία του εξομάλυναν τις αντιδράσεις και άνοιξαν τον δρόμο για την αποδοχή του, η οποία τελικώς αποδείχθηκε ιδιαιτέρως επικερδής για τους Γάλλους.

Ανταγωνισμός για τους προστατευόμενους Εβραίους

Η απόδειξη για την οικονομική σημασία που προσέδιδαν οι αξιωματούχοι των προξενείων της Θεσσαλονίκης στην προστασία των Εβραίων της Ιταλίας και αργότερα των ντόπιων Εβραίων προκύπτει όχι μόνο από τα επεισόδια που προαναφέρθηκαν, αλλά και από τον ανοικτό ανταγωνισμό για συγκεκριμένους προστατευομένους, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί[137].

Για μία περίοδο, οι Ολλανδοί προσέλκυσαν τους Francos, ενώ κατά τη διάρκεια του πολέμου της αυστριακής διαδοχής οι Francos έκλιναν προς τους Ναπολιτάνους. Ο πόλεμος περιόρισε πολύ τις δραστηριότητες των Γάλλων και των Άγγλων στη Θεσσαλονίκη, ανοίγοντας τον δρόμο για την είσοδο άλλων εθνών. Το 1740, το βασίλειο της Νάπολης -ή των Δύο Σικελιών- απέσπασε διομολογήσεις[138] και ο Μ. Boissin, γάλλος έμπορος από τη Nîmes, ανέλαβε να εκπροσωπήσει τα συμφέροντα της Νάπολης στη Θεσσαλονίκη[139]. Ο Boissin αμέσως απάλλαξε από την πληρωμή των τελών *droits de sortie* όσους Εβραίους έστελναν τα αγαθά τους με πλοία της Γένοβας που έφεραν τη ναπολιτάνικη σημαία. Το τέχνασμά του ενθάρρυνε τους περισσότερους Francos που τελούσαν υπό γαλλική προστασία να στέλνουν τα αγαθά τους με πλοία της Γένοβας, προφανώς με το όνομα του Boissin, ούτως ώστε να αποφεύγουν τα τέλη. Οι Γάλλοι, οι οποίοι ήταν άλλοτε ο βασικός παράγοντας προστασίας των

---

123. Αναφορά Jonville προς το υπουργείο των Ναυτικών σχετικά με την εμπορική κατάσταση το 1745, 15 Ιανουαρίου 1746, στο A.N., A.E., B΄ 977. Βλ. επίσης την επιστολή Jonville, 29 Απριλίου 1746, *ibid*.

124. Επιστολή Jonville, 29 Απριλίου 1746. Βλ. σημείωση 123.

125. Ήταν τα «φτωχά» μέλη, των οποίων οι φόροι πληρώθηκαν από τους Fernandez Diaz & Sacchy, όπως συμφωνήθηκε στο συμβόλαιο. Βλ. σημ. 76 και 103.

126. Επιστολή Jonville προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1745, A.N., A.E., B΄ 996.

127. Επιστολή Jonville προς Maurepas (βλ. σημείωση 126). Βλ. επίσης την οικονομική αναφορά του Jonville, 15 Ιανουαρίου 1746, Jonville προς τον γραμματέα του υπουργείου των Ναυτικών, 29 Απριλίου 1746 και την επιστολή του της 28ης Σεπτεμβρίου 1746, όλα στο A.N., A.E., B^1 997.

128. Πέθανε το 1746. Οι λέξεις «σεβαστός κύριος [gebir] ευγενούς οικογένειας... Don Asher Abravanel» ήταν χαραγμένες στην ταφόπλακά του. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Abravanel, βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, σ. 722-723.

129. Σχετικώς με την οικογένεια Abravanel στη Θεσσαλονίκη, βλ. M. Benayahu, «Ο οίκος των Αμπραβανέλ της Θεσσαλονίκης», *Sefunot*, 12 [*Η Βίβλος του Ελληνικού Εβραϊσμού*, τ. 2] Ιερουσαλήμ 1971-1978 (στην εβραϊκή), σ. 7-68. Σχετικώς με τον Asser Abravanel, βλ. σ. 27.

130. Λεγόταν γι' αυτόν ότι, με τον θάνατο του πατέρα του, κληρονόμησε «σπίτια γεμάτα πολυτέλεια ... τεράστιο πλούτο και ιδιοκτησία». Βλ. I.S. Emmanuel, *ibid*.

131. Επιστολή Bérard, *premier député* της *nation* και αναπληρωτή του προξένου, προς τον κόμη de Castellane, πρέσβη της Γαλλίας στην Υψηλή Πύλη, 13 Μαΐου 1743, στο A.N, A.E., B^1 996.

132. *Ibid*. Βλ. επίσης Jonville προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1745, στο A.N., A.E., B^1 996. Η κόρη του de Mayo παντρεύτηκε τον ιατρό Isaac de Velasco. Το 1742, ο de Mayo σχεδίαζε να πάει στους Αγίους Τόπους. Μάλιστα, οι «επίσημοι στην Κωνσταντινούπολη» έγραψαν στους *parnasim* της Ιερουσαλήμ και τους συμβούλευσαν να συμπεριφερθούν στον de Mayo με τον μεγαλύτερο σεβασμό που αρμόζει σε άντρα της θέσης του και να του δώσουν πίστωση, όταν την χρειαζόταν. Ο Isaac de Mayo ήταν ένας από αυτούς που συνεισέφεραν στη yeshivah [σχολή] του Neveh Shalom-Berit Abraham στην Ιερουσαλήμ. Βλ. I.S. Emmanuel, *Πολύτιμοι Λίθοι*, τ. 2, 673-674 Y. Barnai, *Οι Εβραίοι στο Ερέτζ-Ισραήλ κατά τον δέκατο όγδο αιώνα*, Ιερουσαλήμ 1982 (στην εβραϊκή), σ. 191, 235.

133. Jonville προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1745, στο A.N., A.E., B^1 996.

134. *Ibid*. Βλ. επίσης την επιστολή του αρχιγραμματέα Chabert προς Maurepas, 9 Αυγούστου 1741, στο A.N., A.E., B^1 996.

135. Bérard προς κόμη de Castellane, 13 Μαΐου 1743, στο A.N., A.E., B^1 996.

136. *Ibid*. Βλ. επίσης Jonville προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1745, *ibid*.

137. Βλ. σημείωση 102.

138. Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 174-175.

139. Jonville προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1745, στο A.N., A.E., B^1 996.

Εβραίων που προέρχονταν από χριστιανικά εδάφη, εξαγριώθηκαν, όταν αντιλήφθηκαν ότι οι μέρες τους ήταν μετρημένες, αλλά δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε. Σπανίως κατέπλεαν στην περιοχή εξαιτίας του πολέμου. Μολονότι οι Γάλλοι είχαν επιτακτική ανάγκη της προσόδου αυτής εκ μέρους των Εβραίων, τα τέλη που επέβαλλαν ήταν τόσο υπέρογκα, ώστε οι Εβραίοι εγκατέλειψαν τη γαλλική προστασία. Εν ολίγοις, οι Γάλλοι βρέθηκαν σε κατάσταση αμηχανίας[140]. Αλλά το αγγλικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη έλυσε το δίλημμα.

Η αγγλική παροικία στη Θεσσαλονίκη είχε ιδρυθεί το 1715 και παρέμεινε μικρή. Με εξαίρεση τον πρόξενο δεν απαριθμούσε περισσότερους από πέντε εμπόρους. Στη Θεσσαλονίκη, οι έμποροι αυτοί πωλούσαν αγγλικό μαλλί, λινό, μουσελίνα, κασσίτερο, μόλυβδο, ατσάλι και ρολόγια. Ως επί το πλείστον αγόραζαν βαμβάκι, καπνό και χαλιά. Συγκριτικά, το μερίδιό τους στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης ήταν μικρότερο από αυτό των Γάλλων[141]. Οι Άγγλοι ήταν επίσης λιγότερο φιλελεύθεροι από τους Γάλλους στη στάση τους έναντι των εβραίων προστατευομένων. Η Levant Company ήταν, για λόγους αρχής, επιφυλακτική στην αποδοχή Εβραίων ως μελών. Επί πολλά χρόνια, σε όλες τις παροικίες στις οποίες οι Άγγλοι είχαν εγκαταστήσει προξενεία, ο αριθμός των Εβραίων που απέκτησαν βρετανική προστασία παρέμενε περιορισμένος. Οι μόνοι Εβραίοι στους οποίους παραχωρήθηκε προστασία ήταν οι διερμηνείς στα προξενεία, αλλά και αυτοί επιλέχθηκαν πολύ προσεκτικά[142]. Τα μέλη της Levant Company είχαν τον φόβο μήπως ανακύψει ο τύπος του «εβραϊκού μεσογειακού συνδέσμου», τον οποίο ενσάρκωνε η οικογένεια Villareal. Έτσι, οι Άγγλοι δεν καλοδέχθηκαν τους Εβραίους. Στην καλύτερη περίπτωση, οι Εβραίοι χρησιμοποιήθηκαν απλώς ως μεσάζοντες στις συναλλαγές μεταξύ των άγγλων και των θεσσαλονικέων εμπόρων. Όμως, ο κύριος σταθμός του αγγλικού εμπορικού δρόμου προς την Εγγύς Ανατολή ήταν το Λιβόρνο. Όσο το αγγλικό εμπορικό ενδιαφέρον ατονούσε για την Εγγύς Ανατολή και στρεφόταν προς την Ινδία, τόσο οι Άγγλοι έτειναν να επεκτείνουν τη συνεργασία τους με Εβραίους του Λιβόρνου στην Εγγύς Ανατολή. Στην πραγματικότητα δεν μπορούσαν να αποφύγουν τη συνεργασία με τους Εβραίους του Λιβόρνου. Αλλά μόλις το 1753 η εταιρεία του Λονδίνου άρχισε να δέχεται Εβραίους. Ταυτόχρονα, ο φόβος του «εβραϊκού συνδέσμου» συνέχιζε να την κατατρέχει. Ο φόβος αυτός αποκαλύπτεται σε ένα από τα άρθρα του καταστατικού της εταιρείας, το οποίο απαγόρευε σε Εβραίους που ήταν μέλη της Levant Company στο Λονδίνο να χρησιμοποιούν εβραίους πράκτορες στην Εγγύς Ανατολή[143]. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτές οι προφυλάξεις ξεπεράσθηκαν και το 1753 οι περισσότεροι άγγλοι πρόξενοι της Εγγύς Ανατολής παραχώρησαν προστασία σε Εβραίους. Η πλειονότητα αυτών των Εβραίων ήταν πρώην προστατευόμενοι της Γαλλίας.

Έστω και αν δεν τους προσφερόταν η προστασία των Άγγλων, κατά το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα οι Εβραίοι προστατευόμενοι της

140. *Ibid*. Βλ. επίσης την επιστολή Jonville, 27 Ιουλίου 1745, στο A.N., A.E., B^1 996, και 5 Νοεμβρίου 1746, 29 Απριλίου 1746 και 26 Απριλίου 1747, στο A.N., A.E., B^1 997.
141. A. Wood, *A History of the Levant Company*, σ. 164-165.
142. Βλ., για παράδειγμα, την επιστολή των διευθυντών της Levant Company στο Λονδίνο προς τον George Brandon, τον άγγλο πρόξενο στο Aleppo, 24 Μαρτίου 1704. Public Record Office of Great Britain [εφεξής PRO] s.p. 105/343, σ. 155. Βλ. επίσης τον τόμο αλληλογραφίας για τα χρόνια 1703-1706. Οι περισσότερες επιστολές εστάλησαν από τον George Brandon σε διάφορα άτομα στην Αγγλία και την Εγγύς Ανατολή και αφορούσαν τη σύλληψη του Εβραίου *Drogerman* (παραφθορά της ιταλικής λέξης dragoman, που είναι παραφθορά της αραβικής *tarjuman*, διερμηνέα), PRO, s.p. 110 Aleppo Papers, vol. 23.
143. A. Wood, *A History of the Levant Company*, σ. 156.

Γαλλίας απειλούσαν συχνά τους Γάλλους ότι θα στρέφονταν στην αγγλική προστασία, αν οι επιθυμίες τους απορρίπτονταν. Η απειλή διατυπώθηκε ακόμα και στο Χαλέπι, όπου οι Άγγλοι είχαν ωμά διακηρύξει ότι δεν είχαν καμία πρόθεση να προστατεύσουν τους Francos[144]. Το ίδιο σημειώθηκε και στη Θεσσαλονίκη. Από την ημέρα που οι Άγγλοι ίδρυσαν στην πόλη αυτήν προξενείο, οι Εβραίοι που τελούσαν υπό γαλλική προστασία απειλούσαν ότι θα παραιτηθούν από αυτήν, κάθε φορά που αντιμετώπιζαν τη γαλλική αδιαλλαξία[145]. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα οι Εβραίοι παρέμειναν προσηλωμένοι στη γαλλική προστασία, έχουμε το δικαίωμα να αμφιβάλλουμε αν η απειλή ήταν πραγματική ή απλώς ένας χάρτινος τίγρης. Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι η αγγλική αποικία ήταν μικρή και, ίσως εξαιτίας του μικρού της μεγέθους, ο πρόξενος ήταν επιρρεπής στην πραγματοποίηση των επιθυμιών άλλων εμπόρων, έστω και αν αυτοί ήταν Εβραίοι. Τουλάχιστον μία μαρτυρία δείχνει ότι οι Άγγλοι προσέδιδαν σημαντική σπουδαιότητα στις σχέσεις τους με τους Francos στη Θεσσαλονίκη, ακόμη και όταν αυτοί δεν διέθεταν την αγγλική προστασία. Έστω και αν όλα τα άλλα δεδομένα σχετικά με την πρόθεση των Εβραίων να συνδεθούν με το αγγλικό προξενείο απηχούν στην πραγματικότητα σκόπιμους εβραϊκούς ισχυρισμούς, γεγονός που εξασθενεί την αξιοπιστία τους, το επεισόδιο που ακολουθεί παρέχει πραγματική απόδειξη για την όλη κατάσταση των σχέσεων με τους Εβραίους.

Προς τα τέλη του 1739 ο νέος άγγλος πρόξενος Horswell έφθασε στη Θεσσαλονίκη. Μεταξύ των ευρωπαϊκών *nations* της πόλης, όπως ίσως και αλλού, εφαρμόζονταν κανόνες εθιμοτυπίας και διπλωματικού πρωτοκόλλου. Ένας από τους κανόνες αυτούς ήταν να στέλνουν οι διάφοροι πρόξενοι έναν διερμηνέα στους συναδέλφους τους την παραμονή του νέου έτους για να διαβιβάσει τις ευχές του. Ο Horswell χλεύασε τη συνήθεια και δήλωσε ότι δεν είχε έλθει στη Θεσσαλονίκη για να ασχολείται με τελετουργικές πράξεις αλλά με εμπόριο και ότι, όσο τον αφορούσε, καλό θα ήταν οι Γάλλοι να παρέκαμπταν και εκείνοι τον χαιρετισμό του νέου έτους. Το γεγονός θα μπορούσε να είχε θεωρηθεί ως ασήμαντο δείγμα αγένειας, αν την παραμονή του εβραϊκού νέου έτους, *ο κύριος Horswell*, δεν είχε στείλει τους διερμηνείς του να μεταφέρουν τις καλές ευχές του στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Οι Γάλλοι έβραζαν από οργή. Αργότερα έμαθαν ότι ο Horswell θεωρούσε το άνοιγμά του στους Εβραίους ως οικονομική ανάγκη και όχι περιττή τυπικότητα[146].

Η τριγωνική αυτή σχέση μεταξύ των Εβραίων, των Γάλλων και των Άγγλων έγινε πιο πολύπλοκη εξαιτίας της αντιπαλότητας μεταξύ Γάλλων και Άγγλων σχετικά με τη μίσθωση των εμπορικών στόλων τους στη Μεσόγειο. Πολύ πριν αποκτήσουν την προστασία της Αγγλίας, οι Francos -όπως και οι ντόπιοι Εβραίοι- συνεργάζονταν με άγγλους ναυτικούς που έπλεαν στο Αιγαίο. Όμως όλοι οι Γάλλοι προστατευόμενοι έπρεπε να φορτώνουν το εμπόρευμά τους σε γαλλικά πλοία, ως οικονομικό αντάλλαγμα για την παροχή προστασίας από το γαλλικό προξενείο. Ωστόσο, όσοι φόρτωναν το εμπόρευμά τους σε γαλλικά πλοία πλήρωναν τέλη προξενικά και ναυσιπλοΐας 8% επί της αξίας των αγαθών, ενώ όσοι φόρτωναν το εμπόρευμά τους σε αγγλικά πλοία πλήρωναν μόνο 4% επί της αξίας των αγαθών. Το τελικό αποτέλεσμα

144. Βλ., για παράδειγμα, την επιστολή του προξένου Lemaire προς Pontchartrain, υπουργό των Ναυτικών, 22 Ιουλίου 1711, στο A.N., A.E., B^1 77, περίπου 1708-1715.
145. Βλ. Le Blanc de Favedic προς Maurepas, 20 Νοεμβρίου 1725 και 20 Ιουλίου 1725, στο A.N., A.E., B^1 992. Βλ. επίσης τα γενικά υπονοούμενα στην απάντηση των Francos στην απαίτηση των *députés* σχετικά με την πληρωμή του τέλους *droit de sortie*, 26 Νοεμβρίου 1734, στο A.N., A.E., B^1 996 και Pierre Thomas προς Maurepas, 30 Ιουνίου 1737, στο A.N., A.E., B^1 994.
146. Thomas προς Maurepas, 13 Φεβρουαρίου 1740, στο A.N., A.E., B^1 996.

ήταν ότι, αν και οι Εβραίοι προστατεύονταν από τους Γάλλους, προτιμούσαν να στέλνουν τα αγαθά τους με αγγλικά πλοία που έπλεαν μεταξύ του Αιγαίου, του Λιβόρνου και της Βενετίας. Οι αδελφοί Villareal, που προαναφέρθηκαν, συμβούλευσαν τη μητρική εταιρεία στο Λιβόρνο να μην προβαίνει σε μίσθωση γαλλικών πλοίων, ώστε να μειώσει το ποσό των τελών[147]. Αν και ο γάλλος πρόξενος στο Λιβόρνο διαμαρτυρήθηκε εντόνως για τα υπερβολικά ποσά που επιβάρυναν όσους φόρτωναν τα εμπορεύματά τους σε γαλλικά πλοία, τα τέλη των αγγλικών παρέμειναν φθηνότερα. Συνεπώς, όχι μόνο οι Εβραίοι αλλά και οι Γάλλοι είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούν αγγλικά πλοία, όποτε μπορούσαν[148].

Μία στροφή στις σχέσεις μεταξύ των Γάλλων, των Άγγλων και των Francos στη Θεσσαλονίκη συντελέσθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα. Η στροφή δεν αποτελούσε μόνο προϊόν αλλαγής της νοοτροπίας στη Levant Company αλλά ήταν και αποτέλεσμα πανευρωπαϊκών γεγονότων, τα οποία επιφανειακώς μοιάζουν άσχετα με τη Θεσσαλονίκη και τους Εβραίους.

Το 1737 πέθανε ο τελευταίος Δούκας των Μεδίκων, που είχαν κυριαρχήσει στην Τοσκάνη, ο Gian Gastone dei Medici. Το αξίωμα παραχωρήθηκε στον γάλλο δούκα François de Lorraine, ο οποίος ονομάσθηκε Francesco III di Lorena και νυμφεύθηκε τη Maria Theresa της Αυστρίας, κληρονόμο του θρόνου της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια του πολέμου της αυστριακής διαδοχής (1740-1748) ο François de Lorraine ορίσθηκε αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και το 1745 ανέβηκε στον θρόνο ως Φραγκίσκος Α΄. Ο τίτλος του δούκα δόθηκε στον γιο του ζεύγους, ονόματι Leopold, που ηγεμόνευσε στην Τοσκάνη μέχρι το 1790. Έτσι, από το 1745, το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης αποτελούσε τμήμα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, υπό την ηγεμονία των Αψβούργων[149]. Στις 25 Μαΐου 1747 οι διομολογήσεις που είχαν παραχωρηθεί στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ανανεώθηκαν και επεκτάθηκαν στην Τοσκάνη[150]. Ο άγγλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, ο *κύριος Paradis* ή *Señor Paradiso*, όπως τον αποκαλούσαν οι Εβραίοι, αντιλήφθηκε γρήγορα την οικονομική ευκαιρία που παρείχε η εκπροσώπηση των συμφερόντων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλονίκη. Ομολογουμένως, ήταν απρόθυμος να επεκτείνει την προστασία του σε Ιταλούς ή άλλους Εβραίους, αλλά αγόρασε τις *lettres patentes*[151], οι οποίες επιβεβαίωναν ότι ήταν ο νόμιμος αντιπρόσωπος επί των υποθέσεων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλονίκη. Με αυτή την ιδιότητά του, επικαλέσθηκε «ιδιοκτησία» τόσο επί των Εβραίων του Λιβόρνου όσο και επί των κερδών που συνεπαγόταν αυτή η ιδιοκτησία[152]. Ο γάλλος πρόξενος Jonville υπέστη ήττα. Δύο Γάλλοι είχαν εγκαταλείψει το προξενείο, προκειμένου να αποκτήσουν την υπηκοότητα της Τοσκάνης, επειδή προτίμησαν την προστασία του αγγλικού προξενείου. Ο ένας αποστάτης, ο προαναφερθείς Boissin από τη Nîmes, ο οποίος εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της Νάπολης στη Θεσσαλονίκη, ήταν αμφιλεγόμενο πρόσωπο[153]. Όμως, ο Ange Bezud ήταν ο τέως *député* της *nation* και ένας από τους πιο σεβαστούς εμπόρους της[154]. Το ζήτημα περιπλέχθηκε, καθώς ο Jonville έπρεπε επίσης να αγωνισθεί για τους Εβραίους που απειλούσαν να εγκαταλείψουν το προξενείο. Σύμφωνα με τον Jonville, τα τέλη που πλήρωναν αυτοί οι Εβραίοι κάλυπταν τα περισσότερα έξοδα του προξενείου και δεν ήταν ξεκάθαρο με ποιο τρόπο το προξενείο θα εξακολουθούσε να υπάρχει χωρίς αυτό το εισόδημα[155]. Όπως περιγράφει ο Jonville, ο άγγλος πρόξενος προσκάλεσε στο σπίτι του πέντε εκπροσώπους των βασικών εταιρειών που κατείχαν οι Francos και τους συμβούλεψε να συνδεθούν με το προξενείο του. Προσφέρθηκε να ακυρώσει τον δασμό στα αγαθά, τα οποία μετέφεραν ξένα (για παράδειγμα μη αγγλικά και μη αυστριακά) πλοία, αλλά επίσης απείλησε να τους δημιουργήσει σοβαρή οικονομική ζημιά, αν αρνιόνταν την προστασία του[156]. Μία μακρά αλληλογραφία ξεκίνησε μεταξύ των εβραίων εμπόρων και των μητρικών εταιρειών που έδρευαν στο Λιβόρνο, των πρεσβευτών της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που έδρευαν στην Κωνσταντινούπολη, και του υπουργείου των Ναυτικών στο Παρίσι[157]. Σύμφωνα με τον Jonville, οι Εβραίοι ήταν δυστυχείς με την αλλαγή. Φοβούνταν την έλλειψη σταθερότητας του νέου προξενείου και ανησυχούσαν για το ενδεχόμενο να τοποθετηθεί κάποτε ως πρόξενος κάποιος έμπορος με συμφέροντα αντίθετα με τα δικά τους[158]. Σε πείσμα των αμφιβολιών αυτών, προφανώς οι πιέσεις από τη Φλωρεντία, καθώς και η διπλή ευκαιρία να αποκτήσουν καθεστώς ανεξαρτησίας και να μειώσουν τους φόρους τελικά έπεισαν τους Francos να υποχωρήσουν. Όλοι, εκτός από τους Morpurgo και Fernandez Diaz, επέλεξαν την προστασία των Άγγλων[159].

Η θέση των Francos στο δυτικοευρωπαϊκό εμπόριο

Η στάση των προξένων απέναντι στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης εν γένει και ειδικώς στους Francos, όπως αντικατοπτρίζεται στον τρόπο που αξιολογούσαν τους Εβραίους και όπως αποκαλύπτεται στην προσπάθειά τους να ασκήσουν το δικαίωμα επιβολής τελών εις βάρος τους, δημιουργεί την εντύπωση ότι το εβραϊκό εμπόριο ήταν υπολογίσιμο και παράγοντας καθοριστικός στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης. Μπαίνει κανείς στον πειρασμό να πιστέψει ότι οι Francos και οι ντόπιοι Εβραίοι ουσιαστικά κυριαρχούσαν και στο γαλλικό εμπόριο. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται από τη μελέτη των χρονικών των ευρωπαίων ταξιδιωτών και των απομνημο-

147. Βλ. υποσημείωση 83.
148. Στις 7 Ιανουαρίου 1727, ακυρώθηκε η διαταγή που απαγόρευε στους Γάλλους να χρησιμοποιούν ξένα πλοία για να στέλνουν εμπορεύματα επ' ονόματί τους. Βλ. το βασιλικό διάταγμα σχετικά με το θέμα στο ACCM J 1584.
149. Για τη μεταβίβαση της εξουσίας, βλ. G. Guarnieri, *Livorno e la marine mercantile Toscana sotto i Lorenzi* (*1737-1860*), Pisa 1969, σ. 19-23, 149-155.
150. Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 192. G. Pellissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, σ. 92-97 H. Inalcik *E. I.*, s.v. «Imtiyazat».
151. [ΣτΜ. Ανοιχτή επιστολή από τον ηγεμόνα που απονέμει αποκλειστικό δικαίωμα, τίτλο κτλ.].
152. Επιστολή Jonville προς Maurepas, 31 Δεκεμβρίου 1747, στο A.N., A.E., B[1] 997.
153. Jonville προς Maurepas, 8 Ιουνίου 1747, *ibid*.
154. Jonville προς Maurepas, 31 Δεκεμβρίου 1747, *ibid*.
155. *Ibid*.
156. *Ibid*.
157. Βλ. την περίληψη των πρωτοκόλλων της συνέλευσης της *nation* σχετικά με την πρόσκληση προς τους Εβραίους να προσχωρήσουν στο αγγλικό προξενείο στην A.N., A.E., B[1] 997. Βλ. την απάντηση (στην ιταλική) των Εβραίων εμπόρων, 22 Δεκεμβρίου 1747, *ibid*. Βλ. την επιστολή του David Morpurgo, 24 Δεκεμβρίου 1747, κατατεθειμένη στην αρχιγραμματεία του προξενείου, *ibid* την αναφορά του Jonville στις εμπορικές υποθέσεις της Θεσσαλονίκης για την περίοδο 1738-1747, 1 Ιανουαρίου 1748, *ibid* βλ. τον πίνακα και το γράφημα βλ. Jonville προς Maurepas, 29 Ιανουαρίου 1748, 2 Φεβρουαρίου 1748, και 15 Φεβρουαρίου 1748, *ibid* βλ. την επιστολή του κόμη Lorenzi, γάλλου πληρεξουσίου στη Φλωρεντία, *ibid* Jonville προς το υπουργείο των Ναυτικών, 19 Ιουνίου 1748, *ibid* υπόμνημα, Jonville, 19 Ιουνίου 1748, σχετικά με τις απαιτήσεις που πρόβαλλε στους Εβραίους το αγγλικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, *ibid* βλ. την επιστολή του προς Lorenzi, 29 Φεβρουαρίου 1748, *ibid* Jonville προς το υπουργείο των Ναυτικών, 19 Ιουνίου 1748: αναφορές ότι οι λιβορνέζοι έμποροι δέχθηκαν οδηγίες από την Τοσκάνη να εγκαταλείψουν την προστασία του και να προσχωρήσουν στους Άγγλους, *ibid* επιστολή προς Maurepas, 29 Ιουνίου 1748, *ibid* επιστολή του David Fernandez Diaz στον υπουργό Ναυτικών, 7 Σεπτεμβρίου 1749 (στην ιταλική), *ibid* Jonville προς τον υπουργό των Ναυτικών, 17 Μαρτίου 1749, *ibid*. Επιστολή David Morpurgo προς τον υπουργό των Ναυτικών, 18 Σεπτεμβρίου 1748 (στην ιταλική) Morpurgo προς Jonville, 28 Αυγούστου 1748 (στην ιταλική) *ibid* και David Fernandez Diaz προς Jonville, 12 Σεπτεμβρίου 1748, *ibid*.
158. Jonville προς Maurepas, 29 Ιανουαρίου 1748, στο A.N., A.E., B[1] 997.
159. Βλ. την αλληλογραφία που απαριθμείται στην υποσημείωση 157. Βλ. επίσης Jonville προς Maurepas, 17 Μαρτίου 1749, *ibid*.

νευμάτων των προξένων που υπηρέτησαν στην Ανατολή. Όλοι ισχυρίζονται ότι οι Εβραίοι κυριαρχούσαν στο εμπόριο, μια ομόφωνη άποψη που αντλείται ιδιαίτερα από το πρώτο μισό του 18ου αιώνα[160]. Ήταν όμως αλήθεια;

Στις περισσότερες μελέτες που έχουν δημοσιευθεί μέχρι σήμερα σχετικά με την οικονομική ζωή των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σπανίως χρησιμοποιούνται στατιστικά στοιχεία. Τα συμπεράσματα των μελετών βασίζονται στις γενικές εκτιμήσεις περιηγητών, προξενικών αξιωματούχων και εμπόρων. Βασίζονται επίσης σε κείμενα των *responsa* [ραβινικών γνωμοδοτήσεων], που αφθονούν, αλλά δεν δίνουν μια σαφή εικόνα για την έκταση της ανάμειξης των Εβραίων στους διάφορους οικονομικούς τομείς που αναφέρθηκαν. Επίσης, οι μελέτες βασίζονται στην έρευνα των οθωμανικών αρχείων και των νομικών αρχείων των ιεροδικείων της αυτοκρατορίας. Όλα αυτά είναι στοιχεία πρωτεύουσας σημασίας, αλλά δεν παρέχουν επαρκείς πληροφορίες για την εβραϊκή εμπορική δραστηριότητα, σε σύγκριση με τη συνολική δραστηριότητα σε οποιονδήποτε συγκεκριμένο τομέα[161]. Όμως, η αλληλογραφία του γαλλικού προξενείου για την περίοδο 1738-1747 περιέχει γεγονότα και αριθμούς που διευκολύνουν τον ερευνητή να χρησιμοποιήσει εναλλακτικές μεθόδους, για να ελέγξει την ακρίβεια των εκτιμήσεων σχετικά με τους θεσσαλονικείς Εβραίους της δεδομένης περιόδου. Όταν ο Jonville, ο γάλλος πρόξενος, ανακάλυψε ότι επρόκειτο να χάσει τους «Εβραίους του» από τους Άγγλους, έστειλε αμέσως λεπτομερείς λογαριασμούς και αναφορές στο Παρίσι, σχετικώς με το εισόδημα που προερχόταν από τους Εβραίους και το οποίο γέμιζε τα χρηματοκιβώτια τόσο της *nation* όσο και του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Μασσαλίας. Καθώς τα προξενικά τέλη υπολογίζονταν ως συγκεκριμένο ποσοστό της αξίας των εμπορευμάτων που διακινούσαν οι Εβραίοι, ο αναγνώστης θα *έπρεπε* να μπορεί να προσδιορίσει πόσο μεγάλη «φέτα» κατείχαν οι Εβραίοι, όχι μόνο στο γαλλικό εμπόριο αλλά, για ορισμένα χρόνια, στο εμπόριο της Δυτικής Ευρώπης εν γένει. Η λέξη «έπρεπε» χρησιμοποιείται εσκεμμένως, καθώς τα στατιστικά στοιχεία που παρέχει ο Jonville είναι, από πάσης απόψεως, ατελή. Στην αναφορά του, ο Jonville κατέγραψε το ύψος των τελών που πλήρωναν ετησίως οι Εβραίοι, με τη μορφή του *droit de consulat de sortie* και για μία περίοδο δέκα ετών, επί εμπορευμάτων που φορτώνονταν στη Θεσσαλονίκη σε ξένα πλοία. Το προξενικό τέλος είχε καθοριστεί σε ποσοστό 2% επί της συνολικής αξίας των αγαθών.

Έτσι, κανονικά, θα μπορούσε κανείς να εξαγάγει την αξία όλων των αγαθών που φορτώθηκαν από Εβραίους σε ξένα πλοία. Επίσης, ο Jonville κατάρτισε ξεχωριστούς καταλόγους, οι οποίοι κατέγραψαν το ύψος των τελών που πλήρωσαν οι Εβραίοι με μορφή *avarie, cottimo, και droit de consulat* για αγαθά που στάλθηκαν από τη Θεσσαλονίκη με γαλλικά πλοία, κατά τη διάρκεια της ίδιας δεκαετίας. Από το άθροισμα αυτό, θα έπρεπε κανείς αφαιρέσει το *cottimo*, αφού δεν υπολογιζόταν σύμφωνα με την αξία των αγαθών, και το *avarie*, του οποίου το ποσοστό ήταν κυμαινόμενο. Κατά την άποψή μας, το τέλος *droit de consulat* που αναφέρεται σε αυτόν τον κατάλογο αφορά μόνο τα εξαχθέντα αγαθά. Συνεπώς, ο Jonville εννοούσε το τέλος *droit de consulat de sortie*. Απόδειξη ότι η επικεφαλίδα στη στήλη του πίνακά του γράφει αναλυτικά: «Droits de consulats perçues sur les marchandises quils ont embarquées sur nos bâtiments». Με άλλα λόγια, αναφέρεται στα εμπορεύματα που φορτώθηκαν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Τα τέλη αυτά είχαν, επίσης, καθοριστεί σε ποσοστό 2% επί της αξίας των αγαθών. Βασιζόμενος σ' αυτά τα στοιχεία, μπορεί κανείς να υπολογίσει το σύνολο των εξαγωγών που είχαν πραγματοποιήσει οι Εβραίοι από τη Θεσσαλονίκη, όχι όμως το ύψος των εισαγωγών. Επιπροσθέτως, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το ύψος των εβραϊκών εξαγωγών από την πόλη, για να το συγκρίνουμε με τις γαλλικές και τις συνολικές εξαγωγές. Όμως, αυτή η εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας είναι περιορισμένη. Τα μειονεκτήματά της είναι τα εξής: Πρώτον, όπως ήδη επισημάνθηκε, παρέχει μόνο μία διάσταση της εμπορικής εικόνας, αυτήν του εξαγωγικού εμπορίου της Θεσσαλονίκης, ενώ το εισαγωγικό εμπόριο, τουλάχιστον από τη Γαλλία, ήταν σε ορισμένες περιόδους διπλάσιο ή τριπλάσιο από το εξαγωγικό. Αν μπορούσαμε να συγκρίνουμε τους παράγοντες αυτούς με στατιστικά στοιχεία για τις εισαγωγές που πραγματοποιούσαν οι Εβραίοι της Ιταλίας στη Θεσσαλονίκη, η εικόνα (που περιγράφεται παρακάτω) θα άλλαζε σημαντικά. Δεύτερον, οι διαθέσιμοι αριθμοί δεν είναι πειστικοί.

Οι Εβραίοι που εξήγαν αγαθά με ξένα πλοία εξαρτώμενα από κάποιο προξενείο της Θεσσαλονίκης «νοίκιαζαν» τα ονόματα των ξένων ναυτικών και εμπόρων, για να αποφύγουν τα εξαγωγικά τέλη, και συχνά το πετύχαιναν. Ακόμη και εκείνοι που χρησιμοποιούσαν γαλλικά πλοία, «νοίκιαζαν» τα ονόματα Γάλλων, για να αποφύγουν την καταβολή του τέλους *droit de consulat*. Τέλος, αν και υπάρχουν στατιστικά στοιχεία για την αξία των αγαθών που εξήχθησαν από τη Θεσσαλονίκη εκ μέρους άλλων δυτικοευρωπαϊκών εθνών, κατά την περίοδο 1744-1747, στην προκειμένη περίπτωση αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα άλλου είδους: Η αναλογία των εξαγωγών που οι Εβραίοι πραγματοποιούσαν όχι πλέον μέσω του γαλλικού προξενείου, αλλά μέσω άλλων προξενείων, εμφανίζεται στην τελευταία στήλη. Όμως, δεν μπορούμε να υπολογίσουμε την ποσότητα με τα μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας. Από το 1744 το γαλλικό εμπόριο παρήκμασε απότομα λόγω του πολέμου για την αυστριακή διαδοχή, ενώ το μερίδιο των Εβραίων στο γενικό εμπό-

160. Βλ., για παράδειγμα, P. de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant fair par ordre du Roi 1700* Amsterdam, 1718, τ. 1, σ. 197· P. North, *Lives of the Norths*, London 1826, τ. 3, σ. 534· M. W. Montagu, *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, London 1837, τ. 2, σ. 13-14 (για τους Εβραίους της Αδριανούπολης)· M. de Pouqueville, *Travels in the Morea, Albania and other parts of the Ottoman Empire* London, 1813, σ. 51 (σχετικά με τους Εβραίους της Πάτρας)· J. Montague, *A Voyage performed by the Late Earl of Sandwich round the Mediterranean in 1783 and 1739*, London 1799, σ. 206.

161. Βλ., για παράδειγμα, E. Bashan, «Η ελευθερία του εμπορίου», σ. 105-113 (εκτιμήσεις που βασίζονται σε [ραβινικά] κείμενα responsa και αναμνήσεις περιηγητών, κατά τη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα)· E. Bashan, «Οι μαρτυρίες των ευρωπαίων περιηγητών ως πηγή οικονομικής ιστορίας για τον Εβραϊσμό της Μεσογείου κατά την οθωμανική περίοδο», στο *The Sephardi and Oriental Jewish Heritage Studies*, ed. I. Ben'Ami, Ιερουσαλήμ 1982 (στην εβραϊκή), σ. 34-66· E. Bashan, «Οι οικονομικές δραστηριότητες των Εβραίων της Σμύρνης κατά τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα βάσει των αρχείων της British Levant Company» στο *The Jews in Economics*, Ιερουσαλήμ 1985 (στην εβραϊκή), σ. 149-167· Y. Barnai, «Jewish Guilds in 16th-19th Century Turkey» in *The Jews in Economics*, σ. 133-147· H. Gerber, «Επιχείρηση και διεθνές εμπόριο», *idem* «Οι Εβραίοι στον οικονομικό βίο της πόλης Προύσας της Μικράς Ασίας κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα. Σημειώσεις και τεκμήρια», *Sefunot, Studies and Sources on the History of the Jewish Communities in the East*, new series, τ. 1 (16), 1980 (στην εβραϊκή), σ. 235-273· Idem, *Οικονομικός και κοινωνικός βίος των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο αιώνα*, Ιερουσαλήμ 1982 (στην εβραϊκή), σ. 49-80 και M. Winter, «The Jews of Egypt in the Ottoman Period according to Turkish and Arabic Sources», Pe'amin, 16 (1983), σ. 5-21 (εκτιμήσεις βασιζόμενες σε μουσουλμανικές αρχειακές πηγές).- Μία πλούσια πηγή υλικού σχετικά με τη θέση των Εβραίων της Ιερουσαλήμ στην οικονομική ζωή της πόλης, κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα, είναι: A. Cohen, *Η εβραϊκή κοινότητα της Ιερουσαλήμ κατά τον δέκατο έκτο αιώνα*, Ιερουσαλήμ 1982 (στην εβραϊκή), σ. 140-219 [*Jewish Life under Islam*, σ. 153-235]. Όμως ο Cohen δεν προσπαθεί να συγκρίνει τα οικονομικά στοιχεία του για τους Εβραίους με τα οικονομικά στοιχεία για τον συνολικό πληθυσμό. Για τη θέση των Εβραίων της Κωνσταντινούπολης, τη φορολογική δομή στην πόλη και στα περίχωρα κατά τα τέλη του 15ου αιώνα, βλ. M. A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, Freiburg 1981,* σ. 101-144, και ειδικώς σ. 121.

Πίνακας 1: Εξωτερικό εμπόριο και προξενικά δικαιώματα στη Θεσσαλονίκη 1738-1747

Έτος	Τέλος *droit de sortie* που καταβλήθηκε από τους Εβραίους σε γρόσια (α)	Τέλος *droit de sortie* επί ξένων πλοίων σε γρόσια (β)	Συνολικό γαλλικό εμπόριο στη Θεσσαλονίκη (εξαγωγές) σε γρόσια (γ)	Συνολικό εξωτερικό εμπόριο της Θεσσαλονίκης (εξαγωγές)		Συνολική αξία των εμπορευμάτων εβραϊκής ιδιοκτησίας που εξήχθησαν από τη Θεσσαλονίκη		
				Γαλλικά στοιχεία (δ)	Διόρθωση (Βενετικά στοιχεία) (ε)	Σε γρόσια	% των γαλλικών εξαγωγών	% Σύνολο εξαγωγών (Βενετικά στοιχεία)
1738	1.942,109	278,59	271.325			111.055	40%	
1739	2.209,24	156,71	247.122			118.300	48%	
1740	2.096,14	(στ)	211.952			105.547	50%	
1741	1.468,65	44,42	274.611			74.172	27%	
1742	2.068,60		265.072			104.170	39%	
1743	2.018,62	398,91	686.810			120.876	18%	
1744	696,84	1.415,40	160.702	327.958	491.937	105.612	66%	21%
1745	75,42	1.408,21	49.615	465.436	698.154	74.181	149%	11%
1746		2.219,74	104.805	611.455	917.182	110.987	105%	12%
1747		997,74	246.886	678.343	1.017.514	49.887	20%	5%

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΙΝΑΚΑ

(α) Σύμφωνα με την αναφορά του Jonville, A.N., A.E. B΄ 997. **(β)** Σύμφωνα με την αναφορά του Jonville, A.N., A.E. B΄ 997. **(γ)** Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 288. **(δ)** *Αυτόθι*. **(ε)** Κατά τους βενετούς προξένους, οι Γάλλοι υποτιμούσαν το εξωτερικό εμπόριο. Ο Σβορώνος υπολογίζει τη διόρθωση σε 50% περίπου. Βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, σ. 297-299, σημ. 1. **(στ)** Το ποσό των 44,42 γροσίων καταβλήθηκε για περίοδο τριών ετών.

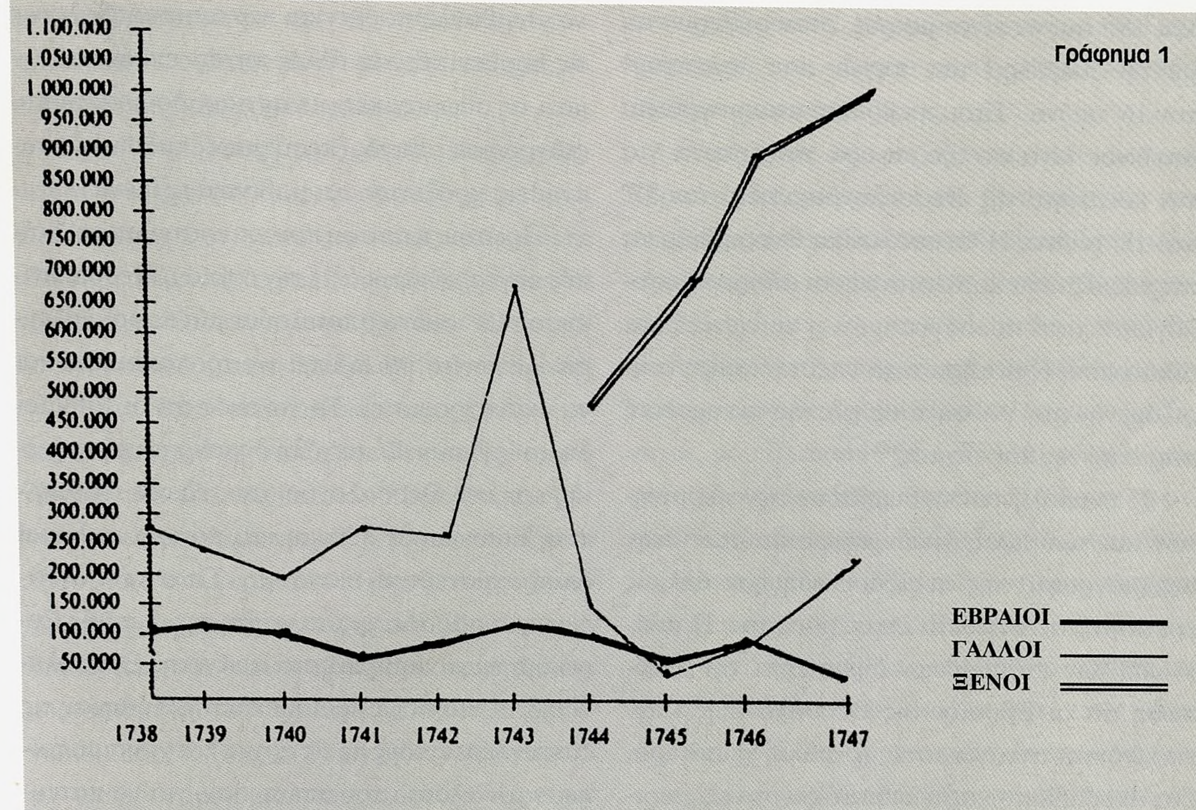
ριο αυξήθηκε ραγδαία[162]. Η ύφεση στο εβραϊκό εμπόριο κατά την περίοδο 1745-1747, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, δεν αποτελεί έκφραση πραγματικής ύφεσης, αλλά αποτέλεσμα της μετακίνησης των Εβραίων στο προξενείο των Δύο Σικελιών. Παρ' όλες τις ανακρίβειες, αν κατατάξουμε σε πίνακα και απεικονίσουμε τα στατιστικά στοιχεία, ανακύπτει η παρακάτω εικόνα:

Πίνακας 1: Εξωτερικό εμπόριο και προξενικά δικαιώματα στη Θεσσαλονίκη, 1738-1747

Γράφημα 1: Εξωτερικό εμπόριο Θεσσαλονίκης, 1738-1747

Από τα προαναφερθέντα στοιχεία μπορούμε να συμπεράνουμε τα εξής: Για τη δεκαετία που αναλύουμε (1738-1747), οι Francos είχαν μεγάλο μερίδιο στην «πίτα» των εξαγωγών από Θεσσαλονίκη: Κατά ετήσιο μέσο όρο περίπου ποσοστό 37% των γαλλικών εξαγωγών, αλλά μόνο 10% των συνολικών εξαγωγών. Τα δεδομένα αυτά διαφωτίζουν εν μέρει μία μικρή λεπτομέρεια στον πίνακα της εβραϊκής οικονομικής δραστηριότητας στη Θεσσαλονίκη. Δεν απαντούν όμως σε γενικότερες ερωτήσεις. Επί παραδείγματι, αν συγκρίνουμε τα χρόνια πριν και μετά την υπό συζήτηση δεκαετία η οικονομική δραστηριότητα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης -ή μόνο των Francos- βρισκόταν σε άνοδο ή σε ύφεση; Ωστόσο, αυτή η φωτεινή ακτίνα είναι χρήσιμη κατ' άλλους τρόπους: Πρώτον, αποδεικνύει ότι, προκειμένου να εξακριβώσουμε τη θέση των Εβραίων στο εμπόριο της πόλης, δεν μπορούμε να βασιζόμαστε στις αποτιμήσεις των γάλλων προξένων ούτε βέβαια στις εκτιμήσεις των απλών περιηγητών. Οι εντυπώσεις τους βασίζονται στη θέση που κατείχαν οι Εβραίοι στο γαλλικό εμπόριο, όχι όμως στο σύνολο του

162. Το εμπόριο στο λιμάνι του Λιβόρνου δεν επηρεάστηκε αρνητικώς από την εξέλιξη του πολέμου, επειδή το Μεγάλο Δουκάτο είχε ήδη εκδώσει στις 28 Δεκεμβρίου 1739 διάταγμα ουδετερότητας για το λιμάνι αυτό, ώστε να προστατέψει τα συμφέροντά του σε περίπτωση πολέμου. Βλ. G. Guarnieri, *Livorno e la marina mercantile Toscana*, σ. 23, 156-158.

εμπορίου, και συχνά χρωματίζονται από το γεγονός ότι οι γάλλοι πρόξενοι βασίζονταν στα τέλη που πλήρωναν οι Εβραίοι. Δεύτερον, στις γαλλικές μετρήσεις της εξαγωγικής δραστηριότητας η θέση των Francos εμφανίζεται ιδιαιτέρως ασταθής λόγω της επίδρασης εξωγενών παραγόντων. Όμως ο κατάλογος των γενικών εξαγωγών παραμορφώνεται, όπως προαναφέρθηκε, από την έμμεση διείσδυση των Εβραίων σε αυτόν τον τομέα (βλ. Γράφημα 1). Ως εκ τούτου, η συμμετοχή των Εβραίων στις συνολικές εξαγωγές είναι στην πραγματικότητα πιο σταθερή από ό,τι εμφανίζεται στο γράφημα. Η σταθερότητα αυτή δείχνει την αληθινή συνεισφορά των Εβραίων στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης με τη Δυτική Ευρώπη. Θα πρέπει να θυμάται κανείς ότι η Θεσσαλονίκη ήταν ένα ζωτικό εβραϊκό κέντρο, γεγονός που διευκόλυνε την οικονομική δραστηριότητα των Francos στην περιοχή. Αν σε μία τόσο ζωτική πόλη η συμμετοχή τους στο εξωτερικό εμπόριο σταθεροποιήθηκε περίπου στο 12% στο σύνολο του εμπορίου, σε άλλες περιοχές, που δεν ήταν τόσο προσπελάσιμες στο εβραϊκό εμπόριο, η συμμετοχή τους θα ήταν μικρότερη.

Περίληψη και συμπεράσματα

Ο 16ος αιώνας ήταν εποχή λαμπρότητας και δόξας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης ήταν εποχή ακμής της οικονομικής και πολιτιστικής τους δραστηριότητας. Ήταν σαν να εκδηλώνονταν όλες οι δημιουργικές δυνάμεις των Εβραίων που είχαν εκδιωχθεί από την Ιβηρική Χερσόνησο και είχαν επιζήσει και ξεπεράσει την εκδίωξή τους. Οι καρποί των πολιτιστικών δραστηριοτήτων τους έχουν από καιρού αποτελέσει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στις έρευνες για την ιστορία των θεσσαλονικέων Εβραίων του 16ου αιώνα. Αλλά ο πνευματικός αναβρασμός που χαρακτήρισε τον πρώτο αιώνα μετά την εκδίωξη από την Ισπανία μειώθηκε κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα. Γι' αυτό ο αριθμός των εβραϊκών πηγών για την ιστορία του 17ου

και 18ου αιώνα είναι μικρός, όταν συγκρίνεται με την πληθώρα των πηγών που καλύπτουν τον 16ο αιώνα. Έτσι, η εβραϊκή ιστοριογραφία απέδωσε λίγα σε ό,τι αφορά την έρευνα για την κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Η Θεσσαλονίκη θεωρήθηκε ως παρακμάζουσα κοινότητα και οι ιστορικοί υπολόγισαν κατά προσέγγιση ότι η κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα υπέστη κάμψη στηριζόμενοι στη γνώση τους για την πνευματική παρακμή της κοινότητας[163].

Η συμβολή των ενθυμήσεων των περιηγητών και των προξενικών αξιωματούχων στην ιστοριογραφία της περιόδου οδήγησε άλλους ερευνητές σε αντίθετα συμπεράσματα. Η ανάγνωση των ενθυμήσεων δημιουργεί την εντύπωση ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν επικίνδυνοι ανταγωνιστές ή, ακόμη χειρότερα, ένα απρόσβλητο καρτέλ ιδιαίτερα στο εξωτερικό εμπόριο, αντίληψη που διατηρήθηκε κατά τον 18ο αιώνα[164].

Τα στατιστικά στοιχεία που προκύπτουν από τη συστηματική έρευνα των αναφορών και της αλληλογραφίας των προξένων της Θεσσαλονίκης και της *nation* (και που μεταξύ άλλων αφορούν τη θέση των θεσσαλονικέων Εβραίων στο εμπόριο της Μεσογείου και της Δυτικής Ευρώπης κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα) θα έπρεπε να μεταβάλουν τις παγιωμένες παρανοήσεις σχετικά με τους Εβραίους και τη δραστηριότητά τους στη Θεσσαλονίκη. Για να αποκτήσουμε μία πιο συγκεκριμένη εικόνα, θα έπρεπε να συμβουλευτούμε και να αντιπαραβάλουμε τις προξενικές και άλλες πηγές- επί παραδείγματι τις οθωμανικές- με τις παραδοσιακές ιστοριογραφικές πηγές (περιγραφές ταξιδιών, αναμνήσεις προξένων και ραβινικά κείμενα).

Πρώτον, η άποψη που επικρατεί στις εβραϊκές πηγές, σύμφωνα με την οποία η Θεσσαλονίκη του 18ου αιώνα αποτελούσε μία παρακμάζουσα κοινωνία, θα πρέπει να τροποποιηθεί και να εκσυγχρονιστεί. Το γεγονός ότι οι Εβραίοι δημιούργησαν μία μεγάλη δημογραφική συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη τους έδωσε υπολογίσιμη οικονομική δύναμη και κάποια πολιτική διαπραγματευτική ικανότητα. Όταν νέες δυνάμεις, για παράδειγμα τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, εμφανίσθηκαν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, οι ντόπιοι Εβραίοι εκμεταλλεύθηκαν τις διασυνδέσεις τους με τις αρχές και χρησιμοποίησαν τον πλούτο που απέκτησαν, για να κατευθύνουν την πορεία των γεγονότων προς όφελός τους. Σε αυτό αποδείχθηκαν αυθεντίες.

Δεύτερον, το αντίστροφο στερεότυπο του εβραϊκού καρτέλ, όπως εμφανίζεται στα προξενικά έγγραφα ακόμη και τον 18ο αιώνα, δεν είναι ακριβές, τουλάχιστον όσον αφορά το εξαγωγικό εμπόριο για την εξεταζόμενη περίοδο. Οι Εβραίοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης, στο επίπεδο του διαμεσολαβητή μεταξύ της τοπικής αγοράς και των ξένων εμπόρων, αλλά σίγουρα δεν έλεγχαν το ξένο εμπόριο. Μια ακριβέστερη αξιολόγηση της θέσης τους θα ήταν ότι οι Εβραίοι επέδειξαν μεγάλη ικανότητα στην τέχνη των στρατηγικών ελιγμών, διότι μετέστρεφαν τις επικρατούσες συνθήκες προς όφελός τους.

Τρίτον, η ίδρυση στη Θεσσαλονίκη προξενείων του χριστιανικού κόσμου σηματοδοτεί μία νέα εποχή, όχι μόνο στο εμπόριο της πόλης αλλά και στην εσωτερική ζωή της εβραϊκής κοινότητας. Αν και δεν έχουμε εξετάσει τα επακόλουθα που είχε αυτή η εξέλιξη στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, αρμόζουν μερικές σκέψεις πάνω στο θέμα. Στην πόλη εμφανίσθηκε μία νέα τάξη ιταλών Εβραίων, που, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, εξασφάλισαν την προστασία των ευρωπαϊκών προξενείων. Η αλληλεπίδραση αυτής της τάξης των Εβραίων, των Francos, με την τοπική εβραϊκή κοινότητα ήταν περιορισμένη, τουλάχιστον για την εξεταζόμενη περίοδο[165]. Ούτε οι Francos ταυτίσθηκαν με τις υπερδυνάμεις που τους παρείχαν προστασία ή -ακόμη λιγότερο- με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι συνάφειές τους περιορίσθηκαν στην κοινότητα των ισπανοπορτογάλων Εβραίων, οι οποίοι έφυγαν από την Πορτογαλία με το μεταναστευτικό κύμα που εκδηλώθηκε κατά τον 17ο αιώνα και εγκαταστάθηκαν στο Λιβόρνο, στην Πίζα, στο Άμστερνταμ, στο Λονδίνο και αλλού. Ο βαρόνος Félix de Beaujour, που διατέλεσε πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη από το 1787 μέχρι το 1797, προσπάθησε να πείσει μερικούς από αυτούς τους εμπόρους να εγκαταλείψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να εγκατασταθούν στη Γαλλία, με την ελπίδα ότι θα μετέφεραν τις περιουσίες τους στη χώρα του. Αυτοί αρνήθηκαν την ιδιαίτερα γενναιόδωρη προσφορά του. Αντιδρώντας στην αρνητική τους απάντηση, ο Beaujour καταχώρισε το ακόλουθο σχόλιο στο βιβλίο του. Αν και το απόσπασμα θα πρέπει να διαβαστεί, αφού ληφθεί υπόψη ότι ήταν απογοητευμένος με τους Εβραίους, που μόλις είχαν αρνηθεί την προσφορά του, ωστόσο περιέχει περισσότερο από έναν κόκκο αλήθειας:

«Υπάρχουν στο προξενείο μου μερικοί Εβραίοι, διασπαρμένοι στη Θεσσαλονίκη και στη Λάρισα, που όλοι τους τελούν υπό τη γαλλική προστασία και διαθέτουν τεράστιες περιουσίες. Συχνά τους έχω καλέσει να τις ρευστοποιήσουν και να τις μεταφέρουν στη Γαλλία, με την υπόσχεση ότι θα βρουν τα πάντα πρόσφορα. Συνεχώς μου απαντούν ότι η Γαλλία είναι σίγουρα η ξένη χώρα, στην οποίαν θα έδιναν τη μεγαλύτερη προτίμηση, αλλά δεν θα μπορούσαν να εγκαταλείψουν *τους τάφους των πατέρων τους* [υπογράμμιση του Beaujour]. Ο Εβραίος όμως έχει τις συνήθειες πολίτη του κόσμου και είναι λιγότερο συνδεμένος με αυτήν την χώρα, απ' ό,τι ο Έλληνας, ο οποίος θεωρεί ως *δική του χώρα* την Ελλάδα [υπογράμμιση από τον Beaujour][166].

Στο παραπάνω απόσπασμα, ο Beaujour αρχικά αναφέρεται στους Francos ως κατόχους «τεράστιων περιουσιών». Αλλά έπειτα κάνει τη γενίκευση για τη «σύνδεση» όλων των Εβραίων με τη Θεσσαλονίκη. Προφανώς, η κάπως υπερβολική άποψή του είναι μείγμα της προσωπικής εμπειρίας του από τους Francos και της συμβατικής προκατάληψής του προς τους Εβραίους, ως *sui generis* λαό. Όμως, η αντίληψη του Beaujour για τους Francos δεν μπορεί να απορριφθεί εντελώς. Όποιος εξωτερικός παρατηρητής παρακολουθούσε τις αποσχιστικές τάσεις των Francos κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα θα μπορούσε κάλλιστα να έχει σχηματίσει την ίδια αντίληψη γι' αυτούς.

Οι Francos ήταν μία τάξη κοσμοπολιτών εμπόρων, των οποίων οι γονείς είχαν ζήσει ένα μέρος της ζωής τους ως χριστιανοί. Και οι Francos εισήγαγαν ένα μη θρησκευτικό ύφος

163. Βλ., για παράδειγμα, A. Rozanes, *A History of the Jews in the Ottoman Empire* (Sophia, 1934-1935), τ. 5, σ. 217-220 M. Benayahu, «Το κίνημα των Σαβαταϊστών στην Ελλάδα», *Sefunot*, 14 (1971-1977) E. Bashan, «Η στάση των σοφών της Θεσσαλονίκης», 49-51 (βλ. υποσημείωση 15).

164. Βλ. τις εκτιμήσεις του N. Σβορώνου στο κεφάλαιό του για τους Εβραίους στο *Le commerce de Salonique*, σ. 187-193. Βλ. επίσης την εκτίμηση του P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levante au XVIII siècle*, Paris, 1896, 134-136 R. Paris, *Histoire du commerce de Marseille du 1660 à 1789, Le Levant*, Paris 1957, σ. 256-260. Ένα εξαιρετικό δείγμα της ασυμφωνίας μεταξύ των αβάσιμων εκτιμήσεων και των στατιστικών υπολογισμών αποτελεί ο Félix de Beaujour, *A View of the Commerce* (βλ. σημείωση 2). Από τη μια πλευρά, υπολογίζει την εξαγωγή του ακατέργαστου μαλλιού στην Ιταλία, συγκρίνοντάς την με την εξαγωγή στη Γαλλία. Η τελευταία υπερέχει της πρώτης κατά δέκα φορές (βλ. σ. 102). Αυτό προκύπτει στο βιβλίο του και για άλλα αγαθά. Από την άλλη μεριά, ο ίδιος περιγράφει πώς οι Εβραίοι εξαπατούσαν και ασκούσαν αθέμιτο ανταγωνισμό με το γαλλικό εμπόριο, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμη και την ύπαρξή του (βλ. σ. 378).

165. Υπαινιγμούς για την ένταση και τις διαφωνίες ανάμεσα στους Francos της Θεσσαλονίκης και τους ντόπιους θεσσαλονικείς Εβραίους βλ. στη σημείωση 66.

166. Félix de Beaujour, *A view of the Commerce*, σ. 386.

στη Θεσσαλονίκη, το οποίο δεν μπορούσε παρά να επηρεάσει τους Εβραίους της πόλης. Η επίδραση των Francos στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν, βέβαια, αποτέλεσμα του πλούτου τους και της οικονομικής δύναμής τους. Αλλά, ισοδύναμοι παράγοντες ήταν η ενίσχυση της ευρωπαϊκής παρουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επιθυμία της εγχώριας κοινοτικής ελίτ να συνδεθεί με τους Francos. Αυτό έκαναν αγοράζοντας *berat*: Ο Asser Abravanel ήταν ο πρώτος που το κατάφερε. Αυτές οι εξελίξεις, τελικώς, θρυμμάτισαν το τείχος της απομόνωσης, μέσα στο οποίο οι Francos είχαν επιλέξει να παραμείνουν κατά την προσωρινή διαμονή τους στη Θεσσαλονίκη. Στο μέλλον, αυτά τα γεγονότα επρόκειτο να συνδέσουν τους Francos με την τοπική κοινότητα. Αλλά, όλα αυτά τα γεγονότα και οι συζεύξεις αποτελούν το θέμα ενός ξεχωριστού κεφαλαίου στην ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

*Σημείωση της σύνταξης: Η παρούσα μελέτη αναδημοσιεύεται, με την άδεια της συγγραφέως, από το περιοδικό *Revue des études juives*, CXLVII (Juillet-Décembre 1988), 309-352. Το πρωτότυπο συντάχθηκε στην εβραϊκή γλώσσα και μεταφράσθηκε στην αγγλική από την Goldie Wachsman. Η μελέτη δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα, μεταφρασμένη από την Ευφροσύνη Ρούπα, στο περιοδικό *Θεσσαλονικέων Πόλις ΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ 6000 ΧΡΟΝΩΝ*, τ.χ. 3 (1997), το οποίο όμως κυκλοφόρησε σε περιορισμένο αριθμό εκτός εμπορίου. Η αρχική αγγλική μετάφραση αναθεωρήθηκε για την παρούσα έκδοση. Λόγω της πληθώρας και της ενδεχόμενης ειδικής σημασίας πολλών εξ αυτών, οι γαλλικοί όροι του αγγλικού κειμένου διατηρήθηκαν αυτούσιοι στην ελληνική μετάφραση, όπως και η ξενική γραφή των ονομάτων και των όρων. Ειδικά ο όρος «Salonica», εκτός από την πρώτη αναφορά του, αποδόθηκε ως Θεσσαλονίκη.

Εβραίος έμπορος υφασμάτων στη Θεσσαλονίκη.

ΠΡΟΣ ΟΛΟΥΣ!

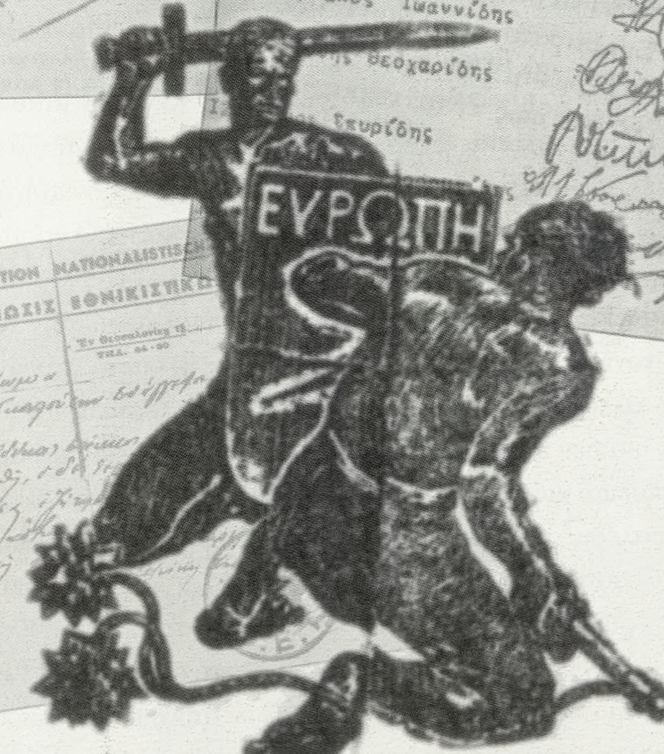
Οἱ κατωτέρω ὑπέγραψαν τὸ παρὸν μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι θέλουσι τύχει τῆς ὑποσχεθείσης παρὰ τῶν Γερμανικῶν Ὑπηρεσιῶν Κατοχῆς βοηθείας ἀναλόγου πρὸς τὸ σοβαρὸν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἅς ἀνελάβαμεν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξοπλισθοῦν ἰσχυρὰ μαχητικὰ τμήματα ἱκανὰ νὰ φέρωσι εἰς πέρας τὸν ἀναληφθέντα ἐθνικὸν ἀγῶνα.

1. Ἀντώνης Βῆχος
2. Γεώργιος Σερεμέτης
3. Παναγιώτης Μαλτέζος
4. Χρῆστος Παπαβασιλείου
5. Ἠλίας Θεοφάνους
6. Γεώργιος Γκαρίζης
7. Πέτρος Ἰωαννίδης
8. Δημήτριος Σακελλαρίου
9. Κυριάκος Ἰωαννίδης

... Θεοχαρίδης

... Σευρίδης

Βιβλιοπροσκλητήριο

• Έλληνες εναντίον Ελλήνων
Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944

• Η πόλη μας κι εμείς άλλοτε και τώρα: Θεσσαλονίκη 1941-2005

ΣΤΡΑΤΟΣ Ν. ΔΟΡΔΑΝΑΣ
ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944

Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006*
σελίδες 160

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΡΩΤΟ

Ο βασικός λόγος που αποδέχτηκα την πρόσκληση του Επίκεντρου να πάρω μέρος στη βιβλιοπαρουσίαση αυτή δεν ήταν ούτε η γνωριμία μου με τον συγγραφέα και τους εκδότες ούτε η εκτίμησή μου για κάθε καλά τεκμηριωμένη έρευνα, ειδικά όταν απασφαλίζει μια νέα αρχειακή πηγή. Το κίνητρό μου ήταν προσωπικό. Πρόκειται για μια μελέτη που αφορά «προσωπικούς γνωστούς» μου. Τους «συνάντησα» όλους αυτούς τους παλικαράδες πριν από είκοσι και πλέον χρόνια, όταν μαζί με τον συνάδελφό μου στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, τον Πέτρο Παπαπολυβίου, μεταπτυχιακοί φοιτητές τότε, απασχοληθήκαμε εντατικά σ' ένα ερευνητικό πρόγραμμα του Δήμου Θεσσαλονίκης, που αποτελούσε συνάμα την πρώτη δραστηριότητα του νεοπαγούς Κέντρου Ιστορίας. Διερευνώντας τα αντίποινα και τις εκτελέσεις στην πόλη μας, ήρθαμε τότε για πρώτη φορά σε επαφή με τον «αιμοσταγή Δάγκουλα», τον Κυλινδρέα, τον Βήχο, τους Σουμπερτέους αλλά και με το αντίπαλό τους δέος, τον κόσμο της Αντίστασης, των βρετανικών δικτύων, του εφεδρικού ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ. Η γνωριμία μας με τα Τάγματα Ασφαλείας (ΤΑ στο εξής) ήταν συγκλονιστική -μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης ευθύνονταν για τουλάχιστον 250 θανάτους χωρίς να υπολογίζουμε τις συμπλοκές τους- αλλά και αμήχανη. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 -όπως θα θυμάστετο κλίμα δεν ήταν υπέρ της κατανόησης του κόσμου αυτού, που εκπροσωπούσε το απόλυτο κακό. Τους αφήσαμε λοιπόν να περιμένουν καλύτερες μέρες και πιο θαρραλέους ιστορικούς. Μάλιστα αποφύγαμε να τους συμπεριλάβουμε στον κατάλογο των θυμάτων της κατοχικής βίας, που δημοσιεύτηκε στη μελέτη μας «Ο φόρος του αίματος» (2001), ανησυχώντας μήπως, αναμειγνύοντας θύτες και θύματα, προσβάλουμε τη μνήμη των δευτέρων ή μήπως κατατάξουμε νεκρούς ως Ταγματασφαλίτες, βάσει πλημμελών στοιχείων. Τι ντροπή θα ήταν για τους απογόνους τους...

Τελικά αποδείχθηκε πως πράξαμε σοφά. Σήμερα όχι μόνο οι γενικές συνθήκες, είναι καταλληλότερες -ποτέ δεν θα είναι τέλειες- για τη μελέτη του δωσιλογισμού στην Ελλάδα, κι εννοώ και τις πολιτικές και τις ιστοριογραφικές, αλλά, το σημαντικότερο, είναι δυνατή η πρόσβαση σε αρχειακές μονάδες, που ούτε θα σκε-

Η ηγεσία και άλλοι οπλαρχηγοί του ΕΕΣ σε φωτογραφία που τραβήχτηκε το καλοκαίρι του 1944 μπροστά στο Ηρώο του Γ' Σώματος Στρατού στη Θεσσαλονίκη.

φτόμασταν ποτέ να αγγίξουμε προ εικοσαετίας. Ο κ. Δορδανάς εκμεταλλεύτηκε τη δυνατότητα αυτή στα άκρα της, ανακαλύπτοντας φλέβες πολύτιμων ιστορικών στοιχείων στα δικαστικά αρχεία και διασταυρώνοντάς τα με όλες τις αρχειακές μονάδες του εσωτερικού και του εξωτερικού που θα μπορούσε να φανταστεί κανείς. Όσον αφορά λοιπόν τις πηγές, έχουμε μια συνολική μελέτη από την οποία πλέον λείπει μία μόνον σημαντική ψηφίδα, που αναρωτιέμαι αν θα αποκτήσουμε ποτέ, τη μαρτυρία, δηλαδή, της Χωροφυλακής και της Ειδικής Ασφάλειας.

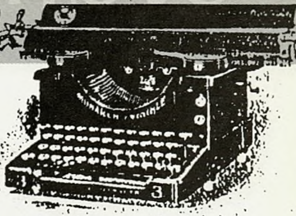
Όσον αφορά τη δομή, ο συγγραφέας επέλεξε να παρουσιάσει τα ΤΑ ανά μονάδα, ξεκινώντας από τους πρώιμους Εθνικοσοσιαλιστές και προχωρώντας έως τον «σκληρό πυρήνα» και τους άλλους «αφανείς του εθνικοσοσιαλισμού». Σε κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνονται στοιχεία για τους ιδρυτές, τις σχέσεις τους με τους Γερμανούς, τη διαδικασία συγκρότησης της μονάδας, τη σύνθεση και την ιδεολογία της, στοιχεία της δράσης και των σχέσεών της με τις άλλες μονάδες, αλλά όχι τόσα για την τύχη των αρχηγών τους. Η διαδοχική εμφάνιση των μονάδων αυτών αλλά και το συγγραφικό ταλέντο του συγγραφέα βοηθά μια τέτοια είδους διαδοχική παρουσίαση, που φαίνεται μάλλον επιβεβλημένη καταρχήν, αν αναλογιστεί κανείς ότι στην πράξη ήταν συγκοινωνούντα δοχεία κι ότι οποιαδήποτε άλλη επιλογή οριζόντιας απεικόνισης των μονάδων θα ενέπλεκε τις μαρτυρίες και τα πρόσωπα. Οριζόντια, δηλαδή, θεματικά, είναι μόνον τα τελευταία δύο κεφάλαια για τα λάφυρα των ΤΑ και για το δραματικό τέλος τους, το φθινόπωρο του 1944.

Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν περικλείουν εκ της φύσεώς τους, ως πρακτικά δικών, μια απίστευτη περιπτωσιολογία, που δεν επιτρέπει στον αναγνώστη μια εύκολη γενικότερη θεώρηση της κατάστασης. Γι' αυτό πιστεύω πως θα μπορούσε να υπάρξει -ας εκληφθεί ως κριτική- τουλάχιστον ένα ακόμη κεφάλαιο, που να αποτιμά συνολικά την επιχειρησιακή δράση των μονάδων αυτών στην πόλη μας. Νομίζω πως κάτι τέτοιο θα μας έδινε περισσότερα στοιχεία, για να εμβαθύνουμε στο φαινόμενο αυτό της εμφύλιας βίας. Θα ήθελα δηλαδή να δω πως λειτούργησαν τελικά σε στρατιωτικό επίπεδο τα ΤΑ, όλα μαζί, δίπλα στους Γερμανούς. Υπήρχε κάποια στρατηγική στη χρησιμοποίησή τους, κάποιος επιχειρησιακός σχεδιασμός; Έκαναν κάτι άλλο εκτός από την άσκηση τρομοκρατίας; Μήπως η αύξησή τους συμβαδίζει με την αραίωση των γερμανικών μονάδων στην πόλη μας, οπότε η σημασία της τρομοκρατίας και των δυσανάλογων αντιποίνων μεγιστοποιείται, λόγω της πραγματικής αδυναμίας καταστολής της Αντίστασης από μέρους των Γερμανών; Τεκμαίρεται ότι απασχόλησαν σοβαρά τον εφεδρικό ΕΛΑΣ; Οι σύνδεσμοί τους ήταν απλοί γερμανοί υπαξιωματικοί. Τι μας λέει αυτό; Θα ήθελα να καταλάβω μέσα από μια τέτοια προσέγγιση κατά πόσο η εξάπλωση των ΤΑ οφειλόταν στον δικό τους ενθουσιασμό ή στο έργο που επιτελούσαν για λογαριασμό άλλων.

Η κριτική μου αυτή, σχετικά με το πού μας οδηγεί ή τι μας επιτρέπει πράγματι να δούμε η συγκεκριμένη κατηγορία πηγών, συνδέεται με τον ακόλουθο ιστορικό προβληματισμό. Πράγματι ο κατοχικός δωσιλογισμός στο σύνολο της ευρωπαϊκής ηπείρου είχε να κάνει με τον εθνικισμό και τον αντικομμουνισμό, φαινόμενα που προϋπήρχαν, ήταν σύμφυτα με τις προπολεμικές κοινωνίες και δεν επιτρέπεται να τα κρίνει κάποιος με τα σημερινά δημοκρατικά και ηθικά μέτρα. Από την άλλη όμως δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς πως η συντριπτική πλειοψηφία των πηγών που διαθέτουμε για το δωσιλογισμό και για τα ΤΑ στη Θεσσαλονίκη, εν προκειμένω, προέρχεται από δίκες που διαδραματίστηκαν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Έτσι, δεν μπορεί να διαφύγει της υποψίας μας ότι στα απολογητικά σημειώματα ή στις καταθέσεις αλλά και στο σύνολο της αρθρογραφίας που παρήχθη την περίοδο εκείνη το επιχείρημα του αντικομμουνισμού και του σλαβικού κινδύνου ή, αντίστροφα, της εθνικής προδοσίας ήταν εξαιρετικά υπερτιμημένο σε αντίθεση με το προσωπικό στοιχείο. Κι όμως έχω την αίσθηση ότι το προσωπικό κίνητρο έπαιξε εξίσου σημαντικό, αν όχι σημαντικότερο ρόλο στις αποφάσεις των ανθρώπων, ασχέτως αν οι ιδεολογίες ήταν απαραίτητες, για να δικαιολογήσουν τις στρατηγικές επιβίωσης. Το ζήτημα λοιπόν της διαχείρισης και της δίωξης του δωσιλογισμού στην μετακατοχική εποχή δυσκολεύει αφάνταστα την προσέγγισή μας· κι όχι μόνον του δωσιλογισμού.

Υπό αυτή την έννοια, ο Στράτος Δορδανάς έχει δίκιο πως δεν υπάρχει μια κοινή ερμηνεία, για να εξηγήσει την επιλογή της συνεργασίας με τους Γερμανούς. Υπάρχουν διάφορα μοντέλα, που πολλές φορές απαντώνται ταυτόχρονα στα κίνητρα ενός προσώπου: εκδίκηση, άμυνα, κέρδος, περιπέτεια ή απλώς αντικοινωνική συμπεριφορά. Όμως θα ήθελα να επισημάνω πως, πίσω από αυτή την ποικιλία των κριτηρίων, πρέπει να αναζητήσει κανείς τους λόγους που έκαναν δυνατή τη συγκρότηση των ομάδων και τη δράση τους εναντίον Ελλήνων, αυτός άλλωστε είναι ο τίτλος του βιβλίου. Δεν μιλούμε στην περίπτωση του βιβλίου αυτού -αν εξαιρέσουμε τον Κισά-Μπατζάκ– για το εθνικιστικό αντάρτικο και τη δράση του εναντίον βουλγαριζόντων και Βουλγάρων, αλλά για τη συστηματική δολοφονία αόπλων Ελλήνων. Οι πορείες των Ταγματασφαλιτών μπορεί να συναντήθηκαν αναγκαστικά, αλλά νομίζω πως δεν είχαν ως μοναδικό τους κοινό στοιχείο τη γερμανική πατρωνία. Τους ένωνε επίσης η απόφαση για την ανενδοίαστη δολοφονία πολιτών υπό ποικίλα προσχήματα, που έχουν όλα τους επισημανθεί.

Είναι αυτονόητο ότι η παρουσία των γερμανικών στρατευμάτων και η πολιτική τους να ενισχύσουν οποιονδήποτε θα μπορούσε είτε να τους βοηθήσει άμεσα είτε

έμμεσα ήταν καταλυτική, αλλά δεν θα ήταν ίσως επαρκής εξήγηση για την παραγωγή τέτοιας έκτασης και είδους βίας στις πόλεις. Ούτε ο συντηρητισμός στην προπολεμική ψήφο ήταν επαρκής δικαιολογία για τη δολοφονία γυναικών και νεαρών φοιτητών με τρόπο τόσο ειδεχθή. Πριν καταλήξουμε στην απλοϊκή διαπίστωση ότι όλοι οι Ταγματασφαλίτες ήταν διεστραμμένοι δολοφόνοι -πολλοί μάλλον ήταν- θα πρέπει να ξαναδούμε προσεκτικά τη σύνθεση της βάσης των ομάδων αυτών. Πρόσφυγες κάθε είδους, κυρίως τουρκόφωνοι αλλά και Θρακιώτες και Κωνσταντινουπολίτες και ακόμη Βλάχοι και Σαρακατσάνοι, όχι μεγαλοαστοί βέβαια, αποτελούσαν τη σημαντικότερη ομάδα των οπλιτών ΠΟΕΤ. Πάρα πολλοί από αυτούς, οι περισσότεροι, δεν ήταν κάτοικοι Θεσσαλονίκης. Τους προσέγγισαν διάφοροι, μέσω δικτύων τοπικών και συγγενικών αλλά και στρατιωτικών, πράγμα πολύ φυσικό για μια εποχή όπου όλοι οι άνδρες είχαν διατελέσει συμπολεμιστές τουλάχιστον σ' ένα πόλεμο. Τα στοιχεία λοιπόν αυτά μας δείχνουν πόσο διαφορετική ήταν η ελληνική κοινωνία της δεκαετίας του 1940, όσον αφορά την ομογένειά της ή μάλλον την υστέρηση σε ομογένεια. Και δεν αναφέρομαι μόνον στους εβραίους, που φαίνεται πως δεν έλειψαν μεταπολεμικά από κανέναν -αυτή είναι η ψυχρή αλήθεια. Οι σκληροτράχηλοι πολεμιστές των ΤΑ προφανώς διαφοροποιούνταν εντελώς στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων τους. Η εθνική αλληλεγγύη, όπως τη νοούμε σήμερα, ήταν γι' αυτούς πολύ πιο κάτω από την αφοσίωση στη φάρα, τον τοπικό αρχηγό ή την παράδοση του χωριού. Πόσο μάλλον αν μια τέτοια ομάδα ανθρώπων δρούσε σ' ένα αστικό, δηλαδή ανώνυμο, πολυεθνικό και εχθρικό περιβάλλον. Εδώ οι αναστολές χρήσης βίας περιορίζονταν ακόμη περισσότερο, γιατί δεν υπήρχε καν η σοβαρή απειλή αντιποίνων ή το ενδεχόμενο να δολοφονήσουν τυχαία κάποιο γνωστό ή συγγενή φίλων κι έτσι να εκτεθούν. Ειδικά στα προάστια, τόπο άγνωστο ακόμη και για τους Θεσσαλονικείς του κέντρου, η βία δεν είχε καθόλου αναστολές. Εκεί δρούσαν εκ του ασφαλούς, απυρόβλητοι ακόμη και από τη Χωροφυλακή κι ίσως αυτό εξηγεί την αντιπαράθεσή τους μαζί της. Τέλος, η στολή και η ιεραρχία τους έδινε όχι τόσο την ανωνυμία, όσο την αίσθηση ότι η βία -έστω με υπερβολές- ασκούνταν σε διατεταγμένη και ιεραρχημένη υπηρεσία. Δεν ήταν μεμονωμένοι δολοφόνοι αλλά «οπλίτες» φανταστικών στρατιωτικών ομάδων.

Ήταν λοιπόν απίστευτη ειρωνεία ότι όλοι αυτοί χρησιμοποιούσαν το έθνος και όλα τα συνθετικά του ως στοιχεία προσδιοριστικά της ιδιότητας, της ιδεολογίας, της αποστολής και του έργου τους, γιατί στην πραγματικότητα οι ίδιοι αποτελούσαν την καλύτερη -έστω ακραία- απόδειξη της χαλαρότητας των εθνικών δεσμών, που συνείχαν την κοινωνία της Θεσσαλονίκης και πολύ περισσότερο της μακεδονικής ενδοχώρας. Σε όλες τις κοινωνίες υπάρχει ένα περιθώριο, της υπαίθρου ή των πόλεων, έτοιμο να στρατευθεί σε ύποπτους σκοπούς, αλλά η ύπαρξη επαρκών δεξαμενών για να στρατολογηθούν -έστω σε συνθήκες πολέμου- εκατοντάδες νεαροί άνδρες αποφασισμένοι να δολοφονήσουν και να βασανίσουν συμπολίτες τους μας λέει κάτι: Ότι δεν αισθάνονταν ως συμπολίτες τα θύματά τους και, φοβούμαι, πως οι λόγοι δεν ήταν τόσο ιδεολογικοί, όπως είπαν στα δικαστήρια, επειδή ήταν «Σλαβοκομμουνιστές» άρα όχι Έλληνες, αλλά επειδή τους ήταν παντελώς αδιάφοροι ως πρόσωπα. Για την ακρίβεια το τίμημα της δολοφονίας τους ερχόταν τελευταίο στη λίστα των ηθικών αναστολών και βέβαια ήταν ασύγκριτο προς τη δίψα τους για κέρδη. Σίγουρα η κατοχική κοινωνία της Θεσσαλονίκης δεν ήταν μια κοινωνία όπως η δική μας και γι' αυτό δεν πρέπει να την κρίνουμε με τα ίδια μέτρα.

Το βιβλίο του Στράτου Δορδανά είναι μια ματιά σ' ένα κόσμο που κανείς δεν θέλει να θυμάται. Πρέπει όμως και να τον θυμάται και να τον κατανοήσει, για να μην βγάζει εύκολα συμπεράσματα. Γιατί είναι δεδομένο ότι πολλές παρατηρήσεις για τη βία και τα κίνητρά της δεν αφορούν μόνο αυτή των συνεργατών των Γερμανών αλλά και την αντίστοιχη «ερυθρά». Συνιστάται, λοιπόν, απερίφραστα, σε όσους δεν αρκούνται στις εύκολες ερμηνείες τόσο για το γλαφυρό του κειμένου όσο και των τεκμηρίων, που έχουν τυπωθεί αρκετά καλά, ώστε να μπορούν να διαβαστούν.

Βασίλης Κ. Γούναρης

* Το κείμενο έχει τη μορφή της προφορικής παρουσίασης.

Αναπαράσταση εκτέλεσης από άντρες των Ταγμάτων Ασφαλείας, στην Κατερίνη, υπό τους ήχους βιολιού. *Λαϊκή Φωνή*, 8-11-1945.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα τελευταία χρόνια τα δραματικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940 εισήλθαν σε μια περίοδο αναστοχασμού και επαναπροσέγγισης. Δεν επρόκειτο, κατά τη γνώμη μου, για μια συνωμοσία «αόρατων δυνάμεων» ενάντια σε καθιερωμένες αλήθειες, αλλά για μια αναπόφευκτη εξέλιξη, αποτέλεσμα συνδυασμού παραγόντων, όπως η διάθεση στους ερευνητές νέων αρχειακών μονάδων, η «δύση» της γενιάς του Εμφυλίου που συμπαρέσυρε μαζί της και πολλά από τα πάθη της περιόδου, αλλά και η διαλεκτική και αμφίδρομη σχέση της Ιστορίας με συγγενείς επιστήμες, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η Πολιτική Επιστήμη, που οδήγησε αναπόφευκτα σε νέα ερωτήματα, ενώ επανατοποθέτησε άλλα.

Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη του φαινομένου του Δωσιλογισμού στάθηκε αναμφίβολα μια «πρόκληση» για τους ερευνητές. Πρόκειται βεβαίως για ένα καυτό ζήτημα, που για χρόνια παρέμενε στο περιθώριο της ιστορικής γραφίδας. Υπήρξε όμως ταυτόχρονα συχνά αντικείμενο άγριας πολιτικής εκμετάλλευσης συμπαρασύροντας στη δίνη του δικαίους και αδίκους. Παρά τις εξελίξεις σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, όπου το φαινόμενο της συνεργασίας με τις δυνάμεις του Άξονα αποτελεί ήδη από δεκαετίες αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης, στην Ελλάδα η πραγμάτευση τέτοιου είδους θεμάτων μέχρι πρόσφατα παρέμενε, εκτός ελαχίστων φωτεινών εξαιρέσεων, αποσπασματική, συχνότερα ερασιτεχνική και έντονα ιδεολογικοποιημένη.

Σήμερα όλα πια δείχνουν πως η παραβίαση ενός ακόμη επιστημονικού θέσφατου βρίσκεται επί θύραις. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, πως οι ιστορικοί του παρόντος, ιδίως οι νέοι, οφείλουν αυτάρεσκα να καυχώνται πως ανακάλυψαν την πυρίτιδα. Γι' αυτούς ελλοχεύουν άλλοι κίνδυνοι, ίσως όχι μικρότεροι από εκείνους που αντιμετώπιζαν οι προγενέστεροι συνάδελφοί τους. Έτσι, η πολιτική στράτευση του παρελθόντος κινδυνεύει να αντικατασταθεί από μια ρηχή και εξισωτική αποϊδεολογικοποίηση και ο καταγγελτικός λόγος από μια εξωφρενική δικαίωση συμπεριφορών που τραυμάτισαν το κοινωνικό σύνολο και τους μηχανισμούς που το καθόριζαν. Ας μην ξεχνούμε πάντοτε πως οι αιματηρές αντιπαραθέσεις της δεκαετίας του 1940 υπήρξαν πρωτίστως ιδεολογικές και ως τέτοιες οφείλουν να αντιμετωπίζονται.

Ανάμεσα στις πρωτοπόρες μελέτες που ασχολούνται με το φαινόμενο του Δωσιλογισμού εντάσσεται και η ανά χείρας μελέτη του Στράτου Δορδανά. Καρπός πολύχρονης και εξονυχιστικής έρευνας σε ελληνικά και ξένα αρχεία πραγματεύεται το φαινόμενο των ιδιότυπων Ταγμάτων Ασφαλείας που «άνθισαν» στην ελληνική Μακεδονία στη διάρκεια της Κατοχής. Η μελέτη του Δορδανά ανοίγει ένα παράθυρο σε ένα πολυσύνθετο ζήτημα και δείχνει τον δρόμο και σε άλλους ερευνητές να προσθέσουν τις δικές τους ψηφίδες στο παζλ της συνεργασίας με τους κατακτητές, που δίχασε όσο τίποτε άλλο την ελληνική κοινωνία.

Οι αρετές της μελέτης του Δορδανά είναι αναμφίβολα πολλές. Καταρχήν η επιλογή ενός «δύσκολου» θέματος, το οποίο ο συγγραφέας πραγματεύεται με επιτυχία. Επίσης ο όγκος αλλά και η χρήση του αρχειακού υλικού διασώζουν την τιμή της ιστορικής επιστήμης, σε μια εποχή όπου πλήθος σχετικών, φιλόδοξων, κατά τα άλλα, μελετών επιχειρούν να καλύψουν την αρχειακή τους ένδεια με ιδεολογικά προαποφασισμένες, αλλά αμφιβόλου ποιότητας θεωρίες. Ακόμη, η νηφαλιότητα, η μετριοπάθεια και η επιστημονική εντιμότητα απέναντι στα πρόσωπα και τις καταστάσεις. Ο Δορδανάς στέκεται με επιτυχία αντιμέτωπος με μια από τις σκοτεινότερες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας, πάνω στην οποία οικοδομήθηκε μεγάλο μέρος των πολιτικών σχέσεων και των στερεοτύπων των τεσσάρων τελευταίων δεκαετιών. Η ματιά του είναι ψύχραιμη, αλλά όχι ψυχρή, μετριοπαθής αλλά όχι απολίτικη. Η αφήγησή του είναι χειμαρρώδης και αρκετά συχνά συναρπαστική. Ιδιαίτερα τα κεφάλαια που αναφέρονται στη λεηλασία των εβραϊκών περιουσιών καθώς και στην τύχη των Δωσιλόγων την εποχή της Απελευθέρωσης κρατούν τον αναγνώστη σε συνεχή εγρήγορση. Ο συγγραφέας κρίνει, αλλά δεν επικρίνει, αποκαλύπτει, αλλά δεν καταδικάζει, σχολιάζει, αλλά δεν κουτσομπολεύει τους ανθρώπους και τις επιλογές τους. Αποδεικνύει μάλιστα την ευαισθησία αλλά και τη βαθιά του γνώση χρησιμοποιώντας απλώς τα αρχικά των ονομάτων όσων δεν υπήρξαν πρωταγωνιστές και όσων οι αρχειακές μαρτυρίες δεν αποδεικνύουν την ενεργό εμπλοκή τους. Ακολουθεί, εν πολλοίς, πιστά τις βασικές αρχές της ιστοριογραφίας, όπου η κατανόηση του παρελθόντος αποτελεί τον ασφαλή οδηγό, ενώ οι καταδικαστικές ή αθωωτικές αποφάσεις παραπέμπονται στις αίθουσες των δικαστηρίων. Επιστρατεύει μάλιστα αρκετά συχνά και το χιούμορ του προσπαθώντας έτσι να εκφράσει τα συναισθήματά του απέναντι σε ανακόλουθες πρακτικές και καιροσκοπικές συμπεριφορές.

Ο Δορδανάς είναι γνήσιος εκπρόσωπος μιας νέας γενιάς ιστορικών που ανδρώθηκαν την τελευταία εικοσαετία κυρίως μέσα στον Τομέα Νεότερης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ. Οι νεαροί αυτοί ιστορικοί ωρίμασαν επιστημονικά μέσα σε δύσκολες αλλά και προκλητικές συνθήκες, πραγματευόμενοι συχνά θέματα αμφιλεγόμενα και πολυδιάστατα. Κατόρθωσαν όμως να αναθεωρήσουν πολλές παραδεδομένες αλήθειες αλλά και να αναδείξουν άγνωστες συνιστώσες αρκετών περιόδων κυρίως της νεότερης ιστορίας της ελληνικής Μακεδονίας.

Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

ΔΗΜ. Θ. ΚΑΡΑΜΗΤΣΟΣ
Η πόλη μας κι εμείς άλλοτε και τώρα: Θεσσαλονίκη 1941-2005
University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2005
σελίδες 364

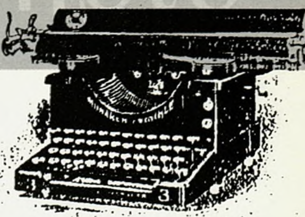
Ο ιστορικός του μέλλοντος που θα ασχοληθεί στα τέλη του τρέχοντος αιώνα με τη Θεσσαλονίκη θα διαπιστώσει ότι η περί αυτής ιστοριογραφική βιβλιογραφία ξεκινά με ελάχιστα δημοσιεύματα στα τέλη του 19ου αιώνα και συνεχίζει με τον ίδιο ρυθμό μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ως τότε, ελάχιστοι ιστορικοί και λόγιοι αναζήτησαν ειδήσεις και πηγές που να αφορούν το παρελθόν της Θεσσαλονίκης, είτε το απώτερο είτε το πολύ κοντινό τους. Στη μικρή αυτήν ομάδα περιλαμβάνεται η Αγγελική Μεταλλινού, που γεννήθηκε το 1885, εργάσθηκε στην εκπαίδευση και από το 1930 μας έδωσε μια σειρά από μικρά βιβλία που κατέγραφαν -μαζί με πλούσιο οπτικό υλικό- τη Θεσσαλονίκη των νεανικών της χρόνων. Οι σύγχρονοί της δεν έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στις αναζητήσεις της δραστήριας αυτής Θεσσαλονικιάς, που είχε γεννηθεί από οικογένεια γηγενούς βιοτέχνη στη συνοικία της Υπαπαντής. Η γενιά εκείνη είχε άλλες μέριμνες, ώστε να μην ενδιαφέρεται για το πρόσφατο παρελθόν της. Ωστόσο, για εμάς, που ασχολούμαστε σήμερα με την ιστορία της πόλης, το υλικό της Μεταλλινού είναι πολύτιμο και εν πολλοίς αναντικατάστατο, διότι εισχωρεί στον χώρο εκείνο ανάμεσα στην επίσημη ιστορία των πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων και την άτυπη μικροϊστορία, δηλαδή τον ιδιαίτερο γνωστικό τομέα που ασχολείται με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων του παρελθόντος.

Εδώ και τριάντα χρόνια στο διεθνές πλαίσιο της ιστορικής επιστήμης και πολύ λιγότερο στην Ελλάδα, η μικροϊστορία κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος, ακριβώς διότι θεωρείται ως η πλέον αξιόπιστη μέθοδος για τη σπουδή του παρελθόντος σε σύγκριση με άλλες θεματικές και μεθόδους. Βασίζεται στη διάκριση ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο. Η διάκριση αυτή δεν είναι αυτονόητη ούτε και έχει σε κάθε ιστορική στιγμή την ίδια σημασία. Στον βαθμό, όμως, που η διάκριση αυτή μπορεί να επιτευχθεί, η μικροϊστορία εστιάζει στον ιδιωτικό χώρο και διερευνά πλευρές της ανθρώπινης ζωής που άλλοτε περιφρονούσαν οι ιστορικοί.

Στον χώρο της μικροϊστορίας το γεωγραφικό τοπίο είναι καθοριστικό. Για την ακρίβεια αποτελεί συνθετικό στοιχείο της. Η καθημερινή ζωή δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς ένα γεωγραφικό πλαίσιο, το οποίο καθορίζει τις κινήσεις των ανθρώπων. Όταν το γεωγραφικό αυτό πλαίσιο είναι το αστικό τοπίο του εικοστού

Η παραλία της Θεσσαλονίκης, αρχές δεκαετίας 1950. Στη μέση ένα παιδί που κάνει πατίνι. *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Τεκμήρια Φωτογραφικού Αρχείου 1900-1980*, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας-Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης, 2006.

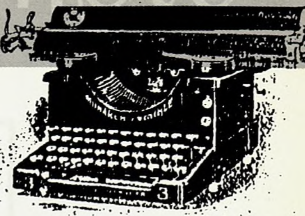
αιώνα, έχουμε να κάνουμε με έναν παράγοντα εξαιρετικά δυναμικό και μεταβαλλόμενο. Ελάχιστα ιστοριογραφικά αντικείμενα έχουν γνωρίσει μεταβολές τόσο ριζικές όσο το αστικό τοπίο της εποχής μας. Στον βαθμό που ο γεωγραφικός παράγοντας επηρεάζει την καθημερινή ζωή -όπως και επηρεάζεται από αυτήν- ένα μεγάλο μέρος της μικροϊστορικής προσέγγισης σε κοινωνίες του εικοστού αιώνα αφορά τις μεταβολές του αστικού τοπίου.

Το βιβλίο που παρουσιάζουμε σήμερα εντάσσεται σε αυτόν τον προβληματισμό, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του συγγραφέα του. Ο τίτλος «Η πόλη μας κι εμείς, άλλοτε και τώρα» υποδηλώνει ακριβώς τις μεταβολές της καθημερινής ζωής μέσα στο μεταβαλλόμενο αστικό περιβάλλον. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η οπτική γωνία του συγγραφέα δεν είναι ιστοριογραφική. Ο ιστοριογράφος επιλέγει μία νοητή θέση ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο, για να μπορέσει να διερευνήσει τον τελευταίο. Ο συγγραφέας του σημερινού βιβλίου επιλέγει απευθείας -ως σημείο θέασης και επιλογής του υλικού του- τον ατομικό χώρο. Αυτό φαίνεται από τη σωρεία παρεκβάσεων από την κυρίως αφήγηση, στις οποίες καταθέτει την προσωπική του γνώμη για τις αλλαγές που καταγράφει. Ωστόσο, ο συγγραφέας στήνει μια γέφυρα με την επόμενη γενιά και όσες ακολουθήσουν, παραθέτοντας πληροφορίες -είτε σε υποσημείωση είτε στο κυρίως κείμενο- για γεγονότα και πρόσωπα ασφαλώς γνωστά σε πολλούς από τους σημερινούς αναγνώστες. Έτσι, ο στόχος της καταγραφής του παρελθόντος και του παρόντος, για να το διαβάσουν οι αναγνώστες του αύριο -συνειδητός ή όχι- είναι εμφανής σε πολλά σημεία του βιβλίου.

Πριν προχωρήσουμε στο ίδιο το κείμενο, οφείλουμε μια παρατήρηση για το οπτικό υλικό. Αυτό χωρίζεται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει παλαιές φωτογραφίες, που στο σύνολό τους προέρχονται από προσωπικά αρχεία, θυμίζοντας έντονα την Αγγελική Μεταλλινού. Λείπουν δηλαδή -και ευτυχώς- οι συνηθισμένες γενικές απεικονίσεις της πόλης. Η δεύτερη κατηγορία προδίδει μια άλλη δραστηριότητα του συγγραφέα: του εξερευνητή της σύγχρονης πόλης με μέσο τον φωτογραφικό φακό. Είναι εμφανές ότι ο συγγραφέας έχει περάσει αρκετές ώρες φωτογραφίζοντας κτίρια, περίπτερα, πλακόστρωτα, αρχιτεκτονικές καλαισθησίες και ασχήμιες, ακόμη και αδέσποτα, ένδειξη ότι δεν τον ενδιαφέρει μόνο το παρελθόν αλλά και το παρόν. Αντίθετα με τους περισσότερους από εμάς, δεν θεωρεί το παρόν γνωστό και δεδομένο, αλλά χώρο προς εξερεύνηση. Το ενδιαφέρον είναι ότι μέτρο για την εξερεύνηση αποτελεί το παρελθόν.

Είναι αλήθεια ότι ο συγγραφέας έχει ζήσει σε μια φτωχότερη αλλά πιο όμορφη πόλη από τη σημερινή. Έστω και αν αγνοούν την ιδιότητα του διακεκριμένου πανεπιστημιακού καθηγητή, οι αναλυτές του βιβλίου ύστερα από δύο ή τρεις γενιές, θα σκιαγραφήσουν την ταυτότητα του συγγραφέα με βάση τις λίγες αυτοβιογραφικές λεπτομέρειες που προκύπτουν από το κείμενο. Γεννήθηκε το 1941, έμεινε ορφανός 13 ετών, τελείωσε το γυμνάσιο ως εσωτερικός στη Σχολή Κωνσταντινίδη, σπούδασε στην Ιατρική Σχολή. Τα χαρακτηριστικά αυτά μας κάνουν να υποπτευόμαστε μια επαφή με την πόλη, διαφορετική από εκείνη που θα είχε ο μόνιμος θαμώνας του σφαιριστηρίου της οδού Μητροπολίτου Ιωσήφ ή του ζαχαροπλαστείου «Εκάλη» ή των μπιλιάρδων του «Πτι-Παλαί», στα οποία γλαφυρά αναφέρεται. Είναι η επαφή ενός αφοσιωμένου στη μελέτη νέου, ο οποίος έχει έξοδο από το σχολείο κάθε Κυριακή, και αργότερα ενός φοιτητή που μελετά στις βιβλιοθήκες μαζί με τη μελλοντική σύζυγό του. Είναι, δηλαδή, η επαφή ενός νέου που έζησε μέσα στην πόλη, αλλά όχι κατ' ανάγκη στους τόπους αναψυχής, τους οποίους περιγράφει ωστόσο ζωντανά.

Ερχόμαστε, έτσι, στη δομή του βιβλίου: Χωρισμένο σε 35 άνισα από άποψη μεγέθους κεφάλαια, καλύπτει ολόκληρο το ριπίδιο της καθημερινής ζωής, παρέχοντας πληροφορίες που για όποιον γεννήθηκε μερικά χρόνια αργότερα είναι δυσεύρετες, διότι δεν διαθέτει ανάλογα βιώματα. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο κεφάλαιο «Τα σπίτια της πόλης», στο οποίο περιλαμβάνεται μια θαυμάσια περιγραφή της μεσοαστικής ή μικροαστικής κατοικίας - η διαφορά αποτελεί αντικείμενο προς διερεύνηση. Το κεφάλαιο «Κάρα και αυτοκίνητα» παρέχει επίσης χρήσιμες πληροφορίες για τη διάκριση των ειδών των ιππήλατων τροχοφόρων και των επαγγελματικών χρήσεών τους. Το κεφάλαιο «Τα μαγαζιά της γειτονιάς» αποτελεί μια σύντομη αλλά περιεκτική σκιαγράφηση του επαγγελματικού κόσμου μιας μεσοαστικής συνοικίας της δεκαετίας του 1950. Το υποκεφάλαιο που επιγράφεται «Μητροπολίτου Ιωσήφ» έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις μεταβολές του αστικού τοπίου. Ο συγγραφέας γνώρισε ως παιδί τον δρόμο αυτόν χωμάτινο, όχι ασφαλτοστρωμένο. Σφαίρες βρίσκονταν πεταγμένες εν μέση οδώ και μετατρέπονταν σε παιδικά παιχνίδια. Το Γηροκομείο, χτισμένο στις αρχές του αιώνα και ανακαινισμένο μετά την πυρκαγιά του 1917 που κατέστρεψε μια πτέρυγά του, είχε «κήπο γεμάτο δένδρα, λουλούδια και άλλα φυτά». Εκεί, τα παιδιά είχαν κατασκευάσει ένα σκάμμα για να αθλούνται. «Ίσως ήμασταν η τελευταία γενιά που έπαιξε τόσο πολύ και ελεύθερα στους δρόμους», σημειώνει ο ίδιος. Πράγματι ήταν. Και όχι μόνον έπαιξε, αλλά αυτενεργούσε στο παιχνίδι, υποκαθιστώντας με τη φαντασία την πενία της εποχής και την έλλειψη βιομηχανικών παιχνιδιών. Κατασκεύαζε υλικά από τις πλάκες των πεζοδρομίων της παραλίας και ξύλινα σπαθιά από τις ακακίες της. Δέκα χρόνια αργότερα, όταν -κι αυτό είναι εντελώς τυχαίο- ο γραφών έπαιζε στον ίδιο δρόμο, δεν υπήρχε τίποτε από όλα αυτά, εκτός από τη μαγική αλάνα του κατεδαφισθέντος πλέον Γηροκομείου, που σύ-

ντομα επρόκειτο να ανοικοδομηθεί, αποστερώντας την παιδική μας ηλικία από το τελευταίο ίχνος φύσης μέσα στον ασφαλτοστρωμένο πλέον δρόμο.

Ήταν ακόμη η εποχή που τα παιδιά έπαιζαν με αυτοσχέδια πατίνια, που κατασκεύαζαν οι συγγενείς τους. Γράφει ο συγγραφέας: «Το τι θόρυβο έκαναν τα πατίνια πάνω στις μικρές τετράγωνες πλακίτσες του πεζοδρομίου, δεν λέγεται. Κυριολεκτικά βασανίζαμε τη γειτονιά με το θόρυβο. Τα μεγαλύτερα παιδιά έκαναν τις βόλτες με το πατίνι τους στον δρόμο της παραλίας ή στον παραλιακό πεζόδρομο που δεν είχε πλάκες. Όμως επειδή πολλοί γείτονες διαμαρτυρήθηκαν για το θόρυβο, άρχισαν οι χωροφύλακες να κυνηγούν, όχι μόνο τους κακοποιούς και τους τότε κομμουνιστές, αλλά και τις μπάλες και τα πατίνια. Όταν έπιαναν μια μπάλα την τρυπούσαν με το σουγιά και την αχρήστευαν. Στα πατίνια όμως ο σουγιάς δεν χρησίμευε. Εμένα, ένα πολύ ωραίο που είχα, μου το πέταξε ένας χωροφύλακας στη θάλασσα, αφού πρώτα προσπάθησε να το σπάσει. Κατάφερα όμως αργότερα και το ανέσυρα, χρησιμοποιώντας μια μικρή άγκυρα από μια βάρκα που ήταν δεμένη με σχοινί στα κάγκελα που είχαν τα σκαλάκια. Το τραυματισμένο πατίνι μου επιδιορθώθηκε και έγινε και πάλι λειτουργικό. Είχε χάσει όμως την παλαιά αρχοντιά του με ένα σωρό μπαλώματα και τα επιπλέον καρφιά που χρειάσθηκε στην επιδιόρθωση». Ήταν η πρώτη σύγκρουση με τον μηχανισμό τάξης και καταστολής, με θύμα ασφαλώς κάτι παραπάνω από ένα πατίνι.

Τα κεφάλαια για το ψάρεμα και τα τραμ, όπως και εκείνο για την παραλία αναδράμουν στην ξεχασμένη σχέση των Θεσσαλονικέων με τη θάλασσα, στην εποχή που το θαλάσσιο λουτρό ήταν υπόθεση μικρής διαδρομής και το ψάρεμα αποτελούσε τακτική συνήθεια των περισσότερων κατοίκων της πόλης που έμεναν κοντά στη θάλασσα. Αλλά εκεί που ο αναγνώστης θα σταθεί είναι τα κεφάλαια για τα παλιά στέκια, την ψυχαγωγία και τον αθλητισμό. Όχι μόνο για τη σωρεία των πληροφοριών, που θυμίζουν ονόματα ξεχασμένα, αλλά και γιατί περιγράφεται ένας εξίσου ξεχασμένος τρόπος ζωής, μία απολεσθείσα τέχνη του ζην δι' ολίγων ή και καθόλου χρημάτων.

Είναι βέβαιο ότι η γενιά του συγγραφέα έζησε σε δύο διαφορετικές εποχές. Μεγάλωσε σε μια χώρα με κατά κεφαλήν εισόδημα οκτώ φορές μικρότερο από εκείνο που απήλαυσε στην ωριμότητά της. Αυτή η πρωτοφανής στην παγκόσμια ιστορία διαφορά, όπως και η συνεπακόλουθη καταθλιπτική διαφοροποίηση του αστικού τοπίου δίνουν στο παρελθόν μια εντελώς διαφορετική χροιά. Θα παρατηρήσει ο αναγνώστης ότι οι δύο ή τρεις τελευταίες δεκαετίες είναι στην αφήγηση σχεδόν αχρονικές: λείπει η αίσθηση της διαφοροποίησης και η χρονική διάσταση. Από τη δεκαετία του 1960 και πίσω είναι που συσσωρεύονται οι αναμνήσεις, επειδή ακριβώς προέρχονται από τον απολεσθέντα φτωχό και ως εκ τούτου πιο ευρηματικό κόσμο.

Αν και δεν είχε ίσως την πρόθεση να το κάνει, ο συγγραφέας καταθέτει ένα προσωπικό μυθιστόρημα. Μόνον που αντί πλοκής, το μυθιστόρημα αυτό έχει ως σκελετό τον σκελετό της πόλης. Η πόλη είναι το πρόσχημα για την αφήγηση της παιδικής ηλικίας, αργότερα της εφηβικής. Όχι στο πρώτο ενικό, αλλά στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Δεν ζούσαμε μόνοι τότε. Ζούσαμε πολλοί μαζί. Η συλλογικότητα της εφηβικής ομάδας, αυτής της ενδιάμεσης κλίμακας ανάμεσα στην οικογένεια και την κοινωνία, αυτής της πρώτης μορφής εγκοινωνισμού, είχε την έδρα της στο πεζούλι έξω από το κατάστημα ψιλικών της Ευγενίας, στη γωνία της Μητροπόλεως με τη Μητροπολίτου Ιωσήφ. Εκεί έκανε η εφηβική ομάδα του συγγραφέα την εφημερίδα της, την ποδοσφαιρική ομάδα της, εκεί διοργάνωσε την πρώτη συλλογική της έκφραση. Κατά έναν περίεργο τρόπο, το ίδιο συνέβη, στο ίδιο πεζούλι, της ίδιας Ευγενίας, με τη δική μου ομάδα, 12 χρόνια αργότερα. Αλλά νομίζω ότι, αν η γενιά του συγγραφέα ήταν η τελευταία που έπαιξε τόσο πολύ στους δρόμους, η επόμενη ήταν η τελευταία που μπορούσε να ονειρεύεται απλοϊκές μορφές συλλογικότητας.

«Σκέφτομαι», σημειώνει ο Δημήτρης Καραμήτσος, «ότι η γενιά μας ήταν τυχερή που πάτησε με το ένα πόδι στην εποχή των κάρων και του μελανοδοχείου, και με το άλλο στην εποχή των αεροπροωθούμενων αεροπλάνων και των ηλεκτρονικών υπολογιστών». Γι' αυτό και έχει συνείδηση της αξίας του απώτερου παρελθόντος. Γι' αυτό και το καταγράφει. Δυστυχώς, η Αγγελική Μεταλλινού δεν είχε αντιληφθεί πόσο σημαντικό θα ήταν να γράψει για τα παιδικά παιχνίδια πίσω από την Υπαπαντή, αποστερώντας μας από μια σημαντική πηγή μικροϊστορίας.

Ο συγγραφέας δεν μας τη στέρησε. Αν για τον γράφοντα η πρωτεύουσα αξία του βιβλίου εντοπίζεται στην πρώτη ύλη της μικροϊστορίας, δεν ήταν λίγες οι στιγμές στην ανάγνωσή του που παρασύρθηκε από αυτό το συλλογικό οιονεί μυθιστόρημα και αισθάνθηκε, όπως κι εσείς θα αισθανθείτε, πως περπάτησε μαζί με τον συγγραφέα από το γήπεδο της ΧΑΝΘ στο «Πτι Παλαί» ένα κυριακάτικο απόγευμα, από εκείνα που τελείωναν γρήγορα, όσο βαρετά κι αν ήταν.

Ευάγγελος Χεκίμογλου

Το κείμενο εκφωνήθηκε στην παρουσίαση του βιβλίου στο ξενοδοχείο «Μακεδονία Παλλάς» στις 14.12.2005, 20.30 μ.μ.

ΘΕΕ ΜΟΥ !
ΞΕΧΑΣΑ ΝΑ ΑΝΑΝΕΩΣΩ
ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΜΟΥ ΣΤΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ!

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ευαγγελία Αγγέλκου
Γιώργος Αναστασιάδης
Ευπραξία Δουλγκέρη
Δημήτριος Ζυγομαλάς
Αστέριος Κουκούδης
Άρης Παπάζογλου
Χρήστος Παπαδόπουλος
Minna Rozen
Moshe Faraggi
Μαρία Χειμωνοπούλου

ΤΙΜΗ 10 ΕΥΡΩ

ISSN 1108-5452